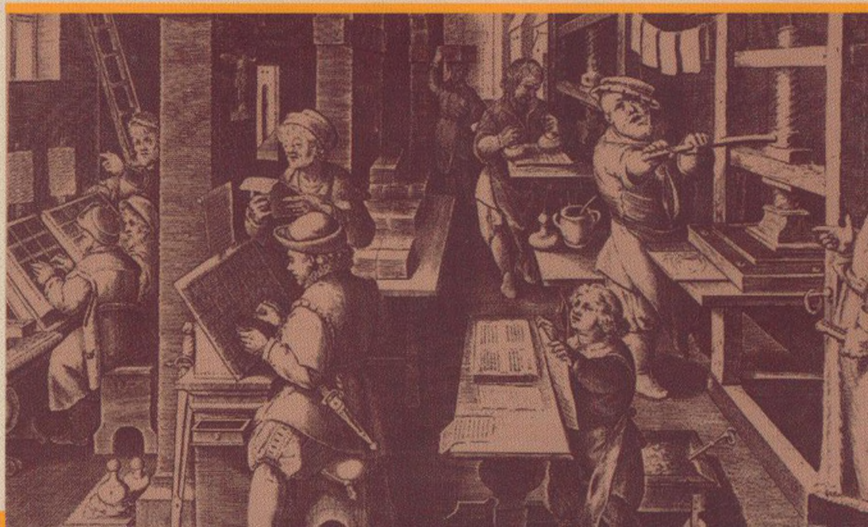

Giedrius Mackevičius,
Rimutė Morozovienė,
Beatričė Stukienė

II DALIS

11 *kl.* ISTORIJA

baltos lankos

TURINYS

NAUJIEJI LAIKAI

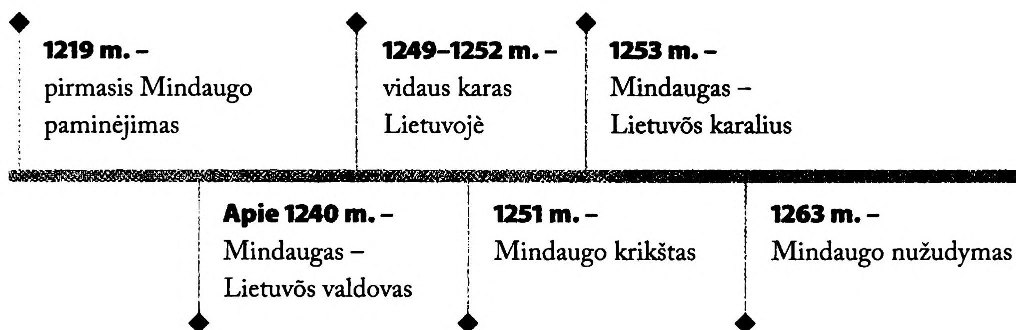
IX. LIETUVOS VALSTYBĖ NUO SUSIDARYMO IKI LIUBLINO UNIJOS

Líetuvai viduramžiai buvo ypač svarbus laikotarpis. Tada ji, vadovaujama Mindaugo, tapo valstybe, įgijo aukščiausią – karalystės – statusą, pagoniškąjį savo būvį siekė pakeisti vakarietišku – krikščioniškuoju. Visa tai buvo padaryta ypač sudėtingomis tarptautinėmis aplinkybėmis – apsupta labiau pažengusių, dažnai priešiškų kaimynų, Lietuvà 200 metų kariavo su Vokiečių ordinu. Jeigu išskirsime du pagrindinius Vakarų lotyniškosios civilizacijos požymius – krikščionybę ir antikinės Ròmos valstýbės civilinės teisės paveldą, nulėmusį alodo ir feodo atsiradimą – galėsime suvokti, kodėl krikščionybės įvedimas 1387 m. laikytinas vienu didžiausių lūžių Lietuvõs istorijoje. Taigi nekrikščioniškoji ir krikščioniškoji Lietuvà išgyveno dvi skirtingas istorijos epochas, iš kurių pirmoji kai kuriais ypatumais buvo panaši į kaimynines krikščioniškąsias Vakarų valstybes: mokytasi karybos, statytos mūro pilys, šalį valdė monarchas, kuris rėmėsi kariauna. O svarbiausia buvo tai, kad visuomenė buvo pagrįsta europine, individualia, o ne bendruomenine žemės nuosavybe. Pagal šiuos požymius Lietuvà priklausytų Vakarų pasauliui. Po krikšto ji formaliai pateko į Vakarų civilizacijos arealą, bet suartėjo ne su šios civilizacijos branduoliu (vadinamąja Senąja viduramžių Europa) – labiausiai pažengusiomis šalimis, tokiomis kaip Prancūzijà, Ánglija, Itãlija, o su kaimynine Vidurio Europa, kuriai priklausė valstybės iki X–XI a. priėmusios iš Ròmos krikštą (Čèkija, Lénkija, Veñgrija, Kroãtija). Vidurio Europos tyrinėtojai nelaiko atskira civilizacija, vis dėlto ji nėra neatsiejamai susijusi su Vakarų civilizacija – Vidurio Europa istoriškai papildo pastarąją, yra jos **perifèrija**. Nors Vidurio Europa sparčiai vijosi Vakarų Europą, civilizacijos branduolio raida buvo dar spartesnė. Tokiomis sąlygomis Vidurio Europai teko perimti gerokai labiau pažengusių šalių patirtį ir diegti ją savoje visuomenėje. Ir Senoji Europa (branduolys), ir naujoji Europa (periferija) priklausė tai pačiai Vakarų lotyniškajai civilizacijai ir turėjo bendrą pamatą – feodalinius santykius. Tačiau Vakarų Europoje vėlyvaisiais viduramžiais susidarė visuomenė, kuri rėmėsi nebaudžiaviniu ūkiu, didėjančiais miestais, prekiniais piniginiais santykiais, o Vidurio Europoje tuo metu klestėjo baudžiava ir lažu paremtas palivarkinis bajorijos ūkis, miestai buvo

menki. Po krikšto europėjanti Lietuvà ėjo Vidurio Europos visuomenių keliu, tačiau raidos sąlygos buvo dar sudėtingesnės – tarp Lietuvõs ir Vakarų civilizacijos buvo dar didesnis atotrūkis. Lietuvà, pasak istoriko A. Bumblausko, „norėdama išsilaikyti Europos sistemoje kaip civilizacijos subjektas, turėjo perimti universalią lotyniškąją kultūrą labai sparčiai ir didelėmis dozėmis. Dėl tokio skubėjimo ir didelio atotrūkio europinė vertybių sistema buvo perimta paviršutiniškai. Vis dėlto per pusantro šimtmečio (XIV a. pab.–XVI a. pr.) Lietuvà sugebėjo pasisavinti kultūros vertybių minimumą ir sukurti lietuvišką lotyniškosios kultūros modelį. Nors ir periferijos periferija, Lietuvà XVI a. tapo integralia Vakarų krikščioniškosios civilizacijos dalimi.“

37. LIETUVOS VALSTYBĖS SUSIDARYMAS

- *Lietuvių diduomenės politika – žygiai į baltų bei slavų kraštus ir žemių vienijimasis*
- *Mindaugas suvienijo ne visas baltų žemes, bet prijungė rusų žemių*
- *Mindaugo diplomatija padėjo Lietuvai tapti karalyste*

XIII a. pradžioje lietuvių žemių kunigaikščiams dar nevadovavo vienas valdovas, tačiau jau buvo objektyvių priežasčių vienytis, formavosi valstybės apraiškos, XIII a. pradžioje jau būta objektyvių priežasčių vienyti lietuvių žemes. Kūrėsi kunigaikščių sąjungos, stiprinamos santuokomis. XII a. pabaigoje visoje Lietuvojè (siaurąja prasme) buvo kunigaikščių sąjungų ir vyresniųjų kunigaikščių. Pastariesiems paklusus kitiems kunigaikščiams, susidarė lietuvių žemių **konfederãcija**. Vis dėlto ją sudarančių žemių tarpusavio ryšiai dar buvo netvirti: vyresnieji kunigaikščiai visiškai nekontroliavo kitų žemių vidaus gyvenimo ir jų kunigaikščių tarpusavio santykių. Atsiranda nuolatinių gyventojų mokesčių kontrolės poreikis – pavaldžioje teritorijoje valdovas galėjo užsitikrinti pasėdžių ir duoklių pastovumą, valdų integralumą ir savo valdžios realizavimą. Šiuo laikotarpiu lietuviai pradėjo rengti nuolatinius rusų žemių Padauguvio antpuolius. Didesnių žygių metu veiksmus tarpusavyje derino vyresnieji kunigaikščiai arba dauguma žemių kunigaikščių. Atsirado pirmasis lietuvių politikos pavidalas – kariaunų politika. Lietuvių gentys ir žemės, dar nesukūrusios valstybės, tapo istorijos veikėjais, formavusiais regiono politinio gyvenimo kryptis (vienijosi ir

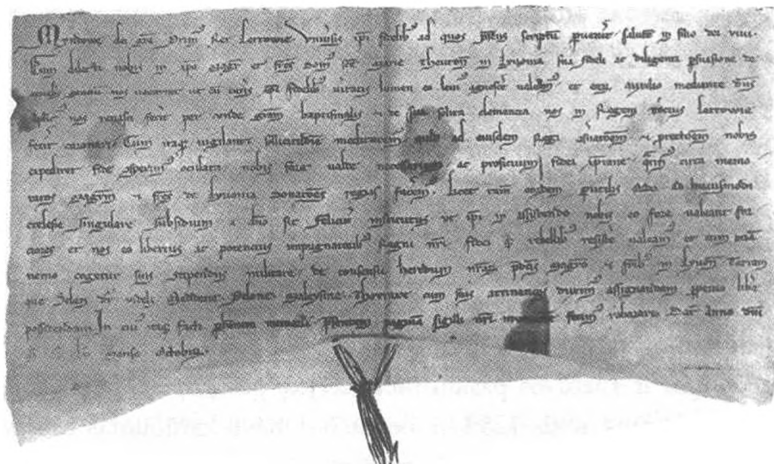

1. Mindaugui priskiriamas antspaudas XXI a. pradžioje

vykdė ekspansiją į rusų ir lietuvių giminaičių – baltų – žemes), mėgino atremti priešų antpuolius. Vienytis lietuvių žemes vertė tiek kaimyninių kraštų grėsmė, tiek ir jų pačių poreikis rengti grobiamuosius žygius.

Lietuvà XIII a. pradžioje tapo krikščioniškosios Europos misijų, ekonominių ir, svarbiausia, karinių teritorinių interesų sritimi (1202 m. prie Dauguvos pagal Tamplierių ordino regulą įkurtas Kalavijuočių ordinas, 1230 m. į Pavyslį atsikraustė kryžiuočiai, siekę kolonizuoti šį kraštą). Lietuviai dar XIII a. pirmajame dešimtmetyje rengė sėkmingus žygius į Padauguvį, todėl susidarė reali galimybė prie besikuriančios valstybės prijungti giminingas baltų gentis, bet šį procesą nutraukė Kalavijuočių ordinas. Vakarų baltus prijungti lietuviams sutrukdė kryžiuočiai. Šios priežastys iš dalies varžė valstybės kūrimąsi.

Lemiamas etapas besikuriančiai Lietuvõs valstybei buvo 1219–1235 m. laikotarpis, kuris prasidėjo nuo charizmatinės asmenybės – **Mindaugo** (2) (vieno iš penkių vyresniųjų kunigaikščių) pirmojo paminėjimo Lietuvõs kunigaikščių sutartyje su Haliču-Voluine ir baigėsi 1235 m., kai rusų metraštininkas paminėjo „Mindaugo Líetuvą“, suteikė žinių apie jo elgesį su giminėmis ir konkurentais (**2**). XIII a. 4-ame dešimtmetyje Mindaugas visai Líetuvai, ko gero, dar nevadovavo (metraštininkas mini ir „ne Mindaugo Líetuvą“), tačiau apie 1245–1246 m. vokiečių kronikininkas Mindaugą pavadino „aukščiausiuoju karaliumi“ – tai liudija, kad šiuo laikotarpiu visa Lietuvà jau buvo suvienyta. Vadinasi, Mindaugas (1), kaip pirmasis Lietuvõs valdovas, įsigalėjo apie 1240 m.

XIII a. pirmoje pusėje Lietuvojè išryškėjo visuomenės turtinis ir socialinis sluoksniavimasis, formavosi vasaliniai santykiai. Valdantieji, kariai, žemdirbiai vis labiau ėmė priklausyti nuo tų, kurie savo padėtį galėjo paveldėti – kunigaikščių ir kitų kilmingųjų. O šiems reikėjo pakankamai stiprios struktūros tokiai padėčiai išsaugoti – ja galėjo būti tik valstybė. Šiuo laikotarpiu Lietuvojè įvyko neabejotinas demografinis sprogimas, skatinęs bendrų interesų atsiradimą ir vienijimąsi. Reikėjo išspręsti dėl gyventojų skaičiaus augimo kylančias didesnio maisto, prabangos reikmenų poreikio ir dirbamos žemės trūkumo problemas. Lietuvà siekė valdyti Rytų ir Vidurio Europos prekių srautus (prekybinių kelių kontrolė garantavo galimybę įgyti turtų). Tai rodo valstybės

2. Mindaugo raštas dėl Sėlos žemės dovanojimo Livònijos ordinui (1255 m.)

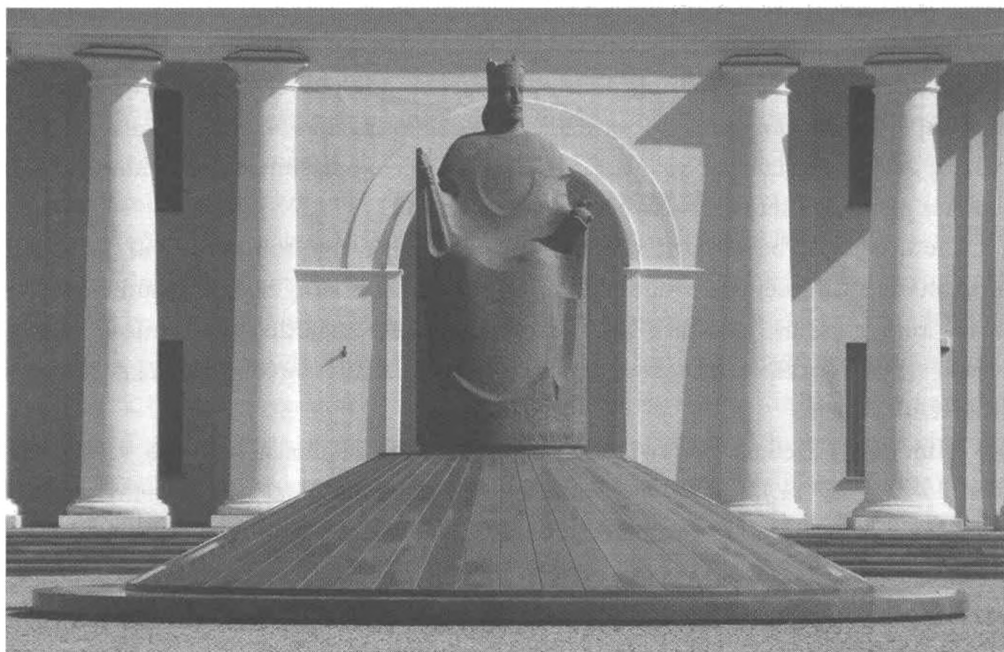
kūrimasis ir svarbiausių pilių (Merkìnės, Alytaũs, Vìlniaus, Kernavė̃s, Kaũno) statymas tarp upių (Nẽmuno, Neriẽs, Šventõsios). Itin svarbi buvo Dauguvos prekybinė magistralė, kurią iki XII a. pabaigos pasiekė lietuviai.

Istorijos šaltiniai neatskleidžia Lietuvõs valstybės kūrimosi eigos, bet šiek tiek pasako apie Mindaugo taikomus metodus vienijant žemes. Pasitelkęs karinę jėgą Mindaugas išžudė ar išvarė kai kuriuos konkurentus (**2**). Dalis kunigaikščių jam pakluso ir vėliau priklausė jo aplinkai, tapo jo vasalais (baronais), dar kitus į savo pusę Mindaugas palenkė užmezgęs su jais giminystės ryšius (vedybomis). XIII a. 5-ajame dešimtmetyje didysis kunigaikštis Mindaugas tiesiogiai valdė ne visą Líetuvą (siaurąja prasme), o tik pietinę jos dalį su svarbiomis pilimis. Vėliau jam priklausė ir pietinė Séla, Nẽmuno aukštupio rusiškosios žemės, o formalią jo valdžią pripažino Nadruvà, Skalvà bei jotvingių gyvenama šiaurinė Sūduvà. Taigi XIII a. 4–5-ojo dešimtmečių sandūroje buvo baigtas pirmasis Lietuvõs valstybės kūrimo etapas (**1**).

Lietuvõs valstybė susikūrė tada, kai rusų žemes pavergė totoriai (1240 m.). Naudodamasis susiklosčiusia padėtimi Mindaugas savinosi rusų žemes ir siuntė kai kuriuos kunigaikščius jų užimti. Taip buvo prijungtos Naugarduko, Slanimo ir Volkovysko sritys. Ne taip gerai sekėsi žygiai į vakarus ir šiaurę: buvo susidurta su stipriais vokiečių riteriais.

Mindaugui įveikus giminaičius, jo domenas padvigubėjo, bet kilo vidaus karas (1249–1252 m.), nes valdovo nugalėti kunigaikščiai ėmė prieš jį vienytis. Prieš Mindaugą nukreiptą koaliciją sudarė giminaičiai, kuriuos kaip savo svainius palaikė Haličo-Voluinės kunigaikštis. Šis dosniai parėmė pas jį atvykusį žemaičių kunigaikštį Vykintą (taip pat Mindaugo priešininką), kuris papirko žemaičių ir jotvingių diduomenę. Vykintas susitarė ir su Livònijos ordinu, pažadėjęs Lietuvõs sostą suteikti Mindaugo sūnėnui Tautvilui. Pastarasis su Haličo-Voluinės kariuomene įsiveržė į

Líetuvą – 1249 m. pabaigoje–1250 m. pradžioje tarp abiejų kovojančių pusių vyko susirėmimai (**3**). Greitai į Líetuvą įsiveržė Tautvilą globojančio Livònijos ordino kariuomenė. Mindaugo domenas buvo nuniokotas, Tautvilas apgulė Mindaugo pilį Vorutą, bet valdovo nepavyko užpulti. Tais pačiais metais Livònijos ordino kariuomenė dar du kartus įsiveržė į Lietuvõs žemes ir pirmą kartą užkariavo Žiemgalą. Esant tokiai sudėtingai padėčiai, Mindaugas nutarė išardyti prieš jį sudarytą koaliciją ir per slapta pasiųstą pasiuntinį pradėjo derybas su Livònijos ordino magistru Andriumi fon Štirlandu. Ordino delegacija lankėsi pas Mindaugą, pasiūlė jam karūnuotis, bet iškėlė būtiną sąlygą – krikštą. Mindaugas priėmė pasiūlymą ir 1251 m. apsikrikštijo. Livònijos ir Lietuvõs pasiuntiniai, atvykę pas popiežių Inocentą IV, išrūpino Mindaugui karūną, ir šis 1253 m. liepos 6 d. buvo karūnuotas Lietuvõs karaliumi (3). Jis pageidavo, kad Lietuvõs vyskupu būtų skirtas kunigas iš Vokiečių ordino – Kristijonas. Popiežius savo **bùlėmis** pripažino Mindaugo krikštą ir paskelbė Líetuvą šv. Petro **lènu** (t. y. Šventojo sosto nuosavybe). Buvo įsteigta Lietuvõs bažnytinė provincija. Lietuvà buvo oficialiai pripažinta krikščioniška šalimi, taigi priimta į Europos politinę sistemą. Tai, kad Mindaugas pripažino popiežių viršenybę, jo beveik nevaržė, bet gynė nuo popiežių globojamo Vokiečių ordino. Jėgų santykis iš esmės pasikeitė. Mindaugas įgijo sąjungininką – Livònijos ordiną. Jis įveikė Tautvilą ir Vykintą, iki 1254 m. susitaikė su Haliču. Lietuvõs valstybė tapo vieningesnė, valdovas sutvarkė santykius su pavaldžiais

3. Paminklas karaliui Mindaugui Vìlniuje prie nacionalinio muziejaus

kunigaikščiais. Bet greitai paaiškėjo, kad sukurti veiksmingos struktūros nepavyko, o Lietuvõs krikštas valdant Mindaugui tebuvo politinės istorijos epizodas (**5**).

1251–1261 m. tarp Lietuvõs ir Livònijos vyravo taika. Už ją ir paramą Mindaugas turėjo atiduoti Livònijos ordinui ir vyskupui (**4**) dalį savo žemių: 1253–1254 m. didelę Žemaitìjos dalį, Nãdruvą, Sūduvõs žemes, 1255–1259 m. dar Sė́lą (2) ir Skal̃vą. Iš pradžių ryšiai su Livònijos ordinu Líetuvai davė naudos: kaip ir Livònijoje, Lietuvojè buvo įdiegti valstybinę valdžią atspindintys elementai – prekybos muitai, dešimtinė bažnyčiai ir kt. Santykiai su kitais kaimynais beveik nepasikeitė. Lietuviai rengė grobiamuosius žygius į Lénkiją, pasiekdavo net Áukso òrdai pavaldžias rusų žemes (dėl to 1259 m. Burundajus surengė sėkmingą totorių žygį į Líetuvą).

Karaliaus vasalai (baronai) sudarė valdovo tarybą, valstybės administraciją, dalis jų priklausė karaliaus dvarui. Kūrėsi valstybinių prievolių sistema, pinigus atitiko sidabro lydiniai, vadinamieji ilgieji. Žemaičiai, perleisti Livònijos ordinui ir vyskupui, buvo atskirti nuo Lietuvõs ir iki 1261 m. sudarė žemių konfederaciją, kuri kovojo su Ordinu. Po sėkmingų Skuõdo (1258 m.) ir Dùrbės (1260 m.) mūšių žemaičiams vis labiau trūko jėgų kariauti toliau, todėl jie pasiprašė Lietuvõs pagalbos. Mindaugas po ilgų svarstymų priėmė pasiūlymą, nutraukė taiką su Livònijos ordinu, atsimetė nuo krikščionybės, kita vertus, prisijungė daugiau baltų žemių (Žemaitìją).

1263 m. Mindaugas, jo sūnūs Ruklys ir Rupeikis buvo nužudyti valdžios Lietuvojè siekusių karaliaus giminaičių (Daumanto, Treniotos ir Tautvilo iniciatyva). Lietuvõs karalystė nustojo gyvuoti. Tačiau žuvus Mindaugui valstybė nesuiro. Tai patvirtina jo atlikto darbo reikšmę. Sostą užėmus Treniotai, Lietuvojè vėl įsigalėjo pagonybė: buvo žengtas didelis žingsnis atgal. Prie to prisidėjo dar kilę kruvini valdančiosios dinastijos vaidai, silpninę Lietuvõs veiklą tarptautiniu mastu. Lietuvõs padėtį lengvino tai, kad Livònijos ordinas buvo sutelkęs dėmesį į santykius su užgrobtais kraštais – slopino pavergtų genčių sukilimus. Vis dėlto Lietuvà daugiau niekada neturėjo karaliaus ir neįgijo karalystės statuso.

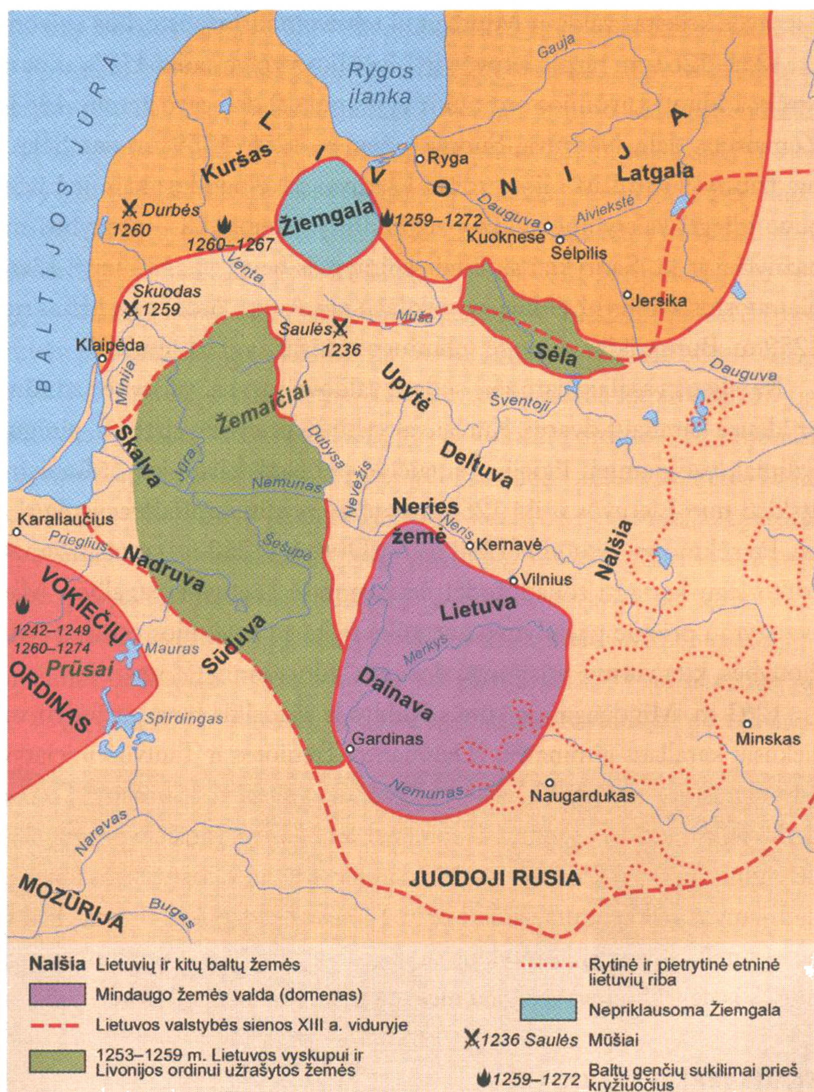
KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokios priežastys XIII a. antrajame ketvirtyje paskatino Lietuvõs valstybės susikūrimą?
2. Koks Mindaugo – Lietuvõs žemių vienytojo – vaidmuo Lietuvõs valstybės istorijoje?
3. Kas skatino ir kas trukdė kurtis Lietuvõs valstybei?
4. *Ar Mindaugo politika buvo morali? Koks politikos ir moralės santykis istorijoje? Ar ši problema aktuali šiandien?
5. Kodėl „Lietuvõs krikštas valdant Mindaugui tebuvo politinės istorijos epizodas“?

ŠALTINIAI:

1.

Lietuvõs valstybės susidarymas (XIII a.)

2. Iš Haličo-Voluinės metraščio:

Kunigaikščiaudamas Lietuvõs žemėje, (Mindaugas) pradėjo žudyti savo brolius ir brolėnus, o kitus išvijo iš krašto ir pradėjo kunigaikščiauti vienas visoje Lietuvõs žemėje; ir labai išpuiko, ir reikalavo būti šlovinamas ir garbinamas, ir nepakentė jam prieštaraujančiųjų.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis,* t. 1, Vilnius, 1955, p. 34.

3. Iš Haličo-Voluinės metraščio:

Tautvilas atbėgo į Žemaitı̀ją pas savo dėdę Vykintą, paėmė jotvingius ir žemaičius ir Danieliaus pagalbą, kurią jam seniau buvo davęs, [ir] išžygiavo prieš Mindaugą. Mindaugas

sutelkė savo karius ir nusprendė nesikauti atvirame mūšyje, bet įžengė į pilį, vardu Voruta. Naktį išsiuntė savo svainį, tačiau rusai ir jotvingiai išvaikė jo [būrį].

Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, Vilnius, 2005, p. 112.

4. Mindaugas, Dievo malone Lietuvõs karalius, visiems Kristaus tikintiesiems, kuriuos pasieks šis raštas, siunčia sveikinimą Viešpatyje Jėzuje. Visiems jums pranešame, kad mes savo [paveldėtojų] apgalvotu patarimu priėmėme garbingąjį tėvą poną Kristijoną, kurį išprašėme, kad būtų konsekruotas mūsų karalystės vyskupu, ir pasiuntėme jį į jam skirtas valdas, taip pat kaip aprūpinimą paskyrėme jam pusę Raséinių, pusę Betýgalos, pusę Laũkuvos [žemių]. Šio dalyko amžinam atminimui liepėme sutvirtinti šį raštą mūsų antspaudu.

Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, Vilnius, 2005, p. 72.

5. Líetuvai durys į Europos politinę sistemą atsivėrė tuo metu, kai popiežiai buvo ką tik įveikę Vokietìjos imperatorius. Sankcionavęs Lietuvõs krikštą Inocentas IV buvo žmogus, padėjęs pasiekti Apaštalų sostui jo istorinę pergalę ir sugebantis šia pergale pasinaudoti. Nuo Livònijos iki Ròmos nusidriekė valdų plotas, susidedantis iš popiežiaus globotinių, klientų ar politikos reiškėjų. Į šį plotą pateko ir Lietuvà. Mindaugo krikšto pripažinimas buvo tik plačios Inocento IV ekspansinės politikos sudėtinė dalis.

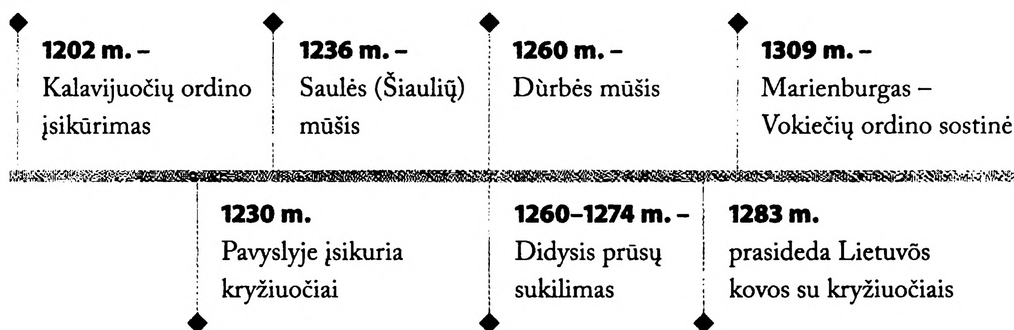
Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 54.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokias Mindaugo charakterio savybes atskleidžia 2 ir 3 šaltiniai? Kur jie sukurti? Tai pirminiai ar antriniai istorijos šaltiniai? Kodėl?
2. Kuriais metais galėjo būti parašytas 3 šaltinis? Kodėl taip manote? Apie kokį konfliktą jis pateikia žinių? Apie kokias prieš Mindaugą veikusias jėgas iš jo sužinome?
3. *Kada anksčiausiai galėjo būti parašytas 4 šaltinis? Kodėl taip manote? Kodėl šaltinis yra iš Karaliáučiaus archyvo? Kam jis galėjo būti parašytas? Kokį teritorinį pokytį (1 šaltinis) jis apibūdina? Kodėl?
4. *Kokia Lietuvõs valdovo krikšto 1251 m. reikšmė popiežiaus valdžiai? Kodėl istorikas Edvardas Gudavičius Lietuvõs krikšto pripažinimą vadina popiežių ekspansinės politikos sudedamąja dalimi (5 šaltinis)? Kokią įtaką visos Lietuvõs krikštas XIII a. darė jos istorijai?
5. Kokiai temai skirti 2 ir 3, o kokiai temai – 4 ir 5 šaltiniai? Atsakymą pagrįskite. Kurie iš šių šaltinių yra pirminiai? Kodėl taip manote? Ar yra šaltinių, sukurtų rusų žemėse? Atsakymą pagrįskite.
6. Kuriame šaltinyje yra teiginys, kuris rodo, kad šaltinis buvo sukurtas viduramžiais?

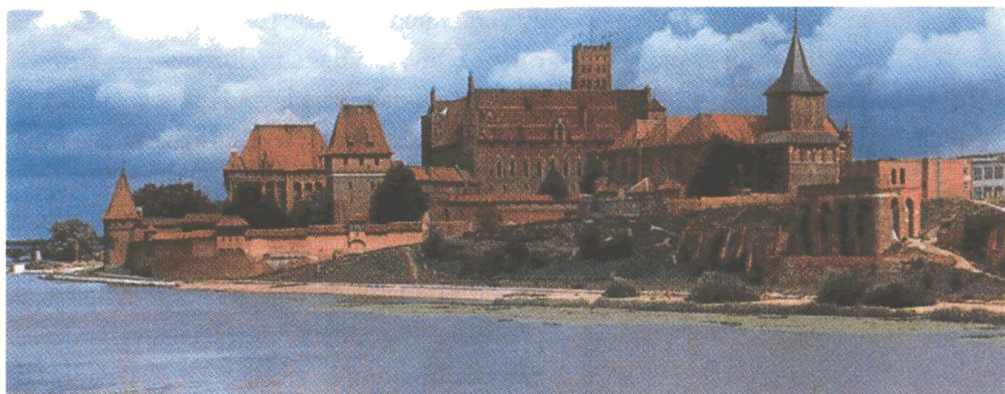
38. LIETUVOS KOVOS SU RITERIŲ ORDINAIS

- *Svarbiausi susikūrusios Lietuvõs valstybės priešai buvo Vokiečių ir Kalavijuočių ordinai*
- *XIII–XIV a. didžiausi susirėmimai su ordinais vyko prie Šiaulių̃ ir Dùrbės*
- *Nuo 1283 m. prasidėjo nuolatiniai kryžiuočių žygiai į Lietuvõs teritoriją*

Apie 200 metų didžiausi besikuriančios ir susikūrusios Lietuvõs valstybės priešai buvo Vokiečių ir Kalavijuočių (nuo 1237 m. – Livònijos) ordinai. Kalavijuočiai – pirmasis Báltijos regione įsikūręs ordinas. Jis 1202 m. buvo įkurtas tam, kad apsaugotų ir gintų vokiečių pirklius bei **misionieriùs** – juos domino Dauguvos prekybos kelias ir pagonys baltai, lybiai bei estai. Buvo siekiama ne tik krikštyti pagonis, bet ir užgrobti jų žemes. XIII a. pirmaisiais dešimtmečiais nukariautų ir pakrikštytų pagonių žemėse susikūrė trijų tipų valstybiniai dariniai – Kalavijuočių ordino, vyskupų valstybės bei miestai ir 1201 m. vyskupo Alberto įkurta Rygà sudarė **federãciją**, žinomą Livònijos vardu. Kryžiaus žygius rėmė popiežius, todėl užkariautojų veikla įgijo krikščionišką pobūdį. Tuo metu, kai vokiečiai bandė įsitvirtinti būsimojo Livònijos ordino teritorijoje, į šias žemes žygius rengė ir lietuviai, kurie jau XIII a. pirmajame dešimtmetyje iš Padauguvio buvo išstumti. Greitai žiemgalių remiamas Kalavijuočių ordinas surengė pirmuosius žygius į lietuvių žemes (1208 m. ir 1229 m.).

XIII a. pirmaisiais dešimtmečiais keitėsi padėtis ir Prū́sijos pasienyje su Lénkija. Net nuo 1217 m. rengdami kryžiaus žygius Lénkijos dalies – Mazovijos – kunigaikščiai ne-

1. Marienburgo pilis (XX a. pabaigos vaizdas)

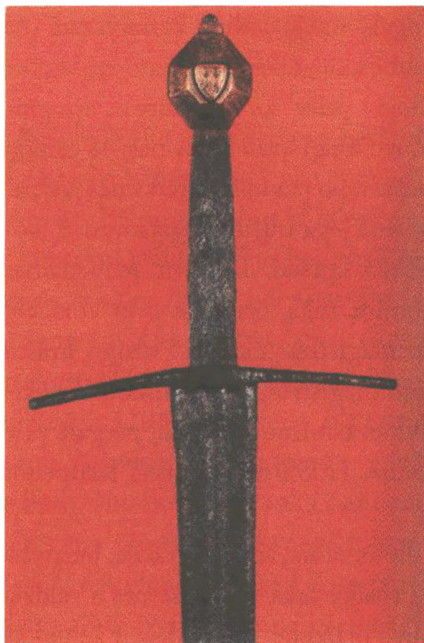
galėjo įveikti prūsų. Kunigaikštis Konradas 1226 m. pasikvietė Švč. Mergelės Marijos Vokiečių ordiną. Pastarasis buvo užsitikrinęs katalikiškosios Europos pagalbą ir greitai (1231 m.) pradėjo kovą su prūsais. Per 10 metų buvo nukariautos visos prūsų gentys, išskyrus sembus. Į nukariautus kraštus plūdo vokiečių riteriai, miestiečiai ir dvasininkai, o nuo XIII a. pabaigos – ir valstiečiai. Tai Líetuvai kėlė didžiausią pavojų. 1236 m. popiežius Grigalius IX paskelbė pirmąjį kryžiaus žygį į Líetuvą, kurį surengti privertė Kalavijuočių ordiną. Ordino magistras, delsęs visą vasarą, turėjo pradėti žygį jam netinkamu laiku, artėjant rudeniui. Per dar neužkariautą Žiẽmgalą abiejų ordinų kariuomenė (ne mažiau kaip 3000 vyrų) įsiveržė į Šiaulių̃ žemę, nusiaubė kunigaikščio Vykinto valdas, bet grįžtančius žygio dalyvius užpuolė žemaičiai ir, įvilioję į pelkę sunkiais šarvais apsiginklavusius vokiečių riterius, juos visiškai sunaikino. Žuvo **magìstras** Folkvinas, 48 ordino broliai, beveik 2000 kalavijuočių. Šiaulių̃ (Saulės) mūšis tapo pasaulinės reikšmės įvykiu.

Kalavijuočių ordinas buvo sumuštas ir kaip politinė jėga nustojo egzistuoti. Livònijoje susvyravus Vokiečių ordino valdžiai išsivadavo kuršiai. 1237 m. gelbėdamas padėtį popiežius Kalavijuočių ordiną, kaip autonominę šaką, prijungė prie Vokiečių ordino. Taip buvo įkurtas Livònijos ordinas, kurio magistras (kaip ir Prūsijos krašto magistras) buvo pavaldus didžiajam Vokiečių ordino magistrui, rezidavusiam Venecijoje. Įvykiai susiklostė Líetuvai nepalankiausia linkme. Istorinė žemaičių pergalė prie Šiaulių̃ paskatino susijungti vokiečių Báltijos kolonijas (1252 m. pastatyta Klaĩpėdos pilis turėjo padėti ordinams bendradarbiauti).

Ordinas buvo militaristinė valstybė. Jos iždas, diplomatija, administracija, bažnyčia tarnavo karo reikalams (3). Ypač centralizuota buvo Prūsijos šaka – visos žemės ir valdžia čia priklausė tik Ordinui. Livònijoje Ordino galia buvo mažesnė, nes valdžią ir žemes jis turėjo dalytis su vyskupais ir Rygõs miestu. Ordinui priklausė vienuoliai, kurie buvo ir kariai. Dauguma jų – iš Vokietìjos (ypač iš skurdžiausios jos srities – Saksonijos) žemių

2. Vokiečių ordino riteris XIV a. (E. Kleinos rekonstrukcija)

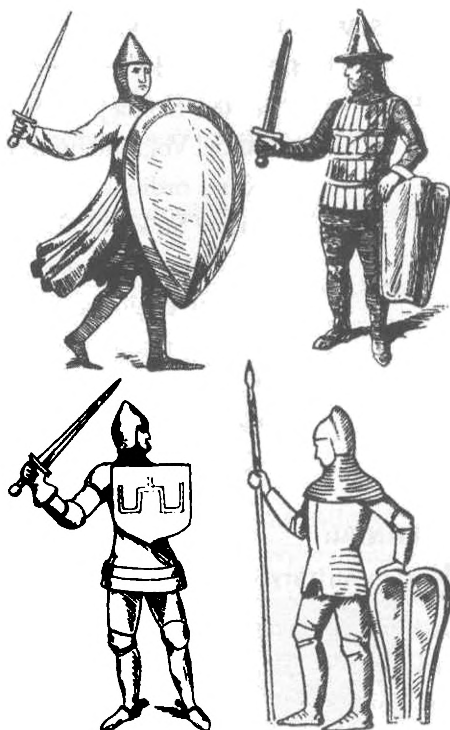

3. Vokiečių ordino didžiojo magistro kalavijas (XIII a. vidurys)

atvykę smulkūs riteriai, paveldėjimo teisės neturintys žemvaldžių sūnūs. Tarnaudami Ordinui, jie gaudavo galimybę įgyti žemių, aukštesnį visuomeninį statusą ar gauti tarnybą valdžios institucijose. Dėl šių priežasčių jie kovodavo ypač aršiai. XIII a. pirmojoje pusėje Lietuvá nesusidūrė su Vokiečių ordinu, o santykiai su Livònijos ordinu buvo gana intensyvūs. Iš jo Mindaugas priėmė krikštą, jam užrašė dalį žemių. Didesnės grėsmės Líetuvai jis nekėlė dėl to, kad dar nebuvo nukariavęs kuršių ir žiemgalių, kurių žemės buvo tarp Lietuvõs ir Livònijos. 1256 m. kryžiuočiams užėmus paskutinę neužkariautą prūsų žemę Sémbiją (tai padarė Čèkijos karaliaus Pžemislo II kariuomenė), Livònijai jau galėjo talkinti prūsiškoji Ordino šaka.

1259 m. pavasarį Káršuvos žemėje kryžiuočiai bendromis pastangomis pastatė Šv. Jurgio pilį, dėl kurios vyko nuolatinės žemaičių ir vokiečių kovos. Norėdamos šią pilį išgelbėti nuo žemaičių blokados, jungtinės Ordino pajėgos žygio per Kuršą metu prie Dùrbės ežero susidūrė su žemaičių (apie 4000 vyrų) pajėgomis. Taip 1260 m. liepos 13 d. įvyko vienas didžiausių XIII a. mūšių. Kadangi Ordinų kariuomenę sudarė brolių riterių, kryžiuočių ir vietinių šauktinių karių būriai, kurie neturėjo vieno vado, kariuomenėje nebuvo vienybės, ji nesugebėjo veiksmingai pasipriešinti, turėjo trauktis ir patyrė didelių nuostolių. Šis mūšis parodė žemaičių žemių konfederacijos galią. Tuoj po jo sukilo ir išsivadavo kuršiai ir visos prūsų gentys. Kilo Didysis prūsų sukilimas (1260–1274 m.), vadovaujamas notango **Herkaus Manto**. Karą su Livònija atnaujino Lietuvà, bet dėl vidaus kovos, prasidėjusios nužudžius Mindaugą, negalėjo jo sėkmingai tęsti. Nebuvo paremtas ir prūsų sukilimas, kurį Ordinas nuslopino ir iki

1283 m. priartėjo prie Nẽmuno. Tris dešimtmečius po Mindaugo nužudymo iki Gediminaičių valdymo pradžios kovos su Ordinu vis intensyvėjo, jos nebuvo sėkmingos. Ordinas susigrąžino Žiẽmgalą, Kuršą. Pagrindiniais Ordino ekspansijos baltų žemėse centrais tapo pilys, ypač prie Nẽmuno, iš kurių buvo rengiami karo žygiai (1). Ordinas nusiaubdavo teritorijas, sugriaudavo baltų pilis ir statydavo savąsias, kuriose įsikurdavo nuolatinės įgulos. Baltų gentims pilių užimti nesisekė.

4. Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės kariai (pagal XIV–XV a. LDK antspaudus)

Po 1283 m. Ordinas ėmė veržtis į Líetuvą. Jis naudojo tą pačią Prūsijoje išbandytą **tãktiką**: statė pilis, plėšė ir žudė gyventojus. Bet lietuviai priešinosi labiau ir veiksmingiau nei kitos baltų gentys. Jie griovė ordinų pilis, statė naujas ir atstatinėjo savo medines pilis. Lietuviai neretai rengdavo atsakomuosius žygius į Ordino žemes, drąsiai stodavo į mūšius (pavyzdžiui, 1311 m. LDK didžiojo kunigaikščio Vytenio vadovaujamas Voplaukio mūšis), kuriuos kartais ir laimėdavo. Jie buvo ne prasčiau už savo priešus ginkluoti (2, 4), be to, sumaniai naudodavo taktines gudrybes, kurių iš toli atvykę priešininkai nežinojo (**4**).

Ordinai vis labiau stiprėjo. 1309 m. didysis magistras savo rezidenciją iš Venecijos perkėlė į Marienburgą (1). Tada buvo užgrobtas lenkams priklausantis Rytų Pamarys, nuolat rengiami žygiai į Žemaĩtiją ir žemes prie Nẽmuno. Prūsijoje įsikūrusių kryžiuočių karinių žygių mastas buvo platus ir tolydžio didėjo (**4**). Tuo metu Vokiečių ordino rengiami antpuoliai buvo tokie dažni, kad atrodė, jog kariaujama be paliovos. Lietuvių gynybinės sistemos nepavyko palaužti, bet ūkinė veikla LDK pasienio su Ordinu teritorijose XIV a. pirmąjį dešimtmetį buvo sutrikdyta. Didelę karo veiksmų zonos dalį riteriams pavyko perkelti į Lietuvõs teritoriją, bet Lietuvà buvo lygiavertė priešininkė. Pasinaudodama Livònijos ordino sunkumais, ji kartais pati perimdavo iniciatyvą, tačiau karo veiksmai vykdavo vis rečiau, nes Europoje siautė didžioji maro epidemija, o Lietuvà derėjosi dėl krikšto. Líetuvai pavyko atsispirti ordinų agresijai ir išvengti reikšmingesnių nuostolių. Tačiau XIV a. 7–8 dešimtmetyje padėtis tapo sudėtinga, todėl ieškota veiksmingos išeities – reikėjo apsikrikštyti ir įsigyti sąjungininkų (**5**).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl XIII a. pradžioje į Rytų̃ Báltijos žemes atsikraustė vokiečių riteriai? Kokia padėtis tuo metu buvo Europoje?
2. Kodėl Vokiečių ordino nariai daugiausia buvo iš Saksonijos kilę riteriai?
3. Kuris ordinas – Kalavijuočių ar Vokiečių – buvo pavojingesnis Líetuvai? Su kuriuo iš jų Líetuvai daugiau teko susidurti? Kodėl?
4. *Kodėl ordinai pavergė prūsus, latgalius, estus ir kitas gentis, o lietuviai sugebėjo pasipriešinti? Ar skirtinga šių genčių raida viduramžiais turėjo poveikį tolesniam jų likimui?
5. Kaip suprantate istoriko Zigmanto Kiaupos mintį, kad XIV a. „karas liko svarbiausia Lietuvõs ir ordinų santykių išraiška“?
6. Kokią įtaką Lietuvõs ūkinei veiklai darė kovos su riteriais?

ŠALTINIAI:

1. Lietuvių ir kryžiuočių kovų laukas (XIII–XIV a.)

2. **Iš Hermano Vartbergės kronikos:**

Folkvinas su kariuomene žygiavo į netikėlių lietuvių (*infidelium Letvinorum*) kraštą kartu su Hazeldorfo ponu ir ponu Danenbergo grafu, ir ten Saulės žemėje (*terram Sauleorum*) šv. Mauricijaus ir jo draugų kankinių dieną patys lietuviai užmušė 50 ordino brolių ir daugybę tikratikių (*multitudine fidelium*).

Po to, kada Kuršo vyskupas Engelbertas ir tos bažnyčios dvasininkai su visa tikinčiųjų tauta liko visiškai išnaikinti, kuršiai atkrito į senąjį netikėjimą.

Po tokio liūdno įvykio gyvi išlikę Kristaus karių brolijos broliai kartu su Rygõs, Dorpato ir Ezelio vyskupais maldaujamuose laiškuose popiežiui Grigaliui IX kartojo prašymą teikti jiems vilties, kad, susijungę į vieną ordą (*ovile*), jie pergalinga ranka greitai sunaikins priešo jėgas.

Pagal: Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė, *Livonijos kronikos*, Vilnius, 1991, p. 169–170.

3. **Iš Petro Dusburgiečio „Prūsijos žemės kronikos":**

Livònijos ir Prūsijos broliai suėjo į vieną vietą su stipriomis kariuomenėmis, ketindami nugabenti maisto švento Jurgio pilies broliams; kai artėjo prie šios pilies, atvyko pasiuntinys, pranešdamas, kad keturi tūkstančiai lietuvių nuniokojo vieną Kuršo žemės dalį, degindami, grobstydami ir liedami krikščionių kraują. Broliams pradėjus pulti lietuvius, jie [kuršiai] nelyginant tikri atskalūnai iš užpakalio nirtulingai užgriuvo krikščionis; lietuviams puolant iš priekio, o kuršiams iš užpakalio, beveik visi abiejų žemių žmonės pasitraukė, palikdami čia brolius ir jiems ištikimus. Ilgą laiką sėkmei nekrypstant nei į vieną, nei į kitą pusę, galop broliai, Viešpačiui leidžiant, pralaimėjo, nes visa jų kariuomenės galia palūžo, kai pasileido bėgti prastuomenė.

Pagal: Petras Dusburgietis, *Prūsijos žemės kronika*, Vilnius, 2005, p. 166–168

4. **Iš Šiuco kronikos apie 1336 m. Pilėnų gynybą:**

Vasario 15 dieną jie apgulė Pilėnų pilį, ją kelias dienas iš eilės nuolat puldinėjo. Lietuviai gynėsi vyriškai. Buvo joje apie 4000 apsiginklavusių vyrų. Jie buvo subėgę į gerą apsaugą iš visos apylinkės kaimų su šeimomis, galvijais ir visu turtu ir lobiais, kai išgirdo riterius atvykstant. Riterių pulkas buvo ištroškęs jų lobio ir visokeriopai stengėsi įkopti į pilį. O lietuviai pasiryžo bet kam, tik neatiduoti pilies ir nepakliūti į priešo nagus, ypačiai dėl krikščionių tikėjimo, kuriuo taip baisėjosi, jog veikiau norėjo mirti. Šį kartą jie visai nežmonišku būdu tai įrodė ir įvykdė.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 76.

5. Per visą XIV a. ordinas Líetuvą puldinėjo sistemingai ir tikslingai. Jis siekė: 1) paversti lietuvių žemes niekieno žeme, t. y. negyvenama, ir ją kolonizuoti, 2) nuolatiniais puldinėjimais ir intrigomis priversti Lietuvõs valdovus daryti nuolaidas.

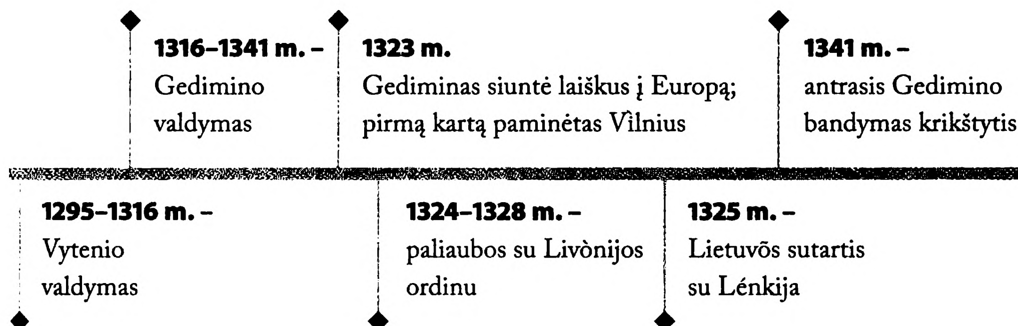
M. Jučas, *Žalgirio mūšis*, Vilnius, 1990, p. 36.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

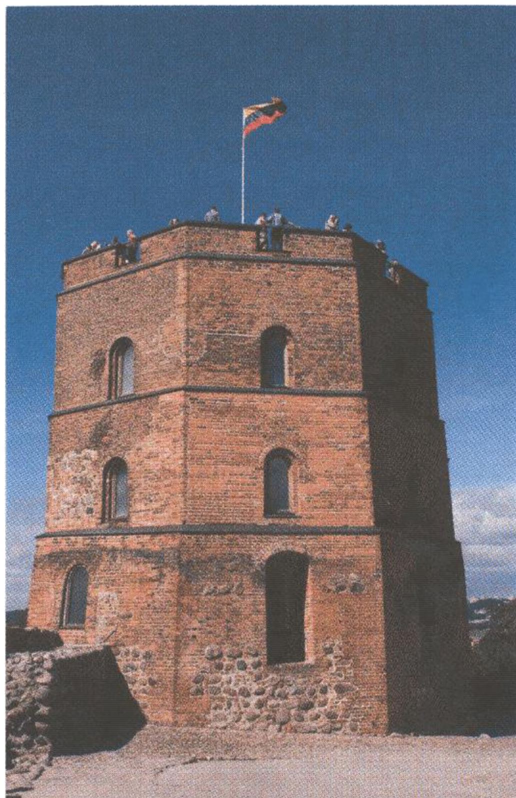
1. Apie kokį žemaičių ir Kalavijuočių ordino susirėmimą pasakojama 2 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kas buvo minėtasis Folkvinas? Kokius šio susidūrimo padarinius mini šaltinio autorius? Kaip suprantate frazę „taps viena avide“?
2. Apie kokį mūšį rašoma 3 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kokią svarbiausią pralaimėjimo priežastį nurodo autorius? Kurią pusę jis palaiko? Kodėl taip manote? Kokių pažiūrų yra šaltinio autorius? Atsakymą pagrįskite.
3. Kas sieja 2 ir 3 šaltinius? Kokia kalba jie galėjo būti parašyti? Kodėl taip manote?
4. Ką apie vokiečių riterių kovos taktiką pasako 4 šaltinis? Ką iš jo sužinome apie lietuvių gynybą? Ar realus šaltinyje minimas lietuvių skaičius? Atsakymą argumentuokite. Kokiu „nežmonišku būdu“ lietuviai tada įrodė savo neapykantą kryžiuočiams?
5. Kodėl Ordinas visą XIV a. „Líetuvą puldinėjo sistemingai ir tikslingai“ (5 šaltinis)? Kaip jam tai pavyko? Remkitės ir 1 šaltiniu.
6. Kurie šios temos šaltiniai yra pirminiai, o kurie – antriniai? Kurie šaltiniai yra iš XIII a., o kurie – iš XIV a.?

39. GEDIMINO LAIKŲ LIETUVA

- *XIV a. Lietuvà tapo ankstyvojo feodalizmo valstybe*
- *Gediminas rūpinosi ūkio, prekybos, amatų, miestų ir kultūros augimu*
- *Gediminas Rytų užsienio politiką vykdė sėkmingiau nei Vakarų*

XIII a. susikūrusi Lietuvõs valstybė XIV a. pradžioje pradėjo kokybiškai naują raidos etapą. Išsiplėtė jos teritorija, didysis kunigaikštis nuolat rezidavo sostine tapusiame Vìlniuje, valdžia tapo paveldima pagal tėvo liniją. Tai buvo vienas svarbiausių Lietuvõs perėjimo iš vadinamosios barbariškos valstybės būvio į ankstyvojo feodalizmo valstybės būvį etapų. XIV a. pradžia svarbi dar vienu aspektu. Dėl XIII a. pabaigoje prasidėjusio nuolatinio ilgo lietuvių karo su Vokiečių ordinu reikėjo apsispręsti, kurios užsienio politikos kryptys yra svarbiausios. Ordino grėsmės masto suvokimas nulėmė Lietuvõs valstybės ir lietuvių tautos likimą. Gediminaičių valdymo pradžia nėra visiškai aiški. Jų protėviu laikomas bene Mindaugo laikais gyvenęs Skalmantas. Gediminaičiai paveldėjo Mindaugo ir Traidenio valstybę su jos laimėjimais ir rūpesčiais. Lietuvõs valstybė XIV a. tebebuvo agrarinis kraštas – gamyba ir buitis buvo glaudžiai susijusi su žeme. Pamažu kilo žemdirbystės lygis, didėjo visuomenės turtinis ir socialinis susisluoksniavimas. Nusistovėjo skirtingų visuomenės sluoksnių pareigos ir teisės. Didėjo eksportas (kailiai, vaškas) ir importas (ginklai, audiniai, druska), buvo plėtojama prekyba su kaimynais, nors tam trukdė karas su kryžiuočiais. Prekyba ir valstybės prievolių sistema skatino pinigų apyvartą. XIV a. 3–4 dešimtmetyje

1. Gedimino pilis: Vìlniaus Aukštutinės pilies vakarinis gynybinis bokštas (XXI a. pradžios vaizdas)

šalia ilgųjų (2) pasirodė Prãhos grašiai (po 1387 m. krikšto imta kaldinti smulkius lietuviškus pinigėlius). Buvo steigiamos pirklių ir amatininkų gyvenvietės, atsirado mūrinė statyba, XIII–XIV a. sandūroje jau žinoma Kernavė̃, 1323 m. pirmą kartą paminėtas Vìlnius, kuriame gyveno įvairių tautybių žmonės. Líetuvai trūko gerų amatininkų, pirklių kapitalas buvo menkas, todėl Gediminas savo laiškuose Vakarų Europos miestams į Líetuvą kvietėsi kolonistų, bet imigracijai buvo nepalankios politinės aplinkybės, nes tam trukdė Ordinas.

Valdžios institucijos Lietuvojè XIV a. dar nebuvo galutinai susiformavusios ir keitėsi priklausimai nuo politinės padėties. Vienas stabiliausių valstybės institutų buvo monarchas (didysis kunigaikštis). Jis buvo nominalus visos žemės savininkas, galėjo dalyti valdas savo giminės kunigaikščiams, suteikti žemės bajorams, buvo vyriausiasis teisėjas, telkė patarėjus į tarybą. Didžiojo kunigaikščio valdžia buvo paveldima, paveldėjimo sąlygos nežinomos. Manoma, jog tai, kam atiteks valdžia, lemdavo ne pirmagimystė – pirmenybę gaudavo iškilesni, gabesni ir didesnę karinę galią turintys kunigaikščiai. Ar Gediminaičių valstybė buvo **diárchija** – vis dar neišspręstas klausimas, ypač neaišku, kaip valdžią dalijosi Algirdas ir Kęstutis (turbūt tai buvo ne dvivaldystė, o bendradarbiavimas ir geranoriškas valdovo valios vykdymas). XIII a. pabaigoje – XIV a. iš esmės nusistovėjo valstybės teritorija (1) – į ją buvo sujungtos visos lietuvių žemės. Lietuvà iki 1283 m. prarado kelias nominalią Mindaugo valdžią pripažinusias žemes: Skal̃vą, Nãdruvą, Klaĩpėdą ir jos apylinkes. Lietuvõs teritorija pasistūmėjo į šiaurę – apėmė kuršių, žiemgalių ir sėlių žemes. Nusistovėjo Lietuvõs ir Livònijos valdų riba. Toliau formavosi lietuvių tauta, nyko lietuvių žemių kultūriniai skirtumai. Lietuviais jau XIII a. vadinti visi didžiojo kunigaikščio pavaldiniai. Juos tarpusavyje siejo ir nuo kitų tautų skyrė kalba ir tikėjimas, kurie lėmė lietuvių

visuomenės uždarumą, didino atotrūkį tarp jos ir krikščioniškosios civilizacijos pasiekimų. Stiprūs buvo karių ir žemdirbių sluoksniai, atsirado amatininkų ir pirklių, bet trūko intelektualų. Lietuviškas raštas nebuvo sukurtas, valdovo raštinėje buvo vartojama LDK slavų kanceliarinė kalba. Lietuvõs valdovai aktyviai susirašinėjo su kitais kraštais (su Vakarų valstybėmis – lotynų ir vokiečių kalbomis, su Rytų valstybėmis – senąja slavų kalba). Valstybės vidaus gyvenime raštas plačiau nevartotas. Rašytinės teisės dar nebuvo, remtasi paprotine teise. Susiformavo vietos valdžios institucijos ir pareigybės. Smulkiausias administracinis vienetas buvo valsčius, kuriam vadovavo tijūnas. Kelis valsčius savo žinioje turėjo seniūnas, toje teritorijoje esančios pilies viršininkas.

Gedimino (3) laikų užsienio politikoje ypač išsiskiria dvi kryptys: Rytų ir Vakarų. Rytinės Lietuvõs kaimynės buvo susiskaldžiusios Rusiõs kunigaikštystės (**5**), kurių dauguma pripažino Áukso òrdos **siuzerenitètą**. Lietuviams nebuvo sunku jas prisijungti. Skverbimąsi į Rùsią skatino Lietuvõs valstybės poreikis plėsti savo teritoriją, būtinybė stiprinti ekonominį, demografinį ir karinį potencialą, spręsti Gedimaičių dinastijos vidaus reikalus. Lietuvà beveik nekariavo su rusų žemėmis, tačiau varžėsi dėl jų su totoriais ir lenkais. Stambesnės kunigaikštystės buvo prijungiamos palaipsniui; iš pradžių jos patekdavo į Lietuvõs įtaką jų kunigaikščiais tapus Gediminaičiams, paskui tapdavo LDK dalimi. Taip buvo su Vitebsku (po vedybų 1320 m. Algirdas tapo jo valdovu), Voluine (ją gavo valdyti kitas Gedimino sūnus Liubartas) ir Kìjevu (prieš 1331 m. čia įsitvirtino Gedimino brolis Teodoras). Be minėtų žemių, į Lietuvõs sudėtį jau įėjo Polesė, Palenkė ir Polocko-Minsko žemės. Manoma, kad

2. Lietuviški ilgieji: XIV a. Lietuvõs pinigai

3. Gedimino antspaudo rekonstrukcija

Gedimino laikais LDK plotas buvo apie 350 000 km^2, iš jų tik maždaug trečdalyje gyveno lietuviai. Visi šie vakarinių rusiškųjų žemių, įėjusių į LDK, gyventojai vadinami gudais, nes dar nei baltarusių, nei ukrainiečių tautos nebuvo susidariusios.

Nuo pat Gediminaičių dinastijos valdymo pradžios XIII a. 9–10 dešimtmetyje pagrindinė Lietuvõs užsienio politikos problema buvo karas su kryžiuočiais. Vokiečių ordinas, 1283 m. peržengęs Nẽmuną, ėmė reguliariai siaubti Lietuvõs ir Žemaitìjos žemes, siekdamas jas pajungti. Ordiną rėmė popiežiai ir Šventõsios Ròmos imperijos imperatoriai, jam talkino įvairios katalikiškos Europos šalys. Visą XIV a. žygiai į Líetuvą vykdavo kasmet. Paskutinė nekrikščioniška Europos valstybė nuolatinių sąjungininkų neturėjo, nors jų ir ieškojo. Lietuvà pasinaudojo Livònijos ordino ir Rygõs vyskupo bei miestiečių nesutarimais ir trumpam įgijo sąjungininkų Livònijoje. 1323 m. **Gediminas** (valdė 1316–1341 m.) pradėjo didelę diplomatinę akciją. Rygõs vyskupo ir miestiečių padedamas, jis pasiuntė laiškus popiežiui Jonui XXII ir Hanzos miestams, pranešė apie pasiryžimą krikštytis, o kryžiuočius nurodė kaip kliūtį tai padaryti. Be to, į Líetuvą buvo kviečiami kolonistai (pirkliai, amatininkai, riteriai, žemdirbiai), jiems buvo žadamos tokios pat sąlygos kaip ir Europoje. Taip Gediminas siekė panaikinti Lietuvõs politinę izoliaciją ir ekonomiškai modernizuoti kraštą (**4**). Nors Ordinas tam priešinosi (net sugadino laiško antspaudą), popiežius 1324 m. rudenį atsiuntė pasiuntinius į Vìlnių (1), bet Gediminas jau buvo persigalvojęs. Matyt, jis suprato, kad popiežius ir krikšto globėjas Rygõs arkivyskupas neapsaugos Lietuvõs nuo Ordino. Būta pasipriešinimo ir iš pagoniškos visuomenės dalies. Tačiau naudos iš šios diplomatinės akcijos gauta – Lietuvà ir Ordinas ketveriems metams sudarė paliaubas. Dar vienu sąjungininku tapo vėl vieninga Lénkijos karalystė. 1325 m. Lietuvà su ja sudarė sąjungą, sutvirtintą Gedimino dukters Aldonos ir Lénkijos sosto įpėdinio Kazimiero santuoka. 1328 m. Ordinas vėl atnaujino puolimus, palei Nẽmuną intensyviai statė pilis, kurias lietuviai nuolat griovė. Atrodo, 1341 m. prieš mirtį Gediminas dar kartą bandė krikštytis, tam kvietėsi vienuolius iš Čèkijos, bet jie buvo nužudyti.

Taip Gedimino valdymo metais neprarandant žemių buvo atremiami kryžiuočių puolimai, keleriems metams pavyko įveikti Lietuvõs politinę izoliaciją. Gediminas su-

prato krikšto teikiamas galimybes ir siekė jomis pasinaudoti. Apsikrikštyti, modernizuoti šalies nepavyko, nes visuomenė tam nebuvo pribrendusi. Skverbdamasi į Rùsią, Lietuvà galėjo sukaupti daugiau jėgų svarbiausiam dalykui – kovai su kryžiuočiais, kurią tęsė dar ne vienas Gedimino įpėdinis.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kas rodo, kad XIV a. Lietuvà įžengė į kokybiškai naują raidos etapą?
2. Koks Gedimino vaidmuo Líetuvai tampant europietiška valstybe?
3. Kokie ūkinio gyvenimo pokyčiai labiausiai lėmė sėkmingos Lietuvõs užsienio politikos įgyvendinimą?
4. Kodėl Gediminas nepasikrikštijo? Kiek tai susiję su jo asmeniu, o kiek – su jo aplinka?
5. *Kaip manote, kodėl XV–XVI a. rusų ir vokiečių istorijos šaltiniuose tvirtinama, kad Gediminas buvęs arklininkas (Vytenio tarnas), nužudęs savo šeimininką ir užėmęs sostą?

ŠALTINIAI:

1. Lietuvõs Didžióji Kunigaikštỹstė (XIII a. pab.–XV a.)

Gediminaičių paveldėta valstybė

Žemės, valdant Mindaugui buvusios LDK įtakoje, galutinai prijungtos Vytenio (1296 m.–1316 m.)

Algirdo prijungtos žemės (1345 m.–1377 m.)

Vytauto prijungtos žemės (1392 m.–1430 m.)

Žemės, pakaitomis priklausiusios LDK kaimyninėms valstybėms

LDK ir kitų valstybių sienos (1430 m.)

Vilnius Valstybių sostinės

Trakai LDK vaivadijų ir žemių centrai

2. Šiuo savo raštu skelbiame, jog mūsų žemė karališka malone yra laisva [nuo mokesčių], nuo muitų ir kelio prievolių visiems pirkliams, riteriams, vasalams; juos aprūpinsiu pajamomis – kiekvieną pagal jo padėtį; [tai suteiksiu] bet kokios padėties amatininkams, būtent: meistrams, kurpiams, račiams, akmenskaldžiams, druskininkams, malūnininkams, sidabrakaliams, svaidomųjų prietaisų gamintojams, žvejams ir [kitiems] bet kokios padėties; tegu jie atvyksta [į mūsų žemę] su vaikais, žmonomis ir galvijais, tegu ateina ir išeina pagal savo norą visiškai be jokio trukdymo. Žemdirbiams, norintiems atvykti į mūsų karalystę ir čia pasilikti, duodame [žemę] bei suteikiame [privilegiją] dešimt metų [ją] dirbti laisvai be mokesčių, o pusę to laiko tebūna jie atleisti nuo bet kokios karališkos prievolės.

Pagal: *Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys*, sud. J. Varnienė, Vilnius, 1999, p. 102–103.

3. **Iš popiežiaus legatų[1] pranešimo:**

Trumpai tariant, karalius visiškai patvirtino laiško turinį, išskyrus tiktai krikštą, kadangi nenori būti apkrikštytas, ir taip ištarė tuos žodžius: „Ką sakote man apie krikščionis? Kur randama didesnė neteisybė, didesnė nuodėmė, prievarta, pražūtis ir lupikavimas negu tarp krikščionių, ypač tarp tų, kurie atrodo pamaldūs, kaip kryžiaus nešėjai, o daro visokį blogį."

Pagal: *Gedimino laiškai*, Vilnius, 2003, p. 183.

4. Gediminui Lietuvos krikštas buvo svarbus gyvenimo tikslas, galima sakyti – kertinis jo politinės programos akmuo. Jis gerai suprato, kad tik krikštas pašalins nuolatinį Vokiečių ordino puolimų pavojų ir tik po jo pagerės krašto ekonominė, politinė bei kultūrinė raida. Šiomis idėjomis Gediminas tam tikru požiūriu pranoko to meto Lietuvõs visuomenę. Tai nulėmė jo tragišką mirtį: 1341 m. per antrąjį bandymą krikštytis jis veikiausiai stačiatikių rusų ir pagonių žemaičių buvo nunuodytas. Tačiau jo parengtą politinę programą perėmė palikuonys.

Pagal: A. Nikžentaitis, *Gediminas*, Vilnius, 1989, p. 107.

5. Feodalizmo pagrindų susiformavimas ir karinės monarchijos įsitvirtinimas sukūrė atsparią ir gerai politiškai organizuotą Lietuvõs valstybės struktūrą. XIV a. pradžioje šį Lietuvõs privalumą labai pajuto susiskaldžiusi ir totorių slegiama Rùsija. Lietuvõs ekspansija į rusų žemes įgavo didesnį mastą, greta gynimosi vakaruose tapdama valstybės politikos pagrindu. Rùsijos nelaimė tapo politinio Lietuvõs tarpimo šaltiniu.

E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 101.

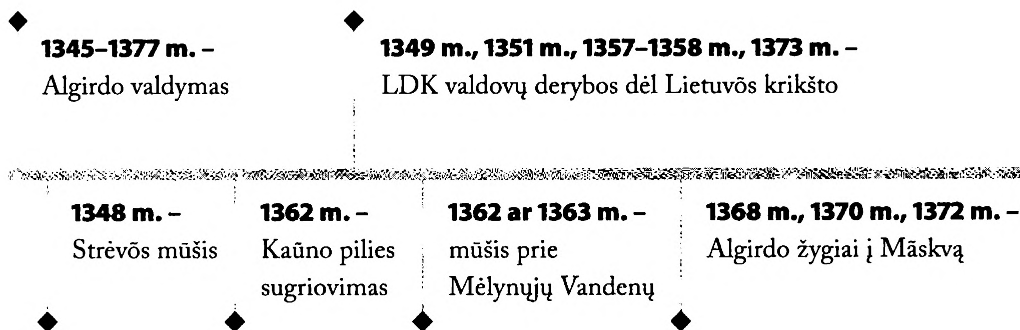
[1] Legātas – dvasininkas, atstovaujantis popiežiui.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kaip suprantate Alvydo Nikžentaičio teiginį, kad „Gediminas nebuvo kunigaikštis karžygys. Jam kur kas artimesnė ir sėkmingesnė buvo diplomatinė veikla“? Pagrįskite arba paneikite šį teiginį. Remkitės ir 1 šaltiniu.
2. Kas, jūsų nuomone, yra 2 šaltinio autorius? Atsakymą pagrįskite. Kodėl būtent šiuos žmones jis kviečia atvykti į savo kraštą? Kodėl jiems suteikiamos tokios pat sąlygos kaip Vakarų Europoje?
3. Kaip manote, kieno žodžius perteikia popiežiaus legatas (3 šaltinis)? Atsakymą pagrįskite. Kodėl pasikeitė laiškų siuntėjo nuomonė? Kokia kalba galėjo būti parašytas šis šaltinis?
4. *Kas rodė, kad Gediminas buvo pralenkęs savo laiko visuomenę (4 šaltinis)? Kokie buvo to padariniai?
5. Kodėl feodalizmo pagrindai ir įsitvirtinusi karinė monarchija sukūrė gerai organizuotą Lietuvõs valstybės struktūrą (5 šaltinis)?
6. Kurie šios temos šaltiniai yra pirminiai? Savo nuomonę pagrįskite.

40. LDK XIV A. VIDURYJE, JOS PLĖTRA

- *Algirdas ir Kęstutis suprato jėgų telkimo reikšmę valstybės stabilumui išlaikyti*
- *Šių valdovų politika Rytuose ir Vakaruose buvo sėkmingai derinama*
- *Jų valdymo pabaigoje Lietuvoje vis labiau ryškėjo politinis ir kultūrinis krikščionybės priėmimo vilkinimas*

XIV a. vidurys Lietuvõs istorijoje – ypatingas laikotarpis. Vyko įnirtingos kovos su vokiečių riteriais. Prieš juos buvo atsilaikyta, o LDK teritorija buvo itin intensyviai plečiama (buvo padvigubinta). Tai susiję su dviejų Gediminaičių – **Algirdo** (valdė 1345–1377 m.) ir **Kęstučio** (valdė 1381–1382 m.) – valdymu.

Gediminui mirus, Vìlnių ėmė valdyti ir tapo didžiuoju kunigaikščiu jo sūnus Jaunutis. Šaltiniai prieštaringai apibūdina Gedimino mirtį. Kyla abejonių, ar jis nebuvo nužudytas. Gediminas mirė tuo metu, kai jo sūnus Kęstutis dar buvo neįsitvirtinęs sūnų hierarchijoje, Algirdas įsivėlė į Rusiõs reikalus, o Jaunutis neturėjo valdovui reikalingų būdo bruožų. Pastarojo valdymo pradžioje Vokiečių ordino pasieniuose dar buvo ramu, bet 1344–1345 m. žiemą kartu su Čèkijos ir Veñgrijos karaliais Ordinas ėmė rengti žygius į Líetuvą. Iškilęs pavojus Kęstučiui greičiausiai buvo konkreti paskata užimti Vìlnių, suimti Jaunutį (vėliau jam buvo pavesta valdyti žemes Zaslavlyje) ir perduoti didžiojo kunigaikščio sostą Algirdui. Šis savo ruožtu pripažino išskirtinę Kęstučio padėtį: Trãkų kunigaikštijà tapo Kęstučio ir jo palikuonių tėvonijà (4), kai

kurias naujai įgyjamas valdas susitarta valdyti kartu. Broliai, išskyrus Narimantą, pripažino perversmo rezultatus. Algirdas ir Kęstutis siekė tęsti Gedimino politiką, jie suprato padėtį ir suvokė, kad besiplečiančią valstybę galima išlaikyti stabilią tik sutelkus jėgas. Šiuo požiūriu jie sugebėjo veikti tikrai vieningai – vokiečių istoriografija juos vadina idealia brolių pora. Kiti šaltiniai taip pat liudija, jog jie bendradarbiavo ir sutarė. Algirdo valdymo pradžioje Lietuvà rodė iniciatyvą kovoti su kryžiuočiais, Algirdas ir Kęstutis kartu rengdavo žygius į Ordino žemes. Lietuvõs santykiai su kaimyniniais kraštais buvo įtempti. Minėtini keturi įtampos židiniai:

1) lietuvių žemės ir kitos vakarinės valstybės sritys buvo kryžiuočių puolimų objektas;
2) Lietuvõs ekspansijos objektas, dėl kurio vyko varžybos su Maskvà, buvo Dniepro aukštupio ir kairiųjų intakų upynai;
3) Dniepro vidurupio miškastepės, esančios totorių valdžioje;
4) Haličo ir Voluinės žemė, dėl kurios susikirto Lietuvõs, Lénkijos ir Veñgrijos interesai.

Sėkmingai suderinti valstybės valdymo veiksmus tokioje didelėje erdvėje ir su tokia daugybe partnerių galėjo tik stiprus, nuo kitų dinastijos narių nepriklausomas, bet juos pasitelkiantis valdovas. Toks buvo Algirdas. Svarbiausias jo bendražygis buvo Kęstutis. Jis valdė vakarines valstybės sritis, jam teko organizuoti kovas su kryžiuočiais, rūpintis gynyba, siųsti į Ordino žemes savo karių būrius. Kęstutis ir Algirdas veikė vieningai grėsmingų kryžiuočių puolimų, didelių žygių į Ordino valstybę ar Rùsią metu. Atlikti darbai ir atsakomybė suteikė Kęstučiui (2) tiek savarankiškumo, kad amžininkai gretino jį su Algirdu (1).

1. Algirdo antspaudas

2. Kęstučio antspaudas (1379 m.)

Net ir vykstant neramumams šalies vakaruose, didysis kunigaikštis Algirdas sugebėjo gana sėkmingai vykdyti savo politiką Rytuose (**4**): suteikė pagalbą Tvėrės kunigaikščiams, kovojantiems su vis labiau stiprėjančia ir į kitas rusų žemes pretenduojančia Maskvà, atėmė žemių iš totorių, varžėsi su Lénkija ir Veñgrija dėl pietinių rusų žemių. XIV a. 6-ojo dešimtmečio viduryje jis siekė užimti Rusiõs žemes. Smolenskas, apsuptas Lietuvõs valdų, pripažino Algirdo valdžią, jo sūnūs ir sūnėnai tapo Černigovo, Severianų Naugardo žemių kunigaikščiais. 1362 m. (arba 1363 m.) Algirdas surengė žygį į totorių valdomas Dniepro stepes ir sumušė juos prie Mėlynųjų Vandenų upės. Kìjevas, kurio kunigaikščiu tapo Algirdo sūnus Vladimiras, ėmė visiškai priklausyti nuo Lietuvõs, sūnėnams Karijotaičiams buvo suteikta galimybė įsitvirtinti Podolėje. Su Maskvõs kunigaikštystè būta tiesioginių karinių susirėmimų – ypač garsūs trys Algirdo žygiai į Mãskvą (1368 m., 1370 m., 1372 m.), kurių metu nepavyko paimti **krem̃liaus**. Tai tik stiprino Maskvõs autoritetą ir parodė, kad Líetuvai jau nebepavyks lengvai skverbtis į Rùsią.

Prijungus derlingas Voluinės ir Podolės žemes, dideles ir ekonomiškai svarbias Kìjevo bei Černigovo kunigaikštystes, Smolensko žemę, Lietuvõs plotas buvo net apie 700 000 km^2. Valstybei plečiantis į Rytus tuo pačiu metu buvo aktyviai veikiama ir Vakaruose. Suvokdamas, kad valstybės išlikimą nulems gynyba prie Nẽmuno, Algirdas siekė kovos veiksmus perkelti į Vokiečių ordino teritoriją. Tačiau po 1348 m. tai sekėsi vis sunkiau. Tų metų pradžioje į Prūsiją atvyko didelės anglų ir prancūzų riterių pajėgos, kurios, suderinusios veiksmus su Livònijos ordinu, sugebėjo nužygiuoti net už Kaũno ir mūšyje prie Strėvõs upelio (netoli dab. Elektrė́nų) sumušė lietuvių ir rusų pajėgas. Jei ne Europoje kilusi didžioji maro epidemija, Ordinas tikriausiai ir toliau būtų sėkmingai veržęsis į lietuvių žemes. Jėgas jis atgavo apie 1352 m., kai didžiuoju magistru tapo gabus karys, administratorius ir diplomatas Vinrichas Kniprodė. Jam vadovaujant buvo smarkiai niokojamas Lietuvõs pasienis. Tai daryti galėjo ir pasienio kryžiuočių pilių, kurių buvo žymiai daugiau nei anksčiau, įgulos. Buvo atnaujinti žygiai į šalies gilumą (bet per 1345–1361 m. laikotarpį jų surengta tik 18). Ordino agresijai stiprėti trukdė ir dažnos derybos dėl Lietuvõs krikšto. Yra žinoma, kad jos vyko jau 1349 m. ir 1351 m. Lénkijos karalius Kazimieras 1349 m. išrūpino popiežiaus bulę dėl Lietuvõs krikšto ir karaliaus karūnos Kęstučiui. 1351 m. per Lénkijos ir Veñgrijos žygį prieš lietuvius Kęstučiui vėl buvo pasiūlyta krikštytis ir būti karūnuotam. Iš pradžių sutikęs vėliau pasitaikius progai jis atšaukė susitarimą. Pasiūlymai krikštytis laikytini bandymu sukiršinti Algirdą ir Kęstutį ar lenkų bei vengrų noru pasinaudoti Lietuvõs krikštu kovojant dėl Haličo-Voluinės. Kovos aprimo 1352 m., kai pagal paliaubų sutartį Algirdo broliui Liubartui atiteko Voluinė, o Lénkijai – Haličas. Vėl krikštyti Líetuvą norėta 1357 m., tada iniciatyvą tai daryti

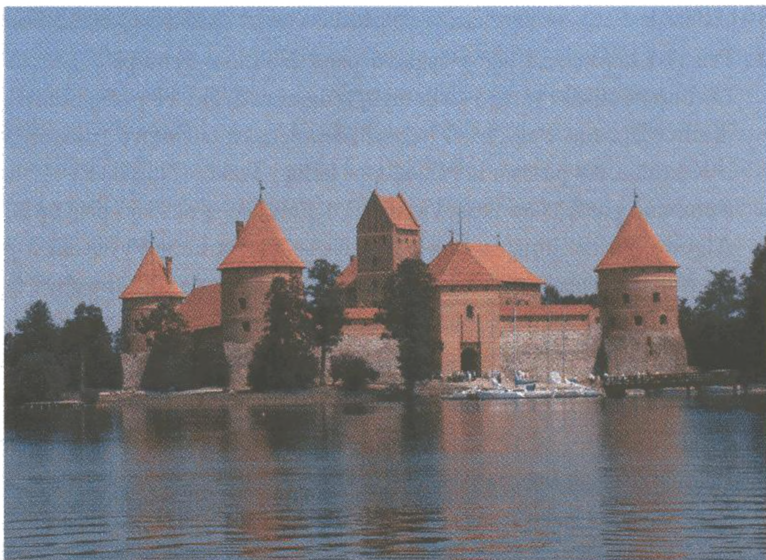
3. Rekonstruota Kaũno pilis

rodė imperatorius Karolis IV. Tačiau 1358 m. Algirdas iškėlė tokias krikštijimosi sąlygas:

1) Líetuvai turi būti grąžintos Ordino užimtos jos valdovų tėvonijų žemės (didelė dalis Vokiečių ordino žemių ir Livònijos);
2) Ordinas turi būti perkeltas į Rusiõs stepes ginti krikščionis nuo totorių;
3) visa Rusià turi priklausyti Líetuvai.

Šios sąlygos laikytinos Gediminaičių politine programa, kuria buvo grindžiami jų veiksmai iki pat Lietuvõs krikšto. Algirdas reikalavo labai daug, bet nepajėgė to pasiekti, sužlugdė derybas dėl krikšto ir neteko galimybės pagerinti Lietuvõs būklę regione, o tai nebuvo apdairūs veiksmai. Po viso to Ordinas sustiprino Lietuvõs puolimą. 1362 m. riteriai sugriovė Kaũno pilį (3), 1364–1365 m. išžvalgė kelius į valstybės branduolį, 1367 m. pasiekė Trakùs. Iki Vìlniaus puolimus rengė ir Livònijos ordinas (1362–1382 m. Vokiečių ordinas į Líetuvą surengė 56 žygius, Livònijos – 22). Reikšmingų teritorinių nuostolių Lietuvà išvengė, tačiau lietuvių atsakomieji veiksmai retėjo ir silpnėjo. Svarbiausia to priežastis buvo politinis ir kultūrinis Lietuvõs konservatyvumas – nesikrikštydama ji neteko popiežių ir imperatorių palankumo, o kovojant dėl rusų žemių prarasta ir sąjungininkė Lénkija.

Nors iš pradžių Algirdas ir Rusiojè, ir kare su kryžiuočiais pasiekė didelių laimėjimų, tačiau jo valdymo pabaigoje Líetuvą ištiko krizė, nes itin padažnėjo kryžiuočių puldinėjimų, o lietuvių ekspansiją Rusiojè stabdė pamažu stiprėjanti Didžióji Maskvõs Kunigaikštỹstė. Didžiausias Algirdo laimėjimas buvo kryžiuočių puolimų atrėmimas, ir tai, jog suderinus Gediminaičių interesus išsaugota nesusiskaldžiusi valstybė.

4. Restauruota Trākų salos pilis

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl Algirdo paveldėtos valstybės santykiai su kaimynais buvo įtempti? Kaip jis juos tvarkė?
2. Kodėl Algirdas ir Kęstutis vadinami idealia brolių (valdovų) pora?
3. Kurios užsienio politikos krypties – Rytų ar Vakarų – LDK laimėjimai XIV a. viduryje buvo svaresni? Atsakymą pagrįskite.
4. Kodėl Ordinas tai Kęstučiui, tai Algirdui siūlė krikštytis? Ar tai buvo nuoširdus Ordino noras padėti Líetuvai įveikti izoliaciją nuo Vakarų šalių? Kodėl taip manote?
5. Kas rodė, kad Algirdo valdymo pabaigoje valstybė pateko į krizę? Kaip buvo galima iš jos išeiti?

ŠALTINIAI:

1. Prūsijos kryžiuočių jėgos žygiavo palei Nemuno žemupį ir išdrįso nueiti net už Kauno. Ordino puolimas sutapo su lietuvių rengiamu žygiu: be pačių lietuvių, buvo sutrauktos Vladimiro, Brastos, Polocko, Vitebsko, Smolensko ir Pskovo pajėgos. Vadovaujamos Algirdo ir Kęstučio, jos pastojo kryžiuočiams kelią į Trakus. Norėdama išsaugoti grobį, Ordino kariuomenė pradėjo trauktis. Vasario 2 d. lietuviai ją pasivijo prie upės. Mūšis parodė perdėtą Algirdo pasitikėjimą savimi ir kautynėse. Netvarkingai vydamiesi priešą, lietuviai ir rusai įsigrūdo į pelkes, ir tiek kartų jiems talkinusi gamtinė kliūtis šįsyk tapo jų pragaištimi. Ordino vadovybė greitai susigaudė, kontratakavo ir įstūmė lietuvių kariuomenę į upę, kur lūžo ledas. Lietuvius ir rusus apėmė panika, ir jie, patyrę daug nuostolių, pasitraukė.

Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 127.

2. Iš Vygando Marburgiečio „Naujoji Prūsijos kronika“:

Pagaliau [maršalas] įsakė statyti mašinas ir kitus pabūklus sulig pilies aukščiu, o pilis buvo labai aukšta ir stipri. Tada [maršalas] atitraukė kariuomenę, nes pilyje buvo daug šaulių, kurių strėlės sunkiai žeidė krikščionis.

Tuomet Marienburgo dailidžių meistras Markvardas sugalvojo ir pastatė mašiną, arba sienodaužį, kuriuo išgriovė kampinį priešpilio bokštą iš Nemuno pusės.

Susitaręs magistras užpila [priešpilio] griovį ir pastato atitinkamo aukščio statinius, kad jo [kariai] nuo jų galėtų įsiveržti į pilį. Stabmeldžiai, tatai suprasdami, iškiša iš mūro sijas, kad esąs pakeliamasis tiltas paliktų laisvas naudotis.

Nuo tol stabmeldžiai, puolami dieną ir naktį, negalėjo nė atsikvėpti, bet jie krikščionių nelaimei, karžygiškai gynėsi.

Vygandas Marburgietis, *Naujoji Prūsijos kronika*, Vilnius, 1999, p. 114–115.

3. Saiko Algirdui esminiais klausimais kaip tik pritrūko. Algirdas šnekėjo kaip didvalstybės monarchas, pasikliaujantis vien savo jėga. Tokia mąstysena krikštą darė ne strategine[1], o tik taktine politikos priemone, kuria jis manipuliavo tiek Rytuose, tiek Vakaruose. Taip pat Algirdas prarado esminių politinių problemų perspektyvą, kurią savo metu sugebėjo suvokti tiek vakarykštis vikingas Mindaugas, tiek didvalstybės ir didvalstybinės politikos kūrėjas Gediminas. Algirdo planas buvo masinantis, bet nerealus.

Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 134.

---

[1] Stratèginis – esminis, svarbus bendriesiems kovos tikslams pasiekti.

4. Gudų žemės LDK nesudarė vientiso politinio-administracinio vieneto, jos ir nebuvo taip suvokiamos. Tai skirtingo statuso žemių junginys vienoje valstybėje – LDK. Jos valdovai čia rasdavo susiformavusią valstybės valdymo ir teismų struktūrą – kunigaikščius, šių vietininkus, tijūnus, pilininkus, – ir stengdavosi ją išlaikyti, keisti tik būtiniausius dalykus. Daugiausia aukščiausiojo valdančiųjų sluoksnio – gudų kunigaikščių – vietas užimdavo Gediminaičiai. Šie pakeitimai vykdavo neskausmingai, jei būdavo pabrėžiama, kad Gediminaičiai „senovės“ neliečia, t. y. palieka senąją visuomeninę sanklodą.

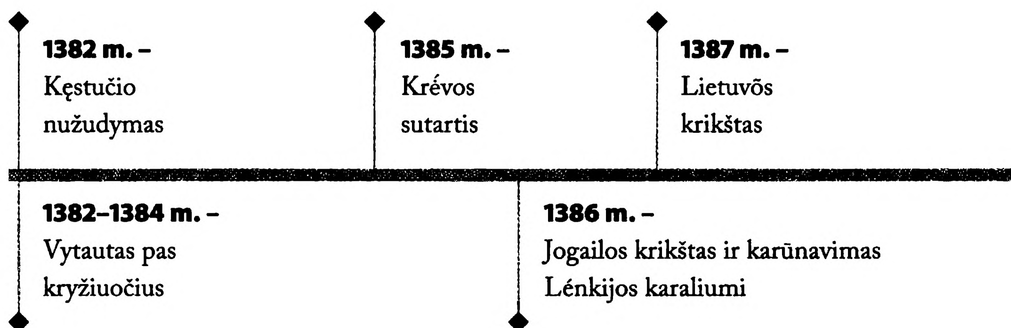
Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1995, p. 122.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. *Apie kokį mūšį pasakojama 1 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kada jis vyko? Ar tai pirminis istorijos šaltinis? Kodėl? Kodėl lietuviai tada pralaimėjo? Nurodykite tuos atvejus, kai pelkė lietuviams talkino mūšiuose. Kodėl dabar taip neatsitiko?
2. Apie kokios pilies puolimą rašoma 2 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kada tai vyko? Kokias priemones pilims užimti šio puolimo metu pasitelkė kryžiuočiai? Kokios pilies komplekso dalys paminėtos tekste? Ar objektyvus šaltinio autorius? Atsakymą pagrįskite. Ar tai pirminis istorijos šaltinis?
3. Apie kelintų metų krikšto bandymus rašoma 3 šaltinyje? Kodėl autorius Algirdui priekaištauja dėl saiko trūkumo? Kodėl Algirdui krikštas buvo ne strateginė, o taktinė politikos priemonė? Kokios esminių problemų perspektyvos jis nematė? Kokį viliojantį, bet neįgyvendinamą planą, susijusį su krikšto priėmimu, iškėlė Algirdas?
4. Išdėstykite 1, 2 ir 3 šaltinius chronologine tvarka. Kuriame šaltinyje paaiškinama, kodėl vyko kituose dviejuose šaltiniuose aprašyti įvykiai? Kodėl taip manote?
5. Kuo ypatinga buvo rusų žemių padėtis LDK (4 šaltinis)? Ar tai galėjo skatinti jas atsiskirti nuo Lietuvõs? Atsakymą pagrįskite.
6. Remdamiesi 39 temos 1 šaltiniu, nurodykite, kokios žemės buvo prijungtos prie LDK Algirdo valdymo metais. Kodėl šia kryptimi vyko LDK teritorijos plėtra?

41. KRĖVOS SUTARTIS IR LIETUVOS KRIKŠTAS

- *Pagrindinė Jogailos ir Kęstučio konflikto priežastis buvo požiūris į krikštą ir į santykius su Ordinu*
- *Jogaila priėmė Lénkijos pasiūlytas krikšto sąlygas, nes jos buvo palankiausios Líetuvai*
- *Krikštas sudarė geras sąlygas Lietuvōs visuomenės, politikos ir* ***kultūros*** *raidai*

Algirdas didžiojo kunigaikščio sostą paliko vyriausiajam savo ir stačiatikės antrosios žmonos Julijonos sūnui Jogailai. Įsitvirtinti valdžioje Jogailai teko pačiam. Dėdė Kęstutis iš karto jį parėmė, o broliai protestavo ir siekė Maskvōs padedami užgrobti valdžią, bet ši dar negalėjo suteikti veiksmingos pagalbos. Tai rodė didėjančią LDK ir Gediminaičių dinastijos krizę. Sunkiausia padėtis buvo kare su kryžiuočiais, nes Ordinas teberengė grėsmingus žygius į Lietuvōs gilumą. Jogaila nutarė užmegzti naujus santykius su Ordinu ir 1379 m. pasiuntė brolį Skirgailą į Vakarus aptarti krikšto priėmimo galimybių.

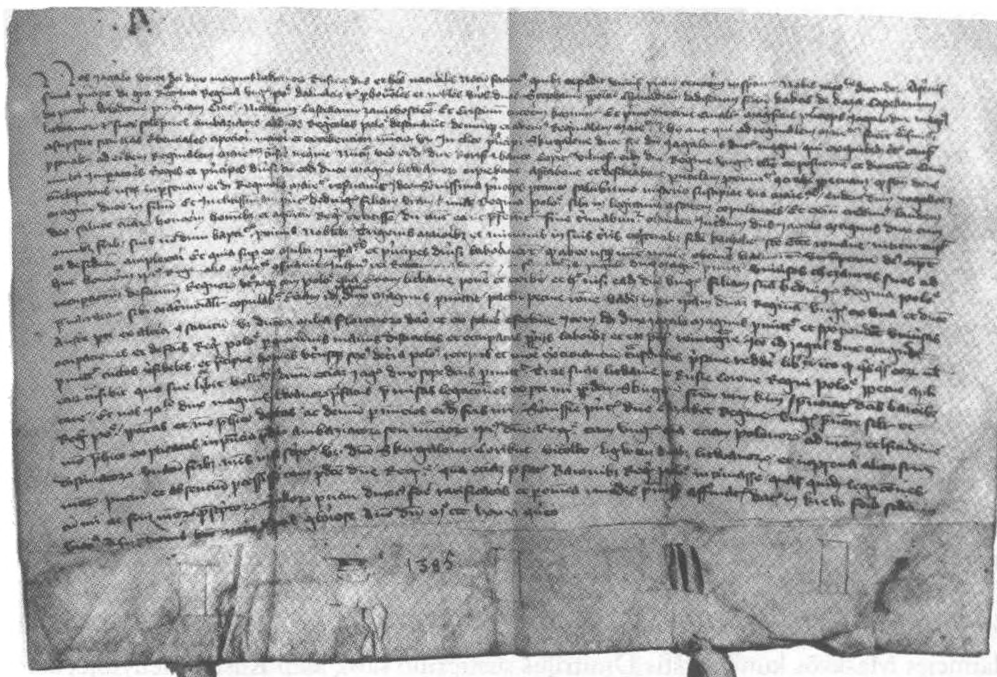
Po šių derybų buvo pasirašytos kelios sutartys: 1379 m. rudenį Trãkuose Jogaila ir Kęstutis sudarė su Ordinu sutartį, dešimt metų apsaugančią Kęstučio gudų valdas; 1380 m. žiemą Jogaila vienas sudarė laikiną sutartį su Livònijos ordinu dėl LDK šiaurinių žemių apsaugos nuo Ordino antpuolių. Radikaliausias Jogailos žingsnis buvo 1380 m. pavasarį Dovydiškėse slapta nuo Kęstučio sudaryta dar viena sutartis su Ordinu dėl žemių apsaugos nuo pastarojo antpuolių, dar ja buvo įsipareigota neremti Kęstučio tuo atveju, jei Ordinas jį pultų. Tuo pačiu metu Jogaila bandė padėti su Maskvà

1. Krėvos pilies griuvėsiai (XXI a. pradžia)

kovojantiems totoriams, tačiau į lemtingą 1380 m. Kulikovo mūšį jis nespėjo. Šį mūšį laimėjęs Maskvõs kunigaikštis Dmitrijus sustiprino savo, kaip Rusiõs vienytojo, autoritetą. Jogaila dėl interesų Rusiojè buvo linkęs apleisti karo su kryžiuočiais reikalus, o tam prieštaravo Kęstutis. Jų konfliktas prasidėjo, kai Kęstutis sužinojo apie Jogailos su Ordinu sudarytą sutartį, kuri buvo jam nepalanki. Kęstutis 1381 m. užėmė Vìlnių ir didžiojo kunigaikščio sostą. Kęstutis atnaujino kovas su Ordinu ir parodė, kad sutelkus jėgas jam galima pasipriešinti. Tačiau žūtbūtinės kovos su kryžiuočiais politika darėsi per sunki. Jogaila greitai susilaukė paramos ir susigrąžino didžiojo kunigaikščio sostą, tada ėmęsis apgaulės suėmė Kęstutį ir jo sūnų Vytautą. Krévos pilyje (1) įkalintas Kęstutis buvo rastas negyvas, o Vytautas pabėgo ir 1382 m. pasidavė Ordinui. 1384 m. pradžioje Vytautas Ordinui užrašė Žemaitìją. Taip baigėsi pirmasis didesnis vidaus karas, kuris kartais vadinamas ir kartų konfliktu (nors Vytautas, rėmęs tėvą, buvo Jogailos bendraamžis). Iš tikrųjų šis konfliktas buvo nevienareikšmis. Tiek Kęstutis, tiek Jogaila varžėsi dėl valdžios ir rėmėsi skirtingomis politinėmis strategijomis. Kęstutis buvo už žūtbūtinę kovą su Ordinu ir nepritarė krikštui. Jogaila suprato krikšto naudą ir siekė taikos su Ordinu.

1382 m. tiek Vidurio, tiek Rytų Europoje įvyko daug įtakos Líetuvai turėjusių įvykių: rudenį mirė Veñgrijos ir Lénkijos karalius Liudvikas, iširo šių valstybių unija. Mažametei Jadvygai tapus Lénkijos sosto paveldėtoja, Lénkijos ponai ėmė ieškoti jai tinkamiausio jaunikio. Tą patį rudenį totoriai nusiaubė Mãskvą, ir Kulikovo mūšio rezultatai neteko prasmės. Jogailos, kaip įtakingo regiono lyderio, padėtis dar labiau sustiprėjo. Jis aktyviai siekė priimti politinį sprendimą dėl krikšto. 1382 m. spalio 31 d.

2. Krévos sutarties aktas

Jogaila sudarė su Ordinu sutartį, kuria šiam užleido Žemaitìją iki Dubýsos, pažadėjo krikštytis, bet jos **neratifikãvo** ir vėl atnaujino kovas. Ordino pusėje kovėsi ir Vytautas, kuris jam padedant apsikrikštijo ir gavo Vygando vardą. Aplinkybės buvo grėsmingos, ir Jogaila slapta ėmė derėtis su Vytautu. 1384 m., gavęs pažadą atgauti tėvo Kęstučio valdas (išskyrus Trakùs), Vytautas, sugriovęs ir sudeginęs tris svarbias Ordino pilis, grįžo į Líetuvą. Šis kompromisas buvo įmanomas, nes ir Vytautas, ir Jogaila priklausė naujai mąstančių Lietuvõs politikų kartai, kuri suprato, kad krikštas yra vienintelis būdas įveikti krizę ir sustiprinti tarptautinį Lietuvõs valstybės autoritetą.

Tuo metu krikštą priimti Lietuvà galėjo iš Ordino, Maskvõs arba Lénkijos. Derybose su Ordinu buvo pažengta labiausiai, bet 1384 m. įvykiai panaikino tai, kas buvo pasiekta. 1383–1384 m. Jogaila, veikiamas savo stačiatikės motinos, svarstė galimybę suartėti su Maskvà vesdamas jos valdovo – kunigaikščio Dimitro – dukterį ir priimdamas stačiatikybę. Tačiau šio plano irgi buvo atsisakyta, nes baimintasi, kad tai pernelyg sustiprins Maskvõs įtaką LDK ir nesustabdys Ordino agresijos prieš stačiatikius, nes juos ordinas laikė kitatikiais. Jogaila krikštui priimti pasirinko trečiąjį pretendentą – Lénkiją, tada ieškojusią karaliaus ir sąjungininkų bei troškusią garbės pakrikštyti Líetuvą. Lénkija pasiūlė Líetuvai palankiausias krikšto priėmimo sąlygas – kvietė Jogailą užimti Lénkijos karaliaus sostą.

1384 m. rudenį Lénkijos atstovai užmezgė santykius su Jogaila, ir prasidėjo derybos. Jas vainikavo 1385 m. rugpjūčio 14 d. Krévos sutarties aktas (1, 2). Juo didysis LDK kunigaikštis Jogaila, tapdamas Lénkijos karaliumi, įsipareigojo apsikrikštyti kartu su visais savo valstybės gyventojais pagonimis, atlyginti Jadvygos sužadėtiniui Áustrijos princui Vilhelmui 200 000 auksinų už vedybų sutarties nesilaikymą, savo jėgomis ir lėšomis atgauti ir sugrąžinti Lénkijai priklausančias žemes, paleisti visus lenkų belaisvius, LDK sujungti su Lénkija. Kaip tik šis Jogailos pažadas sukėlė didžiausią diskusiją istoriografijoje dėl menamo LDK **inkorporãvimo** į Lénkijos karalỹstę (4). Krévos aktas buvo laikomas valstybių sutartimi, unijos aktu ir vienu iš vedybų sutarties aktų. Naujausi tyrinėjimų rezultatai rodo, kad Krévos aktas tėra dalis derybų, kurias užbaigė ir patvirtino Jogailos vedybos su Jadvyga. Papildomų valstybių sutarčių nereikėjo, jos susijungė į vieno valdovo – Jogailos – valdomą monarchiją, o ne į Lénkijos valstýbę (5).

Svarbiausia vedybų sąlyga buvo Jogailos, o kartu ir Lietuvõs krikštas. 1386 m. pradžioje Jogaila buvo pakrikštytas Krókuvoje Vladislovo vardu, ten vedė Jadvygą ir buvo karūnuotas Lénkijos karaliumi. 1386–1387 m. žiemą jis su Vytautu ir kitais Gediminaičiais, dalyvaujant lenkų kunigams (Lénkijos bažnyčia oficialiai nedalyvavo akcijoje), pradėjo oficialią Lietuvõs krikšto akciją (3). Jogaila įkūrė **parãpijas**, statė bažnyčias, išleido tris privilegijas:

1) 1387 m. vasario 17 d. – Vìlniaus vyskupui (įsteigė pirmąją vyskupiją ir ją materialiai aprūpino, suteikė jai ekonominį ir teisminį **imunitètą** valstybėje – tai, kas jau buvo padaryta Lénkijoje);
2) 1387 m. vasario 20 d. – Lietuvõs bajorams katalikams (jiems suteiktos dalinio imuniteto teisės – nuosavybės teisės į tėvonijos žemes, paliekama prievolė statyti ir remontuoti pilis);
3) 1387 m. kovo 22 d. – Vìlniaus miestui (jam suteikta, nors ir ribota, Magdeburgo teisė).

3. Lietuvõs krikštas. Paveikslas. Dailininkas J. Rudokas

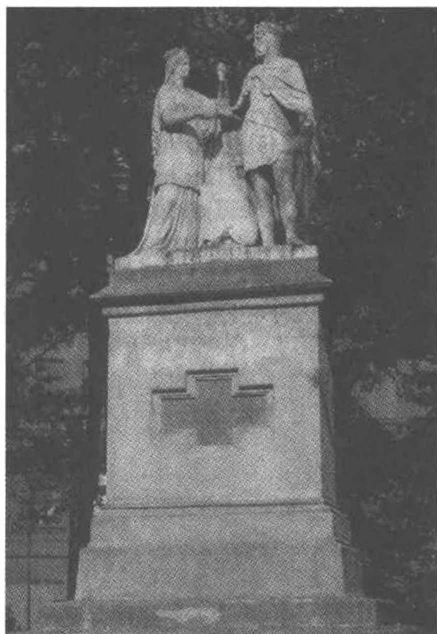
Šios Jogailos privilegijos paspartino dvasininkų, bajorų ir miestiečių luomų susidarymą, sukūrė naujos LDK visuomenės teisinius pagrindus. 1388 m. balandžio 17 d. popiežius Urbonas VI savo bule Jogailai pripažino Lietuvõs krikštą (Ordinas jo nepripažino). Tais pačiais metais buvo įšventintas pirmasis Vìlniaus vyskupas Andrius, buvo suformuota Vìlniaus katedros kapitula. LDK per metus oficialiai tapo krikščioniška šalimi, nors pagonybė liaudyje dar laikėsi ne dešimtmečius, o šimtmečius. Taip buvo pašalintas **konfèsinis** atotrūkis nuo Europos.

Krikštas Líetuvai turėjo svarbią politinę, socialinę ir kultūrinę reikšmę. Jis atvėrė kelius į Líetuvą krikščioniškajai civilizacijai ir kultūros laimėjimams. Lietuvà tapo pripažinta Europos valstybe, įtakinga regiono šalimi.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kaip krikšto problema lėmė LDK santykius su kaimynais XIV a. 9-ajame dešimtmetyje?
2. Kuo palankios Líetuvai buvo tarptautinės aplinkybės XIV a. 9-ajame dešimtmetyje? Paaiškinkite.
3. Kodėl Líetuvai būtinai reikėjo krikštytis?
4. Kodėl krikšto iš Rusiõs priėmimas būtų buvęs nenaudingas Líetuvai?
5. Kodėl Lietuvà nepriėmė krikšto iš Ordino?
6. Nurodykite krikščionybės priėmimo Lietuvojè politinę, kultūrinę ir socialinę reikšmę.

ŠALTINIAI:

1.

Paminklas Krokuvoje 1385 m. Krėvos sutarčiai atminti

2. Jogaila, didysis kunigaikštis, su visais savo dar neapkrikštytais broliais, artimaisiais, kilmingaisiais didikais ir smulkiaisiais žemvaldžiais, gyvenančiais jo žemėse, geiste geidžia ir prašyte prašo juos priglausti prie Šv. Ròmos bažnyčios katalikų tikėjimo. Žada visus turtus panaudoti ir išleisti abiejų karalysčių – tiek Lénkijos, tiek Lietuvõs – trūkumams pašalinti, jei toji Veñgrijos valdovė anksčiau minėtąją savo dukterį, Lénkijos karalienę, su juo moterystės ryšiais sujungs. Prižada ir apsiima savo lėšomis ir pastangomis grąžinti visas Lénkijos karalỹstės užimtąsias dalis ir skriaudas, prižada visiems krikščionims, o ypač abiejų lyčių žmonėms, iš Lenkų žemės paimtiems ir karo belaisviais išvestiems, grąžinti ankstyvesniąją laisvę, prižada savo Lietuvõs ir Rùsijos žemes amžinai prišlieti prie Lénkijos karalystės.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos chrestomatija*, sud. A. Gaigalaitė, E. Griškūnaitė, J. Jurginis, Kaunas, 1972, p. 27–28.

3. Kiekvienas, priėmęs katalikų tikybą, karys ar bajoras, ir jų palikuonys bei teisėtieji paveldėtojai, turi ir turės visokeriopą teisę valdyti, laikyti, naudotis, parduoti, perleisti, pakeisti, duoti, dovanoti ir laisvai naudoti pagal savo laisvą valią ir norą pilis, valsčius, kaimus, namus ir viską, ką iš tėvų palikimo valdo, taip, kaip panašiomis teisėmis naudojasi ir kiti kilmingieji kitose mūsų Lénkijos karalỹstės žemėse. Sutinkame taip pat, kad minėtieji kariai nebūtų įpareigoti atlikti kurių nors mūsų darbų arba mūsų palikuonių darbų, išskyrus naujos pilies statybą, kai šaukiama į darbą visa Lietuvõs šalis ir visi gyventojai senos pilies statybos arba remonto darbams vykdyti. Pagal senąjį paprotį karo žygis lieka kiekvieno pareiga, kuri vykdoma savo nuostoliais ir išlaidomis.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 85–86.

4. Krévos akto autentiškumą istorikai vis dar aptarinėja, tačiau jau dabar galima tvirtinti, kad XIV a. pab. LDK nebuvo visuomeninių jėgų, suinteresuotų Lietuvõs valstybės susijungimu su Lénkijos karalỹste. Tai patvirtina ir faktas, kad, Jogailai išvykus karaliauti į Lénkiją, platieji Lietuvõs bajorijos sluoksniai parėmė Vytauto pastangas tapti visateisiu suverenios LDK valdovu. Kita vertus, pati Lénkija XIV a. pabaigoje dar nebuvo pajėgi absorbuoti pagal plotą už ją daug didesnės, visiškai skirtingos tautiniu atžvilgiu, visuomenės ir valstybės organizacijos bei kultūros prasme valstybės – LDK. Galima kalbėti apie Jogailos suinteresuotumą sudaryti politinę sutartį su Lénkija, kuri padėtų išplėsti Gediminaičių dinastijos valdžią regione, ir tokiu būdu sustiprinti savo, kaip monarcho, ir Lietuvõs valstybės tarptautines pozicijas bei prestižą. Krévos aktą, kalbant šių dienų terminu, galima būtų pavadinti ketinimų protokolu, kuriuo norėta vadovautis užmezgant naujus tarpvalstybinius LDK ir Lénkijos santykius.

Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1995, p. 145–146.

5. Krévos sutartis nepanaikino Lietuvõs valstybingumo; prišliejimas nereiškė jos vidinio vasaliteto arba prijungimo prie Lénkijos. Prišliejimas reiškė Lénkijos karalystės siuzerenitetą didžiósios Lietuvõs kunigaikštìjos atžvilgiu arba pastarosios išorinį vasalitetą. Jogaila, personaline unija jungdamas abu sostus, kaip didysis Lietuvõs kunigaikštis, tapo savo paties, kaip Lénkijos karaliaus, vasalu.

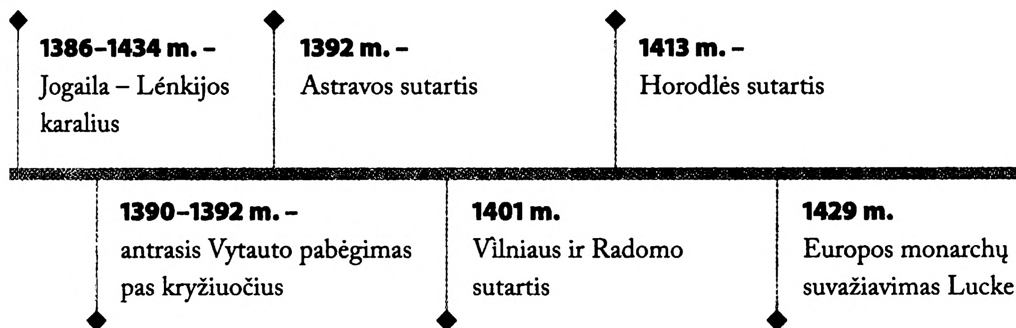
Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 163.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokios skulptūros pavaizduotos 1 šaltinio viršuje? Kodėl taip manote? Kodėl vyriškos skulptūros rankose pavaizduotas kalavijas?
2. Kokio dokumento ištrauka pateikta 2 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kada jis buvo sukurtas? Ką pasižadėjo Jogaila? Kodėl? Kuris pažadas buvo svarbiausias? Kodėl taip manote?
3. Kokio dokumento ištrauka pateikta 3 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kada jis paskelbtas? Kurio visuomenės sluoksnio reikalai jame aptariami? Kokios teisės ir pareigos numatytos šiam sluoksniui?
4. Kuo 4 ir 5 šaltinių autorių mintys apie Krévos sutartį yra panašios? Kaip suprantate 5 šaltinio autoriaus mintį, kad tai galėjo būti tik „išorinis Lietuvõs vasalitetas“? Kokios priežastys skatino sudaryti Krévos sutartį?
5. Kurie temos šaltiniai (2–6) yra pirminiai? Kurie iš jų susiję su Lietuvõs krikštu? Atsakymą argumentuokite.

42. JOGAILA – LIETUVOS IR LENKIJOS VALDOVAS

- *Jogaila, siekdamas išsaugoti savo, t. y. Lénkijos valdovo, sostą ir užbaigti stiprėjantį vidaus karą, vietininku Lietuvojè paskyrė* ***Vytautą***
- *Vytautas Lietuvojè vykdė* ***suverenaũs*** *valdovo politiką*
- ***Jogaila,*** *turėdamas asmeninių interesų, toleravo Vytauto savarankiškumą*

Jogaila – pirmasis bendras Lietuvõs ir Lénkijos valdovas (1, 2). Vėliau šias valstybes kelis šimtmečius valdė jo ir kitų Gediminaičių palikuonys. Jogaila Lietuvõs valdovas buvo 1377–1392 m., o Lénkijos karalius, pakrikštytas Vladislovo vardu (1), – 1386–1434 m. Pirmaisiais Jogailos valdymo metais labai pasikeitė Lietuvõs padėtis. Buvusi apsupta priešiškų valstybių Lietuvà, Jogailai kaip bendram valdovui sujungus Lénkijos karaliaus ir Lietuvõs didžiojo kunigaikščio institucijas, įgijo sąjungininką kovai su Ordinu (2). Po krikšto Lietuvà tapo Europos valstybių šeimos nare, jai atsivėrė galimybės perimti krikščioniškosios civilizacijos laimėjimus. Jogailos veikla turėjo aprėpti abi valstybes, kuriose buvo keliami skirtingi uždaviniai. Iš pradžių svarbiausia buvo apkrikštyti Líetuvą. Lietuvõs krikštas – Jogailos pažadų užimant Lénkijos sostą dalis – kėlė abiejų valstybių prestižą Europoje. Taip buvo sprendžiama ir valdžios krizė Lietuvojè. Lénkija įgijo sąjungininkų kovai su Ordinu, Lietuvà tapo atvira lenkų ponų ekspansijai, o valdovas turėjo tvirtą atramą už Lénkijos valstybės ribų – Lietuvà suteikė jam galimybę naudotis savo ištekliais. Maskvà, po pergalės 1380 m. su totoriais Kulikovo mūšyje bandžiusi perimti santykių

1. Jogailos antspaudas (1388 m.)

su Líetuva iniciatyvą, palaikiusi kai kurių Gediminaičių opoziciją prieš centrinę valdžią, tačiau po 1382 m. sėkmingo totorių žygio aktyvios politikos Lietuvõs atžvilgiu teko atsisakyti. Vokiečių ordinui buvo nepriimtini pertvarkymai Lietuvojè. Jis ignoravo Lietuvõs krikštą ir toliau su ja kariavo, siekdamas (jei nepavyks užkariauti visos Lietuvõs) užimti Žemaitìją ir sujungti abiejų savo šakų žemes.

Jogailai tapus Lénkijos karaliumi, iškilo LDK valdymo problema. Tai vertė sunerimti Gediminaičius. Ypač aktyvus buvo Vytautas: Lucke ir Gardine jis sukūrė valstybės politinio gyvenimo centrus, palaikė santykius su kitų kraštų valdovais. Nerimaudamas dėl valdžios, Jogaila 1387 m. Lietuvõs vietininku paskyrė brolį Skirgailą, o pats liko viso krašto **suverenù**.

Skirgaila neturėjo LDK monarcho teisių, jam priklausė tik Jogailos suteikta vykdomoji valdžia. Skirgailai, matyt, nelabai pakluso kiti Gediminaičiai, todėl jis nesugebėjo vykdyti Jogailos patikėtų LDK valdytojo pareigų. Skirgailos valdymas Vìlniuje sukėlė ne tik kitų Gediminaičių, bet ir bajorijos bei kitų gyventojų sluoksnių nepasitenkinimą. Jogaila mėgino stabilizuoti padėtį 1389 m. į Vìlnių iš Lénkijos atsiųsdamas seniūną Klemensą Moskoževskį. Tačiau lenkų karinės įgulos įkurdinimas LDK sostinėje tik padidino įtampą ir vietos gyventojų nepasitenkinimą. Susiklosčiusi padėtis buvo palanki Vytautui, nes jis puoselėjo viltį užimti Skirgailos vietą. Reziduodamas Gardine, Vytautas telkė nepatenkintuosius Jogailos politika. 1389 m. pabaigoje jis sukilo prieš Jogailą, bet nepajėgė užimti Vìlniaus, todėl vėl pabėgo į Ordiną ir pripažino jo viršenybę, o Ordinas įsipareigojo ginti Vytautą. Prasidėjo Vytauto ir Jogailos tarpusavio karas. Abu valdovai rėmėsi Ordino ir Lénkijos karine jėga. Karas vyko permainingai, buvo siaubiamos Lietuvõs žemės. Jogailos situacija buvo sudėtingesnė: jis į Líetuvą atvedė svetimšalius – lenkus, nepajėgė apsiginti nuo Vytauto ir kryžiuočių puolimų, o bajorams ėmus palaikyti Vytauto pusę galėjo tikėtis tik lenkų paramos. Jogailos padėtį blogino Lénkijos ponų nerimas dėl jo teikiamos pirmenybės Lietuvõs reikalams, įtempta padėtis Rusiojè, kur aktyvią politiką vykdė vienintelę Vytauto dukterį Sofiją 1391 m. vedęs Maskvõs didysis kunigaikštis Vasilijus I, Veñgrijos, Čèkijos ir Ordino antilenkiškos koalicijos formavimasis. Siekdamas išsaugoti Lénkijos sostą ir nutraukti tėvonijos žemes alinantį karą, 1392 m. pradžioje Jogaila pasiūlė Vytautui Lietuvõs

2. Marmurinis Jogailos antkapis Krokuvos katedroje (XV a. pirmoji pusė)

vietininko pareigas ir Trākų kunigaikštỹstę. 1392 m. rugpjūčio mėn. Jogaila ir Vytautas susitiko Astravoje. Čia Vytautas pripažino Jogailą siuzerenu, atgavo Trakùs, buvo paskirtas valdyti visą LDK, įgijo teisę tituluotis Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu (**3**). Vytautui suteiktos Jogailos vietininko pareigos atskyrė Lietuvõs ir Lénkijos reikalus, kurie buvo sujungti valdant Jogailai, ir neleido Lénkijos institucijoms veikti Lietuvojè. Kitaip negu Skirgaila, Vytautas iš karto ėmėsi savarankiškos politikos. Jogaila tuo metu rūpinosi Lénkijos reikalais, su Vytautu kartu spręsdavo užsienio politikos klausimus.

Kartais Vytautas veikdavo visiškai savarankiškai. Pavyzdžiui, 1398 m. Salyno sutartį su Ordinu jis sudarė savo vardu (Ordinui atidavė Žemaitìją iki Nevėžio upės). Taip jis atsiskleidė ne kaip Jogailos paskirtas vietininkas, o kaip suverenus LDK valdovas, tituluojamas Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu. Jogaila nesipriešino Vytauto savarankiškumo stiprėjimui XIV a. pabaigoje ir nesistengė apriboti jo valdžios. Tai, be abejo, nereiškė, kad Jogaila LDK neturėjo savų, su Vytauto politika ir planais besikertančių, dinastinių interesų. Per 13 vedybinio gyvenimo metų santuokoje su Jadvyga nesulaukęs palikuonio, Jogaila gerai suprato, kad, jam mirus ir nepalikus sosto įpėdinio, naujasis Lénkijos karalius galėtų pretenduoti į LDK, įgydamas teises į šį Gediminaičių dinastijos palikimą. Tai skatino Jogailą remti Vytautą, beje, taip pat neturėjusį sūnaus, kaip Lietuvõs didžiojo kunigaikščio atstovą ir išsaugoti suverenią LDK – atsvarą galimam Lénkijos ponų politinės įtakos stiprėjimui. Išliko duomenų, esą 1398 m. pusbroliai tarėsi su popiežiumi dėl Lietuvõs karaliaus karūnos Vytautui. Lénkijos ponai ieškojo priemonių tam sutrukdyti, karalienė Jadvyga reikalavo, kad Vytautas mokėtų duoklę. Lietuvà nepaisė Lénkijos reikalavimų. Jogaila, išlaikęs Lietuvõs vyriausiojo kunigaikščio titulą ir teises į Líetuvą kaip į savo tėvoniją ir perleidęs jos valdymą Vytautui, nebuvo linkęs varžyti

faktinio Lietuvõs suvereniteto. Visą bendros Jogailos ir Vytauto veiklos laiką Lénkija buvo Lietuvõs sąjungininkė prieš Ordiną, padėjo Lietuvojè įtvirtinti krikščionybę ir vykdė bendrą veiklą Europoje, tačiau ji turėjo ir tikslą aneksuoti Líetuvą, o lietuviai tam labai priešinosi. Taip buvo ir valdant abiejų valdovų įpėdiniams – įtampa tai sustiprėdavo, tai atslūgdavo, keitėsi aplinkybės ir politinės situacijos, buvo ieškoma būdų, kaip šią problemą išspręsti, bet ilgus amžius ji buvo viena pagrindinių Lietuvõs ir Lénkijos santykių problema. 1399 m. vasarą pagimdžiusi dukrą, kuri netrukus mirė, mirė ir Lénkijos karalienė Jadvyga. Jogaila kurį laiką visą dėmesį skyrė Lénkijos sosto reikalams. Lenkų ponai reikalavo aiškiau apibrėžti Lénkijos ir Lietuvõs santykius. Po 1399 m. LDK kariuomenės, vadovaujamos Vytauto, pralaimėto Vorsklos mūšio su Áukso òrda, 1401 m. buvo paskelbti kompromisiniai Jogailos, Vytauto ir Lietuvõs bajorų bei Lénkijos ponų aktai, vadinami Vìlniaus ir Radomo sutartimi. Ja buvo patvirtintas Vytauto jau įgytas statusas – jis paskelbtas Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu ir jam perleista visa valdžia Lietuvojè, bet po jo mirties Lietuvà turėjo būti valdoma Lénkijos. Jei pirmas būtų miręs įpėdinių nepalikęs Jogaila, lenkai nebūtų rinkę naujo karaliaus be Vytauto sutikimo. 1410 m. Žalgirio mūšyje sumušus kryžiuočius, Vytauto reikšmė dar labiau padidėjo, todėl 1413 m. Horodlėje iš naujo buvo apibrėžti Lietuvõs ir Lénkijos santykiai. Čia buvo patvirtinta, kad Lietuvõs didžiojo kunigaikščio institucija išliks ir po Vytauto mirties, nors Lietuvà ir bus prijungta prie Lénkijos. Lietuvõs savarankiškumui Jogaila visai neprieštaravo paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį, kai iš ketvirtos santuokos susilaukė dviejų sūnų Vladislovo (g. 1424 m.) ir Kazimiero (g. 1427 m.) (**4**). Todėl 1429 m. Lucke vykusiame Europos monarchų suvažiavime jis buvo linkęs pritarti Vokietìjos imperatoriaus Zigmanto pasiūlymui karūnuoti Vytautą Lietuvõs karaliumi (lenkų ponai buvo nusiteikę priešingai, jie net sulaikė popiežiaus siunčiamą jam karūną). Jogaila buvo Vytautui palankus dėl to, kad po pastarojo mirties vienas iš jo sūnų būtų buvęs realiausias pretendentas į Lietuvõs karalystės sostą (Jogailos sūnus Kazimieras 1440 m. tapo Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu, 1447 m. – Lénkijos karaliumi).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Su kokiais sunkumais susidūrė Jogaila tapęs Lénkijos karaliumi?
2. Kuo Lénkijai ir Líetuvai buvo naudingas susijungimas į vieną valstybę?
3. Kodėl lenkų ponai labai prieštaravo Lietuvõs savarankiškumo didėjimui, o Jogaila su tuo taikstėsi?
4. Kodėl 1392 m. Jogaila savo vietininku Lietuvojè paskyrė Vytautą?

ŠALTINIAI:

1. **Jogailos atnašavimas Dievo Motinai. LDK dailininko freska Liublino pilies Šv. Trejybės koplyčioje (1418 m.)**

2. Sutartis ir krikštas pakeitė Lietuvõs padėtį Rytų Europoje. Išnyko riterių nuolatinių karo žygių į Líetuvą pagrindas. Lietuvà turėjo stiprų sąjungininką – katalikiškąją Lénkiją. Bet su Ordinu ji dar nekariavo. Reikėjo laiko atsirasti glaudesnei politinei ir karinei lietuvių ir lenkų sąjungai prieš Ordiną. Pastarojo politikai tai suprato. Iš pradžių jie siūlė Lénkijai neremti lietuvių ir rusų, o sudaryti sąjungą su Ordinu. 1388 m. balandžio mėn. Jogaila susitiko su magistru ir atsisakė jo siūlomos sąjungos. Jis apkaltino magistrą priešiškumu Líetuvai ir jos niokojimu: „Lietuviai krikščionys, o Ordinas su jais toliau kariauja.“ Tada magistras kreipėsi į popiežių ir jam aiškino, kad Ordinas negalįs nekariauti ir su Lénkija, nes Jogaila nusiteikęs priešiškai ir nepripažįstąs Ordino teisių į Žemaitìją, remiąs lietuvius ir rusus. Lietuvių ir lenkų diplomatai vieningai atsisakė vykdyti Ordino reikalavimus.

Pagal: M. Jučas, *Žalgirio mūšis*, Vilnius, 1990, p. 43–44.

3. Svarbiausia buvo ne teisinė, o faktiškoji Astravõs sutarties pusė. Lietuvõs valstybėje atsirado centrinė ir atskira nuo Lénkijos institucija. Nors išreikšta kuklia vietininko pareigybe ir susieta su Lénkija bei nominaliu Lietuvõs monarchu vasaliniais ryšiais, ji tapo užtvara, sulaikančia Lénkijos luominių institucijų veiklą Lietuvojè. Tuo sutrikusi Lietuvõs valstybingumo raida buvo sugrąžinta į normalias vėžes. Didžióji Lietuvõs kunigaikštijà buvo

pakankamai didelė, kad galėtų atsispirti aneksinėms lenkų politikų užmačioms, jei jų jėgos būtų organizuotai šia linkme kaupiamos ir kreipiamos. Vietininko pareigybė kaip tik ir teikė tokią galimybę, o šią pareigybę gavo gerai galįs tai daryti žmogus.

Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 178.

4. Iš Lietuvõs metraščio:

Grįždami atgal [iš Smolensko, Vytautas ir Jogaila] užsuko į Drucką ir pietavo pas Drucko kunigaikštį Semioną Dmitrijevičių. O karaliaus Jogailos jau trečia žmona buvo mirusi nepalikdama įpėdinio. Ir pamatė jis pas kunigaikštį Semioną dvi gražuoles – jo dukterėčias. Vyresnioji buvo Vasilisa, praminta Balčiuke, o antroji – Sofija. Ir Jogaila ėmė prašyti Vytautą, sakydamas: „Buvau vedęs tris žmonas, dvi lenkaites, o trečią vokietę, bet vaisiaus su jomis neprigyvenau. O dabar prašau tave, pripiršk man Sofiją – jaunesniąją kunigaikščio Semiono dukterėčią. Ji rusų giminės, gal Dievas duos man su ja įpėdinių." Vėliau karalius Jogaila atsiuntė iš Lénkijos žymiausius ponus, kurie paėmę kunigaikštytę Sofiją parvežė pas jį į Krokuvą. O jis iškėlė šaunias vestuves, paėmė ją į žmonas ir vainikavo. Ir susilaukė su ja dviejų sūnų – Vladislovo, kuris vėliau buvo Veñgrijos ir Lénkijos karaliumi, ir antro – Kazimiero, kuris vėliau buvo Lénkijos karaliumi ir Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu.

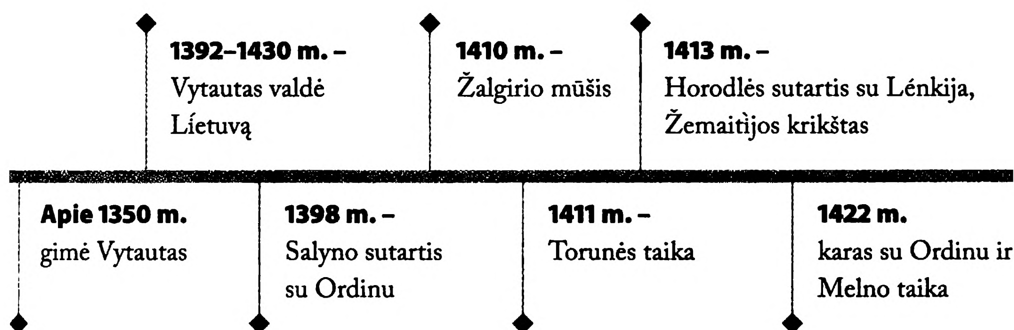
Pagal: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*: Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, Vilnius, 2001, p. 22.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kas 2 šaltinyje rodo, kad Jogaila buvo tikras Gediminaitis? Kaip pasikeitė tarptautinė Lietuvõs padėtis priėmus krikščionybę?
2. *Kokia buvo faktinė, o kokia teisinė Astravos sutarties esmė? Kas tas 3 šaltinyje minimas Lietuvõs vietininkas, „gerai galįs tai daryti žmogus"? Ar tai pirminis istorijos šaltinis? Kodėl taip manote?
3. Kodėl Jogaila buvo net keturis kartus vedęs? Kodėl ketvirtoji jo žmona buvo rusė? Koks Vytauto vaidmuo sudarant šią santuoką? Kodėl jis galėjo tai padaryti? Ar Jogailai ši santuoka buvo sėkmingiausia? Atsakymą pagrįskite remdamiesi 4 šaltiniu.
4. Kas rodo, kad 1 šaltinis nutapytas remiantis stačiatikių tapybos tradicija? Kaip Jogaila buvo susijęs su stačiatikiais?
5. Kurie temos šaltiniai (1–4) yra pirminiai? Atsakymą pagrįskite.

43. VYTAUTO VALDYMAS

- *Pagal 1392 m. Astravos sutartį Vytautas tapo faktiniu LDK valdovu ir šalyje vykdė pertvarkymus (sustiprino centrinę valdžią)*
- *Užsienio politikos problemos – Vakarų ir Rytų – buvo sprendžiamos diplomatija ir ginklu*
- *Vokiečių ordino galutinis sutriuškinimas sudarė palankesnes sąlygas stiprėti ir modernėti LDK*

Po tėvo Kęstučio mirties Vytautas dešimt metų (1382–1392 m.) kovojo dėl savo teisių, kol pagaliau jam atiteko visa valdžia Lietuvoje. 1392 m. Astravos sutartimi buvo žengtas tik pirmas, teisiškai gal ne visiškai reglamentuotas žingsnis, kuriuo bandyta spręsti dviejų valstybių – Lenkijos ir LDK – valdymo problemas. Iki 1401 m. Vilniaus ir Radomo sutarties dokumentas nėra žinomas, kuriame būtų aiškiai teigiama, kad Vytautui valdžią suteikė Jogaila, ir aptarta, kokiomis sąlygomis jis gali valdyti. Žinoma, kad oficialiuose dokumentuose, rašytuose po 1392 m., Vytautas minimas pirmas po Jogailos. Pats Vytautas valstybės vidaus santykių srityje dar pripažino Jogailos pirmumą, tačiau faktiškai Astravos sutartis padėjo įtvirtinti Vytauto (1), savarankiško LDK valdovo, pozicijas. Jis gavo valdyti didžiulę valstybę, sukrėstą prasidėjusių permainų ir vidaus karų, kuriuose dalyvavo ir kitos valstybės. Gedimino giminės kunigaikščiai buvo gana savarankiški, tokia padėtis kraštą ištikusių sukrėtimų metu kėlė grėsmę valstybės vientisumui ir centrinei valdžiai. Vytautas, iš pradžių remdamasis Jogailos leidimu, o netrukus veikdamas ir savo nuožiūra, ėmė šalinti nepaisančius jo valdžios iš jų valdų. Šį darbą lengvino Gediminaičių dinastijos ir politikos krizė: per vidaus karus

1. Vytauto Didžiojo majestotinis antspaudas (1407–1430 m.)

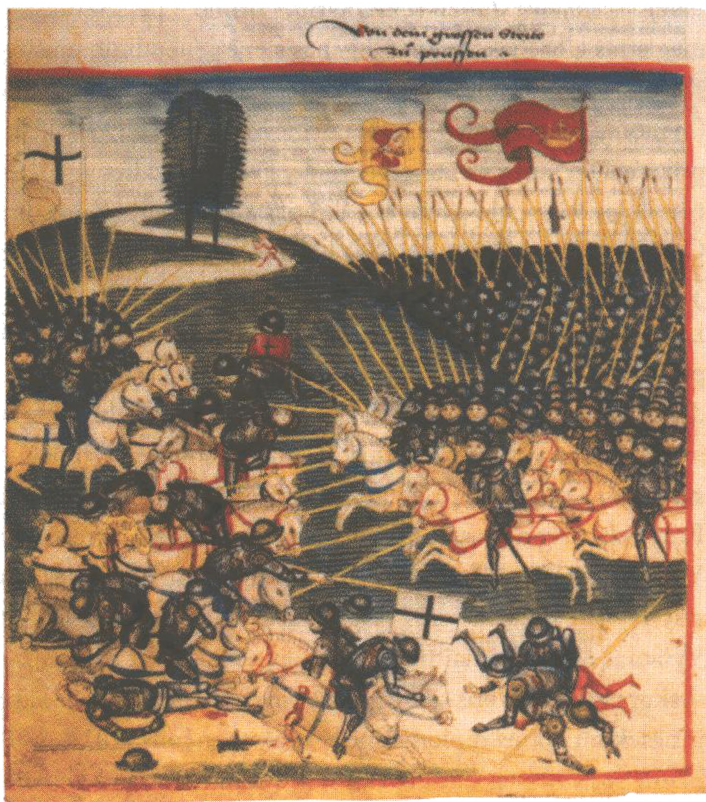
kunigaikščiai keitė stovyklas, bėgo pas užsienio valdovus, vengė paklusti valstybės valdžiai, ypač kai jos centras atsidūrė Lénkijoje. Laisvas vietas užėmė Vytauto paskirti vietininkai.

Jais tapo visiškai nauji žmonės, giminystės ryšiais nesusiję su Gediminaičiais ir negalėję pretenduoti į didžiojo kunigaikščio vietą ir nepaisyti jo valdžios. Vytautas stiprino bajoriją, dalijo bajorams lietuviams žemę ir valdinius. Iš tokių bajorų kilo artimiausi Vytauto padėjėjai, sričių vietininkai ir centrinės valdžios pareigūnai, kurie įgijo dar daugiau įtakos ir turtų. Besikuriančią didžiojo kunigaikščio tarybą sudarė įtakingiausi bajorai, Katalikų bažnyčios hierarchai, vienas kitas Gediminaitis. Tarybos sudėtis ir funkcijos dar nebuvo nusistovėjusios. Bajorijos viršūnės tapo svarbiausia valdovo atrama valstybėje. Per trumpą laiką Vytautas įgyvendino skausmingą, bet veiksmingą valstybės centralizacijos politiką, kuri sukrėtė LDK visuomenę ir kartu paspartino jos modernėjimą.

Nepaisant visų pakitimų, Líetuvai vėl teko kariauti dviem frontais. Tačiau Vytautas, būdamas geras diplomatas, beveik niekuomet vienu metu nekovojo su dviem šalimis: išsprendęs užsienio politikos problemas Rytuose, jis imdavosi jas spręsti Vakaruose, ir atvirkščiai. Rytuose Vytautas, pasinaudodamas Šiaurės Rusiõs kunigaikštysčių nesutarimais, 1395 m. prisijungė Smolenską. Vytauto valdžią pripažino ir kai kurie Okos aukštupio kunigaikščiai. Vakaruose 1394 m. buvo atremtas kryžiuočių puolimas. Vytautas siekė Ordiną paveikti diplomatinėmis priemonėmis, kišosi į Livònijos reikalus. 1395–1397 m. jis derėjosi su Ordinu, o 1398 m. Salyne sudarė sutartį, pagal kurią jam pripažino Žemaitìją. Atokvėpio nuo derybų metu1397–1398 m. žygiavo prie Juodosios jūros, iš Krymo atsigabeno totorių ir **karaìmų**, kuriuos apgyvendino Vìlniaus ir Trākų apylinkėse. Po Salyno sutarties Vytautas su Lénkija ir Ordinu susitarė dėl bendro žygio prieš Áukso òrdą (jį kryžiaus žygiu paskelbė tuometinis popiežius Bonifacas). Pirmas ir vienintelis bendras puolimas (Vorsklos mūšis 1399 m.) dėl tam tikrų taktinių klaidų patyrė visišką pralaimėjimą, žuvo daug riterių ir kunigaikščių, Vytautui ir kai kuriems jo bendražygiams vos pavyko išsigelbėti. Dėl šios nesėkmės LDK ir Lénkijos padėtis susilpnėjo, o Maskvõs sustiprėjo. Prasidėjo maištai LDK slavų žemėse (atsiskyrė Smo-

lenskas). Problema buvo išspręsta tik 1405 m. (Smolenskas vėl buvo prijungtas prie LDK ir jos sudėtyje išbuvo iki 1514 m.). Pasibaigus 1401 m. atsinaujinusiems karo veiksmams su Ordinu, Racionžo taika buvo patvirtintas Žemaitìjos atidavimas Ordinui ir gautas Lénkijos pasižadėjimas, kad ji į LDK ir Ordino konfliktą nesikiš. Rusiojè karas ir toliau tęsėsi, susikirto Lietuvõs ir Maskvõs siekiai, bet 1408 m. susirėmimas baigėsi taikos sudarymu. Kai 1408 m. Mãskvą vėl nusiaubė totoriai, Vytautas susigrąžino ką buvo praradęs po Vorsklos mūšio. Dabar jis galėjo sutelkti dėmesį į santykius su Ordinu ir atsiimti Žemaitìją.

1408 m. pabaigoje Naugardukè vykusiame Vytauto ir Jogailos pasitarime buvo nuspręsta pasinaudojus Žemaitìjos gyventojų nepasitenkinimu išprovokuoti Ordiną nusižengti Racionžo taikos sąlygoms ir taip sugriauti jo autoritetą Vakarų Europoje. 1409 m. prasidėjęs Žemaitìjos sukilimas nutraukė kelerius metus trukusius taikius LDK ir Ordino santykius. 1409 m. vasarą Ordino kariuomenei įsiveržus į Dobrynės žemę Lénkijoje, prasidėjo Ordino ir Lénkijos karas („didysis karas“, 1409–1411 m.). LDK iš pradžių jame nedalyvavo, bet 1409 m. rudenį buvo parengtas bendras LDK ir Lénkijos veiksmų planas. Jis pradėtas įgyvendinti 1410 m. vasarą, kai liepos 9 d.

2. Žalgirio mūšio epizodas (Šilingo kronika, 1484–1485 m.)

3. Lucko suvažiavimas (1429 m.). Dailininkas S. Ušinskas

jungtinės LDK ir Lénkijos pajėgos įžengė į Ordino teritoriją ir pradėjo žygį į sostinę Marienburgą. Liepos 15 d. tarp Tanenbergo ir Liudvigsdorfo kaimų susitiko priešininkų kariuomenės (2, 1). Manoma, kad sąjungininkų, kuriems faktiškai vadovavo Vytautas, buvo apie 20–30 tūkst. karių, Ordino – per 20 tūkst. Vytautas ir didysis Ordino magistras Ulrichas fon Jungingenas siekė generalinio mūšio, Jogaila dėl šio sumanymo abejojo. Po kelių valandų delsimo kova užvirė ten, kur būta lietuvių, šiems teko trauktis (manoma, kad tai buvo taktinis manevras). Taip buvo išsklaidytos Ordino pajėgos, o jis privertas per anksti patikėti pergale. Persitvarkę lietuvių daliniai grįžo, puolė kryžiuočius iš šono ir pradėjo juos triuškinti, šie ėmė bėgti. Žuvo didysis magistras ir dalis kitų Ordino vadų, daugiau nei 200 Ordino riterių. Šį mūšį amžininkai vadino didžiuoju, Vakarų Europos istorikai vadina Tanenbergo vardu, Rytų Europos – Griunvaldo, o Lietuvõs – Žalgirio. Sutriuškinus Ordiną, karas dar vangiai tęsėsi ir baigėsi 1411 m. pradžioje Torunėje pasirašyta taikos sutartimi. Pagal ją Lénkija atgavo Dobrynę, Ordinas turėjo sumokėti 100 tūkst. kapų grašių, Lietuvà atgavo Žemaitìją (iki Jogailos ir Vytauto gyvos galvos). Taip Lietuvà, sudariusi sąjungą su Lénkija, nutraukė porą šimtmečių varginusią nuolatinę kryžiuočių ekspansiją, Vytautas ir Lietuvà išgarsėjo Europoje, o ginčo su Ordinu klausimus padėjo spręsti Europos valstybės. Išaugusį Vytauto autoritetą Lénkija pripažino 1413 m. Horodlės susitarimais. Juose buvo nustatyta, kad Lietuvà turės savarankišką valdovą ir po Vytauto mirties. Tada Jogaila ir Vytautas ėmėsi Žemaitìjos krikšto, kuris faktiškai baigėsi 1417 m. įsteigus Mẽdininkų vyskupiją. Žemaitìjos sienų ginčas buvo sprendžiamas ir kariniais veiksmais (1414 m.), ir nesėkmingomis diplomatinėmis priemonėmis (1414–1418 m. Konstancos bažnytiniame susirinkime Ordiną Europai apskundė atvykę žemaičių atstovai, kurie pareiškė,

kad aukštaičiai ir žemaičiai yra viena tauta). 1422 m. karo veiksmai vėl buvo atnaujinti. Jie buvo nesėkmingi Europos neberemiamam Ordinui ir baigėsi Melno taika, pagal ją LDK galutinai atgavo Žemaitìją be Klaĩpėdos krašto su siauru priėjimu prie jūros tarp Palangõs ir Šventõsios. Ši siena nusistovėjo ilgam. Buvo **anuliúotos** visos ankstesnės sutartys su Ordinu. Jo ir LDK konfliktas buvo galutinai išspręstas. LDK galėjo sutelkti dėmesį į kitas problemas.

Vytautas palaikė prieš Šventõsios Ròmos imperatorių sukilusius čekus (husitų karų dalyvius), kurie jam siūlė Čèkijos karūną (vengdamas nesantaikos su imperatoriumi Vytautas jos atsisakė, bet pasiuntė į Čèkiją savo vietininką Žygimantą Kaributaitį). XV a. trečiajame dešimtmetyje, būdamas apie 80 metų, Vytautas rengė žygius į rusų žemes (**4**). Imperatorius Zigmantas Liuksemburgas 1429 m. Lucko suvažiavime (3) pasiūlė jam Lietuvõs karaliaus karūną. Galbūt Vytautas ir būtų tapęs antruoju Lietuvõs karaliumi, jeigu ne lenkų ponų, popiežiaus priešiškumas ir netikėta jo mirtis 1430 m. spalio 27 d.

Vytautas kartu su Jogaila apgynė Líetuvą nuo porą šimtmečių jai grėsusios ordinų agresijos, įgyvendino Lietuvõs krikštą. Jis sukūrė modernėjančios krikščioniškos monarchijos pagrindus, ekonomiškai, teisiškai bei politiškai sustiprino socialinę jos atramą – bajorus.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokiomis sąlygomis Vytautas gavo valdžią Lietuvojè? Ar tos pačios sąlygos išliko ir jo valdymo pabaigoje?
2. Nurodykite svarbiausias Vytauto valstybės vidaus politikos ypatybes.
3. Apibūdinkite Vytauto užsienio politiką – kryptis, bruožus, rezultatus.
4. *Kada ir kaip galutinai buvo išspręstas Lietuvõs vakarinės sienos klausimas? Kaip ilgai išsilaikė nustatytos sienos?

ŠALTINIAI:

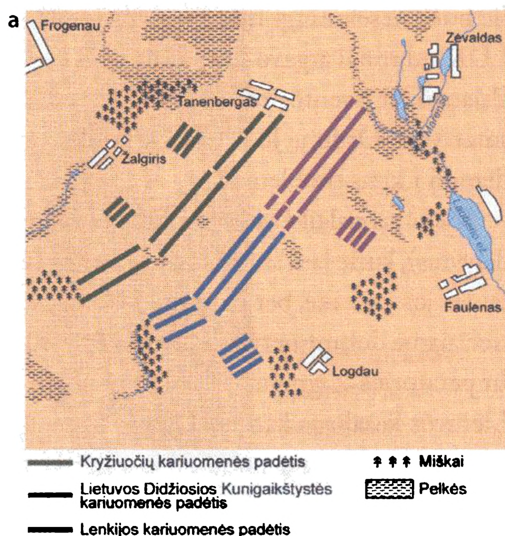
1. **Žalgirio mūšio schemos:**

a) pradinis kariuomenių išsidėstymas,

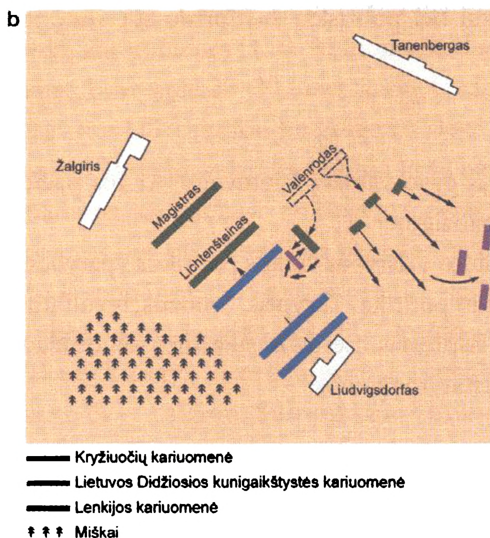
b) lietuvių atsitraukimas,

c) lietuvių grįžimas.

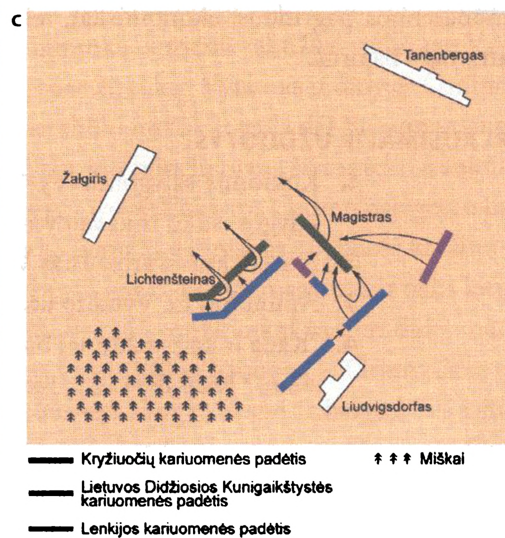
a

b

c

2. Lietuvõs valdovo vadovaujamas didelis kryžiaus žygis buvo pirmas toks įvykis jos istorijoje. Vytautas išsirengė į jį su dideliu užmoju ir valdoviška prabanga. Kariuomenę lydėjo ilga gurguolė, gabenanti ir paraku šaunamus ginklus. Pasitikėdamas savo jėgų gausumu ir vokiečių bei lenkų sunkiąja raitija, Vytautas patraukė toli į tyrus. Jis ketino Sarajuje įkurdinti Tochtamyšą ir jo padedamas paimti į savo rankas visą Rùsiją. Prie Vorsklos upės Vytauto kariuomenę pasitiko Timoro statytinio Timoro Kotlogo kariuomenė, vadovaujama prityrusio karvedžio Edygos, kuris pradėjo derėtis, leisdamas Vytautui kelti savo reikalavimus. Tai buvo jaukas, ant kurio pakibo išdidusis Lietuvõs valdovas, tikėdamasis be mūšio paimti

savo protektoratan visą Áukso òrdą. Tuo tarpu su naujomis jėgomis atžygiavo Timoras Kotlogas. Dabar krikščionių kariuomenės laukė kautynės su kur kas gausesniu priešu. Prityrę kariai patarė Vytautui vengti mūšio, bet jų nebuvo paklausyta. Pergudrautas diplomatiškai, Vytautas čia pasirodė ir kaip nesubrendęs taktikas.

Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 201.

3. Pagaliau atvyko trečias pasiuntinys ir pasakė: „Karaliau, nedelsk: priešai jau eina į tave." Tik dabar Jogaila pasiuntė pasiuntinį pas Vytautą ir paliepė jam: „Įsakyk pasiruošti savo kariams, nes priešas jau tikrai čia pat", – ir ėmė toliau melstis. Taigi Jogaila žinojo, kad Vytautas sprendžia, kada pradėti mūšį. Lenkų kariuomenei Jogaila nieko neįsakė. Jis buvo labai pamaldus, ir prieš tai pasirūpinus mūšio pradžia jam beliko melstis.

Pagal: M. Jučas, *Žalgirio mūšis*, Vilnius, 1990, p. 105.

4. Vytauto laikų Lietuvõs teritorija apėmė lietuviškas žemes ir prijungtus Rusiõs plotus. Valstybės etnokonfesinė struktūra buvo dvinarė – lietuviai / katalikai ir gudai / stačiatikiai, ir tai gerokai komplikavo jos prigimties supratimą. Bet būtent Vytauto valdymo metu lietuvių tautos, jos politinių viršūnių sąmonėje įsitvirtino suvokimas, kad šią valstybę sukūrė lietuviai, kad jie valdo ir yra atsakingi už jos likimą. Tai buvo užfiksuota valdovo aplinkoje sukurtuose tekstuose. Tautos valstybingumo jausmas – tai bene svarbiausias Vytauto ir Jogailos laikų rezultatas. Tuo laikotarpiu susiformavo valstybės simbolika, svarbi jos identiteto dalis.

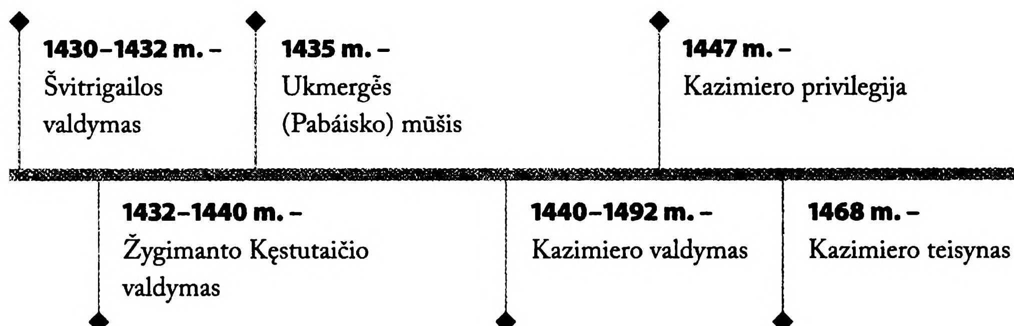
Z. Kiaupa, *Lietuvos valstybės istorija*, Vilnius, 2004, p. 66–67.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kodėl Vytautui vadovaujant buvo laimėtas Žalgirio mūšis? Remkitės ir 1 šaltiniu.
2. Apie kurių metų įvykį pasakojama 2 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kuo šis įvykis ypatingas? Kodėl Vytautą šį kartą ištiko nesėkmė?
3. Apie kokį mūšį rašoma 3 šaltinyje? Kodėl taip manote? Koks Jogailos ir koks Vytauto vaidmuo šiame mūšyje? Kokie jo rezultatai?
4. *Kaip suprantate 4 šaltinio autoriaus žodžius, kad „tautos valstybingumo jausmas – tai bene svarbiausias Vytauto ir Jogailos laikų rezultatas"? Kuo ypatinga tuo metu buvo Lietuvõs valstybė? Kodėl taip atsitiko?
5. Naudodamiesi 39 temos 1 šaltiniu, pasakykite, kokios dvi teritorijos ir kodėl buvo prijungtos Vytauto valdymo metais? Kokiais būdais tai buvo atlikta?

44. LDK XV A.

- *Po Vytauto valdę pirmieji valdovai tęsė jo pradėtą Lietuvõs savarankiškumo įtvirtinimo programą, bet buvo nušalinti nuo valdžios*
- *LDK ir Lénkijos valdovas Kazimieras sudarė sąlygas Lietuvõs politikoje įsigalėti Ponų tarybai*
- *Bendri LDK ir Lénkijos valdovai vis labiau apleido Lietuvõs reikalus*

Šimtmetis po Vytauto mirties buvo Lietuvõs visuomenės ir valstybės persitvarkymo, kuris suintensyvėjo valdant Vytautui ir Jogailai, gilinimo ir plėtros laikas, tarsi jų darbų baigimas. Šiuo laikotarpiu Lietuvojè susiklostė luominė visuomenė, valstiečiai faktiškai tapo beteisiais baudžiauninkais, išaugo ir sustiprėjo miestai ir miestiečių luomas. XV a. Líetuvą valdė bendri Lénkijos ir Lietuvõs valdovai, Jogailos palikuonys – Jogailaičiai (2) (jie vis labiau atstovavo Lénkijos, o ne Lietuvõs interesams). Tuo pačiu metu kaip atsvara tam susikūrė nauja valstybinė institucija – Ponų taryba, atstovavusi Lietuvõs suvereniteto interesams ir sėkmingai juos gynusi. Visa tai vyko visiškai aprimusių kovų su vokiečių riteriais ir vis didėjančių susirėmimų su XV a. pradžioje sustiprėjusia, totorių jungo nusikračiusia ir „trečiąja Romà" pasiskelbusia, t. y. apsiėmusia ginti visų krikščionių stačiatikių interesus, Maskvõs valstybe (**4**). XV a. Lietuvà patyrė pirmuosius teritorinius praradimus (1432 m. Lénkijai atiteko dalis Voluinės ir Podolės, 1494 m. Mãskvai – Viazmos kunigaikštystė ir Okos aukštupio teritorijos, Krymo chanatui – žemės prie Juodosios jūros). Bet etninių Lietuvõs teritorijų nepuldinėjo priešai – lietuviams tai buvo ilgiausias taikaus atokvėpio laikotarpis, nors po Vytauto mirties Lietuvõs teritorijoje iš pradžių ir vyko kovos dėl valdžios. Mirus Vytautui lietuviai didžiuoju kunigaikščiu, neatsiklausę lenkų, iš karto išsirinko Jogailos brolį Švitrigailą

(valdė 1430–1432 m.). Jogaila šiam sprendimui pritarė, bet kai Švitrigaila pradėjo tęsti Vytauto savarankiškumo politiką, Šventõsios Ròmos imperijos imperatoriaus paprašė jam atgabenti Vytautui skirtą karūną, sudarė antilenkišką sąjungą su Ordinu ir atvirai globojo rusų kunigaikščius, kilo lenkų nepasitenkinimas. Jie įsiveržė į Líetuvą, užgrobė ginčijamas pasienio žemes ir prieš Švitrigailą surezgė sąmokslą, kuriame dalyvavo ir lietuviai (**3**). Lenkų padedamas Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu – Jogailos vietininku – tapo Vytauto brolis Žygimantas Kęstutaitis, kuris pasižadėjo nesiekti karūnos nei sau, nei savo sūnui. 1432 m. Gardine ir dar keturis kartus jis patvirtino savo priklausomybę nuo Lénkijos, o 1434 m. gudų stačiatikių bajorams suteikė katalikų bajorų teises. Švitrigailai pavyko pasprukti į rusų žemes, kur buvo laikomas LDK valdovu – jis kėlė pavojų LDK vientisumui. 1435 m. rugsėjo 1 d. prie Ukmergẽs Žygimantas Kęstutaitis laimėjo lemiamą mūšį prieš Švitrigailą ir jį rėmusį Livònijos ordiną (tai buvo paskutinis Ordino žygis į Líetuvą). Švitrigaila ir jo sąjungininkai pralaimėjo ir pasidavė Lénkijai. Žygimantas Kęstutaitis po šios pergalės ėmė elgtis savarankiškiau. Tai vėl išprovokavo lenkų sąmokslą: 1440 m. Žygimantas Kęstutaitis buvo nužudytas Trãkuose. Netrukus vėl įsiplieskė nesantaika: dėl valdžios kovojo Švitrigaila, Žygimanto Kęstutaičio sūnus Mykolas ir lenkai, tačiau iniciatyvą perėmė Jono Goštauto vadovaujama didikų grupuotė. Siekiant išlaikyti teritorinį valstybės vientisumą, ir šį kartą nepasitarus su lenkais, buvo vainikuotas trylikmetis Jogailos sūnus **Kazimieras**, kuris 1440–1492 m. buvo Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu. Tai buvo visiško Lietuvõs suvereniteto atkūrimas (1440–1447 m. tarp Lénkijos ir Lietuvõs nebuvo personalinės unijos). Kazimieras buvo ilgiausiai valdęs ir paskutinis lietuviškai kalbėti mokėjęs Lietuvõs valdovas. Buvo numalšinti maištai, atkurtas valstybės vientisumas. Netrukus 1444 m., kovose su turkais žuvus Kazimiero broliui Lénkijos karaliui Vladislovui III, Kazimierui buvo pasiūlytas Lénkijos sostas ir 1447 m. po ilgų derybų jis karūnuotas Lénkijos karaliumi, taigi didžiąją savo gyvenimo dalį Kazimieras praleido Lénkijoje. Lietuvojè tuo metu stiprėjo faktine vyriausybe tapusi iš didikų sudaryta Ponų taryba. 1447 m. išvykdamas į Lénkiją Kazimieras paskelbė krašto privilegiją, užtikrinusią Lietuvõs atskirumą: išsamiai apibrėžė luomines bajorų teises, įsipareigojo saugoti valstybės sienas, neskirti pareigų svetimšaliams. Taip buvo sudaromos sąlygos įsitvirtinti Ponų tarybai – krašto valdymo institucijai. Tęsiant dar Vytauto pradėtą valstiečių ir žemių dalijimo bajorams už karo tarnybą politiką toliau vyko valstiečių įbaudžiavinimas. Tai juridiškai įteisino 1447 m. privilegija ir 1468 m. išleistas vadinamasis Kazimiero teisynas. 1441 m. Kazimiero privilegija Žemaitìjos bajorams suteikė titulą ir žemės nuosavybę, teisę laisvai medžioti ir žvejoti ne tik savo, bet ir didžiojo kunigaikščio miškuose (išskyrus tuos, kuriuose medžiojo Vytautas ir Kazimieras); buvo pažadėta Žemaitìjoje nesteigti naujų didžiojo kunigaikščio dvarų. Nurodyta, kad valsčių valdytojai tijūnai turi būti bajorų renkami tik iš žemaičių. Žemaitìją imta vadinti kunigaikštyste.

1. 1492 m. Kazimiero Jogailaičio antkapis. Krokuvos katedra

Tačiau šiuo laikotarpiu atsirado požymių, rodančių, kad Gediminaičiai virsta Jogailaičiais (t. y. labiau Lenkìjos, o ne LDK interesų paisančia dinastija): Kazimieras, visą valdžią palikęs Ponų tarybai, daugiausia dėmesio skyrė ne vis stiprėjančiai Māskvai ir nuolatiniams totorių antpuoliams pietinėse LDK žemėse, o Lénkijai. Dėl to Lietuvà nepalaikė šios, kai ji kovojo su Ordinu Trylikamečiame kare (1454–1466 m.), po kurio Ordinas tapo Lénkijos vasalu, o jo sostinė buvo perkelta į Karaliáučių. 1471–1526 m. Jogailaičiai vienu metu valdė net keturias dideles valstybes: Lénkiją, Líetuvą, Čèkiją ir Veñgriją (2).

1492 m. birželio 7 d. Gardine mirus Kazimierui (1), buvo sušauktas bajorų suvažiavimas (seimas) ir Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu išrinktas jo sūnus Aleksandras (valdė LDK 1492–1506 m.), o šiam reikalaujant Lénkijos valdovu tapo Jonas Albrechtas. Lénkijos ir Lietuvõs personalinė unija nutrūko. Aleksandras vėl turėjo patvirtinti jau anksčiau bajorų ir Ponų tarybos gautas privilegijas. Apribojęs savo valdžią, jis neišvengė atsakomybės dėl nesėkmingos politikos Rytuose (dalis žemių atiteko Maskvõs didžiajam kunigaikščiui Ivanui III, jis netrukus tapo Aleksandro uošviu ir dar labiau kišosi į LDK reikalus). Užsienio politika buvo nesėkminga, reikėjo stiprinti ryšius su Lénkija, ir kai 1501 m. mirė Jonas Albrechtas, Aleksandras tapo ir Lénkijos karaliumi (1), o nauju Lénkijos ir Lietuvõs susitarimu – Melniko aktu – buvo patvirtinta valstybių unija su bendru valdovu, renkamu Lénkijoje, ir bendrai šaukiamu seimu (akto nepatvirtino tai turėjęs padaryti Lietuvõs seimas ir Ponų taryba). Tuo metu totorių palaikoma Maskvõs valstýbė skverbėsi į rytines ir pietines žemes, Lietuvà turėjo galutinai pripažinti praradusi apie ketvirtadalį savo teritorijos. Buvo prasta ir valstybės vidaus padėtis. Per karus ištuštėjo iždas, trūko pinigų, todėl 1495 m. Aleksandras iš Lietuvõs išvarė žydus ir konfiskavo jų turtą, bet 1503 m. vėl leido jiems grįžti, nes siekė atkurti pinigų apyvartą, nes ši buvo sutrikusi.

Per visą XV a. didėjo etninės Lietuvõs gyventojų, buvo tankiau apgyvendinti pasienių su Prūsija ir Livònija plotai. Vyko vidinė krašto kolonizacija. Etninė LDK sudėtis buvo įvairi, XVI a. viduryje apie trečdalis gyventojų buvo lietuviai, daugiau kaip pusė – slavai. XV a. keitėsi ir teritorinė administracinė valstybės sandara: po Horodlės

sutarties 1413 m. Lietuvojè pagal Lénkijos pavyzdį buvo įkurtos Vìlniaus ir Trãkų vaivadìjos bei Žemaitìjos seniūnija, o rusų žemėse kaip atskiri padaliniai daugiausiai išliko žemės ir kunigaikštystės (1471–1520 m. kuriamos kelios vaivadijos). XV a. pabaigoje – XVI a. susiformavo centrinės ir vietos valdžios aparatas. Svarbiausi centrinės valdžios pareigūnai (urėdai) buvo didysis **máršalas, káncleris**, žemės iždininkas, rūmų iždininkas, didysis ir lauko **ètmonai**, o svarbiausi vietos pareigūnai buvo **vaĩvados, kašteliõnai**, seniūnai. Urėdų sistema tapo luominės valstybės vykdomąja valdžia. Ją monopolizavę didikai, kaip valdančioji luominė oligarchija (Ponų taryba), greta didžiojo

2. Vidurio Europos dinastijos[1]

Šventoji Romos imperija	Bohemija (Čekija)	Vengrija	Lenkija
Rudolfas I Habsburgas* 1273–1291		Arpadų dinastija	Piastų dinastija
	Vaclovas II 1278–1305		
Adolfas iš Nasau 1292–1298		Andrejus III	
Albertas I	Vaclovas III 1305–1306	Vaclovas III 1301–1306	Vaclovas III 1301–1305
	Rūdolfas 1306–1307	Otonas fon Vitelsbachas	
Henrikas VII* 1308–1313	Henrikas iš Karintijos 1307–1310	Karolis II Robertas Anžujietis 1307–1342	Vladislovas Lokietka 1306–1333
Liudvikas Bavaras Vitelsbachas* 1314–1347	Jonas iš Bohemijos 1310–1346		
			Kazimieras I Didysis 1333–1370
Karolis IV* 1347–1378	Karolis 1346–1378	Liudvikas Didysis Anžujietis 1342–1382	
			Liudvikas Anžujietis 1342–1382
Vaclovas* 1378–1419	Vaclovas IV 1378–1419	Marija 1382–1387	Jadvyga 1382–1399
Zigmantas** 1410–1419		Zigmantas 1387–1437	Vladislovas II Jogaila 1386–1433
Zigmantas* 1419–1437	Zigmantas* 1419–1437		
			Vladislovas III Varnietis 1433–1444
Albertas II* 1438–1439	Albertas 1437–1439	Albertas 1437–1439	
Frydrichas III 1440–1493	Vladislovas Pomirtinis 1440–1457	Vladislovas 1440–1444	
			Kazimieras Jogailaitis 1445–1492
		Vladislovas Pomirtinis 1445–1457	
(Maksimilianas** 1486–1493)	Jurgis iš Podebrado 1458–1471	Motiejus Korvinas Huniadis 1458–1490	
Maksimilianas I 1493–1519	Vladislovas Jogailaitis 1471–1516	Vladislovas Jogailaitis 1490–1516	Jonas Albrechtas 1492–1501
(Karolis 1516–**)			
			Aleksandras 1501–1506
	Liudvikas 1516–1526	Liudvikas 1516–1526	
			Žygimantas I Senasis 1506–1548
Karolis V 1519–1556		Ferdinandas Habsburgas 1526–1556	

Raktas

- Habsburgai
- Pšemislidai
- Vitelsbachai
- Liuksemburgai
- Anžu
- Jogailaičiai

* Šventosios Romos imperijos imperatorius

** Karalius

[1] N. Davies, *Europa: istorija*, Vilnius, 1255 p.

kunigaikščio darė didelę įtaką valstybės valdymui. XVI a. pradžioje Seimas buvo visai bajorijai atstovaujanti institucija, tačiau dar nebuvo nusistovėjęs jo šaukimo ir veiklos reglamentavimas. Bajorų luomas įgijo politinių teisių, miestiečiai jų neturėjo. LDK netapo centralizuota monarchija, bet luominės struktūros kūrėsi ne tik atskirose jos žemėse, bet ir visoje valstybėje. Tai lėmė šalies integraciją.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl 1434 m. rusų stačiatikių bajorams Žygimantas Kęstutaitis suteikė katalikų bajorų teises? Kokią jo padėtį atspindėjo toks žingsnis?
2. Kodėl XV a. pirmojoje pusėje įvyko net du valstybės perversmai? Ką tai rodo? Kaip tai veikė LDK ir Lénkijos santykius?
3. Kodėl XV a. LDK patyrė pirmuosius teritorijų praradimus? Kaip tai susiję su jos valdovų asmenybėmis?
4. Kodėl XV a. Lietuvoje sustiprėjo bajorų luomas, ypač jo viršūnė – ponai?

ŠALTINIAI:

1.

Aleksandras Jogailaitis Lénkijos seime (XVI a. pradžios lenkų raižinys)

2. **Iš Lietuvõs didžiojo kunigaikščio Kazimiero privilegijos:**

Taip pat visi ir atskiri šių Lietuvõs Didžiósios Kunigaikštỹstės žemių kunigaikščių, ponų, kilmingųjų, bajorų ir miestiečių valstiečiai ir valdiniai tebūnie visai laisvi ir atleisti nuo bet kokio davimo ir mokėjimo rinkliavos ar mokesčio, vadinamo *srzepczisne* (sidabrinė), taip pat saikų, kurie vadinami *dyakla* (dėklos), nuo visokios prievolių naštos, kuri vadinama *podvodi* (pastotės), nuo pristatymo pilims akmenų ir tašytų rąstų bei malkų plytoms arba kalkėms deginti, nuo šienavimo ir kitų mažiau paremtų teise darbų, išskyrus reikalingų naujų pilių statymą ir senųjų taisymą, taip pat išskyrus tuos kunigaikščių, ponų, kilmingųjų, bajorų valstiečius ir valdinius, kuriuos mes esame jiems davę ir dovanoję.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis,* t. 1, Vilnius, 1955, p. 132.

3. Visi neretai prieštaringi šio įvykio aiškinimai istoriografijoje tik pabrėžia, kad 1432 m. valstybės perversmas LDK tebėra istorinė lygtis su keliais nežinomaisiais. Rimčiausiai argumentuota yra interpretacija, kad tikrieji perversmo iniciatoriai ir organizatoriai buvo apie Z. Olesnickį susitelkę Lénkijos politikai, siekę LDK visiškai inkorporuoti į Karalystę ir sugebėję pasinaudoti vidiniais LDK visuomenės prieštaravimais. Švitrigailos vykdyta LDK valstybinio savarankiškumo gynimo ir stiprinimo politika bei pastangos konsoliduoti bajorų luomą trukdė jiems pasinaudoti Vytauto mirtimi, Jogailos senatve bei jo sūnų mažametyste ir įgyvendinti savo planus.

Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius, *Lietuvos istorija iki 1795 metų*, Vilnius, 1995, p. 232–233.

4. Didžioji Maskvõs kunigaikštija Líetuvai buvo žymiai pavojingesnė už Krymo chanatą. Po trijų šimtų metų vėl keitėsi vaidmenys išmintingosios Klėjos teatro scenoje: atsilyginusi Rùsijai už istorinės raidos sulaikymą pusės jos etninės teritorijos atėmimu, Lietuvà dabar laukė už šį atėmimą pateikiamos sąskaitos. Tiesa, padėtis buvo kitokia negu Netimero paveldėtojų ir Jaroslavo Išmintingojo laikais: minėtųjų trijų šimtų metų istorinė konjunktūra[1] pavertė Líetuvą didele valstybe. Tačiau net ir šio didumo galėjo nepakakti susivienijusiai Rùsijai atremti. Jai atstovaujanti didžioji Maskvõs kunigaikštijà turėjo daugiau gyventojų negu Lietuvõs valstybė, o negailestinga rusų kova prieš totorių jungą sukūrė gerai organizuotą karinę monarchiją su labai efektyviai disponuojančia šiuo potencialu despotine valdžia. Prie Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės rytinių sienų iškilo jai priešiškas kolosas[2].

Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 330.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Koks buvo Seimo vaidmuo LDK XVI a. pradžioje? Remdamiesi ir 1 šaltiniu pabandykite apibūdinti kas galėjo būti jo nariais.
2. Kuriais metais paskelbta 2 šaltinyje cituojama privilegija? Kurių luomų atstovams ji skirta? Kas rodo, kad šiuo dokumentu valstiečiai įbaudžiavinami?
3. Kodėl 3 šaltinio autorius teigia, kad 1432 m. perversmas Lietuvojè yra „lygtis su keliais nežinomaisiais“? Kodėl pagrindiniais jo iniciatoriais laikomi lenkai? Kuo Švitrigailos politika buvo panaši į Vytauto politiką?
4. *Kodėl Maskvõs kunigaikštỹstė XV a. buvo pavojingiausia LDK kaimynė? Kaip suprantate 4 šaltinio autoriaus žodžius, kad „atsilyginusi Rùsijai už istorinės raidos sulaikymą pusės jos etninės teritorijos atėmimu, Lietuvà dabar laukė už šį atėmimą pateikiamos sąskaitos“? Kas buvo tekste minimi Netimeras ir Jaroslavas Išmintingasis?
5. Kurie šios temos šaltiniai (1–4) yra pirminiai? Atsakymą pagrįskite.

---

[1] Konjunktūrà – susiklosčiusios aplinkybės, sąlygos, susidariusi padėtis, galinti turėti įtakos kuriam nors dalykui.

[2] Kolòsas – milžinas, gigantas.

45. LIETUVOS VALSTYBĖS IR VISUOMENĖS EUROPĖJIMAS

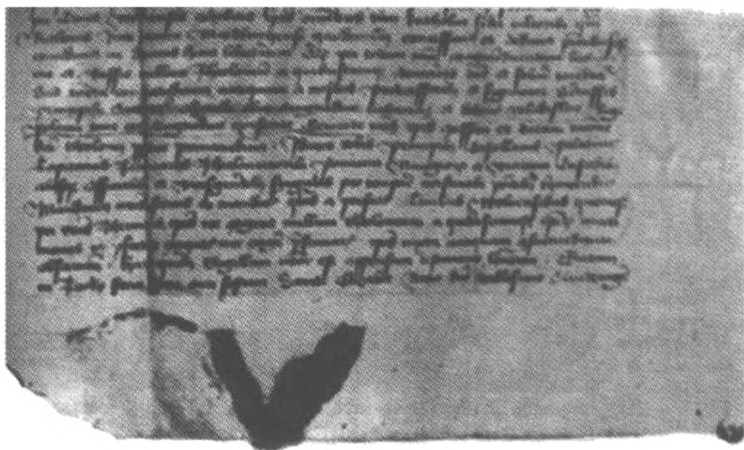
- *Po krikšto prasidėjusiam Lietuvõs visuomenės europėjimui didelę įtaką darė Lénkija*
- *Horodlės suvažiavime priimti nutarimai lėmė tolesnę LDK vidaus raidą ir jos santykius su Lénkija*
- *Luomai Lietuvojè atsirado vėlai ir neįgavo klasikinio europietiško pavidalo*

1387 m. – Lietuvõs krikštas

1408 m. Kaũnas gavo Magdeburgo teises

1413 m. – Horodlės susitarimai

XV a. Lietuvõs politinis gyvenimas vyko kraštui intensyviai ir nuosekliai prisitaikant prie Europos, perimant ir plėtojant lotyniškosios kultūros pasiekimus. Valstybės, visuomenės, kultūros ir kitose srityse įvykę pokyčiai vadinami europėjimu. Šis reiškinys suprantamas kaip XV a. katalikiškoje Europoje vyravusių universaliųjų, iš dalies pakeistų, pritaikytų prie vietos sąlygų, pažiūrų ir susiklosčiusių elgsenos normų perėmimas bei įtvirtinimas LDK vidaus ir tarptautiniuose santykiuose (**1**, **2**). Tęsėsi Lietuvõs krikščioninimas, stiprėjo Katalikų bažnyčios struktūros. Priėmusi krikštą iš Lénkijos, Lietuvõs visuomenė, kuri ruošdamasi šiam žingsniui nebuvo išsiugdžiusi pakankamai katalikų dvasininkų veiklai pasirengusių žmonių, buvo priversta perleisti krikščioninimo iniciatyvą atvykėliams. Todėl su krikščioninimu prasidėjusį Lietuvõs visuomenės europėjimą labai veikė lenkų valstybės ir visuomenės organizacijos principai ir kultūra. Krikštas pakeitė tiek LDK buvusios pagoniškosios, tiek ir stačiatikių visuomenės dalies vertybes, iš esmės pakeitė Lietuvõs santykių su Europa pobūdį. Prie naujojo LDK, kaip krikščioniškosios valstybės, **stãtuso** įtvirtinimo prisidėjo ne mažiau svarbus įvykis – Jogaila tapo Lénkijos karaliumi. Dviejų dideles teritorijas užimančių, geopolitine prasme tarp Rytų ir Vakarų esančių valstybių valdymo sutelkimas į vienas rankas Gediminaičių

1. 1440 m. Kazimiero privilegija Vìlniaus pirkliams

dinastiją priartino prie didžiųjų to meto Europos dinastijų – Liuksemburgų ir Habsburgų, – pretendavusių kontroliuoti visą Vidurio Europos regioną. Kai kurie istorikai LDK ir Lénkijos sujungimą valdant Gediminaičiams laiko vienu iš didžiausių Rytų Europos istorijos įvykių, jei neminėsime mongolų-totorių įsibrovimo.

Dėl Vytauto valdymo metais įgyvendintų valstybės ir visuomenės organizacijos pokyčių LDK tapo periferine Vidurio Europos vėlyvųjų viduramžių valstybe (**4**). Lietuvõs valstybingumui, jos visuomenės modernėjimui ir europėjimui ypač svarbus buvo 1413 m. Horodlės suvažiavimas ir jo aktai, nulėmę visą tolesnę LDK vidaus raidą ir jos santykius su Lénkija. Šie aktai (**3**), patvirtinę, kad gyvuoja nuo Lénkijos karalystės atskira LDK, reiškė Vytauto ir jį rėmusios Lietuvõs bajorijos pergalę. Tačiau tais pačiais dokumentais buvo padėti ideologiniai, socialiniai būsimo Lietuvõs ir Lénkijos bajorų suartėjimo pamatai. Svarbiausia su tuo susijusi naujovė – Lietuvõs ir Žemaitìjos bajorų 47 giminėms suteikta teisė naudotis Lénkijos giminių herbais, t. y. svarbiausiu viduramžių Europos bajorų luomo atributu, garantuojančiu privilegijuotą padėtį visuomenėje (**3**). Šiuo simboliniu aktu Vytautas sąmoningai diegė Europos bajoriškąją kultūrą pabrėždamas, kad Lietuvõs bajorų luomas niekuo nesiskiria nuo kitų katalikiškųjų Europos kraštų. Horodlės suvažiavime buvo nutarta bajorams rinktis į seimus. Šie seimai formaliai įteisino Lietuvõs elitą kaip jėgą, valdančią kartu su didžiuoju kunigaikščiu, išplėtė jo teises, bet iš tikrųjų seimų poreikis atsirado tik XVI a. pradžioje. Lénkijos karalystės pavyzdžiu remtasi ir priimant 1413 m. LDK teritorinių administracinių reformų programą, sustiprinusią centralizuotą valstybės valdymą. LDK teritorija buvo pradėta skirstyti į vaivadijas, įvestos naujos vaivadų ir kaštelionų pareigybės, kurias gauti galėjo tik bajorai katalikai. Plėsdamas Lietuvõs didikų ir bajorų privilegijas, LDK vidaus gyvenime diegdamas Lénkijos politinės ir socialinės santvarkos elementus, Vytautas modernino valstybę.

Savo valstybės reikalais suinteresuotų ir su jos valdymu susijusių žmonių sluoksnis XV a. išsiplėtė. Luominės teisės ginama privilegijuota bajorų padėtis juos taip pat siejo su politine šalies struktūra. Luominio atstovavimo institucijos, karo tarnyba (ir prievolė, ir privilegija) nulėmė valdančiosios feodalų mažumos vienybę. Ponų taryba, susikūrusi XV a. pradžioje, apėmė diduomenę, Seimą – visą bajorų luomą. Ponai ir bajorai ėmė jaustis ne vien savo valdovo valdiniais.

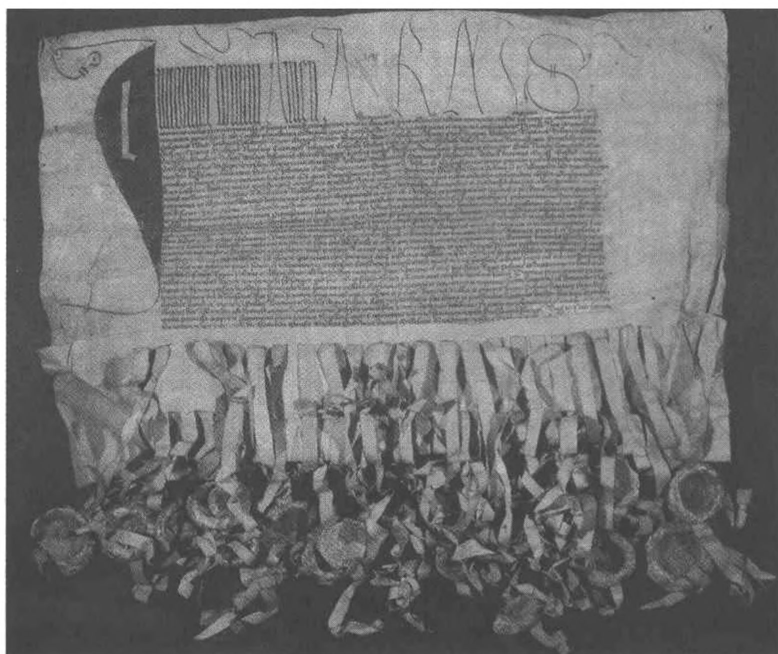
Luomai Lietuvojè formavosi XIV a. pabaigoje – XVI a. pirmojoje pusėje, kai daugelyje Europos kraštų šis procesas jau buvo bepasibaigiąs arba jau pasibaigęs. Luomai Lietuvojé susidarė vėlai dėl specifinių politinių aplinkybių. Tai lėmė ir LDK luominės visuomenės savitumas, todėl negalima kalbėti apie klasikinio pavidalo europietiškos valstybės luominės sistemos buvimą Lietuvojè. Teisinius besiklostančių luomų pamatus padėjo pirmosios Lietuvõs valdovų Jogailos ir Vytauto privilegijos bajorams katalikams (1387 m., 1413 m.), katalikų dvasininkijai (1387 m.) ir Vìlniaus (1387 m.), Bresto (1390 m.), Kaũno (1408 m.), o vėliau ir kitų miestų miestiečiams (2). Po Vytauto mirties luominės visuomenės struktūros užuomazgos buvo toliau plėtojamos. Sparčiausiai klostėsi privilegijuoti bajorų (4) ir dvasininkų (katalikų) luomai. Ne visi miestų gyventojai priklausė miestiečių luomui. Be to, LDK miestiečiai, kitaip negu bajorai, neturėjo visoje valstybėje jiems duotų didžiojo kunigaikščio privilegijų, patvirtinančių teises ir lengvatas (1). Kiekvienas miestas ir jo miestiečių bendruomenė gaudavo atskirą savivaldos teisių privilegiją. Palyginti su bajorais ir katalikų dvasininkija, apribotos buvo ir miestiečių teisės prisidėti prie valstybės valdymo. Tik su išlyga Magdeburgo teises turinčių LDK miestų miestiečių bendruomenių narius galima vadinti nevisateisiu privilegijuotu luomu. Valstiečiai sudarė gausiausią neprivilegijuotą visuomenės grupę. Valstiečių luomas LDK susiformavo tik po 1557 m. agrarinės (valakų) reformos.

2. XV a. Trãkų miesto antspaudas

Šioms luominės visuomenės struktūroms priklausė ne visi LDK gyventojai. Miestiečių luomui nepriklausė savivaldos teisių neturinčių miestų ir miestelių gyventojai. Atskiras uždaras neluomines bendruomenes sudarė žydai. Jie daugiausia telkėsi miestuose, kur vertėsi, kaip ir Europoje, skolindami pinigus už palūkanas, prekyba ir amatais. Jokiam luomui nepriklausė ir kitus nekrikščioniškus tikėjimus išpažįstantys totoriai ir karaimai.

Pasibaigus **konfrontãcijai** su krikščioniškuoju pasauliu, į Líetuvą ėmė skverbtis pirkliai iš Vaka-

3. 1413 m. Horodlės unijos aktas

rų, o kartu su jais paplito ir tam tikros prekės, papročiai, elgesio būdas. Dėl Vytauto vykdytos palankios politikos pirklių atžvilgiu sparčiai plėtojosi LDK prekyba, didėjo miestai, ypač Vìlnius ir Kaũnas. Iki krikšto Lietuvà labai aiškiai politiškai ir ūkiškai buvo orientuota į Rytus. Priėmusi katalikų tikėjimą, ji pritapo prie Europos lotyniškosios civilizacijos, kurios periferija buvo Vidurio Europa. Tai buvo tik sudėtingo civilizacijos vertybių perėmimo, pritaikymo ir savos šių vertybių sistemos kūrimo pradžia. Lietuvà tapo Vidurio Europos rytinės dalies periferija. Ji buvo labiausiai nuo kultūros centrų nutolęs ir atsilikęs kraštas.

4. Bajorų luomo kūrimasis Lietuvoje

Metai	Dokumentai, plėtę bajorų teises
1432 m.	Žygimanto Kęstutaičio Gardino unijos aktas
1434 m.	Žygimanto Kęstutaičio privilegija
1447 m.	Kazimiero privilegija
1492 m	Aleksandro privilegija
1506 m.	Žygimanto Senojo privilegija
1529 m.	Pirmasis Lietuvõs Statutas
1557 m.	Valakų reformos nuostatai
1566 m.	Antrasis Lietuvõs Statutas

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl Lietuvõs europėjimui didelę įtaką darė Lénkija?
2. Kokį poveikį Lietuvõs europėjimui turėjo Horodlės nutarimai?
3. Kodėl luomai Lietuvojè atsirado vėlai ir kuo jie skyrėsi nuo Europos luomų?
4. Kodėl Lietuvojè miestiečių luomas XV a. buvo gana negausus?

ŠALTINIAI:

1. Iš Ordino didžiojo magistro laiško Vytautui (1421 m.):

Be visa to, Jūsų didžiagalybė mums rašo apie liliputą, kuris dabar yra pakankamo amžiaus ir yra rusas, ir nemoka lietuviškai, kurį mielai lieptumėte mums atsiųsti, jei mes to pageidautume, ir t. t. Mielas Pone! Mums yra pasakyta, kad pas Jus yra valyvas ir doras liliputas, kuris šiuo metu gali joti, apie tą Jūs galvojate ar ne, to mes nežinome. Tačiau, kad ir Jūsų šviesybė mums atsiųs, tas bus mielai priimta ir padėkota.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas:
Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, Vilnius, 2001, p. 17.

2. Iš 1426 m. Vytauto laiško didžiajam Ordino magistrui Pauliui fon Rusdorfui:

Aleksandras, kitaip Vytautas, iš Dievo malonės didysis Lietuvõs kunigaikštis ir t. t. Garbusis Pone Magistre! Mes leidžiame jūsų kilnybei žinoti, kad šviesioji ponia Julijona, mūsų mylima namų ponia, jau beveik visi metai Dievui nusprendus serga, ir nuo to laiko, kai Jūsų kilnybė su mumis Gardine kartu paskutinį kartą buvo, jos liga paaštrėjo taip, kad ji diena po dienos skundžiasi savo sveikata ir nieko negali valgyti. Todėl mes uoliai prašome Jūsų kilnybę, jeigu Jūs savo namuose arba savo šalyje turite kokį nors vidaus ligų gydytoją ir, kaip mes girdėjome, vieną tokį Torunėje giria, Jūs galite tai [geriau] žinoti, kad mums jį kuo geresnį lieptumėt atsiųsti.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas:
Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, Vilnius, 2001, p. 18.

3. Tuo laiku visur Europoje aukštieji visuomenės sluoksniai jau naudojo tam tikrus giminių ženklus, vadinamus herbais. Jie buvo vaizduojami ant gyvenamųjų namų sienų, ant riterių naudojamų ginklų; bet dažniausiai juos naudodavo įvairių dokumentų antspauduose. Naudojusieji vienodą herbą buvo laikomi giminėmis, nors tarp jų ir nebūdavo kraujo giminystės. Tai buvo luominė giminystė. Lietuvõs bajorai anksčiau savo antspauduose taip pat naudodavo tam tikrus ženklus, tačiau tie ženklai neturėjo tokios prasmės, kokią turėjo Vakaruose. Aukštesniojo Vakarų Europos luomo tradicijos buvo žinomos Lénkijoje. Taigi ir čia įsivyravo mada teikti savo giminės herbą svetimiesiems.

Lietuvos istorija, red. A. Šapoka, Vilnius, 1989, p. 135.

4. Valstybė atkėlė į šalį Katalikų bažnyčią, sukūrė kultūrinį raštinių fenomeną, forsavo[1] luominės struktūros raidą su visomis iš to kylančiomis pasekmėmis. Europoje prasidedant reformacijai Lietuvà, bent jau iš pirmo žvilgsnio, buvo sueuropėjusi. Daug ko šiam sueuropėjimui trūko, tačiau jis vis dėlto buvo. Lietuvių bajorai ir miestiečiai savo svarbiausius reikalus tvarkė raštu, Lietuvõs teismuose ginčytasi tomis pačiomis kategorijomis, bažnyčiose funkcionavo ta pati liturgija, buvo mąstoma tomis pačiomis sąvokomis, vertybėmis ir tais pačiais prietarais kaip Lénkijoje ir Vokietìjos žemėse. Ten to visko buvo daugiau, geresnės rūšies, bet tai buvo vienos ir tos pačios kondicijos[2] atmainos. Lietuviai bajorai ir miestiečiai ėmė jaustis katalikais, t. y. Europos tauta.

Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1999, p. 470–471.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

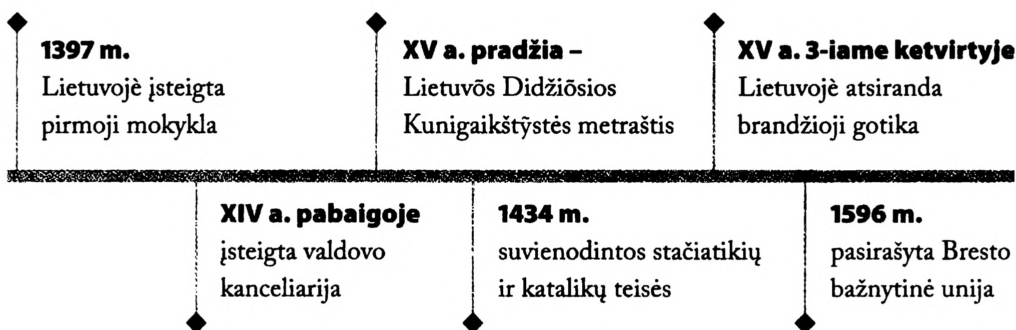
1. Ką apie XV a. Lietuvõs visuomenės gyvenimą pasako 1 šaltinis? Kam buvo reikalingi liliputai?
2. Kokį medicinos lygį XV a. Lietuvojè rodo 2 šaltinio duomenys? Kodėl pagalbos Vytautas kreipiasi į Ordino magistrą? Kokie dokumento žodžiai rodo, kad šaltinio autorius yra krikščioniškų pažiūrų? Kokios detalės rašte rodo, kad jis parašytas viduramžiais?
3. Remdamiesi savo žiniomis ir 3 šaltiniu, pasakykite, kam viduramžiais buvo reikalingi herbai. Kurio luomo žmonės juos turėjo? Kodėl? Kodėl pirmuosius herbus lietuviai gavo iš lenkų?
4. *Kuo pasibaigus XV a. pasireiškė Lietuvõs sueuropėjimas? Kodėl 4 šaltinio autorius rašo, kad tai matėsi „bent jau iš pirmo žvilgsnio“? Ko trūko, kad Lietuvà visiškai sueuropėtų?
5. Kurie temos šaltiniai yra pirminiai? Kodėl taip manote?

[1] Forsúoti – didinti, spartinti kurios nors veiklos tempą.

[2] Kondìcija – norma, standartas.

46. KULTŪRŲ IR RELIGIJŲ ĮVAIROVĖ LDK

- *Ikikrikščionišku laikotarpiu Lietuvojè daugiausia dėmesio buvo skiriama diplomatijai ir kariavimui, menkai plėtotas švietimas ir raštija*
- *LDK kultūrą kūrė įvairių tautybių ir tikėjimų žmonės*
- *Po krikšto priėmimo Lietuvõs kultūrai įtaką darė tiek slavų, tiek Vakarų Europos kultūra*

Lietuvojè ikikrikščionišku laikotarpiu daugiau kaip 100 metų trukęs nepertraukiamas karas su Ordinu Vakaruose ir jos pačios vykdoma ekspansija į Rytus formavo vienpusišką visuomenės **mentalitètą**. Visą tą laiką Lietuvõs valstybę kūrusios lietuvių tautos ir pirmiausia jos elito energija ir pastangos buvo paskirti diplomatijai ir karybai plėtoti. Šios pagoniškosios Lietuvõs gyvenimo sritys buvo arčiausiai katalikiškosios Europos. Apie tai byloja palyginti moderni XIV–XV a. pirmosios pusės LDK mūrinių gynybinių Vìlniaus, Trãkų (**2**), Kaũno, Lydos, Kernavẽs, Mẽdininkų ir kitų pilių kompleksų architektūra, **fortifikãcinė** įranga ir viduramžių karybos atžvilgiu įspūdinga pergalė Žalgirio mūšyje. Buvo susipažinta ir su kaimyninių šalių elito poreikiais, madomis, pramogomis, Europos riterijos etiketu ir idealais. Lietuvių amatininkų dirbiniai tapo žinomi dar prieš susiformuojant valstybei. Labiausiai klestėjo papuošalų gamyba – dirbiniai neretai būdavo labai meniški (žalvariniai, bronziniai, sidabriniai žiedai, antkaklės, segės, apyrankės, smeigtukai). Taikomosios dailės srityje itin iškilo medinių pastatų architektūra, keramika, kalvystė, kaulo raižyba, audimas. XIII a.

atsiradusi mūro statyba rėmėsi (stambių plytų) mūro technika, kurią galima laikyti **perifèriniu** romaniškosios statybos variantu.

Ilgą laiką Lietuvõs visuomenė daugiausia dėmesio skyrė kovai dėl valstybės gyvavimo. Krikštas buvo priimtas gana vėlai, politiniais sumetimais, todėl mažai veikė kultūrą – šioje srityje Lietuvà atsiliko. Pagoniškame krašte XIII–XIV a. dar nebuvo viduramžių Europos švietimo ir raštijos centrų – vienuolynų, mokyklų. Lietuvõs visuomenė vėliau negu kaimyninės šalys suvokė rašto reikalingumą. Kitokia kultūrinė atmosfera iki oficialaus valstybės krikšto buvo slaviškose LDK teritorijose. Čia pagal bizantiškosios civilizacijos modelį plėtota savita X a. krikščionybę priėmusių Stačiatikių bažnyčios kuruojama slavų kultūra, palikusi gilų pėdsaką LDK – bendroje daugiatautės viduramžių valstybės – kultūros istorijoje. Raštas buvo ta LDK kultūros sritis, kurioje slavų kultūros įtaka buvo bene didžiausia. Joje krikštas iš esmės nieko nepakeitė. Valstybėje tebebuvo vartojamos 3 rašto kalbos: lotynų (ryšiams su Vakarų šalimis, popiežiumi ir vidaus reikalams), LDK slavų kanceliarinė (santykiams su Rusià bei totoriais palaikyti ir LDK vidaus gyvenime), vokiečių (rašyti oficialūs diplomatiniai raštai ir susirašinėta su Ordinu). Lietuvių kalba, XIV–XV a. plačiai vartota Lietuvõs didžiojo kunigaikščio dvare ir viešiesiems valstybės reikalams, vis dar buvo šnekamoji, o ne raštų kalba. Krikštas sukūrė prielaidas ateityje LDK įsigalėti lenkų kalbai. Nauja buvo tai, kad XIV–XV a. sandūroje prasidėjus krikščioninimui ir valstybės centralizacijai visuomenės **elìtui** – dvasininkams, bajorams, miestiečiams – vis labiau ir daugiau reikėjo rašytinių dokumentų. Prie rašto sklaidos LDK visuomenėje ypač prisidėjo XIV a. pabaigoje Vytauto sukurtoji kanceliarija, greitai tapusi gerai organizuota valstybės institucija. Čia dirbo kvalifikuoti specialistai, sugebantys parengti dokumentus įvairiomis kalbomis pagal visus to meto Europos rašto grafikos ir diplomatijos reikalavimus. LDK slavų kanceliarine kalba XV a. pirmojoje pusėje buvo parašytas pirmasis istorinio pobūdžio kūrinys – Lietuvõs didžiųjų kunigaikščių metraštis. Vytauto iniciatyva apie 1429–1430 m. LDK priklausiusiame Smolenske jį rašė stačiatikių vyskupui artimi žmonės.

Svarbiausias pokytis po krikšto – pirmųjų viešųjų mokyklų atsiradimas. Nėra žinių, kad Lietuvojè iki krikšto būtų veikusios mokyklos, kolegijos ar pan. Vaikai buvo mokomi, auklėjami ir fiziškai lavinami namuose, dažniausiai bajorų jaunuomenė buvo rengiama karo tarnybai. 1397 m. paminėta pirmoji žinoma mokykla, veikusi prie 1387–1388 m. pastatytos Vìlniaus katedros, o 1409 m. įsteigta parapinė mokykla Naujuõsiuose Trãkuose. Jaunuoliai toliau mokytis išvykdavo į Europą, daugėjo studentų. 1397 m. karalienės Jadvygos Jogailienės pastangomis Prãhoje buvo įsteigta pirmoji žinoma lietuvių kolegija, kurioje iš Lietuvõs atvykę jaunuoliai galėjo apsigyventi ir gauti materialinę paramą (tarp kuratorių čia buvo ir Janas Husas). Studentai iš Lietuvõs buvo pamėgę Krokuvos universitetą.

1. Fotijo didžiojo sakoso fragmentas (1414–1417 m.). Trys Vìlniaus stačiatikiai kankiniai, Bizántijos imperatorius Jonas VIII Paleologas su žmona Ona Vasiljevna ir Maskvõs didysis kunigaikštis Vasilijus I su žmona Sofija Vytautaite

XV a. antrojoje pusėje raštingumas buvo būtinas didikui ir pageidautinas bajorui, norintiems dalyvauti visuomenės gyvenime. XV a. katalikiškose mokyklose valdančioji visuomenės dalis mokėsi dalykų, be kurių nebūtų buvę įmanoma perimti Europos kultūros. Pradėjo formuotis dar negausus, bet veiklus elito sluoksnis, kuris XV a. pabaigoje iš valdovų perėmė iniciatyvą diegti kultūros naujoves (tada palyginti silpna Lietuvõs katalikų bažnyčia buvo šio proceso dalyvė, bet ne iniciatorė). Ne tik didikų, o ir paprastų bajorų bei turtingųjų miestiečių namuose pradėti kaupti šeimos archyvai. Juose būdavo saugomi įvairūs, dažniausiai turto įsigijimą ir luominę priklausomybę liudijantys, dokumentai. XV a. LDK pasaulietinių raštų ir dokumentų tvarkymo standartai priartėjo prie galiojusių to meto Europoje.

Krikštas ir atsivėrusios bendravimo su Europos šalimis galimybės sudarė sąlygas Lietuvojè atsirasti gotikos menui, nuo XIV a. pabaigos ėmė ryškėti akivaizdūs gotikinio stiliaus bruožai. Mūro pilių architektūra tapo Lietuvõs gotikos pagrindu, kitų jos šakų plėtojimo atrama (**3**).

Vìlniaus, Trãkų, Kaũno pilyse ir kitur įsigalėjo gotikinio plytų klojimo būdas (šachmatinis ilgainių ir trumpainių kaitaliojimas). Lietuvà pratęsė Šiáurės Vokietìjos ir Lénkijos plytų gotikos arealą. Nuo XV a. 3-iojo ketvirčio Lietuvojè plito brandžioji gotika, buvo sukurti unikalūs pasauliniam gotikinės architektūros lobynui priklausantys pastatai: Vìlniaus Bernardinų bažnyčia (pasižymėjo išskirtiniu interjeru), Perkūno namai Kaunè (**1**), vėliau – gotikinės architektūros šedevru laikoma Šv. Onos bažnyčia Vìlniuje. Lietuvõs gotikai būdinga lotyniškosios Europos ir bizantiškosios kultūros sintezė. Ji labai ryški tapyboje, ypač sienų (randama Vìlniaus katedroje, Trãkų salos pilies sosto salės freskoje). Mažiausiai pasiekta buvo skulptūros ir bažnytinės muzikos srityse (pastarajai kurti reikėjo sudėtingų ir brangių priemonių). Iš XV a. antrosios pusės išliko gotikinių antkapių ir bareljefinių plokščių. Plito rankraščių puošyba miniatiūromis.

2. Totoriai išsivaro belaisvius ir gyvulius iš LDK žemių

LDK buvo daugiatautė valstybė, kurioje politiniame gyvenime dalyvavo ir kultūrą plėtojo įvairių tautybių ir tikėjimų žmonės (pagonys, stačiatikiai, katalikai, musulmonai ir judaizmo išpažinėjai). LDK buvo išvengta vidaus religinių karų, tai lėmė ir valdovų, ir visuomenės valdančiosios dalies tolerantiškumas. Kol valstybėje oficialiai pripažintas tikėjimas buvo pagonybė, joje gyveno ir laisvai savo tikėjimą išpažino stačiatikiai ir katalikai. Padėties nepakeitė ir Lietuvõs krikštas. LDK stačiatikių už religinius įsitikinimus nepradėta persekioti, bet jų politinė įtaka valstybei buvo ilgam apribota (1). Lietuvõs valstybėje buvo toleruojami ir nekrikščionys – žydai, totoriai (2, **4**), karaimai. Vìlniuje buvo statomos ir veikė katalikų bažnyčios, stačiatikių cerkvės, žydų **sinagogà**, totorių **mečètė**. Trãkuose susikūrė dvasinis karaimų centras, veikė kenesà. Vakarinėje LDK dalyje labiausiai buvo paplitusi katalikybė, nors bažnyčių buvo pastatyta nevienodai (daugiau jų buvo Vìlniaus vyskupijoje, mažiau – Žemaičių). Bažnyčių **fundãtoriai** jau buvo ne tik valdovai, bet ir didikai. Nelabai daug XV–XVI a. Lietuvojè buvo ir vienuolynų. Dar ir XVI a. nemaža dalis valstiečių ir bajorų, ypač Žemaitìjoje, buvo išlaikę pagonių tikėjimo reliktų.

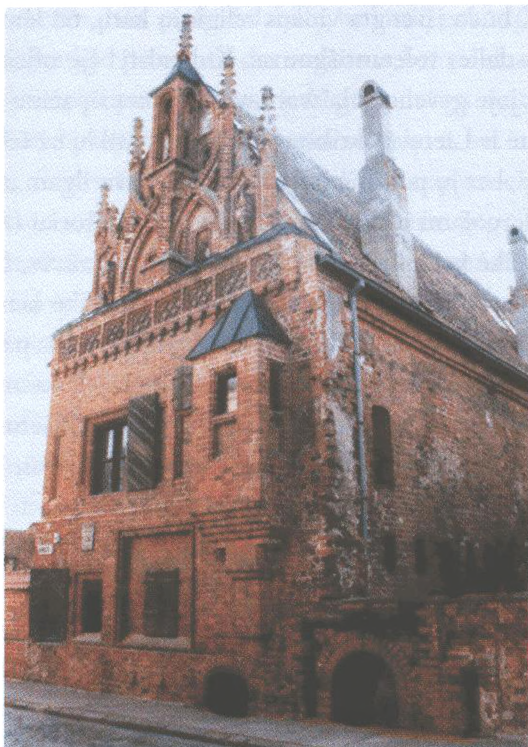
Katalikybė skverbėsi ir į LDK slavų sritis, kuriose jau keletą šimtmečių viešpatavo Stačiatikių bažnyčia. Aktyviausiai šiose žemėse ją platino vienuoliai dominikonai. Taikiai sugyventi katalikus ir stačiatikius skatino LDK valdovų privilegijos, kurios suvienodino jų teises (1434 m. – Žygimanto Kęstutaičio, 1563 m. ir 1568 m. – Žygimanto Augusto).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kuriose kultūros srityse ir kodėl Lietuvà viduramžiais buvo arčiausiai Europos kultūros?
2. Kuriose kultūros srityse viduramžiais Lietuvà labiausiai buvo atsilikusi? Kaip ji įveikė šį atsilikimą?
3. Kada ir kodėl išaugo raštingumo poreikis Lietuvojè? Kaip jis buvo įgyvendinamas?
4. Kodėl XV a. Lietuvojè jau buvo archyvų? Ar tai tik Líetuvai būdingas reiškinys?
5. *Kodėl viduramžiais ir reformacijos laikotarpiu Lietuvojè nebuvo religinių kovų? Ar šiandien mūsų visuomenei būdinga tolerancija?

ŠALTINIAI:

1.

Perkūno namų fasadas Kaunè (XVI a.)

2. Žilibero de Lanua įspūdžiai iš kelionės į Líetuvą (1413–1314 m.):

Išvykęs iš Vilniaus, pasukau į Prūsus ir važiavau keliu, kuris vedė per Lietuvōs Kunigaikštỹstę. Pirmiausia pasiekiau vieną labai didelį Lietuvōs miestą, vadinamą Trãkais, skurdžiai apstatytą vien tik mediniais namais ir visai neaptvertą. Yra ten dvi pilys, kurių viena labai sena medinė, apsupta pylimu iš rąstų ir velėnų. Senoji pilis stovi kito ežero pusėje, atviroje vietoje.

Antra pilis stovi vidury kito ežero, per patrankos šūvio atstumą nuo senosios. Ji yra visai nauja, pastatyta iš plytų pagal prancūzų pavyzdį. Trākų mieste yra aptvertas žvėrynas. Jame laikomi visokių rūšių laukiniai žvėrys ir medžiojami gyvuliai, kurie veisiasi miškuose, kaip antai laukiniai jaučiai, vadinami stumbrais, taip pat dideli arkliai, vadinami mulais, ir kiti, vadinami briedžiais. Yra ten laukinių arklių, meškų, šernų, elnių ir kitokių gyvulių.

Pagal: *Kraštas ir žmonės. Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.)*, parengė J. Jurginis ir A. Šidlauskas, Vilnius, 1988, p. 50.

3. Per 100–150 metų Lietuvojè įsigalėjo raštijos reguliuojama gyvensena, buvo įdiegtas, nors ir nevisiškai, laisvųjų menų mokymas, sukurta brandi feodalinės teisės sistema, perimta meninė gotikos samprata, įgyta tautinė kronika, imta vartoti lotynų – tarptautinio bendravimo ir mokslo – kalba, pradėta plėtoti religinė raštija tautine kalba, perimtos bent pagrindinės Europos minties raiškos terminijos sąvokos ir krikščioniškoji pasaulėžiūra. Tai, tiesa, buvo padaryta tik valdančiosios mažumos, bet tai buvo lūžis ir pagal tai, kaip greitai jis įvyko – šuolis. Taip greitai to nepadarė nė viena Europos šalis, ir šis rezultatas yra Lietuvõs istorinis fenomenas.

Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 471.

4. Iš Jano Dlugošo veikalo (XV a.):

Daug tūkstančių barbarų [t. y. totorių] su žmonomis, vaikais ir gyvulių bandomis [Vytautas] kaip grobį išvedė į Líetuvą. Dalį jų pergalės ženklan atidavė karaliui Vladislovui, Lénkijos prelatams ir ponams, o dalį sau pasiliko. Lénkijoje apgyvendinti totoriai, atsisakę pagonybės klaidų, priėmė krikščionių tikėjimą, kartu su lenkais abipusiais santuokos saitais suaugo į vieną minią. Kiti, apsigyvenę Lietuvojè, liko nepadoraus Mahometo tikėjimo, o kunigaikščio Vytauto apgyvendinti viename Lietuvõs gale iki šiol ten savo papročiu gyvena ir puoselėja savo bedievišką religiją.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys ir kt., Vilnius, 2001, p. 724.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kodėl pirmasis Lietuvojè paplitęs architektūros stilius buvo gotika? Remdamiesi 1 šaltiniu apibūdinkite gotikinę architektūrą.

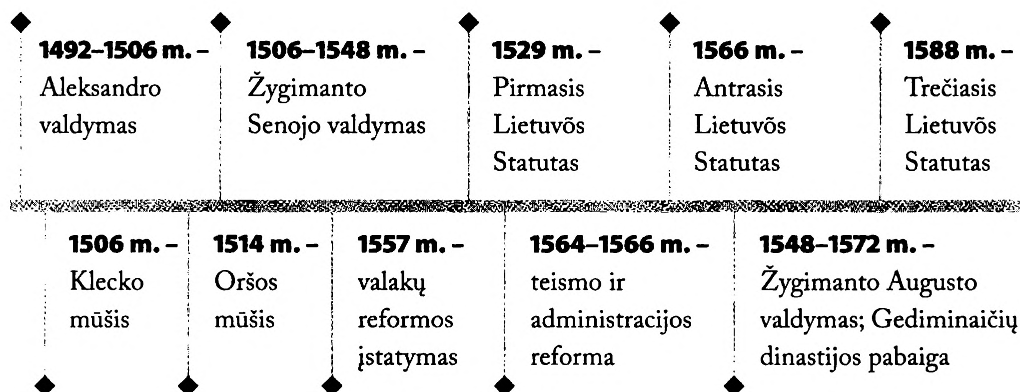
2. Kas Lietuvojè stebina 2 šaltinio autorių? Iš kur jis atkeliavęs? Kodėl, jūsų nuomone, Trākuose buvo žvėrynas?

3. Kaip 3 šaltinio autorius vertina Lietuvõs pažangą, išryškėjusią priėmus krikštą? Ką ir kodėl jis laiko Lietuvõs fenomenu?

4. Kaip 4 šaltinio autorius aiškina totorių atsiradimo Lietuvojè istoriją? Ar ji yra reali? Kokio tikėjimo („nepadoraus Mahometo tikėjimo") yra totoriai? Kokiame „viename Lietuvõs gale" Vytautas apgyvendino totorius? Kodėl?

47. XVI A. – REFORMŲ IR KARŲ LAIKOTARPIS LDK

- *Valakų reforma LDK sustabdė miestų raidą*
- *Dauguma LDK gyventojų buvo galutinai įbaudžiavinti*
- *Įsigaliojus statutams Lietuvà tapo teisine, bajorų valdoma valstybe*

XVI a. pradžioje Lietuvà kariavo su Maskvà, o valstybės pietuose esančias žemes puldinėjo Krýmo totoriai. Lénkijos karalystei grėsė turkų ir totorių puolimai. Abiem šalims buvo reikalinga viena kitos parama. Susidariusią padėtį lėmė tai, kad tuomet keitėsi geopolitinis jėgų santykis Vidurio ir Rytų Europos regione. Į tarptautinį politinį gyvenimą įsiveržė dvi agresyvios jėgos – Osmãnų impèrija ir Maskvõs valstýbė.

Vykstant karui su Maskvà 1501 m. birželio mėn. mirė LDK didžiojo kunigaikščio Aleksandro brolis Lénkijos karalius Jonas Albrechtas. Aleksandrą Lénkijos seimas išrinko karaliumi. Lénkijos karūnos jis siekė bet kokiomis sąlygomis, todėl 1501 m. spalio mėn. pasirašė Melniko uniją, pagal kurią abi valstybės turėjo būti sujungtos į vieną, valdyti turėjo vienas valdovas, renkamas Lénkijoje, šaukiamas bendras seimas. Tačiau tada Lietuvà Melniko uniją atmetė. Pagrindinės šios unijos nuostatos vėliau tapo Liublino unijos pagrindu.

1500–1503 m., 1507–1508 m., 1512–1522 m. Lietuvà kariavo su Maskvõs valstybe (**1**), didelį pavojų kėlė Krýmo totoriai. Todėl Lietuvõs didysis kunigaikštis Aleksandras, iš-

kilus Krymo totorių chano Menglio Girėjaus puolimo grėsmei, susirūpino Vìlniaus saugumu. 1503 m. rugsėjo 6 d. jis paskelbė privilegiją, kuria įpareigojo miestiečius aptverti miestą: iškasti griovį, o vėliau pastatyti gynybinę sieną. Už tai šie buvo atleisti nuo karo prievolių. Siena baigta mūryti 1522 m. (3). Ji buvo gana plona – 0,9–1,4 m storio ties pamatais, o viršuje dar plonesnė. Tuo metu antžeminio mūro storis jau negalėjo apsaugoti nuo artilerijos smūgių, bet raitiems menkai ginkluotiems totoriams ji buvo neįveikiama.

1. Mūšis ties Orša. XVI a. raižinys

XV a. LDK prarado teritorijas prie Juodosios jūros, o per XVI a. pradžios karus neteko ketvirtadalio savo teritorijos pasienyje su Maskvõs valstýbe. Tačiau ir šiuo sunkiu metu LDK sutelkė savo jėgas ir pasiekė įspūdingų pergalių. 1506 m. prie Klecko LDK kariuomenė, vadovaujama Mykolo Glinskio, sumušė totorius, o 1514 m. vadovaujant didžiajam etmonui **Konstantinui Ostrogiškiui** (apie 1460–1530 m.) prie Oršos (1) buvo sumušta kur kas gausesnė rusų kariuomenė (LDK pajėgas sudarė apie 30 tūkst. karių, Maskvõs – apie 80 tūkst. karių). Apie pergalę prie Oršos sužinota visoje Europoje, tačiau jos rezultatais nebuvo pasinaudota – LDK neatsiėmė strategiškai svarbaus Smolensko. Po LDK didžiojo kunigaikščio Aleksandro mirties valdovu tapusiam **Žygimantui Senajam** (valdė 1506–1548 m.) tada rūpėjo Jogailaičių dinastijos reikalai Vidurio Rytų Europoje, todėl vartai į LDK iš rytų liko atviri.

1522 m. su Maskvà buvo sudarytos paliaubos. Tuomet aktualūs tapo dinastijos klausimai. 1518 m. Žygimantas Senasis vedė Milano kunigaikštytę Boną Sforcą (2), kuri nuo pat pirmųjų dienų aktyviai siekė dalyvauti valstybės gyvenime. 1520 m. jiems gimė sūnus Žygimantas Augustas. Bona siekė, kad valdovo sostas būtų paveldimas. Todėl, susitarus su LDK ponais, 1522 m. **Žygimantas Augustas** buvo paskelbtas tėvo įpėdiniu Lietuvojè, o 1529 m. devynmetis karalaitis tapo Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu. 1544 m. jis iš tėvo gavo teisę realiai valdyti Lietuvą. Žygimanto Augusto

2. Žygimanto Senojo ir karalienės portretai. Dailininkas L. Kranachas

dvaras Vìlniuje padėjo Lietuvojè plisti humanistinėms idėjoms. Pats valdovas, išauklėtas Renesanso dvasia, domėjosi menu, sukaupė paveikslų kolekciją, turėjo gausią biblioteką. Valdovo pavyzdžiu sekė didikai ir bajorai, kaupė knygas, paveikslus. Vìlnius tapo gražiu europietišku miestu.

XVI a. – ne tik karų, bet ir reformų amžius. Vienas iš svarbiausių pertvarkymų, kurio iniciatorė buvo karalienė Bona, buvo valakų reforma. Jos tikslas – sutvarkyti žemėtvarką, žemėvaldą, padidinti iždo pajamas iš žemės ūkio. Pirmiausia reforma buvo pradėta vykdyti Lietuvõs didžiojo kunigaikščio žemėse, o pagrindinį reformos įstatymą Žygimantas Augustas paskelbė 1557 m. balandžio 1 d. (**2**).

LDK žemės buvo suskirstytos į valakus. Valakų reforma buvo siekta, kad prievolės priklausytų nuo valstiečio turimos žemės ploto ir būtų taikomos visam ūkiui, o ne kiekvienam asmeniui atskirai. Prievolių pagrindu tapo lažas – priverstinis darbas pono dvare savo padargais. Reformos metu pasikeitė kaimo struktūra – pavienės valstiečių sodybos buvo sukeltos į gatvinio tipo kaimus, įkurtus prie jiems priklausiusių valakų. Įvesta rėžių sistema ir trilaukė sėjomaina. Taip pat buvo atskirtos bajorų žemės, įsiterpusios į didžiojo kunigaikščio valdas. Reforma truko apie 20 metų. Valstietis, gavęs valaką, buvo įrašomas į dvaro inventorių ir nebegalėjo pasitraukti iš kaimo. Geresnėse žemėse buvo steigiami **palivárkai**, šalia kurių kurdinami baudžiauninkų kaimai.

Valakų reformos įstatymas pertvarkė ir valstiečių žemės valdymą. Kaimus pradėta skirstyti į vaitystes (apie 100 valakų kiekvienoje), kurioms vadovavo iš pasiturinčių valstiečių skiriamas **vaĩtas**.

Reforma buvo taikoma ir miestų, kurie neturėjo Magdeburgo teisės, žemei. Ji buvo padalyta į skirtinius sklypus, už naudojimąsi jais reikėjo mokėti tam tikrą mokestį. Tai stabdė miestų raidą.

Valakų reforma galutinai įtvirtino baudžiavą, atribojo valdovo žemes nuo bajorų žemių, padidino ūkio našumą ir iždo pajamas, įtvirtino trilaukę žemdirbystės sistemą. Valakų reformos nuostatos buvo įtvirtintos Trečiajame Lietuvõs Statute.

XVI a. daug dėmesio skirta teisės sistemai tobulinti – parengtos net trys Lietuvõs Statuto redakcijos (1529 m., 1566 m., 1588 m.), kuriose sunorminta šalyje veikianti rašytinė ir paprotinė teisė (rengiant Pirmąjį Statutą daug nuveikė didikas **Albertas Goštautas** (mirė 1539 m.) (**3**), o Trečiąjį – **Leonas Sapiega** (1557–1633 m.) (**4**)). 1564–1566 m. buvo įvykdytos teismo ir administracinės reformos, jas lėmė pasikeitusios visuomeninės ir politinės aplinkybės – vyko karas su Maskvà, kuriame valstybei reikėjo bajorijos paramos.

LDK bajorai tuomet reikalavo tokios teismų sistemos, kokia buvo Lénkijoje (mat Lietuvojè bajorus teisė kunigaikščio skiriami pareigūnai). Įvykdžius 1564–1566 m. reformą, vaivadijos buvo suskirstytos į **pavietùs**. Pavietų seimelių veikla ypač svarbi tapo po Liublino unijos, nes juose LDK bajorai iškeldavo savo reikalavimus. Bielsko privilegija 1564 m. buvo sudaryti trejopi teismai: Žemės, Pilies, Pakamario. Žemės teismą rinko pavieto seimelis, jis sprendė turto (civilines) bylas. Pilies teismas nagrinėjo baudžiamąsias (kriminalines) bylas. Jam vadovavo didžiojo kunigaikščio skirtas teisėjas – seniūnas arba vaivada. Bylos dėl žemės ribų buvo pavestos Pakamario teismui. Ši teismo ir administracijos reforma buvo įteisinta Antrajame Lietuvõs Statute. Ji suvienodino ponų ir bajorų teises, įteisino perėjimą nuo oligarchinės ponų

3. Aušros vartai ir Vìlniaus gynybinės sienos fragmentas

santvarkos prie luominės monarchijos. Trečiasis Lietuvõs Statutas buvo baigtas rengti 1588 m. (4). Statuto pratarmėje Leonas Sapiega pabrėžė, kad kiekvienas pilietis privalo išmanyti savo valstybės teisę ir laikytis įstatymų (3). Šis Statutas LDK įtvirtino bajoriškąją demokratiją.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl santykiai su Rùsijos valstybe XV a. tampa svarbiausia LDK užsienio politikos problema?
2. Pasidomėkite, koks buvo tolesnis Mykolo Glinskio likimas.
3. Kodėl pergale prie Oršos nebuvo pasinaudota?
4. Nurodykite, kokie buvo valakų reformos tikslai.
5. Kokie pasikeitimai įvyko Lietuvojè po valakų reformos?
6. Kokią reikšmę turėjo įvykdytos teismų ir administracijos reformos?
7. Kodėl reikėjo priimti Lietuvõs Statutus?

ŠALTINIAI:

1. LDK XV a. pabaigoje–XVI a. pirmoje pusėje

LDK sienos XV a. viduryje

1494 m. Rusijos užimtos žemės

1503 m. Rusijos užimtos žemės

1514 m. Rusijos užimtos žemės

LDK grįžusios 1503 m. prarastos Liubečo (1508 m.), Homelio (1537 m.) žemės

1536 m. Rusijos užimtos Sebežo ir Zavoločės žemės

LDK rytinė ir pietinė siena XVI a. vid.

1503 Žemių praradimo data

(1537) Žemių atgavimo data

2. Iš valakų reformos įstatymo:

15 (straipsnis). Činšo nuo valako geros žemės – 21 grašis, nuo vidutinės – 12 grašių, nuo menkos – 8 grašiai, o nuo labai prastos, smėlėtos arba pelkėtos – 6 grašiai; avižų nuo valako geros ir vidutinės žemės – po 2 statines, o nuo menkos – viena statinė; o jei bus įsakyta už avižas mokėti pinigais, tai už kiekvieną statinę – 5 grašiai ir už kiekvienos statinės nuvežimą – 5 grašiai; nuo kiekvieno valako tokių minėtų žemių – vienas vežimas šieno arba 3 grašiai už šieną ir už nuvežimą 2 grašiai; o nuo labai prastos žemės šieno ir avižų neprivalo duoti.

Darbas prievoliniams žmonėms nuo kiekvieno valako po 2 dienas savaitėje ir 4 talkos vasarą, su kokiais įrankiais bus įsakyta.

Stoti į darbą valdiniai privalo saulei tekant, o išeiti, leidžiantis; o poilsio tiems, kurie dirba su gyvuliais, prieš pietus valanda, pusiaudienyje valanda.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 174.

3. Iš Alberto Goštauto memorandumo karalienei Bonai dėl teismų:

O kadangi vienokia santvarka yra Lénkijos karalystės, kitokia Lietuvõs Didžiósios Kunigaikštỹstės, dėl to reikia, kad skirtingi papročiai būtų skirtingai traktuojami.

Taip pat, kai tik Lénkijos karalystei ginti reikia uždėti kokį nors mokestį, sušaukiami visi tarėjai, sušaukiami taip pat šlėktų atstovai, be kurių pritarimo ir valios negalės būti uždėtas joks mokestis, tai patys ponai verčia šlėktų atstovus nepritarti jokiam mokesčiui. O karališka didenybė nors ir žinotų tai, tačiau negalės to prikišti ponams, kadangi jie verčia visą kaltę atstovams. Mūsų nutarimai toli gražu kitaip daromi, ir kas tik karaliaus didenybės ir ponų nutariama, mūsų bajorija turi tai vykdyti. Ir mes į savo seimus taip pat kviečiame bajoriją, neva dėl garbės, tačiau iš tikrųjų tam, kad kiekvienam iš jų būtų aišku, ką mes esame nutarę.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 141.

4. Visiems luomams visoje Lietuvõs Didžiõjoje Kunigaikštỹstėje (Iš kanclerio Leono Sapiegos pratarmės 1588 m. Lietuvõs Statutui):

Tad visų teisynų pasaulyje paskirtis ir prigimtis yra ir turi būti tokia, kad bet kieno geras vardas, sveikata ir turtas būtų nepaliečiami ir kad niekas jokio nuostolio nepatirtų. Tokia tad ir yra mūsų laisvė, kuria mes tarp kitų krikščioniškų tautų didžiuojamės, kad valdovo, kuris pagal savo valią, o ne pagal mūsų teises viešpatautų, neturime ir kad ramiu gyvenimu bei savo turtu, kaip ir savo geru vardu, laisvai naudojamės. Ir jei kas nors siektų virš mūsų iškilti, tasai ne mūsų valdovas, o mūsų teisės ir laisvės laužytojas būtų, o mes jo vergais turėtumėme tapti.

Ir jeigu kiekvienai tautai gėda savo teisių nežinoti, tai juo labiau mums, kurie ne kuria nors svetima, o sava kalba turime sudarytą teisyną ir todėl kiekvienu metu galime žinoti, ko mums bet kuriai skriaudai atremti reikia.

Pagal: *Lietuvos filosofinė mintis. Chrestomatija*, Vilnius, 1996, p. 229.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu, pasakykite kaip kito LDK teritorija XVI a. pirmoje pusėje. Kokie karai lėmė šiuos pokyčius?
2. Remdamiesi 3 šaltiniu, paaiškinkite tokį Alberto Goštauto požiūrį į bajoriją.
3. Remdamiesi 2 šaltiniu, paaiškinkite, nuo ko priklauso činšo dydis, kokia buvo darbo dienos trukmė.
4. Kokią teisės paskirtį nurodė Leonas Sapiega Trečiojo Lietuvõs Statuto pratarmėje (4 šaltinis)?
5. Kokiomis laisvėmis didžiuojasi Leonas Sapiega (4 šaltinis)?
6. Kokia kalba buvo parašyti Statutai, kodėl Leonas Sapiega ją laiko sava (4 šaltinis)?

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Kodėl Mindaugas, o ne kitas kunigaikštis tapo Lietuvõs valstybės įkūrėju? Kiek tai priklausė nuo jo asmenybės, o kiek – nuo istorinių aplinkybių?
2. Kaip tarptautinės aplinkybės veikė Lietuvõs valstybės kūrimosi procesą?
3. Koks galėjo būti Lietuvõs valstybės likimas, jeigu nebūtų buvęs nužudytas pirmasis Lietuvõs karalius Mindaugas?
4. Kodėl istorikas Edvardas Gudavičius, rašydamas apie Sáulės mūšį, nurodo, kad Livònijai tai buvo ne pralaimėjimas, o katastrofa?
5. Pagrįskite Edvardas Gudavičiaus žodžius, kad Dùrbės mūšis „parodė Žemaitìjos žemių konfederacijos jėgą ir visiškai pakeitė politinę padėtį Báltijos regione."
6. Po Mindaugo mirties per septynerius metus buvo nužudyti keturi didieji kunigaikščiai. Kaip tai galėjo paveikti Lietuvõs užsienio politiką? Kodėl tada kryžiuočiai neužgrobė Lietuvõs?
7. Kaip suprantate Edvardo Gudavičiaus mintį, kad XIII a. pabaigoje „dviem frontais – iš pietvakarių ir šiaurės – Lietuvà buvo suimta į kryžiuočių rankas"?
8. Istorikas Alvydas Nikžentaitis nurodo, kad kryžiuočiai atėmė iš pasiuntinio Gedimino laišką popiežiui, bet jo nesunaikino, o sugadino (nuplėšė antspaudą). Kodėl jie taip padarė?
9. Gedimino valdymo metais prieš kryžiuočius buvo pasiekta tik viena pergalė (1320 m. Mẽdininkų mūšyje), o dėl jo diplomatinių veiksmų Vokiečių ordinas net 10 metų (1324–1328 m., 1331–1335 m., 1339–1341 m.) negalėjo pulti Lietuvõs. Ką tai pasako apie Gedimino asmenybę?
10. Kodėl didieji Lietuvõs kunigaikščiai Algirdas ir Kęstutis ne kartą žadėjo krikštytis? Kodėl jie liko pagonys?
11. Kuo Jogailos ir Vytauto vykdytas krikštas 1387 m. skyrėsi nuo Mindaugo krikšto 1251 m.?
12. Kodėl Jogaila visuomet, ypač istorinėje literatūroje, buvo populiaresnis Lénkijoje negu Lietuvojè? Kodėl Lietuvojè mažai berniukų turi Jogailos vardą?
13. Kodėl istorikas Josefas Pficneris 1392 m. Astravõs sutartį pavadino „svarbiausia Vytauto gyvenimo valanda"? Ar pritariate tokiam vertinimui? Savo atsakymą pagrįskite.
14. Kodėl Lietuvõs valstybės centralizacijos politika Vytauto laikais dažniausiai apibūdinama kaip veiksminga, bet skausminga? Atsakymą paaiškinkite.

15. Ar teisingas istorikės Jūratės Kiaupienės teiginys „mėginimai, vadovaujantis moderniąja tautos samprata, neigiamai vertinti XIV–XV a. sandūros Lietuvõs valdovų pastangas plėsti LDK rytų slavų žemių sąskaita nepateisinami“? Atsakymą pagrįskite.
16. Pagrįskite istoriko Mečislovo Jučo žodžius, kad „Žalgirio mūšis turėjo didelę reikšmę politinei Vidurio ir Rytų Europos istorijai.“
17. Kodėl žemaičių bajorų delegacija (60 žmonių) vyko į 1414–1418 m. Konstancos bažnytinį susirinkimą? Kas tada valdė žemaičius?
18. Kodėl 1422 m. Melno taikos sutartis vadinama kompromisine? Kokia jos reikšmė Lietuvõs istorijai, jos vakarinių sienų raidai?
19. Kodėl Jūratė Kiaupienė teigė, kad „Gediminaičių dinastijos tradicijų logika sakyte sako, jog Jogaila buvo suinteresuotas ir turėjo remti Vytauto karūnacijos idėją“? Atsakymą paaiškinkite.
20. Kodėl istorikas Jonas Matusas teigė, kad Švitrigailos laikais pirmą kartą Lietuvõs istorijoje kardu ir krauju buvo mėginama nutraukti uniją su Lénkija? Kaip buvo iš tikrųjų?
21. Kodėl Lietuvõs didysis kunigaikštis Kazimieras pažadėjo nespręsti LDK reikalų be Ponų tarybos sutikimo ir pritarimo?
22. Kodėl Lietuvõs didysis kunigaikštis Aleksandras 1495 m. vedė Maskvõs didžiojo kunigaikščio Ivano III dukterį Eleną? Kuo tai baigėsi?
23. Kuo svarbus faktas, kad valdant Aleksandrui atsirado visus kanceliarijos raštus fiksuojančios Lietuvõs Metrikos knygos?
24. Kuo XV–XVI a. pradžioje Lietuvõs kultūra buvo panaši į Europos kultūrą ir kuo nuo jos skyrėsi? Kodėl taip buvo?
25. Kaip Líetuvai būdinga tautų ir religijų gausa veikė šalies kultūros raidą XV a.?
26. Kodėl teigiama, kad valakų reforma galutinai įteisino baudžiavą?
27. Kokios aplinkybės lėmė, kad XV a. pabaigoje – XVI a. pirmojoje pusėje LDK neteko rytinių teritorijų?
28. Pasidomėkite, kodėl Lénkijos karalius ir LDK didysis kunigaikštis Aleksandras vertinamas prieštaringai?
29. Kokie motyvai karalienę Boną ir LDK didikus paskatino mažametį Žygimantą Augustą paskelbti LDK didžiuoju kunigaikščiu?
30. Nurodykite karalienės Bonos įtaką Lénkijos ir LDK kultūrai.
31. Kodėl valakų reforma kartu buvo ir bajorų luomų revizija?
32. Įrodykite, kad administracijos ir teismų reforma konsolidavo bajorų luomą.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Boockmann H., *Vokiečių ordinas: dvylika jo istorijos skyrių*, Vilnius, 2003.

Bumblauskas, A., *Senosios Lietuvos istorija, 1009–1795*, Vilnius, 2005, 485 p.

Butrimas A., Žulkus V., Nikžentaitis A. ir kt., *Žemaitijos istorija*, Vilnius, 1997.

Gudavičius E., *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*, Vilnius, 1989, 191 p.

Gudavičius E., *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius, 1999, 662 p.

Gudavičius E., *Mindaugas*, Vilnius, 1998, 356 p.

Henrikas Latvis, Hermanas Vartbergė, *Livonijos kronikos*, Vilnius, 1991, 223 p.

Jonynas I., *Lietuvos didieji kunigaikščiai*, Vilnius, 1996, 405 p.

Jučas M., *Žalgirio mūšis*, Vilnius, 1999

Kiaupa Z., *Lietuvos valstybės istorija*, Vilnius, 2004, 311 p.

Kraštas ir žmonės: Lietuvos geografiniai ir etnografiniai aprašymai (XIV–XIX a.), Vilnius, 1988, 262 p.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: tyrinėjimai ir vaizdai, Vilnius, 2001, 859 p.

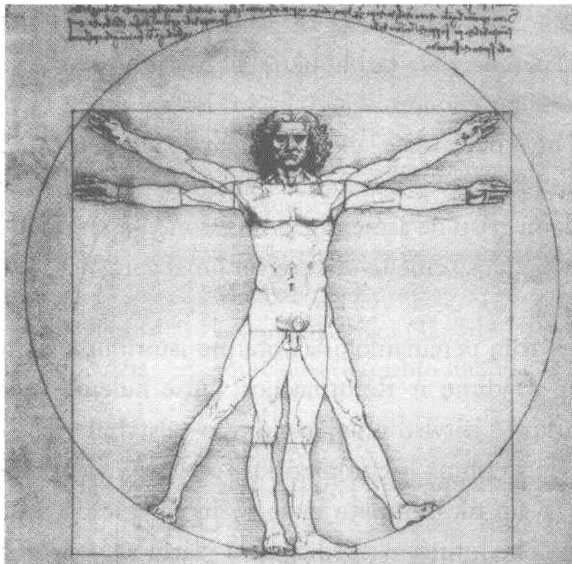
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, Vilnius, 2001, 925 p.

Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, Vilnius, 2005.

Nikžentaitis A., *Gediminas*, Vilnius, 1989, 125 p.

Rowell S. C., *Iš ūkų kylanti Lietuva: pagonių imperija Rytų ir vakarų Europoje, 1295–1345*, Vilnius, 2001.

NAUJIEJI LAIKAI

X. NAUJŲJŲ LAIKŲ GIMIMAS

Naujiesiems laikams būdingi procesai, kurie lėmė rinkos ekonomikos, politinės demokratijos, mokslinio požiūrio į pasaulį, pramonės, o vėliau mokslo bei technikos perversmus (dažnai vadinamus revoliucijomis). XVI a. pradžia – XVII a. vidurys gali būti įvardyta kaip tam tikras istorinis tarpsnis (naujųjų laikų išvakarių laikotarpis).

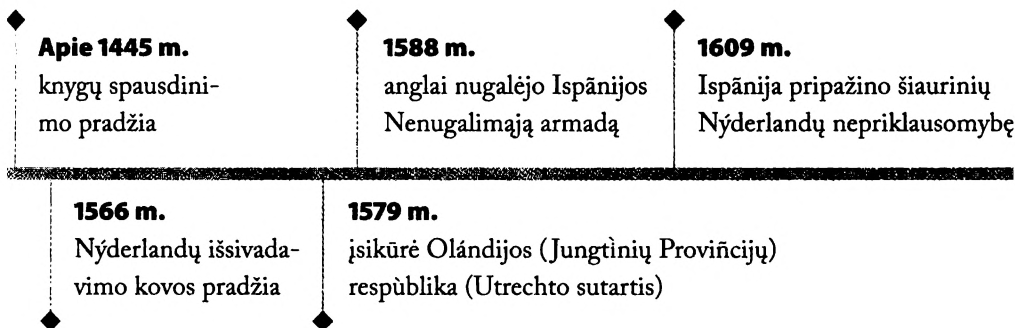
Naujaisiais laikais susiformavo europietiška asmenybė, kuri labai skyrėsi nuo viduramžių žmogaus – jai buvo būdingas individualizmas, ji buvo mažiau susijusi su kolektyvu. Naujųjų laikų žmogus savo egzistencijos pagrindo ieško pats savyje, o tam, kad užmegztų ryšį su Dievu, jam nereikia tarpininko – bažnyčios.

Šiuo laikotarpiu įvyko didelių ekonomikos pokyčių. Iki tol žemė buvo laikoma svarbiausia gamybos priemone – naujaisiais laikais jai atsirado alternatyvų. Daug daugiau pajamų buvo galima gauti iš prekybos, pramonės, ilgainiui – ir iš aptarnavimo srities. Darbo santykiai pradedami grįsti ne asmenine priklausomybe, o samdos principu. Išaugo miestų reikšmė, kadangi juose ėmė telktis pagrindiniai gamybos, o vėliau – visuomeninio gyvenimo židiniai.

Minėti pokyčiai įvyko dėl trijų pereinamojo laikotarpio istorinių reiškinių: Renesanso, Didžiųjų geografinių atradimų ir Reformacijos, kurie nulėmė kapitalizmo – naujos visuomeninės santvarkos – įsitvirtinimą, naujo tipo valstybių – absoliutinių ir parlamentinių monarchijų – atsiradimą ir europietiško žmogaus mąstysenos iškilimą bei plitimą į kitus regionus. Kaip tik tuo metu buvo sužinota apie dar neatrastų žemynų egzistavimą – juos pasiekė jūrinės ekspedicijos, o vėliau šiuose kontinentuose ėmė plisti europietiškos prekės ir papročiai. Naujai atrastus žemynus su senaisiais ėmė sieti prekybiniai ir kitokie ryšiai. Pirmą kartą pasaulio istorijoje Europa ėmė vaidinti svarbiausią vaidmenį – ji užkariavo Ameriką, Australiją, iš dalies įsitvirtino ir ten, kur nevyko procesai, viduramžių pabaigoje padėję iškilti europiečiui kaip kuriančiai, mąstančiai, veikliai asmenybei. Rytų šalyse išlikęs despotinis valdymas varžė atskirų asmenų iniciatyvą, todėl individualizmui šiuose kraštuose nebuvo galimybės tapti pasaulėžiūros pamatu.

48. KAPITALIZMO ATSIRADIMAS VAKARŲ EUROPOJE

- *Viduramžių pabaigoje pramonės raida vyko sparčiau negu žemės ūkio – tai lėmė manufaktūrų atsiradimas*
- *Kapitalistiniai santykiai ėmė vyrauti miestų prekybinėje ir gamybinėje veikloje*
- *Vakarų Europos šalių žemės ūkyje pradėta diegti specializacija*

1350–1450 m. Europą buvo apėmusi krizė (karai, badas, maro epidemija). Kaimuose sumažėjo valstiečių, dalis žemių likdavo neapdirbtos, tačiau grūdų kainos vis tiek buvo žemos. Tai skatino valstiečius gaminti ir tiekti įvairesnę produkciją arba specializuotis pelningesnės veiklos srityse, pavyzdžiui, Burgundijoje pradėtos auginti vynuogės, o Ispãnijoje – vaisiai. Buvo suvartojama daugiau mėsos, todėl plėtojosi gyvulininkystė, Ánglijoje ir Ispãnijoje buvo imta auginti daugiau avių – vilnos gamybai. Dėl šios priežasties Ánglijoje prasidėjo vadinamieji aptvėrimai – valstiečiai buvo prievarta nuvaromi nuo žemių, siekiant jas paversti ganyklomis. Kaime vyko ryškūs pokyčiai: žemė buvo vis dažniau nuomojama,Vakarų Europoje nyko baudžiava.

Pereinamuoju laikotarpiu sparčią pramonės raidą lėmė dar viduramžiais išrasti techniniai patobulinimai. XIV–XV a. atsirado krumplinės pavaros, gręžimo staklės, kėliklis, bokštų ir kišeniniai laikrodžiai, plieninės adatos, aukštakrosnės, vandens variklis (jį imta naudoti amatuose, kasyboje, metalurgijoje). Technikos laimėjimai skatino

1. Lòndono uostas apie 1600 m.

materialinių visuomenės poreikių didėjimą – jų nebegalėjo patenkinti smulkioji cechų taisyklių griežtai reglamentuojama amatininkų gamyba, todėl nedidelės amatininkų dirbtuvės buvo pertvarkomos į stambias įmones, vadinamas manufaktūromis, kurioms būdingas darbo pasidalijimas ir rankų darbo technikos naudojimas. Manufaktūros buvo kapitalistinės įmonės, nes priklausė privatiems asmenims, jose dirbo laisvai samdomi žmonės. Didėjant miestams, vyko pramonės raida. Ypač sparčiai plėtojosi tekstilės pramonė – gaminami vilnoniai audiniai, lininės, kanapinės ar medvilninės drobės, šilkas, todėl didelę paklausą turėjo pluoštinės kultūros – valstiečiai vis daugiau augino linų, kanapių, dažinių augalų. Be senųjų gamybos centrų – Flandrijos ir Florencijos – suklestėjo Šiáurės Itãlija ir ypač Ánglija. Sparčiai vystėsi ir metalurgija. Aukštakrosnėse, iš pradžių kūrenamose malkomis, o vėliau akmens anglimis, buvo gaminama daug geležies ir ketaus, reikalingų karo technikai (nuo XIV a. pirmosios pusės jau buvo gaminamos patrankos).

XIV–XV a. dar didesnę reikšmę įgijo prekybinė ir ūkinė miestų veikla: išaugo prekių gamyba, didėjo pinigų svarba – ūkis įgijo daugiau kapitalizmo bruožų. Anksčiausiai (XIV a.) kapitalistinių santykių užuomazgos ėmė formuotis Šiáurės Itãlijos miestuose. Šie miestai-valstybės išlaikė ir vėlyvaisiais viduramžiais įtvirtino savo, kaip ekonominio Europos centro, padėtį. Po kryžiaus žygių miestams-valstybėms išplėtus prekybą, privatūs asmenys sukaupė didelius turtus. Pelnas buvo investuojamas į vis naujas prekybos, gamybos ir bankų veiklos rūšis. Tarptautinėje rinkoje būta didžiulės konkurencijos. Nustatant kainas ir atlyginimus, lemiamą reikšmę turėjo pasiūla ir paklausa. Mainai tarp prekybininkų palengvėjo įdiegus naujoviškas apskaitos sistemas, sutvarkius ypač chaotišką pinigų sistemą. Pradėjus naudoti **vèkselius**, pinigus buvo galima pervesti esant dideliems atstumams. Didžiausiuose Europos miestuose įsteigti bankų filialai teikė paskolas pirkliams ir kunigaikščiams. Bažnyčia oficialiai smerkė

pinigų skolinimą už palūkanas ir iš prekybos gaunamą pelną, tačiau iš tikrųjų su tokia padėtimi taikstėsi. Turtingi verslininkai dosniai aukodavo Bažnyčiai už savo sielų išganymą. Pastaroji ir finansininkai turėjo vis daugiau bendrų interesų. Nuo XIV a. turtingiausios miestiečių šeimos perėmė popiežiaus pajamų rinkimą ir tvarkymą, vėliau jos darė didelį poveikį popiežiaus rinkimams.

Šiuo laikotarpiu atsirado **čèkiai**, nuo nelaimių buvo apdraudžiamos toli gabenamos prekės (**1**). Įvedus sąskaitybą pradėtos daryti gaunamų ir išleidžiamų pinigų suvestinės (balansai). Verslininkai, bankininkai susibūrė į galingas bendroves ir atidarė jų filialus uostuose ar kituose miestuose, kur vyko mugės (1). Atsidėkodami už paskolas, valdovai jiems dažnai suteikdavo **monopòlinės** prekybos teises. Taip atsirado galingos jūrų prekybos bendrovės (Vest Ìndija, Ost Ìndija ir kt.) (**4**).

2. Johanas Gutenbergas

XIV–XV a. išaugo žmonių, mokančių skaityti, rašyti ir skaičiuoti, poreikis. Miestuose atsirado naujas specialistų teisininkų, raštvedžių ir sąskaitininkų sluoksnis. Jie mokslus baigdavo mokyklose ir universitetuose, kurių vėlyvaisiais viduramžiais buvo steigiama vis daugiau. Nors gyventojų skaičius smarkiai sumažėjo, besimokančiųjų universitetuose patrigubėjo. Mokslo plėtrai ypač didelę reikšmę turėjo apie 1445 m. Vokietìjoje juvelyro **Johano Gutenbergo** (2) (apie 1400–1468 m.) išrasta spauda – knygų spausdinimo technika, paspartinusi žinių sklaidą (3).

Ilgainiui kai kurios Europos valstybės pajėgė pasistatyti stiprius laivynus ir sukurti galingas armijas. Prekyba joms padėjo užmegzti glaudžius ryšius su kitais kraštais, pažinti jų kultūrą. Prasidėjo Didžiųjų geografinių atradimų, kurie spartino kapitalistinių santykių plėtotę, laikotarpis. Atsiradęs Šiáurės Itālijoje, kapitalizmas joje neįsigalėjo, o XVI a. net pradėjo nykti, nes Itāliją per karus dėl Itālijos žemių (1494–1559) nusiaubė prancūzų, vokiečių ir ispanų kariuomenės. Be to, prekybos keliai po Didžiųjų geografinių atradimų iš Viduržemio jūros persikėlė į Atlanto vandenyną. Todėl geresnės sąlygos kapitalizmui atsirasti ir įsigalėti susidarė Nýderlanduose ir Ánglijoje. Kaip tik šiose šalyse pradinis kapitalas buvo sparčiai kaupiamas ir investuojamas į gamybos plėtrą.

3. Gutenbergo biblija (Maincas, 1456 m.)

Ypač sudėtinga padėtis susidarė Nýderlanduose, kurie priklausė Šventõsios Ròmos impèrijai, o po to, kai 1555 m. imperatorius Karolis V valdas padalijo broliui Ferdinandui ir sūnui Pilypui, atiteko ispaniškai Habsburgų šakai. XVI a., kol juos tiesiogiai valdė Ispãnijos karalius Pilypas II, pramonę ir prekybą šiame krašte žlugdė dideli mokesčiai, įvairūs suvaržymai. Nesėkminga valdovo užsienio politika smukdė pirklius ir bankininkus. Po 1566–1579 m. sukilimo dalyje Nýderlandų teritorijos (7 šiaurinės provincijos) įsikūrė Jungtìnių Proviñcijų respùblika (pagal didžiausią iš provincijų dažnai vadinama Olandija), kuri XVI–XVII a. buvo viena pažangiausių ir sparčiausiai besiplėtojančių šalių. Didžiausių pasiekimų būta pramonės ir prekybos srityse. Suklestėjo gelumbės, šilko, lino manufaktūros, laivų statyba. Jungtìnių Proviñcijų respùblika tapo galingiausia jūrų valstybe. Ji turėjo didžiausią XVII a. prekybos laivyną, ėmė grobti **kolònijas**. Čia veikė pirmasis pasaulyje nacionalinis bankas. Ámsterdamas tapo pasaulio finansų centru (**3**).

Panašiai kapitalizmas plėtojosi ir Ánglijoje, kurios raidos nevaržė jokie vidiniai trukdžiai, tačiau ji turėjo kovoti su konkurentais prekybos srityje. 1588 m. anglai nugalėjo tuo metu didžiausią pasaulyje Ispãnijos laivyną – Nenugalimąją armadą, (134 buriniai laivai). Nuo tada prasidėjo aktyvi Ánglijos kolonijinė ekspansija, feodalinės Ispãnijos galybės žlugimas.

Taigi pereinant į naujuosius laikus kai kuriuose Vakarų Europos kraštų (Šiaurės Itãlijoje, Ánglijoje, Nýderlanduose), kur anksčiausiai buvo panaikinta baudžiava, pradėjo klostytis pasaulyje tebevyraujantys kapitalistiniai santykiai, kurie tuo metu dar labiau skatino Europos raidą, didino jos atotrūkį nuo likusio pasaulio.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl viduramžių pabaigoje geriau gyveno valstiečiai tų kraštų, kur buvo specializuojamasi gaminti tam tikrą produkciją? Tai įrodykite konkrečiais pavyzdžiais.
2. Kodėl bankai, tarptautiniai uostai anksčiausiai atsirado Šiaurės Itãlijoje, Nýderlanduose, Ánglijoje?
3. Kodėl po kryžiaus žygių ėmė didėti prekybos mastas, nykti baudžiava?
4. Kaip viduramžių pabaigoje keitėsi Katalikų bažnyčios požiūris į piniginius sandorius? Kodėl? Kuo pasireiškė ši požiūrio kaita?
5. Kuo manufaktūros skyrėsi nuo viduramžių amatininkų dirbtuvių? Nurodykite techninius ir socialinius skirtumus.
6. Kodėl kapitalizmas kaip valstybės ekonomikos pagrindas anksčiausiai įsitvirtino Nýderlanduose? Kaip tai veikė kaimyninių šalių gyvenimą? Nurodykite teigiamus ir neigiamus šio reiškinio padarinius.

ŠALTINIAI:

1. Transporto priemonių efektyvumo lyginimas.
Lentelėje lyginamos dvi transporto priemonės, kuriomis įveikiamas atstumas tarp Liubeko ir Dancigo.

	Jūra	Sausuma
Transporto priemonė	laivas	vežimas
Kelionės trukmė	4 dienos	14 dienų
Krovinys	120 tonų	2 tonos
Ekipažas	25 jūreiviai	vežėjas + sargybiniai

Europos istorija, Vilnius, 2001, p. 160.

2. Iš XVI a. baladės:

Erdvioje ir ilgoje seklyčioje stovėjo du šimtai patvarių ir stiprių staklių: šiomis staklėmis, – tai tikra tiesa, – dirbo du šimtai žmonių, visi vienoje gretoje. Kiekvienas jų buvo pasisodinęs prie savęs po vieną puikų berniuką, kuris su dideliu entuziazmu ruošdavo šaudykles. Čia pat, kitoje patalpoje, nenuilsdamos, linksmos karšė vilnas ir garsiai dainavo šimtas moterų.

Vidurinių amžių istorijos chrestomatija, d. 2, Kaunas, 1977, p. 169.

3. Iš V. Templio (*Temple*) „Pastabų apie Jungtinių Provincijų valstybę" (1672):

Tas bankas, pagarsėjęs visame pasaulyje dėl savo turtų, didžiausių iš visų žinomų turtų, yra Ámsterdamo mieste. Stebint šį banką, į galvą būtinai ateina mintis, kad tą didelį turtą sudaro aukso ir sidabro luitai ir begalė maišų, prikrautų metalų, aukso ir sidabro.

Pasitikėjimas Banku buvo paremtas ne tik auksu ir sidabru, bet ir paskolomis, kurias jis teikia visam Ámsterdamo miestui ir valstybei, jo kapitalas viršija daugelio karalysčių kapitalą.

Iš tiesų jis įsipareigoja grąžinti visus pinigus, kurie į jį buvo padėti. Svarbūs atsiskaitymai tarp pirklių vyksta banknotais, ir ne tik įvairiuose provincijos miestuose, bet ir daugelyje kitų prekybos miestų pasaulyje.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 213.

4. Iš Diego Sarmiento laiško Pilypui III:

Ost Ìndijos bendrovės kapitalas ir laivų skaičius kasdien vis po truputį auga, nes, kaip sakoma, jos pelnas didelis, toks didelis, kad vienas mano pažįstamas, įdėjęs į ją du tūkstančius dukatų prieš trejus metus ir panoręs šiandien tuos du tūkstančius dukatų atsiimti, gavo iš pačios bendrovės rankų keturis tūkstančius dukatų.

Europos istorija, Vilnius, 2001, p. 249.

5. Iš „Karališkųjų statutų":

Karaliui, mūsų suverenui ir viešpačiui, ypač paranku ir labiausiai naudinga, kad būtų pašalinti tokie nenormalumai ir piktnaudžiavimai, kurie kenkia ir yra pavojingi šios jo šalies ir joje gyvenančių pavaldinių visuotinei gerovei; jis prisimena, kad, tarp kita ko, su kiekviena diena didėja sunkumai dėl namų ir kaimų siaubimo, griovimo ir sąmoningo naikinimo ir dėl žemių, kurios paprastai būdavo ariamos, pavertimo ganyklomis. Dėl to kasdien vis daugiau dykinėjama.

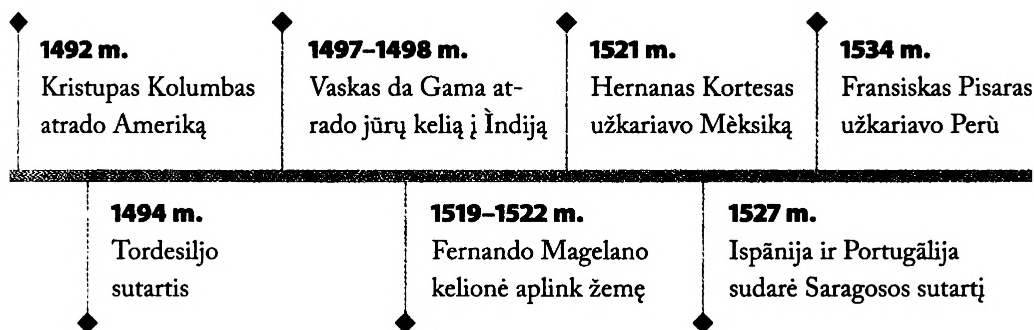
Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 171.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu pasakykite, kuris – jūrų ar sausumos – transportas buvo efektyvesnis viduramžiais. Pagalvokite, kokios priežastys tai lėmė.
2. Apie kokią įmonę rašoma 2 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kada ir kur atsirado tokio tipo įmonės? Kodėl? Tai pirminis ar antrinis istorijos šaltinis? Atsakymą pagrįskite.
3. Kodėl Ámsterdame XVII a. buvo didžiausias bankas (3 šaltinis)? Kuo tuo metu buvo paremtas bankų galingumas? Kas šiandien yra bankų saugumo garantas?
4. Kodėl prekybos bendrovių pelnas XVI–XVII a. sparčiai augo? Kiek prie to prisidėjo valstybinė valdžia? Ar 4 šaltinis yra pirminis? Kodėl taip manote?
5. *Koks reiškinys aprašytas 5 šaltinyje? Kur ir kada jis vyko? Kokios šalies karaliui skirtas šis dokumentas? Kokie neigiami šio reiškinio padariniai čia atskleidžiami? Gal žinote teigiamų jo padarinių?

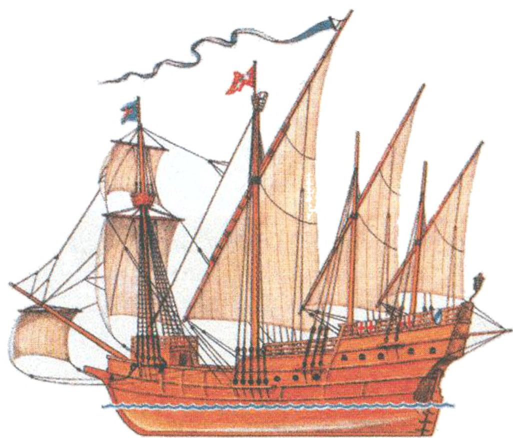
49. DIDIEJI GEOGRAFINIAI ATRADIMAI

- *Europiečių ekspansiją į kitus žemynus skatino ekonominiai ir socialiniai veiksniai*
- *Pirmieji Didieji geografiniai atradimai buvo padaryti prie Atlanto vandenyno esančių Europos šalių – Portugãlijos ir Ispãnijos, bet greitai iniciatyvą perėmė Ánglija, Nýderlandai, Prancūzijà*
- *Po Didžiųjų geografinių atradimų prekyba įgijo pasaulinį mastą*

Brandžiaisiais ir vėlyvaisiais viduramžiais Vakarų Europoje suklestėjo miestai, todėl didėjo pramonės ir prekybos reikšmė. Miestų gyventojams nebeužteko grūdų ir mėsos, didėjo prieskonių, cukraus poreikis. Plėtojantis prekybai reikėjo daug aukso (kaip atsiskaitymo priemonės). Auksas ir prieskoniai į Europą atvežami per tarpininkus iš tolimų Azijos ir Afrikos kraštų, todėl buvo labai brangūs. Nors su Rytų šalimis europiečiai prekiavo nuo seno, buvo stokojama patikimų žinių apie šiuos kraštus, pavyzdžiui, manyta, kad Ìndijoje, kurią užkariavo Aleksandras Makedonietis, žmonės yra su šunų galvomis, prieskoniai auga kaip Europoje piktžolės, o auksas mėtosi po kojomis. Žinota, kad Kìnija ir Japònija yra toliau nei Ìndija. Po XIII a. Marko Polo (*Polo*) kelionės į Kìniją situacija ne itin pasikeitė, nes šio keliautojo aprašymai nors ir įspūdingi, patikimų žinių suteikė nedaug.

Europiečių ekspansiją į kitus kraštus skatino ir kiti veiksniai. Vakarinėje Viduržemio jūros pakrantėje būta gyventojų pertekliaus, po daug amžių trukusios rekonkistos

1. Portugalų karavelė (šių laikų rekonstrukcija)

Pirėnų pusiasalio valstybių visuomenėse susiformavo nuolat kariavusių žmonių sluoksnis. Jūrininkystę vystė tie kraštai, kurie turėjo gerus gamtinius uostus ir vertėsi prekyba bei žvejyba. XIV a. jau buvo sudaromi **portulãnai** – jūrų žemėlapiai. Ispãnijos ir Portugãlijos jūreiviai laivo vietą ir judėjimo kryptį nustatydavo stebėdami kosminius kūnus ir apskaičiuodami šviesulių padėtį instrumentais (**astroliãbija, kvadrántas**). Matematikos ir astronomijos žinių jiems suteikė musulmonų veikla Tolede (Ispãnijoje) ir žydų astronomų (įsikūrusių Portugãlijoje) tyrinėjimai. Šturmanai vadovavosi navigacijos (laivybos) vadovais. Valstybių, esančių prie Atlanto vandenyno ir turinčių atramos punktus Atlanto vandenyno salose bei vakarinėje Afrikos pakrantėje, jūrininkams reikėjo didelių ir tvirtų laivų su pabūklais, todėl buvo sukurtos **karavèlės** (1).

Jūrininkystės srityje pirmavo portugalai – mažos šalies gyventojai. Tai, matyt, lėmė daugybė aplinkybių (geografinės sąlygos, plaukiojimo jūromis tradicija, laivų statybos technikos įvaldymas, politinis stabilumas, ekonominiai kai kurių socialinių sluoksnių interesai, taip pat religinio pobūdžio veiksniai). Portugalų kelionės po Atlanto vandenyną (salas, vakarinę Afrikos pakrantę) prasidėjo XIV a., o didžioji organizuota ir nuosekli atradimų epopėja – XV a. pirmojoje pusėje, kai 1445 m. buvo atrastas Žaliasis kyšulys. Portugãlijos **infántas** Henrikas Jūrininkas (1394–1460) pirmasis pradėjo nuosekliai organizuoti naujų žemių paieškas. Į Sagrišą jis kvietė patyrusius jūrininkus, laivų statytojus ir laivybos priemonių konstruotojus iš visos Viduržemio jūros pakrantės, skyrė lėšų **navigãcijai** modernizuoti. Gerai pažinti Vakarines Afrikos pakrantes ir praplėsti geografinį akiratį padėjo Bartolomėjaus Diaso (*Diaz*) 1488 m. kelionė iki pietinio Afrikos kyšulio, kuris vėliau buvo pavadintas Gerosios Vilties kyšuliu. Buvo įrodyta, kad Atlanto vandenynas į pietus nuo Afrikos jungiasi su Ìndijos vandenynu.

Italas **Kristupas Kolumbas** (*Colombo*, 1451–1506), remdamasis antikos ir viduramžių šaltiniais, bandė įtikinti Portugãlijos valdovą, kad Ìndiją galima pasiekti plaukiant į vakarus, bet karalius Kolumbo neparėmė. Tada keliautojas kreipėsi į Ispãnijos karalienę

Izabelę I. Ši jį parėmė, tikėdamasi, kad Kolumbo kelionė padės atgaivinti nualintą krašto ekonomiką. Po 612 plaukimo dienų 1492 m. spalio 12 d. Kolumbas pasiekė netoli Amerikos esančias Didžiąsias Antilų salas. Deja, ir dar po trijų kelionių jose nerado didžiulių Rytų turtų. Kolumbas mirė skursdamas, nesužinojęs, kad atrado naują žemyną. Po pirmųjų jo kelionių Ispãnija ir Portugãlija pasirašė Tordesiljo sutartį (1494 m.) – kad tarp valstybių nekiltų karas dėl naujai atrastų žemių, buvo nustatytos sritys, kuriose jos galėjo grobti kolonijas. Portugalai ieškodami jūrų kelio į Ìndiją ir toliau plaukė į Rytus. 1498 m. **Vaskas da Gama** (*Vasco da Gama*, 1469–1524) (2) laivais pasiekė išsvajotąją šalį ir parvežė daug prieskonių. Jo kelionės išlaidos atsipirko, o Portugãlijai atiteko dar vienas kraštas.

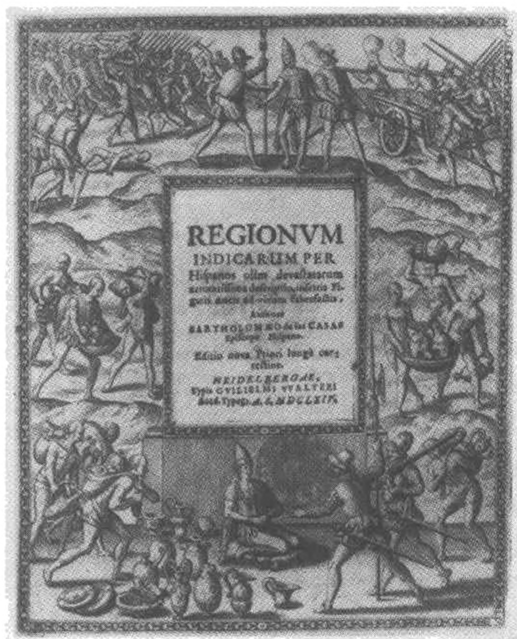

2. Vaskas da Gama

Ispanai ir toliau plaukė į Vakarus. Apie 1500 m. jūrininkas italas Amerigas Vespučis (*Vespucci*) pasiekė Amerikos krantus ir įsitikino, kad tai naujas žemynas (1507 m. šis žemynas jo garbei buvo pavadintas Amerika). 1519–1522 m. portugalų jūrininko **Fernando Magelano** (port. *Magulhães*, isp. *Magallanes*, apie 1480–1521), pavaldaus Ispãnijai ir vis tebeieškančio Kìnijos plaukiant Vakarų keliu, įgula (iš išplaukusių 267 jūrininkų gyvi liko 21 jūreivis) pirmą kartą apkeliavo aplink Žemę ir įrodė, kad ji yra apvali. Ši kelionė pasitarnavo mokslui ir padėjo atskleisti daug naujų ir svarbių faktų (sužinota, kaip išsidėsčiusios jūros ir žemynai, tiksliau nustatyta Žemės forma ir apimtis).

Po šių Didžiųjų geografinių atradimų prasidėjo masinė europiečių ekspansija į atrastus kraštus, jų kolonizacija, žiaurus vietinių gyventojų išnaudojimas, pavergimas, jų kultūros naikinimas. Amerikoje iki pasirodant europiečiams būta klestinčių majų, inkų, actekų civilizacijų, kurias Europos **konkistadòrai** (ypač Hernanas Kortesas (*Cortés*), Fransiskas Pisaras (*Pizarro*)) sunaikino (3, **4**). Iš Amerikos europiečiai į Senąjį žemyną atsivežė bulvių, tabako, kukurūzų, aukso bei sidabro (**3**).

Portugãlijos ir Ispãnijos viešpatavimo laikai truko neilgai. Šios valstybės buvo palyginti retai apgyvendintos, o didelė jų darbingų gyventojų dalis buvo kariai ir jūrininkai, išvykę į tolimas keliones arba vykdantys Bažnyčios pavedimus. Todėl čia nebuvo gerų sąlygų pramonės plėtotei. Ekonominių sunkumų ypač padaugėjo, kai dėl religinio nepakantumo buvo ištremti visi žydai ir musulmonai (nagingiausi amatininkai ir kiti specialistai). Turtai plūdo į šalį, o gamyba merdėjo. Už įsivežtą iš kolonijų auksą ir sidabrą

3. Bartolomė de Las Kasasas „Labai trumpas Indijos naikinimo aprašymas". Pirmojo vokiško leidimo frontispisas[1]

ispanų ir portugalų diduomenė pirko Nýderlanduose, Ánglijoje, Prancūzìjoje pagamintų prekių. Greitai šios šalys sudavė smūgį Pirėnų pusiasalio valstybėms – ėmė plėšikauti valstybiniu mastu ir grobti žemes, kurias portugalai ir ispanai pagal Tordesiljo sutartį laikė savomis. 1577–1580 m. anglų piratas Francis Dreikas (*Drake*) antrą kartą apiplaukė Žemę, 1534–1541 m. prancūzas Žakas Kartjė (*Cartier*) atrado Kanãdą. Olandai užkariavo svarbiausius portugalų atramos punktus Azijoje, o XVII a. pradžioje pasiekė net Naũjąją Zelándiją bei gretimas salas ir įrodė, kad Australijos žemynas nėra Antarktidos dalis. Minėtų tautybių jūrininkai vykdė ir mokslinius tyrimus, kartais net patys nukentėdami. Pavyzdžiui, anglas Džeimsas Kukas (*Cook*), kurio 1769–1778 m. kelionės padėjo patikslinti Naujõsios Zelándijos ir Australijos pakrantės žemėlapius, Havajuose buvo nužudytas čiabuvių. Filipìnuose žuvo Fernandas Magelanas.

Didieji geografiniai atradimai iš esmės praplėtė europiečių geografinį akiratį (**1**). Paaiškėjo, kad visuose atrastuose žemynuose gyvena žmonės, bet skiriasi jų rasės. Įsivežtas auksas ir sidabras XVI a. sukėlė kainų revoliuciją (kainų vidurkis Europoje tada išaugo 3–4 kartus), nes padidėjo apyvartoje esančių pinigų kiekis, išaugo prekyba, padidėjo žemės ūkio produktų paklausa, todėl jos nebetenkino pasiūla, pakilo pragyvenimo lygis. Iš prekybos gaunamas pelnas ir padidėjusios pajamos kai kuriose šalyse (ypač Šiaurės Vakarų Europoje) skatino didinti investicijas, pagrindinį ekonominės plėtros veiksnį. Klestėjimą nulėmė ir tų šalių vyriausybių vykdyta **merkantìlinė** politika, kuri skatino prekių eksportą ir muitais bei kitomis priemonėmis ribojo importą. Geografiniai atradimai sudarė sąlygas plisti krikščionybei ir europietiškai kultūrai. Po Didžiųjų geografinių atradimų susiformavo moderniosios pramonės ir pasaulinės ekonomikos užuomazgos. Pagrindiniai prekybos keliai iš Viduržemio jūros persikėlė į Atlanto vandenyną.

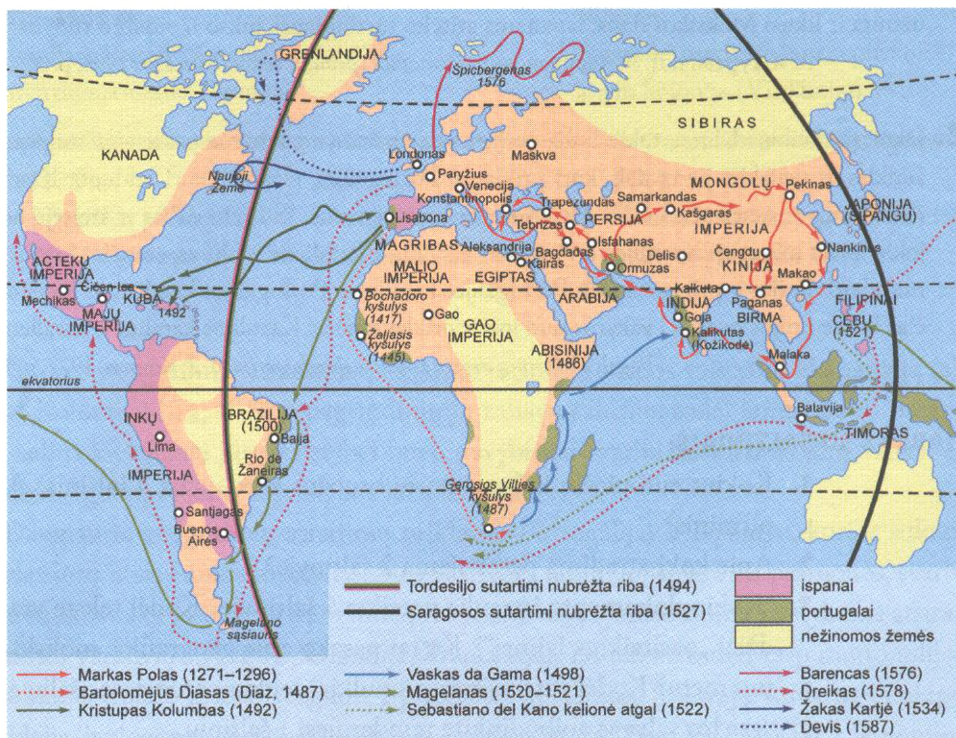
[1] Frontispìsas – knygos lapas su grafikos kūriniu, įdėtas prieš antraštinį lapą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl Didžiųjų geografinių atradimų epocha prasidėjo tik XV a. pabaigoje?
2. Kas ir kodėl daugiausia nusipelnė atrandant naujus kraštus?
3. Kodėl su naujausiais viduramžių technikos išradimais geriausiai susipažinę buvo portugalai ir ispanai?
4. *Kaip žmonių gyvenimas prie vandenyno gali veikti jų mąstymą, veiklą?
5. Kokia technikos naujovė turėjo daugiausia reikšmės Didiesiems geografiniams atradimams? Kodėl? Kuris šaltinis tai atspindi?

ŠALTINIAI:

1. Didžiųjų geografinių atradimų pasaulis (XV ir XVI a.)

2. Iš testamento:

Ir buvo Visagalio Dievo valia, kad aš 1492 m. atradau Ìndijos žemyną ir didelę gausybę salų, tarpe jų Ispanjolos salą, indėnų vadinamą Haičiù. Po to aš grįžau į Kastiliją pas jų didenybes, kurie liepė man, remdamiesi mano prašymu, vykti į antrą kelionę, kurios tikslas – atrasti naujų žemių ir įrengti gyvenvietes mano atrastose žemėse.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 140–141.

3. Į Europą atvežti ir čia auginami augalai pagerino gyventojų mitybą, dėl to rečiau bepasitaiko badmečių ir išaugo gyventojų skaičius. Taip atsitiko atsivežus iš Amerikos kukurūzų ir bulvių. Pupelės, pomidorai ir moliūgai taip pat paįvairino mitybą. Tą patį galima pasakyti ir apie kitus įsivežtus produktus: kavą, kakavą, vanilę, arbatą ir prieskonius. Europiečiai taip pat iš pagrindų pakeitė Amerikos ekonomiką, atvežę čia arklių, avių ir raguočių, grūdų, vynuogių, alyvmedžių.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 217.

4. 1519 m. balandžio 18 d. Mèksikos pakrantėje išsilaipino baltaodžiai barzdoti žmonės. Juos vedė 33 metų smulkus žemvaldys, nebaigęs mokslų studentas Hernanas Kortesas (1485–1547). Jį viliojo šlovės ir aukso troškimas. Indėnai niekada anksčiau nebuvo matę baltųjų žmonių, arklių, plieninių šarvų, šaunamojo ginklo, taip pat ir patrankų; visa tai juos gąsdino... [H. Kortesas] po ilgų kovų paėmė ir sugriovė Tenočtitlaną. Per keletą metų buvo užimta ir likusi Mèksikos dalis. Ispanams atiteko turtingiausi aukso ir sidabro rūdynai.

А. Я. Гуревич, Д. Э. Харитонович, *История средних веков*, Москва, 1995, p. 306–307.

5. Jeigu, pasitaikius laimei, tokia linija perkirs salą ar žemyną, tebūnie pastatytas stulpas arba ženklas, ir teatskirs jis tą dalį, kuri priklauso Portugãlijai, nuo tos, kuri atiduota Kastilijai. Aukštosios susitariančios šalys užtikrina per savo atstovus, kad nuo dabar ir ateityje nesiųs jokių laivų: minėtieji Kastilijos ir Aregono karalius ir karalienė – į jūras, esančias į rytus nuo nurodytos linijos ir priklausančias Portugãlijos karaliui, o Portugãlijos karalius – į jūras, esančias kitoje linijos pusėje, į vakarus nuo jos, ir priklausančias Kastilijos karaliui ir karalienei.

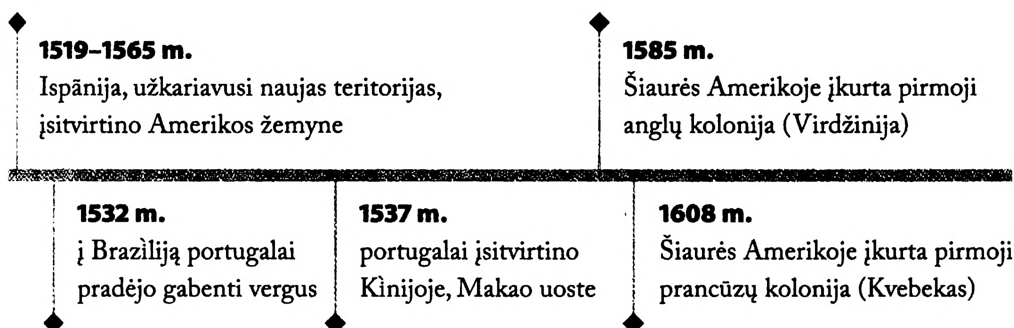
Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 1381.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokius europiečių kolonizatorių bruožus atskleidžia 4 šaltinis? Ar jis pirminis?
2. Apie kokį atradimą pasakojama 2 šaltinyje?
3. *Kokio dokumento ištrauka pateikta 5 šaltinyje? Kodėl tekste yra žodžiai „pasitaikius laimei“? Ką tai pasako apie geografijos mokslo lygį tuo metu? Kodėl sutartyje taip smulkiai reglamentuojamas šalių elgesys? Jos sąlygas apibūdinkite remdamiesi 1 šaltiniu.
4. Kam Didžiųjų geografinių atradimų epochoje buvo padaryta didesnė įtaka: Europos Amerikai ar Amerikos Europai? Remkitės ir 3 šaltiniu.
5. Kurie šios temos šaltiniai yra pirminiai? Kuo jie svarbūs šiais laikais?

50. EUROPOS KOLONIJINĖ EKSPANSIJA XVI–XVIII A.

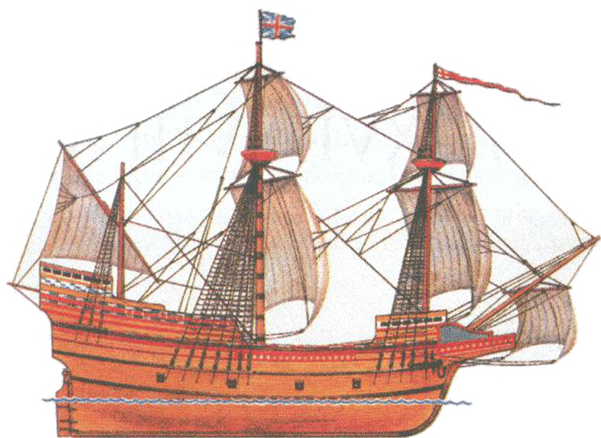
- *Europiečiams įsigalėti Naujajame pasaulyje trukdė dideli atstumai*
- *Kolonijos tenkino įvairius Europos valstybių poreikius*
- *Kolonijos tapo pagrindine Europos valstybių konfliktų priežastimi*

Didieji geografiniai atradimai paskatino jūrinių Europos valstybių **ekspánsiją** (4). Kolonijos (1, 2, 3) tapo pagrindiniu jų žaliavų šaltiniu, todėl kontroliuoti prekybos kelius kiekvienai jūrų valstybei buvo gyvybiškai svarbu. Išskirtinis jūrų valstybės bruožas – galingas karo ir prekybos jūrų laivynas.

Daugiausia geografinių atradimų priklauso Portugãlijai ir Ispãnijai, kurios sukūrė dideles jūrų ir sausumos imperijas. Šios valstybės neturėjo išplėtotos pramonės, svarbi ekonomikos šaka jose buvo tranzitinė prekyba. Greitai jūrose šioms valstybėms atsirado rimtų varžovių (Ánglija, Olándija, Prancūzijà). Dideli atstumai tarp metropolijos ir kolonijų trukdė greitai reaguoti į priešiškus veiksmus. Kolonijų valdymą sunkino nedidelis, lyginant su vietos gyventojais, europiečių skaičius. XVI–XVIII a. kolonijos ir prekybos keliai tapo daugelio tarptautinių konfliktų priežastimi.

Portugãlija Atlanto vandenyno salas ir Brazìliją pavertė didžiausiomis cukranendrių plantacijomis, kuriose dirbo vergai iš Afrikos. Pirmieji prekiauti juodaodžiais vergais pradėjo portugalai. Jie įsitvirtino Afrikos pakrantėse: turtingiausiose Gvinėjos įlankos srityse ir rytiniame krante steigė **faktòrijas** ir statė **fòrtus**, kurie buvo skirti gynybai ir laivams sustoti. Portugalų tyrinėtojai XVI a. pradžioje musulmonų prekybiniu keliu

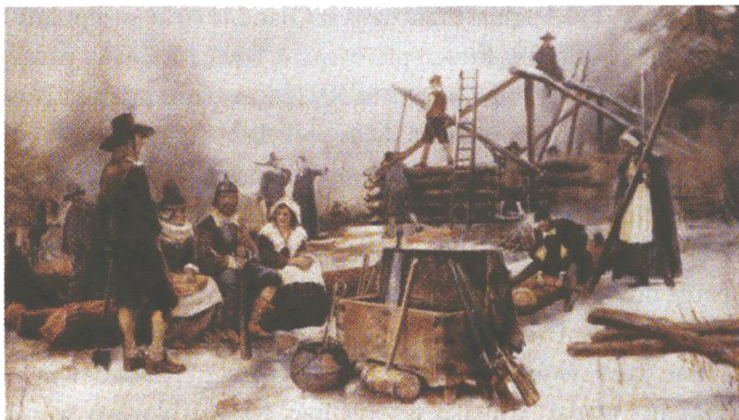
1. Anglų barkas „May Flower" (XVII a.)

nuplaukė į Indoneziją. Norėdami valdyti prieskonių (cinamono, gvazdikėlių, muskato) prekybą portugalai užkariavo Molukų salas ir užgrobė geriausius Ìndijos uostus. Įsitvirtinę Kìnijos pakrantėse jie kontroliavo jūrų kelią į Rytus.

XVI a. Amerikoje įsigalėjo konkistadorai. Pasitelkusi nedidelę drausmingą kariuomenę, pasinaudodama dviem indėnus bauginančiais ginklais – patrankomis ir kavalerija, Ispãnija įsiviešpatavo actekų ir inkų žemėse. Konkistadorai nesuvokė užkariautų civilizacijų didybės ir paslapties, laikė jų stabus demoniškų būtybių atvaizdais, naikino juos ir grobė vietos gyventojų turtus. Ispanų vykdoma Amerikos kolonizacija vyko keliais etapais: iš pradžių siekta įgyti kuo daugiau brangiųjų metalų, vėliau naujose kolonijose kurtos plantacijos, kuriose buvo diegiami europiečių technikos išradimai, auginami augalai, veisiami gyvuliai. Ispãnijos karalius siekė privilioti kolonistus, skirdamas jiems žemių ir leisdamas išnaudoti indėnus. Šie masiškai mirdavo nuo sunkaus darbo sidabro kasyklose ir nuo europiečių išplatintų ligų: raupų, tymų ir šiltinės. Kolonijose įstatymais bandyta sumažinti indėnų naikinimą, tačiau net steigiamos rezervacijos neapsaugojo jų nuo nežmoniško išnaudojimo. Vėliau vietoj indėnų kolonistams dirbo juodaodžiai vergai.

Ispanai ne tik atgabeno į Europą milžiniškus lobius, bet ir sukūrė savitą civilizaciją Lotynų Amerikoje, kurioje vyrauja ispanų kalba (Brazìlijoje – portugalų). Apie 1600 m. užkariavusi Filipinų salas Ispãnijos impèrija tapo didžiausia pasaulyje, tačiau karui su protestantizmu Europoje ji iššvaistė savo aukso išteklius.

Olandų kolonijinę ekspansiją skatino merkantilizmas ir didžiųjų akcinių bendrovių steigimas. XVII a. pradžioje Batavijos faktorija Javos saloje tapo centru, per kurį buvo vežamos prekės iš Rytų: Pèrsijos šilkai, Ìndijos medvilnė, Kìnijos porcelianas, Japònijos varis, Indonèzijos prieskoniai. Amerikos žemyne olandai Hadsono upėje įkūrė Naująjį Amsterdamą, kuris vėliau buvo pavadintas Niujòrku, įsteigė daugybę faktorijų Atlanto vandenyno vakarinės dalies salose. Afrikos pietuose įsteigė Keiptauno uostą, kur sustodavo laivai, plaukiojantys tarp Atlanto ir Ìndijos vandenynų.

2. Anglų kolonistų gyvenvietės statyba Šiaurės Amerikoje

Ánglijos vyriausybė taip pat skatino kolonistus apsigyventi Naujajame pasaulyje. XVI a. pabaigoje buvo įkurta pirmoji anglų naujakurių kolonija Šiaurės Amerikoje. Anglų kėlimąsi į Naująjį pasaulį paskatino religiniai persekiojimai ir Ánglijos revoliucija (1, 2). Šiaurės Amerikos kolonizavimas vyko dviem kryptimis: šiaurinėse srityse, kurios ribojosi su Naująja Prancūzijà (Kanadà), buvo steigiami fermerių ūkiai, o pietinėse – plantatorių kolonijos, kuriose augintos cukranendrės, dirbo vergai. Ilgainiui anglai įsigalėjo Šiaurės Amerikoje ir Ìndijoje (**5**).

Prancūzų kolonijinę ekspansiją paskatino kardinolas Rišeljė, kuris įsteigė Šimto dalininkų bendrovę ir suteikė jai prekybos kailiais monopolį. Prancūzai įsikūrė prie Šv. Lauryno upės (3), Didžiųjų ežerų ir Misisipės. Luizianoje įsteigė koloniją, kurios plantacijose augino tabaką ir cukranendres. Prancūzai užėmė kelias Karibų jūros salas (**4**), savo įtaką stiprino Afrikoje. Jie nesėkmingai bandė įsitvirtinti Ìndijoje – ten jiems įsigalėti trukdė anglai.

XVI–XVIII a. pasaulį pasidalijo šios valstybės: Ispãnija, Portugãlija, Ánglija, Olándija ir Prancūzijà. Jų kolonijos sudarė prekybos trikampį. Europos prekės buvo gabenamos į Vakarų Afriką, vergai iš Vakarų Afrikos – į Ameriką, o plantacijų produktai – atgal į

3. Prancūzai šv. Lauryno upės žiotyse (Kanadà)

Europą. XVI a. Ánglija, Prancūzijà ir Olándija siekė susilpninti Ispãniją, todėl netiesiogiai rėmė piratavimą. Piratai plėšė ispanų laivus, tačiau lemiami pokyčiai įvyko anglams sunaikinus Nenugalimąją armadą. XVII a. anglams priėmus Navigacijos aktą, šie pradėjo kariauti su Olándija ir kenkė jos prekybai. Ánglijos ir Olándijos karai paruošė dirvą naujam susirėmimui. Spartus anglų kėlimasis (400 tūkst. atvykėlių) į Naująjį pasaulį kėlė grėsmę prancūzų kolonijoms Šiaurės Amerikoje. Prancūzijà dalyvavo Europos karuose, todėl jai buvo sunku sėkmingai kovoti su Ánglija dėl kolonijų. Šių šalių karas apėmė du pagrindinius regionus: Šiaurės Ameriką ir Ìndiją. Šiaurės Amerikoje anglai buvo pranašesni. Ánglijos kolonijose gyveno apie 2 mln., o Prancūzìjos – tik 150 tūkst. gyventojų. Nors prancūzai turėjo geriau parengtą kariuomenę, jų pranašumas buvo laikinas, nes anglai pasitelkę savo galingą laivyną blokavo vakarines Atlanto pakrantes. Karas baigėsi Prancūzìjos pralaimėjimu ir Parỹžiaus taika (1763), pagal kurią Dìdžiajai Britãnijai atiteko Prancūzìjos valdos Kanãdoje, Rytų Luiziana ir dauguma Prancūzìjos valdų Ìndijoje. Didžiói Britãnija tapo galingiausia jūrų valstybe.

4. Kolonijinės ekspansijos kaita[1]

Laikotarpis	XV–XVI a. pab.	XVI a. pab.–XVII a. I pusė	XVII a. vid.–XVIII a. pab.	Nuo XIX a. pradžios
Veiksniai	Brangiųjų metalų poreikis	Prekyba, religinis nepakantumas	Siekis investuoti kapitalą į prekybą	Žaliavų paieška pramonei
Šalys lyderės	Ispãnija ir Portugãlija	Nýderlandai ir Ánglija	Ánglija ir Prancūzijà	Ánglija
Kolonijinės ekspansijos tikslai	Siekis užkariauti naujus kraštus, geresnių gyvenimo sąlygų paieškos, misionierių veikla.	Siekis praturtėti iš prekybos su kolonijomis, apsisaugoti nuo persekiojimų dėl religinių įsitikinimų.	Savarankiško kolonijinio ūkio ir papildomos rinkos metropolijos prekėms kūrimas Šiaurės Amerikoje.	Kolonijos turėjo užtikrinti Europos valstybių klestėjimą.
Ekspansijos būdai	Vietinių gyventojų plėšimas, tvirtovių statymas, nelygiaverčiai mainai, naudojimasis techniniu ir kariniu pranašumu (šaunamieji ginklai, kavalerija).	Brangiųjų metalų importas į Europą. Prekybinių faktorijų steigimas, kova dėl viešpatavimo jūrose, nelygiaverčiai mainai.	Tarptautinės finansinės sistemos susikūrimas, kolonijų vietinės mokesčių ir žemėvaldos sistemos atsiradimas, aktyvi prekyba su kolonijomis, nuo kurių didėja metropolijų priklausomybė.	Naujų teritorijų užkariavimas kituose žemynuose, kolonijinių imperijų susikūrimas, prekių eksportas į kolonijas, europietiškų vertybių diegimas; kolonijų pavertimas žaliavų šaltiniu.

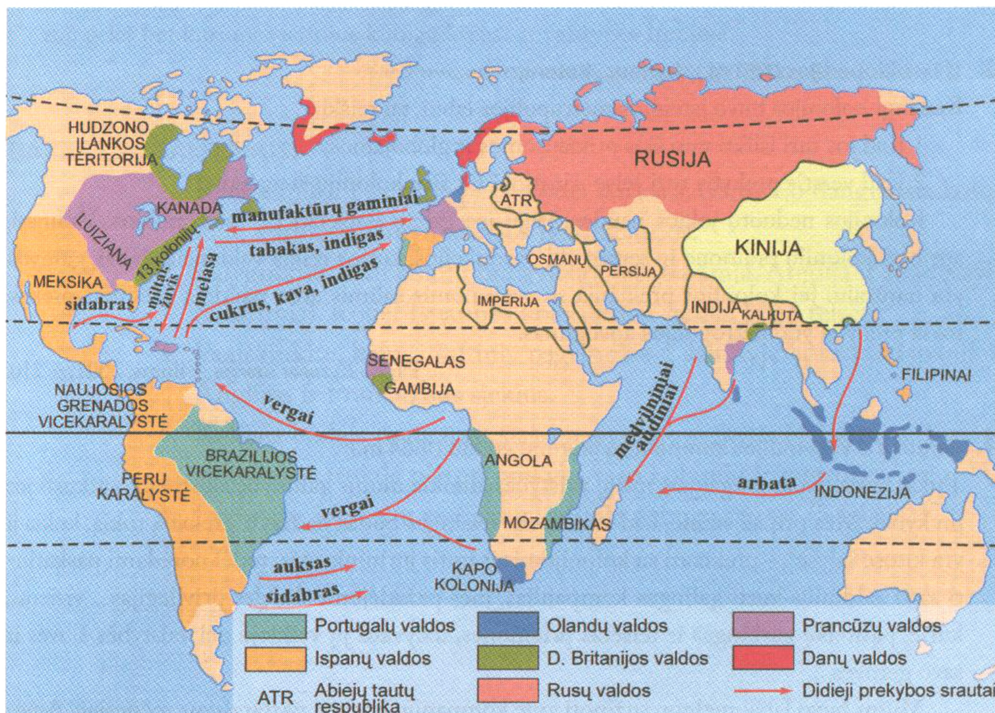
[1] Понаморев М. В., Смирнова С. Ю., *Новая и новейшая история стран Амереки и Европы*, Т. 1, Москва, 2000, p. 227.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl Ispãnijai ir Portugãlijai nepavyko pirmauti pasaulyje?
2. Kodėl konkistadorų užkariavimus galima vertinti prieštaringai?
3. Kodėl Naujajame pasaulyje atsirado tiek daug juodaodžių vergų?
4. *Palyginkite Ánglijos ir Prancūzìjos kolonijinę ekspansiją Šiaurės Amerikoje.
5. *Pagalvokite, kokios istorinės raidos ypatybės lėmė Olándijos, Ánglijos, Prancūzìjos kovą dėl galingiausios jūrų valstybės vardo.

ŠALTINIAI:

1. Kolonijinės imperijos ir didieji prekybos srautai

2. Kolonijų bruožai naujaisiais amžiais:

Savo politika ir ekonomika neabejotinai naujoviškos buvo tos kolonijos, kurias Amerikoje steigė pirmiausia Portugãlija ir Ispãnija, taip pat Prancūzijà ir Ánglija ir pagaliau, nors tik priešokiais, Olándija, Švèdija ir Dãnija. Kitaip negu antikinių laikų kolonijos, šios buvo nutolusios nuo metropolijų ir valdomos iš toli. Jos atsirado dėl europiečių nepasotinamo brangiųjų metalų troškimo ir noro pakeisti religinius čiabuvių įsitikinimus. Ispãnijos impèrija nuo Prancūzìjos ir Ánglijos impèrijų skyrėsi dar vienu bruožu. Bent iki XVII amžiaus vidurio daugumai amžininkų atrodė, kad britų ir prancūzų kolonijos Amerikoje iš esmės

buvo prekybos ir žemės ūkio produkcijos gamybos bazės. Ispaniškoji Amerika, priešingai, atsirado kaip iš anksto nenumatytas rezultatas, kilus aukso ir sidabro karštligei, kuri tęsėsi iki XV amžiaus pabaigos. Ispānija, atsitiktinai aptikusi ir užkariavusi Ameriką, siekė naudos ir greitai praturtėti, todėl į visa kita nekreipė dėmesio. Kitaip nei prancūzai ir anglai, kurie pirmieji įsikūrė tarp indėnų, norėdami arba juos pavergti (prancūzai), arba išnaikinti (anglai). Ispanai Ameriką ruošėsi okupuoti, neatsižvelgdami į Kolumbo 1492 metais pasirašytą sutartį.[1] Ispanų kolonijos abiejose Amerikose nuo prancūzų ar britų užkariautų teritorijų skyrėsi ir savo ideologija. Jos buvo įkurtos pagal popiežiaus koncesiją[2], tai yra šių kolonijų teisėtumas buvo užtikrintas dar prieš joms atsirandant. Tai prancūzams ir britams atrodė nesuprantama. Be to, Ispānija jau buvo išgyvenusi ilgą ir sudėtingą vidaus karą, kai iš maurų atsiėmė pusiasalį (*Reconquista*). Šį užkariavimą taip pat palaimino popiežius.

Pagal: A. Pagden, *Lords of all the World*, Yale, 1995, p. 11, 66, 73–74.

3. Iš enciklopedijos (1751 m.) skyriaus „Kolonijos“:

Kadangi kolonijos buvo įsteigtos metropolijos labui, tai reiškia:

1. Kad jos turi išlikti nuo šios priklausomos ir globojamos;
2. Kad verstis prekyba turi teisę išimtinai tik šitų kolonijų steigėjai.

Kolonijos neduotų jokios naudos, jeigu jos galėtų išsiversti be metropolijos. Vadinasi, apriboti kolonijų pramonę ir žemės ūkį produkcijos, kurios reikia valdančiai šaliai, gamyba yra natūralu. Jei kolonijos prekiauja su svetimomis šalimis arba naudoja svetimas prekes, tokia prekyba yra metropolijos apvogimas.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 210.

4. Ištrauka iš Vest Ìndijos kompanijos įkūrimo edikto (1664 m.):

Taika, kuria dabar mėgaujasi mūsų valstybė, suteikia mums galimybę skirti laiko atkurti jos prekybai. Mes pripažįstame, kad vienintelis teisingas būdas padaryti prekybą tokią, kokia ji yra kitose šalyse[3], – prekiauti su kolonijomis ir imtis jūrininkystės; todėl norėdami paskatinti savo valdinius kurti galingas kompanijas, mes pažadėjome dideles privilegijas... visiems, kurie, pasitelkę garbingas ir teisėtas priemones, dalyvaus jų veikloje dėl valstybės šlovės ir savo gerovės...

Mums buvo labai malonu sužinoti apie kompanijų kūrimą pastaraisiais mėnesiais Amerikos žemyne, kitaip vadinamo Pusiaujo Prancūzijà, bet šiom kompanijom neužtenka valdyti mūsų dovanotas žemes, jas valyti ir apdirbti padedant žmonėms, kuriuos turėdami didelių išlaidų siuntėme. Jeigu jos nepajėgia tame regione organizuoti tokios prekybos, kad prancūzai, gyvensiantys minėtose šalyse, galėtų mainyti savo prekes į jiems reikalingus čia-

---

[1] Tordesiljo sutartis.

[2] Koncèsija – sutartis dėl valstybei priklausančių gamtos turtų, įmonių ar kitų ūkinių objektų atidavimo privatiems asmenims ir jų bendrovėms naudoti tam tikromis sąlygomis.

[3] Turima omenyje Ánglija ir Olándija, tuo metu jau užgrobusios nemažai kolonijų ir itin išplėtojusios kolonijinę prekybą.

buvių šalies dalykus, vadinasi norint vykdyti sėkmingą prekybą būtina paruošti tam tikrą laivų, galinčių pastoviai aprūpinti prekėmis, paklausiomis šiuose kraštuose, ir išvežti į Prancūziją čiabuvių šalių prekes, skaičių. Anksčiau įkurtos kompanijos iki šiol to nedarė.

Хрестоматия по новой истории, Москва, *1963, T. 1, c. 97–98.*

5. Ost Ìndijos kompanijos aktas (1784 m.):

Akte numatytas geresnis Ost Ìndijos kompanijos ir britų valdų Ìndijoje reikalų tvarkymas ir valdymas, teismo, greitai ir efektyviai sprendžiančio Ost Ìndijoje nusikaltusių asmenų bylas, organizavimas.

Kadangi planai užgrobti ir išplėsti valdas Ìndijoje prieštarauja šios nacijos norams, garbei ir politikai – tegul būna nuspręsta, jog... generalgubernatorius neturi teisės be specialaus įsakymo ir įgaliojimo skelbti karo ir pradėti karo veiksmų, sudaryti sutarčių dėl karo skelbimo prieš bet kuriuos vietinius kunigaikščius ar valstybes Ìndijoje.

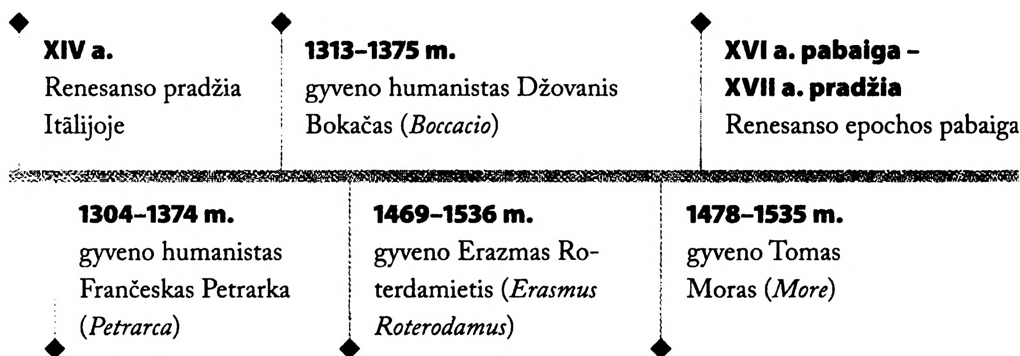
Хрестоматия по новой истории, Москва, *1963, T. 1, c. 584, 585.*

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu pasakykite, kurios šalys turėjo daugiausia kolonijų, kuriuose žemynuose jos išsidėsčiusios.
2. Palyginkite, kaip kolonijomis naudojosi Ispãnija, Ánglija ir Prancūzijà (2 šaltinis). Kodėl Ispanijos kolonijiniai siekiai buvo teisėti?
3. Paaiškinkite, kaip 3 šaltinis pagrindžia 1 šaltinyje aptartus Ispãnijos, Ánglijos ir Prancūzìjos siekius.
4. Kokiais būdais prancūzai siekė pagyvinti prekybą (4 šaltinis). Kokios aplinkybės trukdė plėtoti prekybą tarp kolonijų ir metropolijos?
5. Įrodykite, jog britų pozicijos Ìndijoje nebuvo tvirtos (5 šaltinis).

51. RENESANSO SUSIFORMAVIMAS ITALIJOJE

- *Humanizmas – antropocentrinė Renesanso pasaulėžiūra.*
- *Iš Itãlijos Renesansas plito į kitas Europos šalis.*
- *Renesanso mąstytojų ir menininkų idealas buvo antikos kultūra.*

Renesansas (Atgimimas) šiandien vis dažniau apibrėžiamas ne kaip laikotarpis, o kaip filosofinis, literatūrinis ir meninis judėjimas, atsiradęs XIV a. Itãlijoje, o XV–XVI a. paplitęs kitose Europos šalyse (**2**). Sąvoką *renaissance* (it. *rinascita*, *rinascimento* – „atgimimas“) norėdamas apibūdinti pokyčius mene maždaug 1550 m. pasitelkė tapytojas, skulptorius, meno istorikas Džordžas Vazaris (*Vasari*), o įvardinti bendriems visuomeniniams pakitimams pradėjo vartoti ir išplatino Jakobas Burkhartas. Renesanso epochoje atgaivinama antikinė kultūra, daug dėmesio skiriama žmogui ir gamtai. Pasaulėžiūros pokyčai daugiausia atsiskleidė menininkų kūryboje. Kai kurie tyrinėtojai, pavyzdžiui, garsusis britų istorikas Arnoldas Joseph Toinbis (*Toynbee*), Renesanso nelaiko tik tam tikro laikotarpio ir tam tikros vietos reiškiniu. Jo manymu, Atgimimas vyko ir už Europos ribų: arabų kraštuose ar net Tolimuosiuose Rytuose. Be to, IX a. kultūros pakilimas Fránkų impèrijoje vadinamas Karolingų renesansu, o Vokietìjoje – Otonų renesansu. XIV–XVI a. buvo sukurta daug visą pasaulį žavinčių literatūros, tapybos, skulptūros, architektūros ir kitų sričių šedevrų ir pranokstančių laiką mokslo idėjų.

Renesanso pradžia siejama su laisvuoju, labiausiai ekonomiškai klestinčiu Itālijos miestu-valstybe Floreñcija. Respublikinė jos santvarka užtikrino asmeninę ir pilietinę žmogaus laisvę. XII–XIII a. didelė dalis Itālijos priklausė Šventõsios Ròmos impèrijai, bet dėl politinio susiskaldymo buvo sąlygiškai nepriklausoma. Kai kurios Itālijos valstybės, išskyrus Abiejũ Sicìlijų karalỹstę ir Popiežiaus sritį, buvo miestai-**komùnos**, nedidelės respublikos. Miestuose-valstybėse įtakingiausi žmonės buvo pirkliai ir bankininkai, todėl svarbiau buvo ne žmogaus kilmė, o turtas ir piliečių parama. Norint padaryti politinę karjerą ir sėkmingai vystyti verslą reikėjo būti veikliam, aktyviam, nebijančiam naujovių ir nuolat stengtis įgyti žinių. Miestai-valstybės varžėsi tarpusavyje. Politinis susiskaldymas skatino kultūros centrus konkuruoti.

Politiškai susiskaldžiusių šalių to meto Europoje buvo ir daugiau (Nýderlandai, Vokietijà). Renesansas Itālijoje gimė neatsitiktinai. Naujųjų laikų žmonės atsigręžė į antiką – epochą, kai klestėjo miestai-valstybės ir pasaulietinis mokslas bei menas. Itālija buvo glaudžiai susijusi su antikos palikimu – jos žemėje gausu romėniškų pastatų griuvėsių. Lotynų kalba, svetima vokiečiams, nors ir nelabai gerai, bet buvo suprantama italams.

Artimi ryšiai buvo palaikomi su arabais, o tai suteikė galimybę susipažinti su graikų ir romėnų tekstais, kurie nebuvo išsaugoti Europoje, bet išliko kaip vertimai į arabų kalbą. 1453 m. žlugus Konstantinòpoliui, žinių apie graikų kultūrą suteikė ir nemažai antikinių knygų atsigabenę pabėgėliai iš Bizántijos.

Renesanso laikų pasaulėžiūra vadinama **humanizmù**. Žmogus tapo aukščiausia vertybe, pasaulio centru (įsigali **antropocentrìzmas**). Viduramžiais dėmesys buvo sutelktas į Dievą ir pomirtinį pasaulį, o Renesansas atsigręžė į žmogų ir žemiškąjį gyvenimą. Pokyčiai pasireiškė mokslo srityje – teologiją, kaip vyraujančią discipliną, keičia susidomėjimas žmogumi ir gamta.

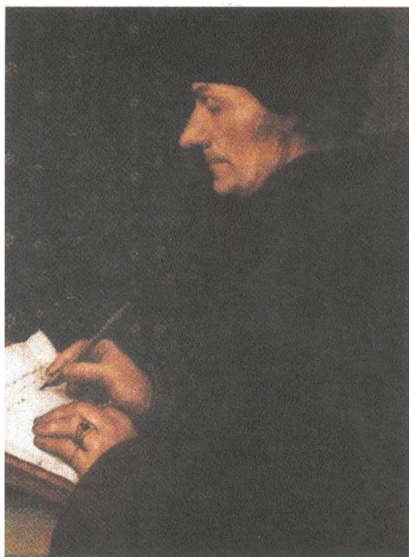
Didelis dėmesys buvo skiriamas seniesiems tekstams, pirmiausia lingvistiniams. Tai paskatino tyrinėti klasikines vertybes, iškilo individualizmas – pasaulėžiūra, kuri buvo priešinga viduramžių bendruomeniškumui. Pabrėžiamas žmogaus orumas, tikėjimas žmogaus galiomis

1. Frančeskas Petrarka

skatino optimizmą. Teigta, kad žmogus yra geras ir laisvas iš prigimties. Humanizmas skleidė individualios laisvės idėją. Susidomėjimas žemiškuoju pasauliu skatino gamtos mokslų raidą. Žinios jau nebuvo prieinamos vien uždaram intelektualų būreliui. XV a. viduryje išradus spaudą jos pasiekdavo daugiau žmonių (**4**).

Humanizmas susiformavo Šiáurės Itãlijoje, Dantės tėvynėje. **Frančeskas Petrarka** (*Petrarca*, 1304–1374) (1, **1**) ir **Džovanis Bokačas** (*Boccaccio*, 1313–1375), pirmieji didieji italų humanistai, skatino susidomėjimą naujovėmis ir antikiniu palikimu. Savo žymiausiais kūriniais (Petrarkos sonetai Laurai ir Bokačo „Dekameronas") jie padėjo humanistinės literatūros pagrindus – ji paplito Europoje. Nuo XV a. pradžios humanizmas virto plačiu kultūriniu sąjūdžiu, apėmusiu visą Itãliją. Žymus XV a. antrosios pusės Floreñcijos humanistas Džovanis Mirandola (*Pico della Mirandola*, 1463–1494), kuriam priklauso žymioji frazė „Žmogus yra didysis stebuklas", teigė, kad žmogus neturi apibrėžtos vietos visatoje. Jis savo valia gali tapti didingesnis už angelą ar menkesnis už gyvulį. Žmogus yra savo likimo kūrėjas. Žymiausias humanistas (tituluotas „humanistų kunigaikščiu") buvo iš Olándijos kilęs **Erazmas Roterdamietis** (*Erasmus Roterodamus*, 1469–1536) (2), kurį labiausiai išgarsino jo Naujojo Testamento vertimas iš graikų kalbos ir satyra „Pagiriamasis žodis kvailybei". Nors buvo vyskupo legatas (pasiuntinys), jis pašiepė scholastiką, tradicinės katalikybės dogmatizmą, žmonių ir Bažnyčios ydas. Panašiu laiku gyveno ir anglų humanistas **Tomas Moras** (*More*, 1478–1535) (3). Knygoje „Utopija" (**3**) kaip priešingybę socialinių kontrastų pilnai to meto visuomenei jis pateikė savo sukurtą idealios visuomenės modelį. Kritikuodamas, jo nuomone, neteisingą to meto Ánglijos valdžios politiką dėl aptvėrimų, jis siūlė sukurti visuomenę, kurioje nebūtų nuosavybės, visi būtų lygūs, produktai skirstomi pagal poreikius, o darbas privalomas visiems. Kai kurie Šiaurės Europos humanistai skatino Reformacijos atsiradimą ir sklaidą.

2. Erazmas Roterdamietis

Ramus Itãlijos gyvavimo laikotarpis baigėsi 1494 m., kai į Apeninų pusiasalį įsiveržė prancūzų kariuomenė, dėl įtakos Apeninuose kovojusi su Ispãnija, vėliau – su Šventõsios Ròmos impèrija, o Itãlijos valstybėlės rėmė tai vieną, tai kitą kariaujančią pusę (vadinamieji Itãlijos karai su pertraukomis truko iki 1559 m.). Per karus degė Ròmos miestas ir jame buvę antikos ir Renesanso kūriniai. Itãlijoje prasidėjo ekonominis

ir politinis nuosmukis, į kurį valstybę stūmė ir jau anksčiau prasidėję procesai: Itālijos miestai prarado išskirtinę padėtį Viduržemio jūros prekyboje, o po Didžiųjų geografinių atradimų – ir Europoje. Nors būtent Itālijoje anksčiausiai susiklostė kapitalizmo užuomazgos, XVI a. jos ėmė nykti, nes daugelis verslininkų, nenorėdami rizikuoti, ėmė supirkinėti žemės valdas ir savo kapitalą iš pramonės perkėlė į žemės ūkį. Brandžiausi italų Renesanso kūriniai buvo sukurti jau ryškėjant krizės požymiams. Apie Itālijoje vykusį Atgimimą žinota ir kituose kraštuose. Jis tapo pavyzdžiu kitiems kraštams, kai kuriuose iš jų pasiekta neblogų rezultatų.

3. Tomas Moras

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokios buvo Renesanso atsiradimo Šiáurės Itālijoje prielaidos? Suskirstykite jas į ekonomines, socialines ir kultūrines.
2. Kodėl tik Renesanso laikotarpiu iškilo antropocentrizmas?
3. *Kaip kūryboje viduramžiais reiškėsi žmonių bendruomeniškumas, o Renesanso laikais individualizmas? Pateikite pavyzdžių iš meno istorijos.
4. Kodėl Floreñcija kartais vadinama viduramžių Atėnais?
5. Kaip suprantate Dž. Mirandolos frazę „Žmogus yra didysis stebuklas“? Kaip žmogus buvo suvokiamas viduramžiais ir kaip – antikoje? Kas rodo požiūrio kaitą? Kodėl yra toks skirtumas?

ŠALTINIAI:

1. Norint apibūdinti Renesanso milžinus, labai svarbu suprasti tuos du šaltinius, kuriais jie daugiau ar mažiau naudojosi savo kūryboje ir veikloje, – pagoniškąją antiką ir liaudiškumą. Tai visiškai nereiškė, kad italų liaudis suprato antikinę kultūrą ir ją sąmoningai perdirbo. Petrarka, kuris pirmasis suvokė esąs naujų laikų žmogus, geriau už kitus suprato šio liaudiškumo ribotumą ir tai, kad Renesanso kultūrai sukurti svarbus sluoksnelis išsimokslinusių žmonių: teisininkų, medikų.

Pagal: V. Rutenburgas, *Renesanso milžinai*, Vilnius, 1978, p. 123.

2. [Bandoma] sudėti tai, kas atsitiko XIV amžiaus Florencijoje, XV amžiaus Italijoje ir XVI amžiaus Europoje, į ilgą tarpusavyje susijusių pasikeitimų seką tarp maždaug 1000 ir 1800 metų. Šį ilgalaikį vystymąsi galima apibūdinti kaip „Vakarų vesternizaciją“ ta prasme, kad po truputį bent jau aukštesniųjų klasių europiečiai išsiskyrė iš kitų tautų – tai vėliau parodė didesnės pasaulio dalies „atradimų“ ar nukariavimų istorija.

P. Burke, *Renesansas*, Vilnius, 1992, p. 76.

3. **Iš Tomo Moro „Utopijos“:**

Visi vyrai ir moterys verčiasi vienu bendru darbu – žemdirbyste, nuo kurios niekas nėra atleidžiamas. To darbo mokosi visi nuo pačios vaikystės, iš dalies mokykloje susipažindami su žemdirbyste, iš dalies laukuose, prie paties miesto, kur vaikai, išvesti neva pažaisti, ne tik stebi kitų darbą, bet, norėdami pasimankštinti, ir dirba.

Viduriniųjų amžių istorijos chrestomatija, d. 2, Kaunas, 1977, p. 277.

4. **Iš XVI a. humanisto laiško draugui:**

Pasakyk jai, kad aš negaliu daryti gėdos savo profesijai gyvendamas kaip paskutinis vargšas ir kad Erazmas už jos dosnumą jai suteiks daugiau šlovės nei jos globojami teologai. Jie moka tik pamokslauti, o aš rašau knygas, kurios gyvens per amžius. Jie kalba tik savo bendruomenei, o mane skaitys visas pasaulis. Teologų visuomet bus pakankamai, o tokių žmonių kaip aš būna tik vienas per šimtą metų ir tai ne visada.

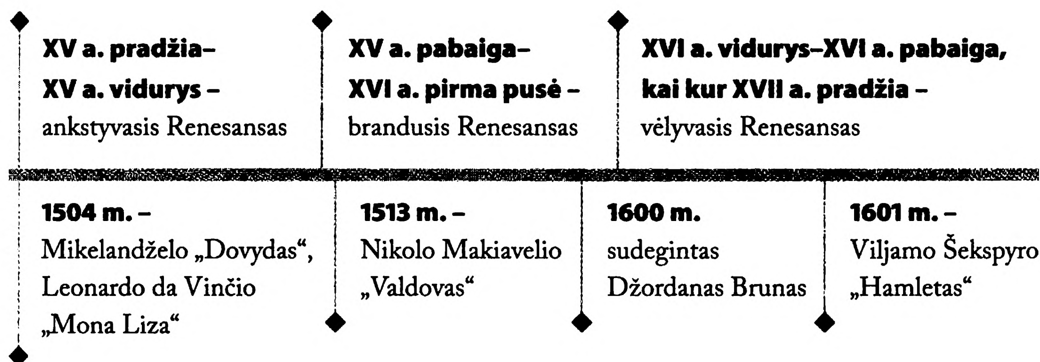
Pasaulis, d. 1, Vilnius, 1993, p. 127.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kodėl 1 šaltinio autorius teigia, kad Petrarka pirmas suprato liaudiškumo, kaip savo kūrybos šaltinio, ribotumą? Kodėl Renesanso kultūrai sukurti buvo svarbus „sluoksnelis išsimokslinusių žmonių“?
2. *Kodėl Renesanso tyrinėtojas Peteris Burke Europos laikotarpį tarp 1000 ir 1800 metų vadina „Vakarų vesternizacija“ (2 šaltinis)? Kaip šį reiškinį suprantate? Kokie buvo jo rezultatai ir padariniai kitoms pasaulio šalims?
3. Kodėl humanisto T. Moro aprašytasis gyvenimas negarantavo visų žmonių laisvės? Remdamiesi 3 šaltiniu įrodykite, kad lygybės primetimas slopina laisvę.
4. *Kas, jūsų nuomone, yra 4 šaltinio autorius? Kodėl taip manote? Kodėl humanistas save laiko vertesniu už teologą? Kaip Renesanso laikais pasikeitė kūrėjų gyvenimo sąlygos? Kodėl taip įvyko?
5. Kurie šios temos šaltiniai yra pirminiai? Kodėl taip manote? Kurie iš jų yra susiję su humanizmu?

52. RENESANSO EPOCHOS IDEALŲ SKLAIDA

- *Italų menininkai sukūrė matematiškai pagrįstos perspektyvos principus ir išmoko paveiksluose perteikti erdvės įspūdį*
- *Renesanso literatūra tapo ne tik dorovinio, bet ir politinio poveikio priemone*
- *Renesanso laikotarpio mokslininkų darbai padėjo susiformuoti heliocentriniui pasaulėvaizdžiui, kai kurios jų iškeltos technikos idėjos pranoko laikmetį*

Renesanso sąjūdis, kilęs Šiaurės Itãlijoje, nėra vien Itãlijai būdingas reiškinys. Skiriami trys Renesanso laikotarpiai – ši periodizacija parodo, kaip jis plito Europoje: ankstyvasis – XV a. pradžia–XV a. vidurys (Floreñcija, Venècija, Romà); brandusis – XV a. pabaiga–XVI a. pirma pusė (visos Itãlijos žemės, Europos vakarinė dalis); vėlyvasis – XVI a. vidurys–XVI a. pabaiga, kai kur XVII a. pradžia (vidurio Europa). Tokia chronologija yra tik apytikslė.

Humanizmas ir jo nauja pasaulio samprata padėjo atsirasti naujai estetikai, susijusiai su erdvės perteikimu ir pertvarkymu, buvo sukurti matematiškai pagrįstos perspektyvos principai. Architektūroje remtasi senovės graikų ir romėnų palikimu, pavyzdžiui, pastatams buvo būdinga durų ir langų simetrija, kolonos, kupolai. Garsusis architektas, skulptorius ir mokslininkas **Filipas Bruneleskis** (*Brunelleschi*, 1377–1446 m.), projektuodamas Floreñcijos katedros kupolą (1), pasiūlė naują erdvės sampratą. Jis

1. Florencijos katedros kupolas (1420–1436)

suprojektavo tuščiavidurį kupolą, susidedantį iš dviejų sluoksnių, kurių vidinis, padalytas į aštuonias dalis, atliko atraminę funkciją. Kaip ir kiti Renesanso architektai, jis pabrėžė pastatų kompozicijos horizontalumą.

Renesanso pradžioje vaizduojamoji dailė neapsiribojo vien pastatų puošyba ar Bažnyčios reikmių tenkinimu. Plinta viduramžiams nebūdingos skulptūrų formos ir rūšys, pavyzdžiui, biustai, raitelių statulos, paminklinės skulptūros. Vaizduojamoje dailėje vyrauja ne tik vis dar svarbios religinės temos, bet ir kasdieninio gyvenimo ar mitologiniai motyvai. Florentietis skulptorius **Donatelas** (*Donatello*, apie 1386–1466 m.) savo kūriniuose („Dovydas", „Nukryžiuotasis") įtvirtino apvaliosios skulptūros principą. Tapyboje siekta perteikti perspektyvą, daiktų apimtis, šviesą erdvėje. Ypač daug sukurta portretų. **Ankstyvojo renesanso** aukščiausiu tapybos pasiekimu meno tyrinėtojai laiko **Sandro Botičelio** (*Botticelli*, 1447–1510 m.) kūrybą („Pavasaris", „Veneros gimimas").

Labiausiai menas suklestėjo **brandžiuoju Renesanso** laikotarpiu, kai kūrė tapytojas **Leonardas da Vinčis** (*da Vinci*, 1452–1519 m.) („Mona Liza", „Paskutinė vakarienė") (4), skulptorius ir architektas **Mikelandželas Buonarotis** (*Michelangelo Buonarroti*, 1475–1564 m.) (Šv. Petro bazilika Ròmoje, skulptūros „Dovydas", „Pieta", „Mozė") (**3**), tapytojas **Rafaelis Santis** (*Raffaello Sanzio*, 1483–1520 m. („Siksto madona") ir kt. Šiuos kūrėjus siejo humanistiniai idealai, kuriuos jie reiškė individualiai ir savitai. Popiežius Julijus II (2), meno globėjas ir žinovas, siekė pritraukti į Ròmą žymiausius menininkus, kuriuos jau ir anksčiau globojo turtingos šeimos (**mecenātai**).

Italijos politinio gyvenimo veikėjas ir filosofas florentietis **Nikolas Makiavelis** (*Machiavelli*, 1469–1527 m.) padėjo nuo religijos atskirto politikos mokslo pamatus. Jis vadinamas realiosios politikos ir valstybės mokslo pradininku, nes savo žymiausiame kūrinyje „Valdovas“ pagrindė mintį, kad politika ir moralė nesuderinami dalykai: valdovas turi peržengti įprastas moralės normas tam, kad galėtų tautos labui įgyvendinti savo idėjas. Jei moralės nesilaikymas duoda naudos valdovui ir visuomenei, tuomet visos priemonės tinkamos ir pateisinamos. Taip atsirado **makiavelìzmas**.

2. Popiežius Julijus II. Dailininkas Rafaelis (apie 1511–1512, medis, aliejus)

Vėlyvuoju laikotarpiu Renesanso apraiškos skverbėsi ir į tolėliau nuo Italijos esančius kraštus, kuriuose šiai epochai būdingas stilius įgijo savitų bruožų. Jam susiformuoti padėjo anksčiau kūrę dailininkai, pavyzdžiui, Nýderlandų tapytojas Janas van Eikas (*van Eyck*, 1390–1441 m.) ištobulino aliejinės tapybos techniką: spalvos pigmentus maišė su sėmenų aliejumi. Jo paveikslams būdingi lygūs, tarsi emaliu padengti paviršiai, tapydamas išgaudavo spalvų spindesį („Gento altorius“, „Vyras su turbanu“). Vokietìjoje ypač žymūs buvo tapytojo ir graverio **Albrechto Diurerio** (*Dürer*, 1471–1528 m.), kuris teigė, kad grožis ir harmonija, visos meno paslaptys slypi gamtoje, todėl menininkui nevalia nuo jos nutolti, grafikos darbai („Apokalipsės raiteliai“, „Melancholija“, „Riteris, mirtis ir velnias“ ir kt.) (3).

Renesanso laikų literatūros atsinaujinimas glaudžiai susijęs su to laikotarpio žmogaus pasaulėjautos pokyčiais. Prancūzų rašytojo **Fransua Rablė** (*Rabelais*, 1494–1553 m.) satyriniame romane „Gargantiua ir Pantagriuelis“ atmetamas viduramžiškas asketizmas, noras įsprausti žmogų į nustatytos tvarkos rėmus. Pabrėždamas kūniškumą, autorius nelaiko žmogaus menku ir pasmerktu (kaip tai daroma viduramžiais), o iškelia jo gyvybingumą, pripažįsta instinktų reikšmę. Gyvenimo natūralumas jo kūryboje laikomas didžiausia vertybe.

Greta Rablė romano vienu žymiausių Renesanso laikų literatūros kūrinių laikytinas ispanų rašytojo **Migelio de Servanteso** (*de Cervantes Saavedra*, 1547–1616 m.) romanas „Don Kichotas“, kuriame iškyla amžina idealizmo ir pragmatizmo priešprieša. Hidalgas Don Kichotas, prisiskaitęs riterių romanų, eina keisti pasaulio. Jis nėra vien pajuokos vertas herojus. Iš pirmo žvilgsnio beprasmė jo kova su gyvenimo negerovėmis, primenanti riteriškos moralės idealus, Europos kultūroje tapo pasiaukojimo aukščiausiems idealams simboliu.

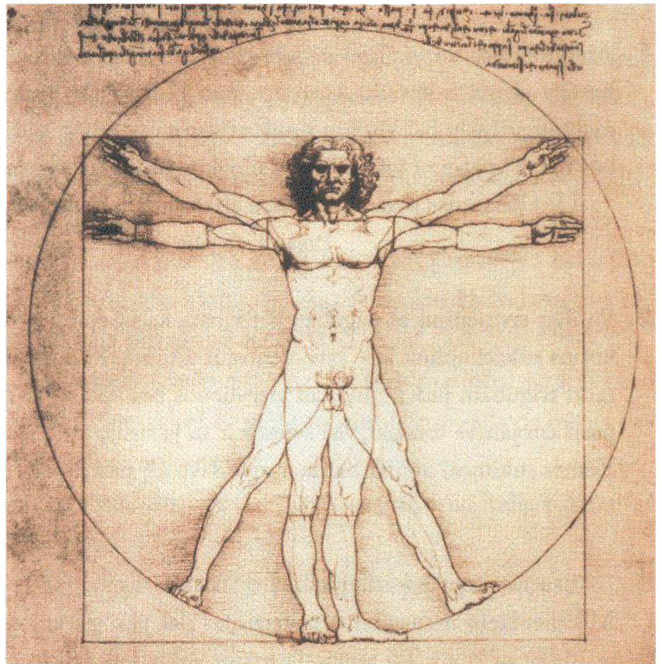
Tuo metu, kai Servantesas rašo savąjį romaną, Anglijoje dramas kuria vienas pačių žymiausių visų laikų dramaturgų **Viljamas Šekspyras** (*Shakespeare*, 1564–1616). Tragedijose „Hamletas", „Makbetas", „Otelas", „Karalius Lyras" susikerta stiprių ir aistringų charakterių siekiai, atskleisdami universalią etinę problematiką.

Itālijos ir Šiaurės Europos astronomų atradimai nulėmė heliocentrinio pasaulėvaizdžio susiformavimą. Kitaip nei antikos laikais (buvo remiamasi geocentrizmu) manoma, kad pasaulio centre yra Saulė, aplink kurią skrieja Žemė ir kitos planetos. Pirmasis šią teoriją iškėlė lenkas **Mikalojus Kopernikas** (lenk. *Kopernik*, lot. *Copernicus*, 1473–1543) savo veikale „Apie dangaus sferų sukimąsi". Katalikų bažnyčia nepritarė naujajam mokymui, nes jis pakeitė žmogaus ir Žemės vietos visatoje aiškinimą. Italai **Galileo Galilėjus** (*Galilei Galileo*, 1564–1642) ir **Džordanas Brunas** (*Bruno*, 1548–1600) tvirtino, kad visata yra begalinė. Brunas buvo kankinamas ir verčiamas išsižadėti savo mokymo. Kai jis atsisakė tai padaryti, buvo sudegintas ant laužo. Atsidūręs panašioje situacijoje teleskopo išradėjas Galileo Galilėjus nusprendė viešai atsižadėti savo pažiūrų; visą likusį gyvenimą jį prižiūrėjo Katalikų bažnyčia. Vis dėlto turėjo praeiti nemažai laiko, kol įsigalėjo heliocentrinis pasaulėvaizdis.

3. Albrechto Diurerio vario raižinys „Riteris, mirtis ir velnias" (1513–1514 m.)

Vienas iš Renesanso idealų buvo visapusiškas, universalus, t. y. išmanantis daugybę mokslų ir menų, žmogus. Toks buvo Leonardas da Vinčis (**3**), puikus tapytojas ir architektas, be to, inžinierius, matematikas, botanikas, muzikas, skulptorius ir išradėjas. Jis žavėjosi skrydžiais ir sukūrė skraidymo aparato su judančiais sparnais, kurį pavadino ornitopteriu, projektą. Nors ir nebuvo tobulas, jis pasirodė beveik 400 metų anksčiau nei pirmieji sklandytuvai. Leonardas da Vinčis braižė ir povandeninių aparatų bei mechanizmų eskizus. Jis nuodugniai išstudijavo žmogaus kūną, o tikslūs jo piešiniai turėjo reikšmės anatomijos studijoms. Svarbu tai, kad ir Mikelandželas buvo ne tik skulptorius, architektas, bet ir poetas, o Rablė – ne tik rašytojas, bet ir gydytojas.

4. Leonardas da Vinčis. „Vitruvijaus žmogus“ (apie 1487 m.)

Sunku nustatyti, kada pasibaigė Renesanso epocha. Priimta manyti, kad tai įvyko atsiradus **manierìzmo** stiliui (XVI a. pab.–XVII a. pr.). Tačiau yra ir kitokių nuomonių – kai kurie tyrinėtojai ir šį stilių laiko viena iš Renesanso atmainų. XVI a. Renesansas pasiekė ir tolimiausią rytinį jo paplitimo kraštą – Líetuvą.

Nepaisant šio sąjūdžio metu iškilusių prieštaravimų ir to fakto, kad jis savo gyvavimo metu neapėmė visų menininkų (kai kurie jų tapė, kūrė skulptūras laikydamiesi senųjų tradicijų ir buvo mėgstami visuomenės), o humanizmas netapo visų gyventojų pasaulėžiūra, šioje epochoje buvo sukurti naujosios Europos kultūros ir pasaulietinės pasaulėžiūros pagrindai.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl ankstyvasis Renesansas paplito beveik tik Floreñcijoje?
2. *Kodėl N. Makiavelis teigė, kad politika ir moralė nelabai suderinami dalykai? Ar šių laikų valstybėse pasireiškia makiavelizmas? Atsakymą pagrįskite.
3. Kodėl daugelis Renesanso epochos žmonių buvo visapusiškai išprusę ir universalūs? Ar tai tik šios epochos bruožas?
4. Kokios aktualios to meto temos gvildenamos Renesanso laikotarpio žymiausiuose literatūros kūriniuose? Kas juose pajuokiama? Kodėl?

ŠALTINIAI:

1. Architektūros srityje [jis] padarė daug piešinių įvairių pastatų planams ir dar pačioje jaunystėje pirmasis pasiūlė Arno upę nuo Florencijos iki Pizos paversti kanalu. Jis padarė ir malūnų, vėlyklų bei kitokių vandens varomų mašinų piešinius ir pagaliau, pasirinkęs tapybos meną ypatingu savo siekimų objektu, jis labai daug piešė iš natūros.

[Jo] dėka mes pažinome arklio anatomiją ir daug tobuliau žmogaus kūno anatomiją.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 267.

2. Po ilgų tyrinėjimų aš pagaliau įsitikinau, kad Saulė yra nejudri žvaigždė, apsupta planetų, kurios sukasi aplink ją – savo centrą ir žibintą. Kad Žemė yra svarbiausia planeta, paklūstanti trigubam judėjimui; kad visi dienos bei nakties ir metų kaitos reiškiniai, periodiškai pasikartojantys sezonai, visi šviesos ir su ja susiję atmosferos temperatūros svyravimai – tai Žemės sukimosi aplink Saulę ir apie savo ašį pasekmė.

Pagal: *Istorija*, d. 2, Vilnius, 1995, p. 173.

3. **Iš XVI a. menininko atsiminimų:**

Mikelandželo menas buvo pripažintas dar jam gyvam esant, o ne po jo mirties, kaip kad atsitinka su kitais. Tai tenka tik tokios išskirtinės reikšmės žmonių daliai, koks buvo būtent jis. Visi pamatė ir pripažino, kad trims menams jis suteikė tokį tobulybės laipsnį, kokio negalima rasti nei senų, nei naujesnių meistrų kūryboje ir kurią per nesuskaičiuojamus saulės sukimosi metus dievas dovanojo jam vienam.

Mikelandželas turėjo labai gerą visapusišką atmintį. Jam pakakdavo tik kartą pažvelgti į kitų darbus, kad įsimintų juos ir pasinaudotų jais taip, kad niekas šito nepastebėdavo. Jis taip pat nedarydavo nieko, kas primintų vieną iš jo ankstesnių kūrinių, nes prisiminė viską, ką anksčiau buvo padaręs.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 271.

4. Kadangi šis šventasis teismas man jau seniai teisėtai įteigė, kad atsisakyčiau neteisingos pažiūros, jog Saulė yra Visatos centre ir nejuda, kad neginčiau šios nuomonės, jos niekam nedėstyčiau, o aš sukūriau ir atspausdinau knygą, kurioje dėstau pasmerktą mokslą ir pateikiau jo naudai svarių įrodymų. Nuoširdžiai tikėdamas atsižadu, prakeikiu ir nekenčiu anksčiau minėtųjų suklydimų ir erezijos, nesiderinančios su Bažnyčia.

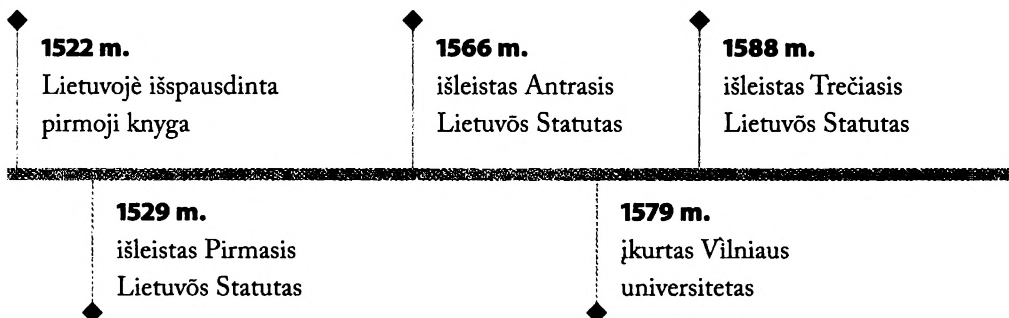
Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 290.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Apie kokį menininką rašoma 1 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kokie jo nuopelnai čia išvardyti? Kokioje šalyje jis gyveno? Kodėl taip manote?
2. Kieno mintys pateiktos 2 šaltinyje? Apie kokį trigubą žemės sukimąsi čia rašoma? Kodėl būna diena ir naktis? Ar tai pirminis istorijos šaltinis? Atsakymą pagrįskite.
3. Kokius tris menus, anot 3 šaltinio autoriaus, Mikelandželas priartino iki tobulybės? Pagrįskite atsakymą. Kokius Mikelandželo bruožus atskleidžia šaltinis? Ar jis pirminis? Kodėl?
4. Kieno mintys cituojamos 4 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kokių savo suklydimų šis žmogus atsisakė? Kodėl tuo metu žmogaus pažiūros turėjo derėti su Bažnyčios mokymu?
5. Viename čia pateiktame šaltinyje (1–4) rašoma ne apie italą. Kuriame? Atsakymą pagrįskite.
6. Kurie šaltiniai (1–4) yra pirminiai? Suskirstykite juos pagal pasirinktus kriterijus.

53. RENESANSO IDĖJOS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAIKŠTYSTĖJE

- *XVI amžius – didžiausio kultūrinio pakilimo Lietuvojè laikotarpis*
- *Išaugęs žinių poreikis skatino knygų rašymą ir spausdinimą (tarp jų – ir lietuvių kalba)*
- *XVI a. Lietuvõs kultūrai reikšminga Renesanso ir Reformacijos bei Kontrreformacijos įtaka*

Lietuvojè humanistinė pasaulėžiūra pradėjo plisti tik XVI a. pradžioje. Tuo metu šalyje vyko dideli ūkiniai, socialiniai ir politiniai pokyčiai, plėtėsi gyvenvietės, kūrėsi miestai, todėl XVI a. dažniausiai laikomas didžiulio kultūrinio pakilimo ir esminių politinių bei socialinių permainų laikotarpiu. Pirmą kartą Lietuvojè taip plačiai tuo pačiu metu vyko reikšmingi procesai (literatūros, politinės ir teisinės minties, švietimo, spaudos, istorinės savimonės, architektūros ir dailės srityse). Kyla klausimas, ar juos nulėmė Renesansas. Lietuvà buvo neseniai tapusi Vakarų civilizacijos periferija. Ji atkakliai sekė tuo, kas kitoms Europos valstybėms jau buvo tapę jų buvimo pagrindu. Kultūros srityje Lietuvà daugiausia pagal itališkąjį pavyzdį sekė lenkiškuoju Renesanso modeliu. Vis dėlto XVI a. LDK susiformuoja savita ir visavertė europietiška kultūra (**2**).

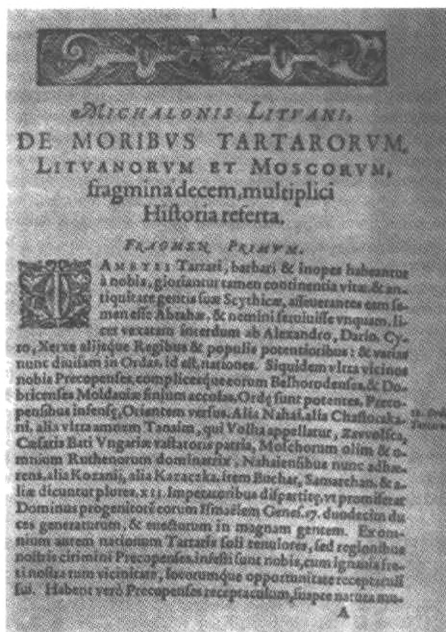
Humanizmo idėjos Lietuvojè plito per nuo XV a. pabaigos šį kraštą pasiekusius **inkunãbulus** ir **paleotipùs**. Spausdintos knygos iš dalies išsprendė ir skaitinių trūkumo problemą. Šios žinios formavo visuomenės mentalitetą. Lietuvojè iškilo žinių poreikis – tai akivaizdžiai rodė didėjanti knygų reikmė. LDK pirmąją spaustuvę įsteigė Pranciškus

Skorina (1). 1522 m. Vìlniuje jis išleido LDK slavų kanceliarine kalba parašytą pirmąją knygą Lietuvojè – „Mažąją kelionių knygelę“, 1525 m. – leidinį „Apaštalas“. XVI a. viduryje skaitanti ir ieškanti žinių visuomenės dalis buvo bajorai. XVI a. pradžioje katedrų, vienuolynų ar didikų bibliotekose būta tik nedidelių knygų rinkinių, o XVI a. viduryje jose jau sukaupta nuo keliolikos iki kelių šimtų tomų įvairios literatūros. Lietuvõs didysis kunigaikštis ir didikai nuolat siuntė į užsienį savo agentus įsigyti naujų knygų. LDK ir Lenkijos valdovas Žygimantas Augustas savo bibliotekoje buvo sukaupęs daugiau nei 4000 knygų. Vis daugiau jaunų bajorų vyko studijuoti į Europos universitetus, ten susipažindavo su humanistinėmis idėjomis ir parsiveždavo naujų knygų. Líetuvai pažįstami buvo ir antikos, ir Renesanso autoriai.

Humanizmas padarė įtaką ir lietuvių tautinei savimonei. Lietuvojè nuo XIV a. pabaigos buvo rašomi metraščiai, o XVI a. viduryje atsirado metraščių sąvadai. Ypač žymus Alberto Goštauto rūmuose sudarytas „Lietuvos metraščio“ variantas, vadinamas „Bychovco kronika“, kurioje išdėstyta romėniškoji lietuvių kilmės teorija. 1550 m. Mykolo Lietuvio slapyvardžiu pasirašęs bajoras Vaclovas Mikalojaitis iš Máišiagalos įteikė valdovui Žygimantui Augustui kūrinį „Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius“ (2). Lotyniškai parašytas traktatas buvo skirtas visuomenės elitinei ir intelektualiai daliai. Mykolas Lietuvis lietuvius apibūdino kaip išskirtinę, protėvių, kuriais jis laikė romėnus, dorybes paveldėjusią tautą. Centralizuotus Vytauto valstybės laikus jis laikė aukso amžiumi, o

1. Pranciškaus Skorinos portretas jo spausdintoje gudų Biblijoje

MICHALONIS LITVANI,
DE MORIBVS TARTARORVM,
LITVANORVM ET MOSCORVM,
fragmina decem, multiplici
Historia referta.

FRAGMEN PRIMUM.

2. 1615 m. Bazelyje išleisto Mykolo Lietuvio traktato fragmentų pirmasis puslapis

išsikovotas pozicijas lietuviai prarado esą dėl to, kad pasinėrė į prabangą ir girtuoklystę. XVI a. Lietuvõs nesėkmių priežastimi jis laikė netikusius papročius. 1523 m. Lénkijoje buvo išleista lotynų kalba parašyta Mikalojaus Husoviano „Giesmė apie stumbro išvaizdą, žiaurumą ir medžioklę“ (4), kur taip pat aukštinami Vytauto laikai, Lietuvõs gamta. Dar uoliau Lietuvõs valstybingumą gynė iš Lénkijos į Líetuvą atvykęs Augustinas Rotundas veikale „Lenko pasikalbėjimas su lietuviu“ (1564).

1572 m. Vìlniaus humanistas Andrius Volanas kūrinyje „Apie politinę ir pilietinę laisvę“ skelbė teisinę visų piliečių lygybę. Globojamas didikų Radvilų, jis parašė veikalų, kritikuojančių to meto socialinę ir politinę sistemas (3). 1582 m. pasirodė pirmoji spausdinta Lietuvõs istorija – lenko Motiejaus Strijkovskio prolenkiškas veikalas „Lénkijos, Lietuvõs, Žemaičių ir visos Rusiõs kronika“.

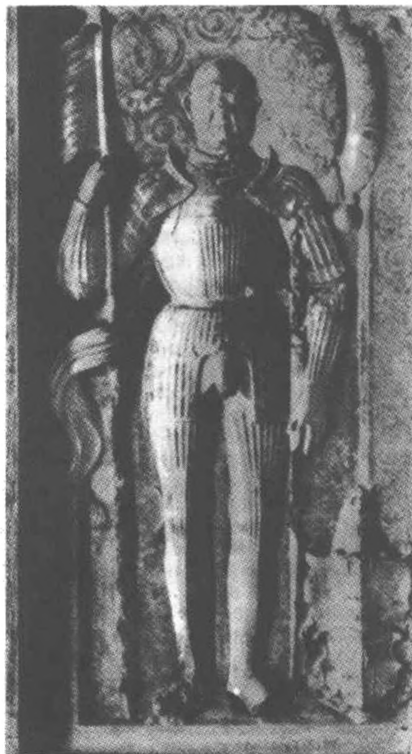
Lietuvojè Renesansas plito tuo pačiu metu kaip ir Reformacija, todėl kai kurie jos kultūros reiškiniai yra labai susiję. Pavyzdžiui, lietuviškos raštijos atsiradimas susijęs su Reformacijos ir Kontrreformacijos plitimu. Pirmoji lietuviška knyga – 1547 m. Karaliáučiuje išleistas **Martyno Mažvydo** (apie 1510–1563) „Katekizmas“ – buvo parengta iš Lietuvõs išvytų arba išvykusių išsilavinusių lietuvių protestantų (Abraomo Kulviečio, Stanislovo Rapolionio, Martyno Mažvydo) iniciatyva. 1595 m. išspausdintas Mikalojaus Daukšos parengtas „Katekizmas“ – pirmoji lietuviška knyga Lietuvojè. 1579 m. Vìlniuje buvo įkurtas universitetas, tam įtakos turėjo religinės kovos ir humanizmo sklaida.

XVI a. Lietuvõs teisinės minties aukščiausias pasiekimas buvo trys Lietuvõs Statutų redakcijos (1529 m., 1566 m., 1588 m.). Pirmasis Statutas, parengtas kanclerio **Alberto Goštauto** (mirė 1539 m.) vadovaujamų žmonių, gerai išmanančių to laiko teisės mokslus, sunormino visą ligi tol Lietuvojè veikusią paprotinę ir rašytinę teisę, užtikrino vadovaujamą didikų vaidmenį visuomeniniame ir politiniame LDK gyvenime. XVI a. vis labiau didėjo bajorų vaidmuo valstybėje, todėl 1566 m. įsigaliojo Antrasis Statutas, pagal kurį bajorų teisės buvo suvienodintos su ponų. Bet šis Statutas galiojo neilgai, nes sukūrus bendrą Lietuvõs ir Lénkijos valstybę – Abiejũ Tautũ Respùbliką – reikėjo jį keisti. Kancleriui Leonui Sapiegai vadovaujant, buvo parengta trečioji Statuto redakcija, kurios prakalboje pabrėžta, kad valdovas turi remtis teisynu, o ne vien savo valia, galinčia virsti tironija. Lietuvõs Statutas – Renesanso teisinės kultūros paminklas.

Renesanso architektūros ir meno klestėjimui Lietuvojè didelės įtakos turėjo valdovai. Žygimanto Augusto motina italė Bona Sforca ne tik auklėjo sūnų humanistine dvasia, bet ir kvietė iš Itālijos ir kitų kraštų garsių architektų, dailininkų, muzikų, poetų. Jos pavyzdžiu sekė ir didikai. Be to, Lietuvõs menininkai, architektai ir patys patirties sėmėsi Europoje.

Renesanso stilius Lietuvõs mene ir architektūroje atsirado XVI a. pradžioje, o išnyko – XVII a. viduryje. Kartu su Renesansu XVI a. dar gyvavo gotika, o XVII a. pra-

dėjo formuotis barokas, taigi Lietuvoje šio laikotarpio mene pynėsi skirtingų stilių bruožai, kuriems įtaką darė ir rytietiškas (bizántiškasis) menas. Lietuvõs Renesanso architektūra patyrė Itãlijos ir Šiaurės Europos Renesanso poveikį. Be sakralinių pastatų (Sìmno, Vìlniaus Šv. Mykolo, Kaũno Šv. Gertrūdos bažnyčių), statyti ir stačiakampiai visuomeniniai pastatai (su **frontònais**, stačiakampiais aprėmintais langais, arkomis) – Vìlniaus universiteto rūmai (1), Vìlniaus Žemutinė pilis, Raudõnės, Panemùnės, Bìržų pilys, Vìlniaus mūrinė gynybinė siena, Raudóndvario rūmai, Radvilų rūmai Vìlniuje ir kt.

3. Alberto Goštauto antkapinė plokštė Vìlniaus katedroje

Renesanso laikotarpiu Lietuvojè atsirado pasaulietinė paminklinė skulptūra (Leono Sapiegos ir jo dviejų žmonų, Alberto Goštauto antkapiai (3)). Tapyboje vyravo portretai, tapyti aliejiniais dažais ant drobės, altoriniai paveikslai (Aušros vartų koplyčios Švč. Mergelės Marijos paveikslas Vìlniuje, Trãkų parapinėje Švč. Mergelės Marijos Apsilankymo bažnyčioje Rožinio Dievo Motinos paveikslas ir kt.). Sparčiau Renesanso stilius plito taikomosios dailės darbuose (knygų viršelių ornamentika, miniatiūros, papuošalai ir kt.).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl Renesansas Lietuvojè prasidėjo tik XVI a. pradžioje? Nurodykite politines, kultūrines ir geografines šio reiškinio priežastis.
2. Kuriose srityse Lietuvojè labiausiai pasireiškė Renesanso pasaulėžiūrai būdingos idėjos?
3. *Kodėl pirmieji Renesanso kūriniai Lietuvojè parašyti lotynų kalba? Ar tai būdinga tik Líetuvai? Atsakymą pagrįskite.
4. Kodėl Vytauto laikai daugeliui humanistų buvo įkvėpimo šaltinis? Atsakymą argumentuokite.

ŠALTINIAI:

1. Vìlniaus universiteto Didysis (Skargos) kiemas

2. Istorikas Eligijus Raila:

XV a. Lénkijos ir Lietuvõs valstybė buvo didžiausia Europoje. Nors Vakaruose apie ją žinota nedaug (informacijos dažniausiai pateikdavo įvairių šalių pasiuntiniai, keliavę per šį milžinišką kraštą), ji buvo visiškai atvira iš Europos sklindančioms idėjoms ir įtakoms. Čia būtų pravartu paklausti: ar Lénkija (ir kartu Lietuvà) atrado renesansine kultūra pratryškusią Itāliją, ar italų humanistai, norėdami po visą žemyną paskleisti Atgimimo šviesą, pasiekė šį atšiaurų kraštą? Iš esmės tai buvo abipusių pastangų vaisius, ambivaleñtiškas[1] procesas, palaipsniui įtraukęs vis platesnius Lénkijos (ir Lietuvõs) kultūrinius sluoksnius.

Pagal: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša ir kt., Vilnius, 2001, p. 595.

3. M. Vitkauskaitė iš straipsnio „Renesanso skersvėjai Lietuvõs metraščiuose":

Į literatūrą ateina individas, neįspraustas į literatūrinio etiketo rėmus. Ima ryškėti individualybė. Taip gimė naujovės, laikytinos originaliosios beletristikos, jau kaip savarankiškos raštų šakos, apmatais. Netrukus Mykolas Lietuvis bei A. Rotundas ėmė telkti socialines problemas, M. Husovianas plėtoti gamtos tematiką, A. Volanas reikalauti teisių eiliniams žmonėms. Humanizmas įvairiais žanrais iškels ir išaukštins individus. Betgi tai nebus netikėta – visa tai užgimė ir ištakomis siekė metraštinius paminklus.

Pagal: *Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1999, p. 237.

[1] Ambivaleñtiškas – dvilypis, turintis prieštaringų elementų.

4. **Iš M. Husoviano „Giesmės apie stumbrą":**

Esant jam valdovu, viešpatavo taurus teisingumas,
Vyrams garbingiems dažnai dovanas skyrė didžias,
Panieka teko taip pat didžiūnams už jų ištižimą,
Nes jisai papročių buvo teisėjas rūstus.
Jis visose srityse teisingumo švento žiūrėjo,
Kad negalėtų kur nors slėptis apgaulė kokia;
Niekam nebuvo jis toks rūstus kaip kuriam nors teisėjui,
Dovanomis papirktam, jeigu susekdavo jį.

Pagal: M. Husovianas, *Giesmė apie stumbrą*, Vilnius, 1977, p. 77.

5. Mūsų proseniai vengė svetimų kraštų gėrimų ir valgių. Blaivūs ir taupūs, jie garbės ieškodavo kare, o pramogų jiems teikdavo ginklai, arkliai, daugybė tarnų. Atremdami svetimas tautas, jie savo valdžią plėtė nuo vienų jūrų iki kitų.

Pas mus atbėga daugybė maskvėnų. Jie, ištyrę mūsų reikalus ir gerai susipažinę su mūsų finansais, turtu, politine būkle ir mūsų papročiais, laisvai grįžta pas savuosius. O totoriai bėglius laiko kaip vergus.

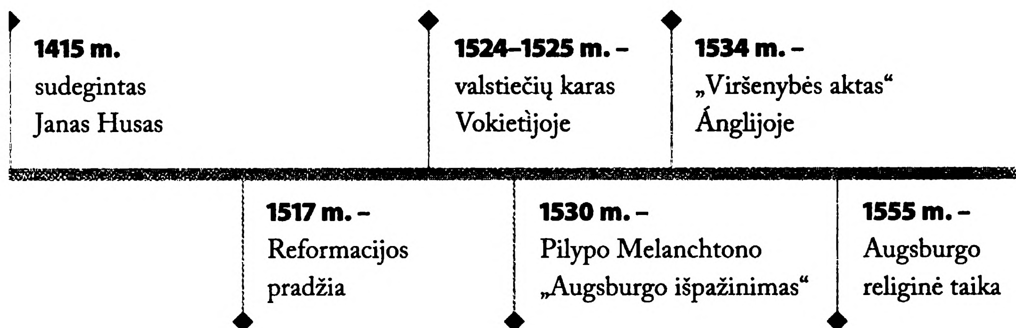
Pagal: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas*, Vilnius, 2001, p. 243.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Įrodykite E. Railos mintį, kad Renesansas LDK buvo ir mūsų intelektualų, ir italų humanistų abipusių pastangų vaisius (2 šaltinis).
2. *Kaip Renesansas atsispindėjo lietuvių raštuose? Kaip suprantate 3 šaltinio frazę: „Į literatūrą ateina individas, neįspraustas į literatūrinio etiketo rėmus"? Ką žinote apie šiame šaltinyje minimas asmenybes?
3. Apie kurį valdovą rašoma 4 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kodėl humanistai jam skyrė daug dėmesio? Kokios ir šiandien Lietuvoje aktualios problemos buvo būdingos to valdovo valdymo metais? Ar šis šaltinis yra pirminis? Kodėl?
4. Kokio kūrinio ištrauka pateikta 5 šaltinyje? Kas jo autorius? Kuris kitas temos šaltinis tai iliustruoja? Kaip šaltinyje apibūdinami mūsų protėviai? Apie kokias kitas tautas jame pateikta duomenų? Kodėl būtent apie jas?
5. Remdamiesi 1 šaltiniu, nusakykite Renesanso meno bruožus? Ar tai pirminis istorijos šaltinis?

54. REFORMACIJA

- *Jau viduramžiais būta siūlymų reformuoti Bažnyčią*
- *Reformacija kilo Vokietìjoje, nes čia jai susidarė palankios politinės ir socialinės sąlygos*
- *Protestantizmas paplito Vokietìjoje, Šveicãrijoje, Ánglijoje, Škòtijoje, Skandinavijoje ir kitose šalyse, o žymiausi jo pradininkai buvo M. Liuteris ir J. Kalvinas*

Katalikiškosios Europos vienybę suardė religinė reforma, 1517 m. pradėta **Martyno Liuterio** (*Luther*, 1483–1546 m.). Reformacijos terminu apibūdinamas visuomeninis politinis ir ideologinis judėjimas, siekęs pertvarkyti įsigalėjusią Katalikų bažnyčią ir atnaujinti religiją. Tačiau šio judėjimo atsiradimo aplinkybės glūdi gerokai ankstesniame laikotarpyje.

Viduramžiais visuomenėje viešpatavusiai Katalikų bažnyčiai pirmą stipresnį smūgį sudavė Didysis Vakarų Bažnyčios skilimas (1378–1417 m.), kai vienu metu vadovavo du popiežiai (Ròmoje ir Avinjone). XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje Bažnyčios krizė vis gilėjo. Popiežiai dažnai pamiršdavo, kad jie pirmiausia yra Dievo tarnai, o tik paskui šio pasaulio kunigaikščiai. Teologiją, rūpinimąsi sielomis ir pamaldumą užgožė politika, karai, turtų troškimas, pramogos. Daugelio popiežių ir kitų aukštų dvasininkų gyvenimas buvo pilnas skandalų (ištvirkimas, nesantuokiniai vaikai, sakramentų pardavinėjimas ir t. t.). Tai piktino ne tik humanistus, bet ir paprastus žmones.

Bandymų reformuoti Bažnyčią būta jau viduramžiais. Žinoma, kad anglų kunigas Džonas Viklifas (*Wyclif*, apie 1320–1384 m.) maištavo prieš Bažnyčios nuosmukį ir neigė popiežiaus valdžią, reikalavo konfiskuoti visą Bažnyčios turtą. Ypač aštriai jis kritikavo **indulgeñcijų** pardavinėjimą, šventųjų garbinimą ir šventųjų vietų lankymą.

1. Liuteronų bažnyčios atstovai ir vokiečių kunigaikščiai. Dailininkas L. Kranachas. XVI a. Toledas (Ohajas), Dailės muziejus. Liuteronų bažnyčia įsigalėjo Šiaurės ir Vidurio Vokietìjoje remiama kunigaikščių, pavyzdžiui, Saksonijos elektoriaus (paveikslo viduryje). Jo dešinėje stovi M. Liuteris, o kairėje – P. Melanchtonas

Dar reikšmingesnė, bet kartu ir tragiškesnė buvo čekų (Bohèmijos) kunigo ir profesoriaus Jano Huso (*Hus*, 1369–1415 m.) veikla. Jis kėlė ir religinius, ir tautinius klausimus (smerkė indulgencijų pardavinėjimą, svetimšalių vokiečių įsigalėjimą aukštuose postuose, reikalavo leisti vartoti čekų kalbą), todėl sulaukė didelio gyventojų pritarimo. Čèkija priklausė Šventõsios Ròmos impèrijai, todėl ir popiežius, ir imperatorius kovai su J. Husu nepagailėjo jėgų. Pažadėjus J. Husui asmens neliečiamybę, jis buvo iškviestas į Konstancos bažnytinį susirinkimą (1414–1418 m.), ten buvo suimtas, o vėliau paskelbtas eretiku ir sudegintas ant laužo. Bet Čèkijoje tai sukėlė dar didesnį gyventojų judėjimą – husitų karus (1419–1434 m.), kuriuos nuslopinti buvo gana sunku. Renesanso laikais humanistai taip pat kritikavo Bažnyčios negeroves, ritualų formalizmą, siūlė reformas (pvz., Erazmas Roterdamietis pasisakė prieš bažnytines dogmas, kovojo už nuoširdesnį tikėjimą ir gimtosios kalbos vartojimą Bažnyčioje). Tačiau Bažnyčia ignoravo judėjimą, taigi Vokietìjoje buvo paskelbtos Martyno Liuterio 95 tezės.

Šventõsios Ròmos impèrijai priklausančios vokiečių žemės buvo susiskaldžiusios, imperatoriaus valdžia jose buvo silpna, todėl popiežius iš šio krašto galėjo rinkti mokesčius nevaržomas imperijos centrinės valdžios. Vokiečių humanistai (pvz., Ulrichas Hutenas ir kt.) pritarė žmonių priešinimuisi popiežiui, renkančiam mokesčius. Bažnyčių, vienuolynų turtai ir prabanga piktino ne tik miestiečius, bet ir didikus. Be to, vokietis imperatorius buvo svetimas italams, kaip ir italas popiežius – svetimas vokiečiams.

Dingstis Vitenbergo kunigui profesoriui M. Liuteriui nutraukti ryšius su Katalikų bažnyčia buvo ginčas dėl indulgencijų. Popiežius Leonas X, nusprendęs prasimanyti pinigų Šv. Petro bazilikos statybai, įpareigojo Bažnyčią aktyviau pardavinėti indulgencijas. 1517 m. spalio 31 d. M. Liuteris ant Vitenbergo bažnyčios durų prikalė savo 95 tezes (lotyniškai parašytus teiginius), kuriose abejojo indulgencijų verte, o jų pardavinėjimą pavadino skandalu. 1520 m. popiežius atskyrė M. Liuterį nuo Bažnyčios. Dauguma vokiečių kunigaikščių, riterių ir humanistų gynė M. Liuterį nuo puolančios Bažnyčios vadovybės. Kunigaikščiai savo valdose pradėjo vykdyti reformas: uždarinėjo vienuolynus, panaikino šventųjų ir paveikslų kultą, Vokiečių ordinas buvo **sekuliarizúotas**: paskelbtas pasaulietiška Prūsijos kunigaikštystė (1525 m.), nors imperatorius tam nepritarė. 1529 m. kai kurie kunigaikščiai ir miestai pasirašė protesto laišką imperatoriui Karoliui V, prašydami nedrausti naujojo tikėjimo. Nuo šio įvykio kilo sąjūdžio veikėjų pavadinimas – protestantai. Jie savo nuostatas išdėstė viešai – reichstage.

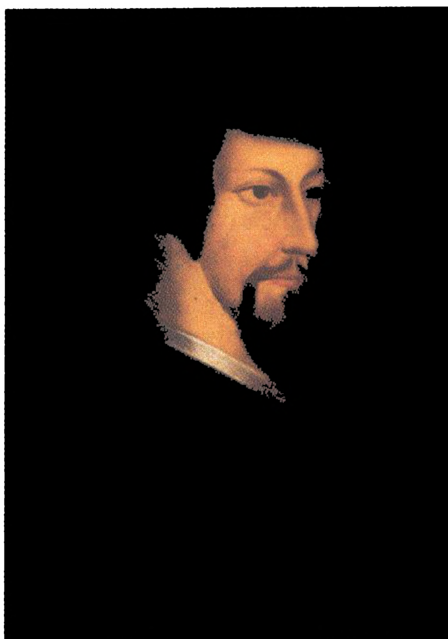
M. Liuterio mokslą, kuriam šiek tiek trūko loginio griežtumo, aiškiau išdėstė jo mokinys ir bendražygis **Pilypas Melanchtonas** (*Melanchton*, 1497–1560 m.) „Augsburgo išpažinime“ (1530 m.) (2). Dokumente pateikti **liuteronýbės** pagrindai (žmogus gali būti išganytas vien tikėjimu, Šv. Raštas – vienintelis tikėjimo šaltinis, turi būti panaikintas šventųjų kultas, kunigams nereikalingas celibatas, vienuolių ordinai neturi prasmės ir kt.).

1522–1523 m., remdamiesi M. Liuterio idėjomis, pradėjo maištauti nusigyvenę riteriai, norėję pralobti Bažnyčios turtų sąskaita ir siekę įkurti centralizuotą valstybę. Jų maištą ir 1524–1525 m. radikalaus religinio reformatoriaus Tomo Miuncerio

2. „Augsburgo išpažinimas“. Graviūra iš 1620 m. protestantų Biblijos leidimo

(*Müntzer*, apie 1489–1525 m.) vadovaujamą valstiečių sukilimą valdžia nuslopino. Maištininkus pasmerkė ir pats M. Liuteris. Jo paskelbtos reformos didžiausią naudą davė imperijos kunigaikščiams. Iš pat pradžių vokiečių kunigaikščių ir liuteronybės šalininkų interesai sutapo (1). Daugelis kunigaikščių priėmė naują tikėjimą, tikėdamiesi pagerinti savo santykius su imperatoriumi ir užgrobti Bažnyčios turtą, nes M. Liuteris paskelbė bažnytinės valdžios priklausomybę nuo pasaulietinės.

3. Jonas Kalvinas (1509–1564)

Vokietìjos žemėse užvirė kovos tarp Reformacijos šalininkų ir priešininkų. Imperatorius Karolis V, pavargęs nuo susirėmimų, 1555 m. pasirašė Augsburgo religinę taikos sutartį, kuri skelbė: „Kieno valdžia, to ir religija." Kunigaikščiai liuteronai gavo teisę laisvai pasirinkti tikėjimą ir primesti jį savo valdiniams. Bažnyčios pavaldumas valstybei buvo įtvirtintas net katalikiškose kunigaikštystėse. Religinis susiskaldymas galutinai pakirto imperijos vienybę – po Augsburgo taikos sudarymo Šventósios Ròmos impèrijos, kaip universalios katalikiškos valstybės, idėja prarado bet kokią prasmę.

Liuteronybė buvo pirmoji, bet ne vienintelė **protestantìzmo** kryptis. Kai M. Liuteris pradėjo Reformacijos judėjimą Vokietìjoje, panašias mintis ėmė skelbti šveicaras **Ulrichas Cvinglis** (*Zwingli*, 1484–1531 m.). Šio kunigo humanisto mokymo esmė – laisvas Biblijos aiškinimas ir Bažnyčios autoriteto neigimas. 1522 m. U. Cvinglis Ciuriche paskelbė 67 tezes, kritikuojančias bažnytinę ir politinę valdžią. Jis prieštaravo šventųjų kultui, pasninkams, kunigų celibatui. 1529 m. pagal jo mokymą susikūrė Šveicãrijos protestantų bažnyčia. Tai sukėlė jo šalininkų ir priešininkų kovas, kurių metu žuvo ir pats U. Cvinglis. Bažnyčios reformą Šveicãrijoje tęsė **Jonas Kalvinas** (*Calvin*, 1509–1564 m.) (3), 1536 m. apsigyvenęs Ženèvoje ir čia lotynų kalba išleidęs savo svarbiausią kūrinį „Krikščionių tikėjimo pagrindai". Jis teigė, kad reikia labai griežtai laikytis tikėjimo šaltinio – Biblijos, kad galioja tik krikšto ir komunijos sakramentai, pateikė lemties dogmą (**predestinãciją**), pagal ją, Dievas iš anksto nulėmė, kurie žmonės bus išganyti, o kurie pasmerkti. Uolus visų religinių priesakų laikymasis, sėkmė darbe ar versle gali būti Dievo malonės apraiška. Vadovaujantis J. Kalvino mintimis, Ženèvos mieste įsigalėjo **kalvinìzmas**, pagrįstas labai griežtomis gyvenimo

taisyklėmis (reikalavimas eiti anksti miegoti, vilkėti tamsius drabužius, nežaisti žaidimų ir kt.). Kalvinizmo teologijoje pabrėžiama Dievo suverenumas ir garbė, besąlygė Dievo malonė, Šv. Raštas – svarbiausias šaltinis Dievui pažinti ir aukščiausias autoritetas. J. Kalvino mintys patiko besiformuojančiai buržuazijai, todėl iš Ženèvos jos išplito į tas šalis, kuriose XVI a. klostėsi kapitalizmas (Nýderlandai, Ánglija). Ánglijoje karaliaus **Henriko VIII** (valdė 1509–1547 m.) laikais susiformavo dar viena protestantizmo kryptis – **anglikonýbė**. Negavęs popiežiaus leidimo išsiskirti su žmona ir vesti Aną Bolin (*Boleyn*) Henrikas VIII paskelbė „Viršenybės aktą“ ir tapo Ánglijos Bažnyčios vadovu. Jis neatmetė krikščionybės dogmų, bet uždarė vienuolynus, žemes išdalijo anglikonybės šalininkams. Anglikonų doktrina remiasi protestantų Biblija ir kai kuriomis Katalikų bažnyčios dogmomis. Anglikonybė išlaikė panašią į Katalikų bažnyčios organizacinę struktūrą ir liturgiją, bet nepripažįsta popiežiaus neklystamumo, mišių kaip aukos, dogmų, šventųjų kulto, celibato, vienuolijų. Svarbiausia pamaldų dalimi laiko ne pamokslą, o Biblijos skaitymą, psalmes ir maldą.

Paskelbę religinę laisvę Reformacijos veikėjai patys nelabai laikėsi šio priesako. Jie negailėjo griežtų žodžių ne tik katalikams, bet ir protestantams. Kai kuriose šalyse protestantai įsitvirtino valdžioje ir praktiškai įgyvendino tautinės Bažnyčios be vienuolynų idėją.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl Reformacija prasidėjo XVI a.? Kodėl ji kilo Vokietìjoje?
2. Kuo iš esmės skiriasi M. Liuterio ir J. Kalvino mokymai? Kuo jie panašūs?
3. Kodėl M. Liuteris pasmerkė prasidėjusius platesnius judėjimus, kurie vadovavosi naujojo tikėjimo mokymu?
4. Kodėl kalvinizmas labiausiai paplito šalyse, kuriose pradėjo įsitvirtinti kapitalizmas?

ŠALTINIAI:

1. Svarbiausios religijos (XVI a.)

2. Kiekvienam krikščioniui, jei jis iš tiesų atgailauja, visiškai atleidžiama kaltė ir be indulgencijos. Tikrasis bažnyčios turtas yra, žinoma, ne atleidimas, o Dievo didybės ir malonės šventoji Evangelija.

Krikščionis reikia mokyti, kad tas, kuris mato vargšą ir, nepaisydamas to, atiduoda pinigus indulgencijoms, vietoj popiežiško nuodėmių atleidimo užsitraukia dievo rūstybę.

Vidurinių amžių istorijos chrestomatija, d. 2, Kaunas, 1977, p. 222.

3. **Iš imperatoriaus atsakymo:**

Aišku, kad vienas atskiras brolis klysta prieštaraudamas viso krikščioniškojo pasaulio nuomonei, antraip krikščioniškasis pasaulis būtų klydęs jau tūkstantį metų. Todėl aš esu pasiryžęs įkeisti savo karalystes, valdas, draugus, savo kūną, kraują, gyvenimą ir sielą. Nes būtų gėda jums ir mums, kilniosios vokiečių tautos nariams, jei mūsų laikais ir dėl mūsų aplaidumo į žmonių širdis įsiskverbtų kad ir regimybė erezijos, žalos, padarytos krikščionių tikėjimui.

Europos istorija, Vilnius, 2001, p. 234.

4. Taigi tvirtiname, kad Dievas amžinu ir nepakeičiamu nutarimu nusprendė, kuriuos žmones kada nors panorės išganyti, o kuriuos – pasmerkti pražūčiai. Manome, jog tas nutarimas, liečiantis išrinktuosius, yra paremtas vien jo nesavanaudišku gailestingumu neatsižvelgiant į žmoniškąją vertę; tiems, kuriuos pasmerkia pražūčiai, jis teisingu ir neginčytinu, bet nesuprantamu sprendimu uždaro kelią į amžinąjį gyvenimą.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 236.

5. Kad tarp Ròmos imperatoriškosios didenybės ir kurfiurstų, kunigaikščių bei valdininkų vokiečių tautos šventojoje imperijoje nusistovėtų taika, tegu nei jo imperatoriškoji didenybė, nei kurfiurstai, kunigaikščiai ir t. t. nenaudoja jokiam imperijos valdininkui jokios prievartos ir nedaro jam nieko blogo dėl Augsburgo tikėjimo išpažinimo, bet leidžia jiems taikiu būdu laikytis savo religinių įsitikinimų, liturgijos ir apeigų, lygiai taip pat leidžia naudotis savo turtu ir kitomis teisėmis.

Vidurinių amžių istorijos chrestomatija, d. 2, Kaunas, 1977, p. 232.

6. **Iš bulės:**

Henrikas, Ánglijos karalius, popiežiaus Leono X, mūsų pirmtako, valdymo metais pasisakydavo prieš įvairius paklydusius eretikus, kuriuos praėjusiais laikais ne kartą buvo pasmerkęs apaštališkas sostas ir kurie atgijo mūsų amžiuje dėl sūnaus Martyno Liuterio išdavystės. Dabar šitas Henrikas atsisakė tikrojo tikėjimo ir apaštališkojo kelio. Jis nepasigėdijo išleisti įstatymų ir nutarimų, kuriais [pripažino], kad Ánglijoje aukščiausiasis Bažnyčios vadovas yra pats karalius.

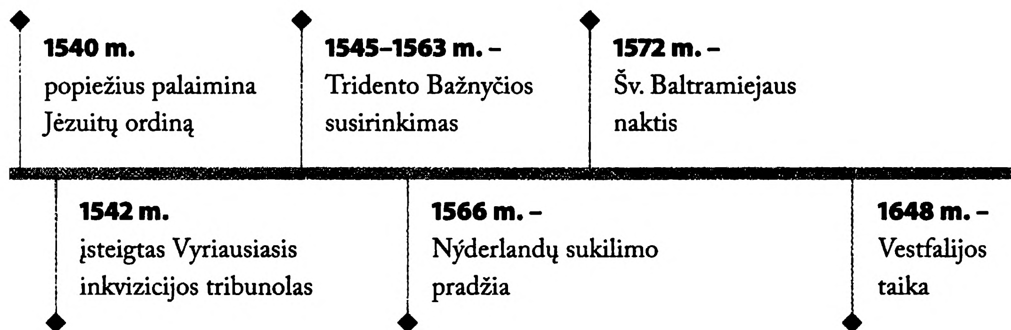
Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 233.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi žemėlapiu (1 šaltinis) nurodykite, kokiose šalyse ir kokios protestantizmo kryptys paplito.
2. Kas, jūsų nuomone, yra 2 šaltinio autorius? Kodėl taip manote? Kodėl jis taip griežtai pasisako prieš indulgencijas?
3. Kas gali būti atsakymo, pateikto 3 šaltinyje, autorius? Kodėl? Kodėl autoriui būtų gėda, jei į žmonių širdis įsiskverbtų erezijos? Kas gali būti čia minimas „vienas atskiras brolis"? Kuriame kitame temos šaltinyje jį galite atpažinti?
4. Kieno mokymas pateiktas 4 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kaip vadinamas toks Dievo valios pasireiškimas? Kokie gali būti Dievo valios pasireiškimo požymiai? Kuris kitas temos šaltinis susijęs su šiuo šaltiniu?
5. *Koks dokumentas cituojamas 5 šaltinyje? Atsakymą pagrįskite. Kada jis buvo sukurtas? Kokie svarbiausi jo įgyvendinimo padariniai? Kaip jie pasireiškia šiandien?
6. Kas, jūsų nuomone, yra 6 šaltinio autorius? Kodėl taip manote? Kuo labiausiai pasipiktinęs šaltinio autorius? Kodėl? Kada anksčiausiai galėjo pasirodyti šis šaltinis? Atsakymą pagrįskite.
7. Kurie pateikti šaltiniai (1–6) yra pirminiai? Atsakymą pagrįskite.
8. Kurie šaltiniai yra susiję su liuteronybe, o kurie – su kalvinizmu? Atsakymą paaiškinkite.

55. KONTRREFORMACIJA

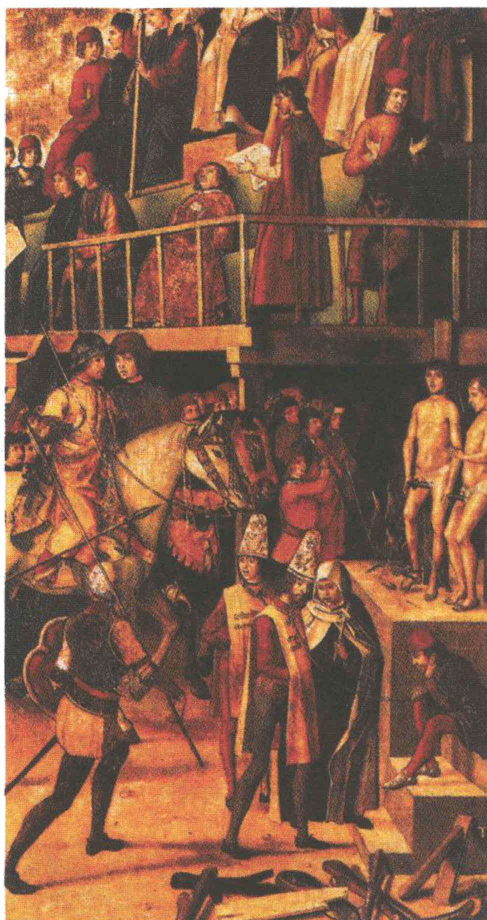
- *Katalikų bažnyčia XVI a. viduryje – XVII a. visomis išgalėmis kovojo su protestantizmo plitimu*
- *Reformacijos ir kontrreformacijos kovos skatino kultūros raidą, Katalikų bažnyčios atsinaujinimą*
- *Ypač sudėtingi religinių kovų padariniai buvo Prancūzijoje ir Nýderlanduose*

XVI a. reformacija ir toliau plito keldama Katalikų bažnyčiai didžiulę grėsmę ir susirūpinimą. XVI a. pradžioje kai kurie Bažnyčios vadovai šaipėsi, kad M. Liuterio tezės – tai tik „vokiečių vienuolio, prisigėrusio alaus, kliedesys", bet to paties amžiaus viduryje, praradę dalį turto, pajamų, o svarbiausia – tikinčiųjų, popiežius ir visa Katalikų bažnyčios vadovybė ėmėsi įvairių priemonių (netgi prievartos) tam, kad būtų sustiprinta ir išsaugota katalikybė ir kai kuriuose kraštuose susigrąžintos prarastos pozicijos. Šis kovai su reformacija ir jos padariniais skirtas judėjimas vadinamas kontrreformacija.

Prasidėjus reformacijai, katalikų atstovai (ypač humanistai) ragino pačią Katalikų bažnyčią vykdyti reformas, reikalavo sukviesti Visuotinį Bažnyčios susirinkimą. Popiežiai, bijodami, kad sumažės jų autoritetas, neskubėjo to daryti. Pirmiausia buvo imtasi represijų – atgaivinta ir pasitelkta inkvizìcija (nuo XIII a. pradžios Bažnyčios įsteigta institucija, skirta eretikams nustatyti (1)). 1542 m. buvo įsteigtas Vyriausiasis inkvizicijos tribunolas, ir inkvizicija įsigalėjo beveik visose katalikiškose šalyse. Buvo baudžiama (dažnai sudeginant) už protestantiškus įsitikinimus, už Katalikų bažnyčios uždraustų knygų skaitymą. 1571 m. įkurta Indekso kongregacija, kuriai pavesta

cenzūruoti knygas ir sudarinėti Katalikų bažnyčios draudžiamų knygų (prieštaraujančių katalikų doktrinai) sąrašus. 1559 m. sudarytas pirmasis „Draudžiamųjų knygų sąrašas“, kuris papildomas ir atnaujinamas buvo leidžiamas iki pat XX a. vidurio.

1. Inkvizicijos scena. Dailininkas Berugetė

Kovai su protestantizmo plitimu kūrėsi ir nauji religiniai ordinai. Žymiausias jų – buvusio ispanų karininko **Ignaco Lojolos** (*de Loyola*, 1491–1556 m.) 1534 m. Paryžiuje įsteigta Jėzaus draugija (**1**), kurią kaip Jėzuitų ordiną 1540 m. pripažino popiežius Paulius III. Šis Ordinas nuo kitų skyrėsi griežta drausme, visišku paklusnumu popiežiui. Jo nariai save vadino Kristaus kariais. Jėzuitai savo veiklą skyrė aktyviam pasaulietiniam gyvenimui ir visuomeniniams reikalams, didelę reikšmę teikė išsilavinimui. Ordino struktūra buvo panaši į kariuomenės. Jėzuitai vadovavosi principu: „Viskas didesnei Dievo garbei“ (**3**). Jaunuoliai Ordino nariais tapdavo tik po 10 metų atkaklaus mokymosi. Jėzuitų mokyklos buvo pripažintos geriausiomis Europoje, o jų auklėtiniai buvo gabūs pamokslininkai, švietėjai, misionieriai. Turėdami gerą išsilavinimą, jėzuitai dalyvavo valstybės valdyme ir įgijo politinės įtakos (buvo valdovų nuodėmklausiai, patarėjai ir kt.). Jie vadovavo kovai su reformacija ir buvo siunčiami kaip misionieriai į įvairias šalis (šv. Pranciškus Ksaveras – vienas Ordino steigėjų – buvo išvykęs į Ìndiją ir Japòniją; jėzuitų misionierių buvo ir Kìnijoje, Afrikoje, Pietų Amerikoje).

Jausdama protestantizmo grėsmę, Katalikų bažnyčia ne tik kovojo su protestantų idėjomis, bet ir pati siekė keistis. Tai atsiskleidė Tridento Bažnyčios susirinkime, su pertraukomis vykusiame aštuoniolika metų (1545–1563 m.). Tridentas (dab. Trentas) pasirinktas neatsitiktinai. Tai buvo strateginė vieta – Šventõsios Ròmos impèrijai priklausantis italų miestas. Protestantai susirinkime dalyvauti atsisakė. Susirinkime buvo apibrėžta naujoji katalikybė: pasmerkta ir uždrausta prekyba indulgencijomis,

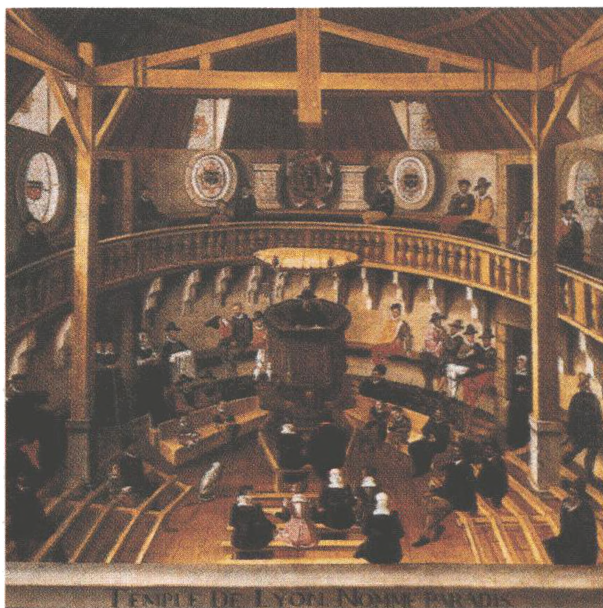
sugriežtintos vienuolynų taisyklės, kunigų mokymas ir kontrolė. Dėl tikėjimo klausimų protestantams nebuvo padaryta nuolaidų (ne tik Biblija, bet ir popiežiaus, Bažnyčios susirinkimų aiškinimai buvo pripažinti kaip tikėjimo pagrindas, leistinas vienintelis lotyniškasis Biblijos variantas (vadinamoji Vulgata), išliko visi 7 **sakrameñtai**, kunigų ir vienuolių celibatas, šventųjų ir Dievo Motinos garbinimas, bažnyčios pavaldumas popiežiui). Katalikų bažnyčiai pavyko sustabdyti protestantizmo plitimą ir atgauti didžiąją dalį jai pavaldžios teritorijos, kurią buvo praradusi (Lénkiją, LDK, Pietų̃ Vokietìją, Prancūzìją, Veñgriją, Bohèmiją). Liuteronybė įsigalėjo Šiáurės Vokietìjoje ir Skandinavijoje, o kalvinizmas – Šveicãrijoje, Nýderlanduose, Škòtijoje.

Per protestantų ir katalikų kovas buvo pralieta nemažai kraujo. Ypač ilgai jos truko Prancūzìjoje, kur atsirado nemažai kalvinistų, vadintų hugenotais (3). Jiems vadovavo įtakinga karaliaus giminaičių Burbonų šeima. Prancūzìjoje religiniai karai vyko apie 40 metų. Ypač žiauriai katalikai su hugenotais susidorojo Šv. Baltramiejaus naktį (1572 m. rugpjūčio 24–25 d.) (2): Parỹžiuje per karališkąsias vestuves buvo išžudyta 2–3 tūkst. hugenotų. 1593 m. Henrikui Burbonui priėmus katalikų tikėjimą religiniai karai aprimo. 1598 m. Nante buvo pasirašytas ediktas, pagal kurį hugenotai gavo politines teises ir beveik visišką tikėjimo laisvę. Vėliau Prancūzìjoje hugenotus vėl imta persekioti.

Plintant kalvinizmui Nýderlanduose, juos valdęs Ispãnijos karalius Pilypas II (valdė 1556–1598 m.) nenorėjo su tuo susitaikyti – jis atmetė didikų pasirašytą prašy-

2. Šv. Baltramiejaus naktis. Dailininkas Fransua Diubua. XVI a. Lozanos kantono dailės muziejus

3. 1564 m. nutapytame paveiksle vaizduojamos pamaldos kalvinistų bažnyčioje Lione. Kalvinas nenorėjo, kad paveikslai ir puošyba atitrauktų bendruomenės narių dėmesį nuo pamokslininko žodžių. Bažnyčiai būdingas paprastumas, nėra altoriaus

mą dėl tikėjimo laisvės ir autonomijos (1565 m.). Nýderlandai kentėjo ekonominę Ispãnijos priespaudą, religinį nepakantumą, todėl gyventojų pasipiktinimas peraugo į didžiulius neramumus, o vėliau prasidėjo partizaninė – **gèzų** – kova. Maištininkų bruzdėjimą žiauriai malšino Ispãnijos pasiųstas hercogas Alba. 7 šiaurinės Nýderlandų provincijos išsikovojo nepriklausomybę: 1579 m. jos sudarė Utrechto uniją ir sukūrė naują valstybę – Jungtìnių Provìncijų Respùbliką (pagal didžiausią provinciją dažnai vadinama Olándija). 10 pietinių provincijų (daugiausia katalikiškųjų) išliko pavaldžios Ispãnijai – jos buvo pavadintos Ispãnų Nýderlandais (po 1701–1714 m. Ispãnijos įpėdinystės karo – Áustrijos Nýderlandai, dabar – Bel̃gija). Dėl religinių nesutarimų prasidėjo ir Trisdešimties metų karas (1618–1648 m.), nors būta ir kitų aplinkybių: čekų protestantai sukilo prieš Habsburgų valdymą. Greitai šis karas apėmė Vokietìją. Kovoti su Habsburgais Vokietìjos kunigaikščiams protestantams padėjo Dãnija, Norvègija, Švèdija, net katalikiškoji Prancūzijà. Karas baigėsi 1648 m. Vestfalijos taikos sutartimi, kuri patvirtino Habsburgų pralaimėjimą, ir jų užmačios tapti katalikiškosios Europos hegemonu liko neįgyvendintos. Vokietìjoje įsigalėjo religinė tolerancija. Imperatorius turėjo pripažinti, kad visi Šventõsios Ròmos impèrijos kunigaikščiai gali savarankiškai spręsti religinius ir administracinius klausimus. Oficialiai buvo pripažinta Jungtìnių Provìncijų Respùblikos ir Šveicãrijos kantònų nepriklausomybė.

XVI a. visi visuomeniniai ir politiniai prieštaravimai įgijo religinį atspalvį ir todėl buvo ypač aštrūs. Tikėjimas tapo asmeninio pasirinkimo reikalu (**4**).

Religinės reformos padariniai (ir teigiami, ir neigiami) išliko iki šių dienų tiek Europoje, tiek už jos ribų (kur emigravo žmonės minėtoje epochoje). Kai kurie istorikai mano, kad jeigu XVI a. nebūtų buvę religinių ginčų ir kovų, šiandien krikščionybė, nors ir turinti daug krypčių, nebūtų tokia gyvybinga religija.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl kontrreformacijos šalininkai nevengė prievartos?
2. Kaip Tridento Bažnyčios susirinkimo metu buvo apibrėžta naujoji katalikybė?
3. Kodėl Katalikų bažnyčiai pavyko sustabdyti protestantizmo plitimą ir atgauti dalį prarastų teritorijų?
4. *Kodėl beveik visi XVI–XVII a. konfliktai Europoje turėjo religinį atspalvį?
5. Kokie buvo reformacijos ir kontrreformacijos padariniai? Suskirstykite juos į teigiamus ir neigiamus.

ŠALTINIAI:

1. Iš I. Lojolos laiško Karoliui V:

Labiau negu kitų priemonių, kurių dera imtis prieš labai paplitusį Vokietijoje siaučiantį blogį, reikėjo ieškoti tos, kurią teikia universitetai, savo religinio gyvenimo pavyzdžiu ir katalikiškos doktrinos nepaperkamumu atvedantys žmogų į gera, atrodo ne tik protinga, bet absoliučiai būtina ir po teisybei įkvėpta Dievo.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 239.

2. Iš įstatų:

Tebūnie žinoma visiems mūsų draugijos nariams ir teįrašo jie neišdildomomis raidėmis ne tik ant savo vienuolynų durų, bet ir savo širdyse visam gyvenimui: visa mūsų draugija, taigi, visi ir kiekvienas, kuris ją pasirenka, įsipareigoja ištikimai klausyti mūsų šventojo tėvo popiežiaus ir visų jo įpėdinių ir tiktai su šia sąlyga įgyja teisę darbuotis Dievui.

Vidurinių amžių istorijos chrestomatija, d. 2, Kaunas, 1977, p. 237.

3. Iš I. Lojolos „Dvasinių pratybų":

Tyla – pavojingiau ir blogiau už bet kokią audrą, o pats pavojingiausias priešas – priešų neturėjimas.

Reikia, kad Dievo tikėjimas būtų toks didis, kad žmogus nedvejodamas leistųsi į jūrą ant lentos, jeigu neturi laivo.

Jei Bažnyčia tvirtina, kad tai, kas mums atrodo balta, yra juoda – mes turime tuoj pat sutikti su tuo.

Pagal: *Vidurinių amžių istorijos chrestomatija*, d. 2, Kaunas, 1977, p. 238.

4. Reformacija sustiprino jaunąją teritorinę vietos valstybę, laisvindama ją nuo galingo konkurento – universalios Bažnyčios, reiškiančios pretenzijas į valstybės ir jos valdžios hegemoniją. Įvairios reformuotos bažnyčios virto vietos bažnyčiomis, kurios, būdamos silpnos ir reikalingos valstybinės valdžios globos bei paramos, maždaug sutapo su vietos valstybėmis. Antra vertus, pati Romos Bažnyčia, netekusi daug savo narių, atkritusių drauge su ištisais kraštais, nors ir liko savo kontroliuojamoje sferoje vieninga ir universali, nedrįso per daug reikalauti iš valstybės ten, kur tos valstybės valdovas ir žmonės liko jai ištikimi. Ji atsižadėjo griežtos hegemonijos pretenzijų, nes buvo priversta ieškoti katalikiškų valstybių paramos prieš reformaciją, taikytis prie atitinkamų valstybių tikslų ir taip pat atitinkamose valstybėse bent iš dalies virsti valstybine Bažnyčia.

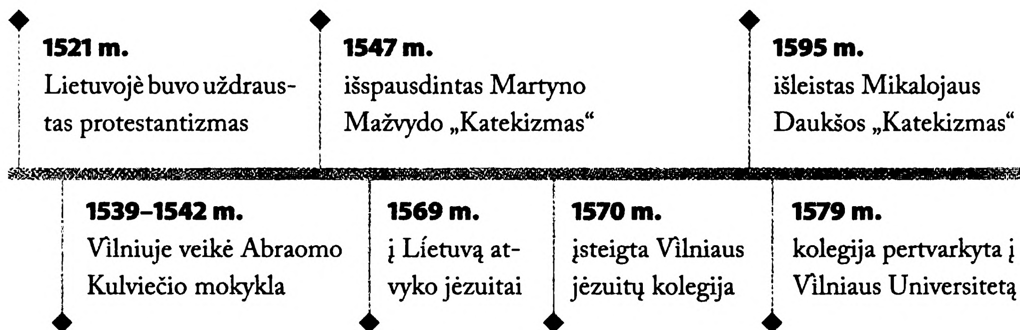
Pagal: R. Lopata, *Tarptautinių santykių istorija*, Vilnius, 1997, p. 67–68.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokia jėzuitų veiklos sritis atsispindi 1 šaltinyje? Kodėl būtent ši sritis? Kas buvo Ignacas Lojola, o kas – Karolis V?
2. Kokios organizacijos įstatų ištrauka pateikta 2 šaltinyje? Kodėl taip manote? Koks svarbiausias reikalavimas keliamas jos nariams? Kodėl?
3. Kodėl 1 šaltinyje popiežius Paulius IV inkviziciją vadina savo „širdies numylėtine“?
4. Kodėl Ignacas Lojola tylą ir priešų neturėjimą (3 šaltinis) vadina pavojingais dalykais? Kodėl, jo nuomone, bažnyčia svarbesnė už tiesą?
5. Remdamiesi 4 šaltiniu, nurodykite, kaip reformacija veikė valstybių raidą ir Katalikų bažnyčios padėtį.

56. REFORMACIJA IR KONTRREFORMACIJA LDK

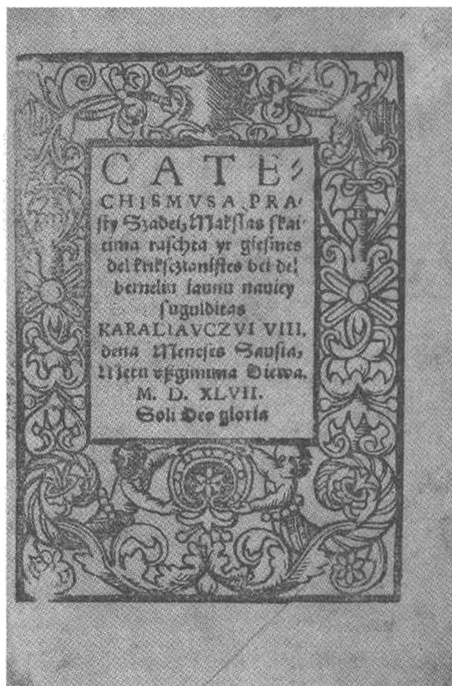
- *Reformacija LDK plito dėl prekybinių ir kultūrinių ryšių su Europa*
- *Pirmiausia LDK atsirado liuteronybės išpažinėjų, bet sėkmingesnė čia buvo kalvinistų, prie kurių prisidėjo dalis įtakingų didikų, veikla*
- *Kontrreformacija Lietuvojè paspartino kultūrinių procesų sklaidą ir įveikė reformaciją*

1517 m. Vokietìjoje prasidėjusi reformacija netrukus išplito Europoje. Jos ideologija perteikė kitokį nei įprasta požiūrį į asmens, Bažnyčios, valstybės gyvenimą. Dalis aktyviausios ir intelektualiausios bajorijos, taip pat sparčiai besikuriantis miestiečių, kurie sudarė vidurinio visuomenės sluoksnio pagrindą, luomas suvokė reformų būtinybę – jos turėjo padėti atsinaujinti ne tik Bažnyčiai, bet ir valstybei.

Pirmosios žinios apie reformaciją Líetuvą pasiekė prekybiniais ir kultūriniais ryšiais su Europa. Ypač svarbu buvo tai, kad 1525–1530 m. liuteronybę priėmė LDK kaimynė Vókiečių òrdino valstýbė, tapusi pasaulietine Prū́sijos kunigaikštystė, suinteresuota protestantizmo plitimu Lénkijoje ir Lietuvojè. 1521 m. Lénkijos ir Lietuvõs Valstýbės karalius Žygimantas Senasis išleido dekretą, draudžiantį Lietuvojè naująjį tikėjimą. Atsižvelgdami į griežtą valdovo nusistatymą, didikai iš pradžių nedrįso pritarti reformacijai. Miestuose reformacija plito pogrindyje per miestiečius vokiečius, dažniausiai pirklius, tačiau tokia padėtis netenkino užsienio universitetuose besimo-

kančių studentų, todėl nuo XVI a. 4-ojo dešimtmečio reformacijos idėjas imta skleisti viešiau. Pirmasis ryškus reformacijos veikėjas Lietuvojè bajoras **Abraomas Kulvietis** (apie 1509–1545 m., kilęs iš Kulvõs) studijavo Krokuvos, Leipcigo, Vitenbergo, Sienos universitetuose. Jis parsivežė draudžiamų protestantiškų knygų, Vìlniuje įsteigė kolegijos tipo protestantišką mokyklą (1539–1542 m.), kurioje mokėsi apie 60 jaunuolių, daugiausia bajorų vaikų. Vìlniaus vyskupas Povilas Alšėniškis netrukus pasirūpino, kad valdovas priimtų dekretą prieš Abraomą Kulvietį, taigi jami ir jo pasekėjams teko bėgti į Prū́siją. Tačiau kultūros veikėjų protestantų įtaka LDK nesumažėjo (tuo buvo suinteresuotas ir Prūsijos kunigaikštis Albrechtas, kurio valstybėje gyveno nemažai lietuvių, be to, jis palaikė ryšius su reformacijai prijautusiais, bet viešai to rodyti dar vengusiais Lietuvõs didikais (Radvilomis, Chodkevičiais ir kt.)). 1547 m. Karaliáučiuje išspausdintas lietuviškas evangelikų liuteronų „Katekizmas“ (1). Jį sudarė kelių autorių parengti verstiniai ir originalūs tekstai (katekizmas, eiliuota **Martyno Mažvydo** (apie 1510–1563 m.) pratarmė, elementoriaus pradmenys ir keliolikos giesmių lietuviški vertimai). Visus tekstus suredagavo išeivis iš Vakarų̃ Lietuvõs Martynas Mažvydas. Tai buvo pirmoji lietuviška spausdinta knyga. Liuteroniškąją lietuvių raštiją Prūsijoje kūrė iš LDK atvykę inteligentai, bendravę su Europos protestantais. Ji buvo skirta tiek Prūsijos, tiek ir LDK lietuviams. Nors šios knygos Lietuvojè nelabai paplito, bet tam tikrą įtaką vis dėlto darė – pradėjo formuotis lietuvių rašto kalba.

CATE-
CHISMVSA PRA-
sty Szadei, Makslas skai-
tima raschta yr giesmes
del kriksczianistes bei del
bernelei iaunu nauiey
suguldita
KARALIAVCZVI VIII.
dena Meneses Sausia,
Metu vszgimima Diewa.
M. D. XLVII.
Soli Deo gloria

1. Martyno Mažvydo „Katekizmo" (1547 m.) titulinis lapas

1542 m. Abraomas Kulvietis paskelbė atvirą laišką (vadinamąjį „Tikėjimo išpažinimą“) Lietuvõs didžiajai kunigaikštienei Bonai (1). Jis Lietuvõs kultūrai reikšmingas tuo, jog buvo pirmas asmeninis jokių valstybinių pareigų nesaistomo lietuvio tekstas, skelbęs teisės, asmens nepriklausomybės, sąžinės ir proto, išsilavinimo prioritetus, turinčius galioti tiek dvasininkams, tiek pasauliečiams. Tikėtina, kad reformacijos idėjos turėjo įtakos ir pirmojo Lietuvõs valstybės politinio ir visuomeninio pertvarkymo projekto – politinio publicistinio traktato „Apie totorių, lietuvių bei maskvėnų papročius“, parašyto 1550 m. Mykolo Lietuvio (apie 1490–1560 m.), atsiradimui. Jame su protestantams būdingu

2. Vìlniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius (XIX a. daryta J. Morčinskio portreto kopija)

3. Mikalojaus Daukšos mecenatas, Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis

įkarščiu kritikuojami visuomenės papročiai ir Katalikų bažnyčios gyvenimas. **Stanislovas Rapolionis** (1485–1545 m.) tapo pirmosios lietuvių teologinės knygos autorius. 1545 m. Karaliáučiuje jis išleido Liuteronų bažnyčios sampratą išsamiai perteikiantį veikalą „Dėl Bažnyčios ir jos požymių" (lotynų kalba), paplitusį ne tik Prūsijoje, bet ir visoje liuteroniškoje Europoje.

Po pirmosios liuteronų emigracijos iš LDK bangos ir jiems taikomų draudimų liuteronybės vaidmuo LDK susilpnėjo. Liuteronų bendruomenės, maldos namai, mokyklos (Vìlniuje ir Kaunè) pradėtos steigti tik XVI a. 6-ajame dešimtmetyje. Liuteronų bendruomenei LDK daugiausia priklausė vokiečių kilmės miestiečiai, kai kurie galingųjų Lietuvõs didikų šeimų atstovai, tačiau bendros bažnytinės organizacijos liuteronai neįkūrė.

Neabejotinai sėkmingesnė ir aktyvesnė buvo Lietuvõs kalvinistų veikla, nulėmusi daug ryškių Lietuvõs kultūros istorijos pokyčių. Kalvinizmo vadovas Lietuvojè buvo LDK kancleris ir Vìlniaus vaivada **Mikalojus Radvila Juodasis** (1515–1565 m.), o jam mirus – jo pusbrolis **Mikalojus Radvila Rudasis** (1512–1584 m.). Pirmosios evangelikų reformatų bažnyčios įsteigtos privačiose Radvilų valdose (Vìlniuje, Brastoje, Kėdáiniuose, Bìržuose). Palankiai reformacijos plitimą nuo XVI a. vidurio veikė ir tai, kad po tėvo mirties Lénkijos ir Lietuvõs valdovu tapo Žygimantas Augustas (valdė 1544–1572 m.), užaugęs humanistinėje aplinkoje ir iš pradžių net palaikęs reformacijos šalininkus, bet pats vienu iš jų netapęs (**3**), todėl didikai nebijo-

dami galėjo atskleisti savo religines pažiūras. Lietuvõs reformatai jau nuo 1557 m. rengė bažnytinius sinodus – kunigų ir pasauliečių susirinkimus, leido leidinius. Įtakingiausias ir daugiausia veikalų parašęs Lietuvõs kalvinistų autorius buvo **Andrius Volanas** (apie 1530–1610 m.) (**2**), kuris pagrindė ir galutinai įtvirtino pamatinius dogmatinius kalvinizmo teiginius. Netrukus nebevaržoma, sekdama didikų pavyzdžiu reformatais tapo dalis bajorų. Lietuvojè įsigaliojo Augsburgo religinės taikos principas: „Kieno valdžia, to ir religija“.

4. Mikalojaus Daukšos „Postilės“ (1599 m.) titulinis puslapis

XVI a. viduryje Lietuvà buvo gana protestantiškas kraštas, čia veikė nemažai protestantiškų spaustuvių, viena kita mokykla (dar trūko išsilavinusių žmonių). Katalikų bažnyčiai tai buvo didelis iššūkis. Nesugebėdami patys veiksmingiau pasipriešinti reformacijai, aukštieji Lietuvõs dvasininkai paramos ieškojo svetur. Vìlniaus vyskupas **Valerijonas Protasevičius** (1504–1580 m.) (**3**, **4**) į Líetuvą iš Áustrijos pasikvietė jėzuitus, fundavo 1570 m. įsteigtą jėzuitų kolegiją, kuri 1579 m. tapo universitetu, turinčiu du – teologijos ir filosofijos – fakultetus. Buvo susirūpinta ir religinių raštų lietuvių kalba leidimu.

Ypač aktyviai tuo užsiėmė vyskupas Merkelis Giedraitis (3), globojęs kanauninką **Mikalojų Daukšą** (tarp 1527 ir 1538–1613 m.), kuris buvo pirmosios Lietuvojè (Vìlniuje) išspausdintos 1595 m. lietuviškos knygos „Katekizmas“ (ispano Jokūbo Ledesmos „Katekizmo“ vertimas) autorius. Dar žymesnė – Mikalojaus Daukšos 1599 m. Vìlniuje išleista „Postilė“ su žymiąja prakalba apie kalbos, tradicijų, papročių išsaugojimo svarbą, parašyta lenkų kalba (ji buvo skirta nutautėjusiems bajorams) (**4**).

XVI a. Lietuvojè viena iš reformacijos krypčių (greta evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų) buvo arijonai. 1570 m. jiems LDK priklausė 10 bendruomenių, gausiausios būrėsi Vìlniuje, Kėdáiniuose, Tauragėjè. Žymiausi arijonų globėjai – Ona Radvilaitė-Kiškienė ir jos sūnus Žemaičių seniūnas Jonas Kiška. Arijonų sąjūdis ilgainiui įgijo visuomeninių politinių bruožų (reikalavo panaikinti luomus, baudžiavą, leido knygas). Persekiojami katalikų ir reformatų po 1661 m. arijonai paliko Líetuvą – išvyko į Prūsiją, Nýderlandus, Ángliją, Šiaurės Ameriką.

Prasidėjus kontrreformacijai kilo neramumų (degintos protestantų knygos, bažnyčios, jie buvo kaltinami dėl įvairių dalykų, pavyzdžiui, tėvynės išdavimu kaltintas 1655 m. Kėdainių sutarties su švedais iniciatorius Jonušas Radvila). Nekatalikams uždrausta užimti pareigas valstybinėse tarnybose (nors Trečiajame Lietuvõs Statute ypatingų suvaržymų dėl tikybos jau nebuvo skelbiama). XVI a. 8-ajame dešimtmetyje prasidėjus kontrreformacijai protestantai Lietuvojè dar labiau suaktyvino savo veiklą. Vis dėlto jų pozicijos silpnėjo, nes dalis jų sugrįžo į katalikybę. XVII a. protestantais likusių didikų buvo nedaug.

Reformacija Lietuvojè liudijo akivaizdžius naujųjų laikų sąmonės bruožus. Net pasauliečiai ėmė reikšti nuomonę tikėjimo klausimais, o protestantų ir katalikų kova tik paspartino kultūrinių procesų sklaidą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl Renesansas Lietuvojè paplito praėjus maždaug 150 metų nuo jo pasireiškimo, o reformacija – beveik iš karto?
2. Kodėl Lietuvojè pirmiausia paplito liuteronybė?
3. Kodėl reikšmingesnis Lietuvojè buvo kalvinizmas? Įrodykite tai.
4. *Kodėl kontrreformacija Lietuvojè sustiprėjo tik po 50 metų nuo reformacijos pradžios? Kaip ji pasireiškė?
5. Kodėl reformacija Lietuvojè neįsitvirtino (dabar Lietuvojè gyvena mažiau nei 1 % protestantų)? Kodėl pirmoji lietuviška knyga buvo išspausdinta ne Lietuvojè?

ŠALTINIAI:

1. Iš Abraomo Kulviečio atviro laiško:

Yra daug Jūsų Didenybės pavaldinių lietuvių, labai išsimokslinusių, kurie galėtų būti naudingi valstybei. Bet, mano likimo įbauginti, jie apsigyveno Vokietìjoje. Kai kuriuos jų priglaudė šviesiausias Prūsijos hercogas, kai kurie kiti kunigaikščiai. Šviesiausias hercogas, nesigailėdamas didelių išlaidų, įsteigė puikią mokyklą, iš visur prisikvietė mokytų vyrų; profesoriams kasmet išmoka tūkstančius florinų; daugeliui neturtingų mokinių duoda nemokamą išlaikymą. Jis nori mane paskirti šios mokyklos rektoriumi. Todėl, jeigu Jūsų Didenybės viešpatystėje man nebus vietos, šį skyrimą priimsiu. Trokšdami dirbti saviesiems, dabar dirbame svetimiesiems.

Pagal: *Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1999, p. 213.

2. **Andrius Volanas apie valstybės įstatymus:**

Kad tarp žmonių būtų įtvirtinta tikra laisvė ir gyvenimo ramybė, prisidengiant įstatymo vardu nieko neturi būti įnešta į žmonių gyvenimą, ko nepasiūlo pati išmintis ir nenurodo teisingas proto sprendimas. Nepajudinamas ir nepažeidžiamas yra prigimties įstatymas – nė vieno neskriausti, kiekvienam atiduoti kas priklauso ir, kaip sako Ciceronas, pažaboti visus geismus: tai, kas priklauso mums, – saugoti, o nuo svetimo nukreipti mintis, akis, rankas. Bet kurioje valstybėje turi būti saugi ir žudikui neprieinama žmogaus gyvybė, turtas [neprieinamas] grobstymui.

Lietuvos filosofinė mintis: chrestomatija, sudarė ir parengė G. Mikelaitis, Vilnius, 1996, p. 228.

3. Protestantų netoleravimo LDK situacija pamažu ėmė keistis valdant Žygimantui Augustui (1548–1572), jau 1544 m. iš tėvo gavusiam teisę faktiškai valdyti Lietuvą. Žygimantas Augustas domėjosi protestantizmu – tiek jo sklaida protestantiškose valstybėse (apie tai susirašinėjo su kunigaikščiu Albrechtu), tiek protestantiška literatūra (rūmų biblioteką formavo protestantai), bet pats protestantu netapo. 1551 m. iš dalies verčiamas Katalikų bažnyčios hierarchų karalius išleido „Visuotinį įsaką prieš eretikus“, tačiau, kaip ir anksčiau, protestantizmą faktiškai toleravo, leisdamas steigti protestantų bažnyčias privačiose valdose.

Pagal: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, Vilnius, 2001, p. 537.

4. Apie 1555 m. etninė Lietuvà tapo protestantišku kraštu. Katalikybė gyvavo tik vyskupų, kapitulų[1] ir jų klientūros[2] aplinkoje, vienoje kitoje didžiojo kunigaikščio patronatui priklausančioje parapijoje. Lénkijos katalikų lyderis Stanislovas Hozijus 1555 m. skundėsi, kad į Lénkiją protestantizmas sklinda iš Lietuvõs. Vìlniaus vyskupas Paulius Alšėniškis nebegalėjo represuoti ir terorizuoti reformatų, nes juos rėmė Vìlniaus vaivada. 1555 m. Paulius pabandė sušaukti Vìlniaus vyskupijos sinodą, bet, nespėjęs šio darbo užbaigti, mirė. Vìlniaus vyskupu tapo Bonos tarnyboje iškilęs ir katalikybę išpažįstantis gudas Valerijonas Protasevičius. Jam trūko pirmtako ryžtingumo, nors šiuo atveju tai mažai ką būtų padėję. Išmintingas, bet supasaulėjęs Protasevičius ilgainiui išmoko daryti labai skaudžius reformatams ėjimus.

Pagal: E. Gudavičius, *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1999, p. 590–591.

5. Nėra tokios menkos tautos, nėra tokio niekingo žemės užkampio, kur nebūtų vartojama sava kalba. Tąja kalba paprastai visi rašo įstatymus, jąja leidžia savosios ir svetimų tautų istorijas, senas ir naujas, jąja aptaria visus valstybės reikalus.

Lietuvos istorijos straipsnių ir dokumentų rinkinys, Vilnius, 1999, p. 230.

---

[1] Kapìtula – vyskupo patariamoji institucija, prie katedros esanti dvasininkų (kanauninkų) kolegija.

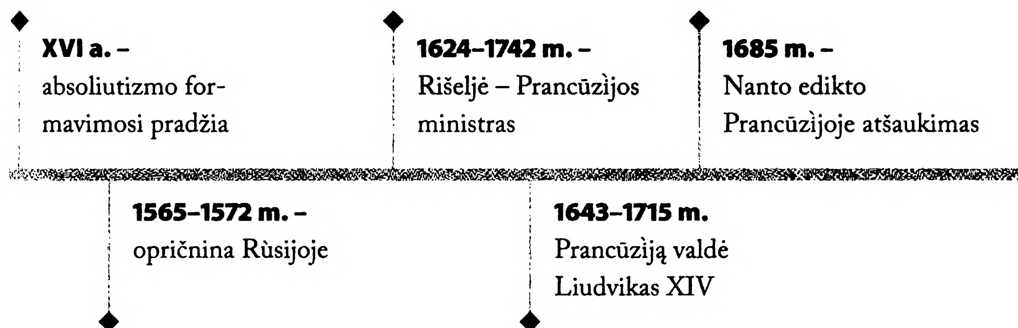
[2] Kliẽntas – aukštesnio sluoksnio asmens globojamas ir nuo jo priklausantis asmuo.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kaip reformacijos plitimą veikė LDK ir Lénkijos valdovų nusistatymas jos atžvilgiu? Pateikite konkrečių pavyzdžių. Kuriuo temos šaltiniu galima remtis atsakant?
2. *Kam skirtas Abraomo Kulviečio laiškas (1 šaltinis)? Kodėl taip manote? Kodėl laiškas atviras? Kokius „labai išsimokslinusius" pavaldinius jis turi galvoje? Kas tas „šviesiausias Prūsijos hercogas"? Kokie jo nuopelnai čia išvardyti? Kas labiausiai skaudina Abraomą Kulvietį?
3. Kas, Andriaus Volano nuomone (2 šaltinis), gali nulemti žmonių laisvės įtvirtinimą? Kodėl? Kaip šiame šaltinyje atsispindi humanizmo idėjos?
4. Kodėl XVI a. viduryje Lietuvojè buvo labai paplitęs protestantizmas (remkitės 4 šaltiniu)? Kokių „skaudžių reformatams ėjimų" vėliau ėmėsi Valerijonas Protasevičius? Kodėl?
5. Kas yra 5 šaltinio autorius? Apie kokią tautos buvimo sąlygą jis rašo? Kodėl? Kodėl šaltinyje užsimenama apie įstatymų ir istorijų gimtąja kalba leidimą?

57. ABSOLIUTIZMAS VAKARŲ IR RYTŲ EUROPOJE

- *Absoliutizmas buvo pereinamojo laikotarpio iš feodalizmo į kapitalizmą reiškinys, pirmiausia susiklostęs Prancūzìjoje ir Ispãnijoje*
- *Klasikinio pavidalo absoliutizmas pasireiškė Prancūzìjoje, valdant Liudvikui XIV*
- *Rùsijos, Osmãnų impèrijos politinė santvarka apibūdintina kaip despotija, o ne absoliutizmas*

Absoliutizmas – tokia valstybės valdymo forma, kai visa aukščiausioji valdžia be jokių konstitucinių apribojimų priklauso monarchui (imperatoriui, karaliui, carui). Mintis apie tokį valdymą kilo dar viduramžiais Prancūzìjoje, kai buvo norėta įtvirtinti karaliaus, konfliktuojančio su Bažnyčia ir didikais, valdžią (2). XVI a. absoliutizmas pirmiausia atsirado Prancūzìjoje ir Ispãnijoje, o XVII–XVIII a. susiformavo daugelyje Europos šalių. Kai kur, pavyzdžiui, Rùsijos, Osmãnų impèrijos, politinė santvarka laikytina despotija ir su absoliutizmu nesietina. Absoliutizmas yra pereinamojo laikotarpio iš feodalizmo į kapitalizmą reiškinys. Prancūzìjoje XVI–XVII a. klostėsi kapitalistiniai santykiai, kūrėsi manufaktūros, iš augančios vidaus ir užsienio prekybos buvo gaunama lėšų gamybai plėsti – daugiausia specializuotasi gaminti prabangos reikmenis. Bet kapitalistiniai santykiai klostėsi lėtai ir ilgą laiką buvo susipynę su feodaliniais. Valdovai globojo, rėmė pramonę ir prekybą, tai buvo naudinga valstybės ūkiui. Iš mokesčių buvo gaunama nemažai lėšų. Jas skirstė centrinė administracija. Daug lėšų buvo

1. Liudviko XIV portretas. Dailininkas Hiacintas Rigo. Parỹžius, Luvro muziejus

skiriama kariuomenei išlaikyti ar samdyti, sumokėti už darbą valdininkams. Šiuo laikotarpiu vyko itin daug karų, o valdžios institucijose, ypač Prancūzìjoje, įsigalėjo labai daug valdininkų iš bajorų luomo. Valdymas buvo paremtas gausia biurokratija.

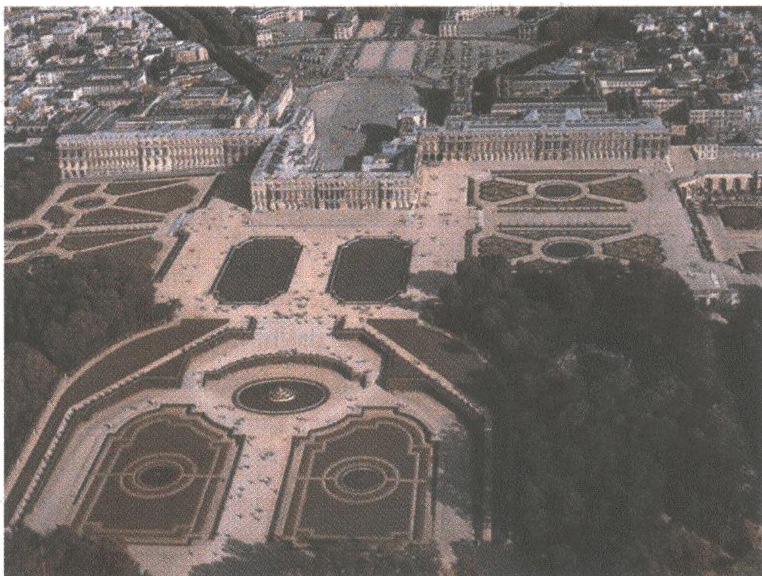
Prancūzìjoje karaliaus valdžia stiprėjo pamažu. Pasibaigus religiniams karams, Henrikas IV (1589–1610 m.) atkūrė ir palaikė tvarką, grąžino karaliaus autoritetą (Nante pasirašė ediktą, kuriuo savo religiniams priešams suteikė tikėjimo laisvę ir politines teises, daug nepaklusnių bajorų nušalino nuo valstybės valdymo, globojo pramonę, prekybą, manufaktūras, sumažino valdymo išlaidas). Jis buvo paskutinis Prancūzìjos karalius, kuris savo įpėdiniui paliko pilną iždą. Jo sūnus Liudvikas XIII (1610–1643 m.) įtvirtino tėvo atlikto darbo rezultatus padedamas sumanaus pirmojo ministro kardinolo Armano Rišeljė (*Richelieu*, 1624–1642 m.). Šis patarė nešaukti Generalinių luomų (nuo 1614 m.), didelius įgaliojimus suteikė centrinės valdžios atstovams, provincijose – **intendántams**, rėmė pramonę ir prekybą, uždraudė dvikovas, kontroliavo pradėtus leisti laikraščius, panaikino politines hugenotų privilegijas. Karaliaus įstatymus turėjo tvirtinti teisminė valdžia – Parỹžiaus parlamentas. Taip buvo nuslopintos didikų intrigos, sumenkintas protestantų vaidmuo Prancūzìjoje, Habsburgų galia Europoje.

Absoliutizmas suklestėjo valdant **Liudvikui XIV** (valdė 1643–1715 m.) (1), vadintam karaliumi saule. Kai jis buvo mažametis (sostas jam atiteko būnant vos penkerių metų), ministras kardinolas Džulijus Mazarinis (*Mazarini*, 1642–1661 m.) susidorojo

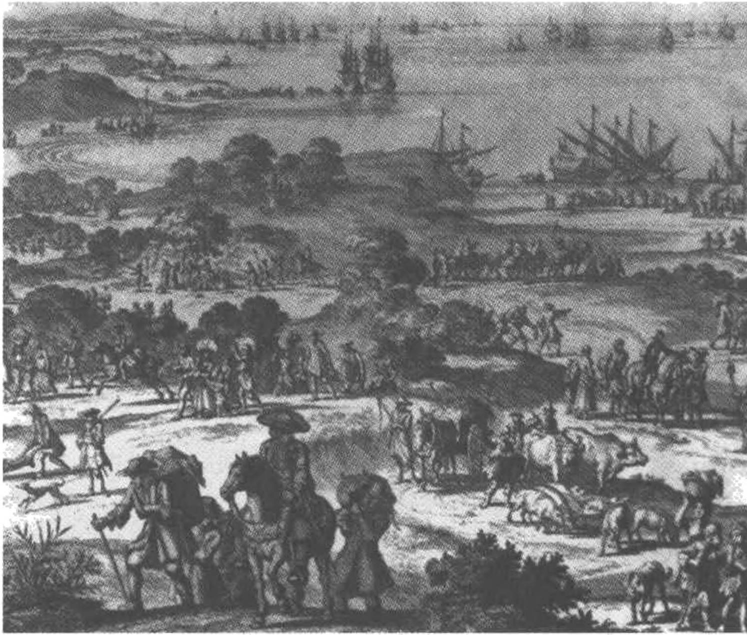
su **frònda** (maištu prieš karaliaus valdžią). Gyventojai troško tvarkos ir taikos; miestiečiams ir diduomenei varžantis tarpusavyje susidarė palankios sąlygos karaliui sutelkti valdžią į savo rankas, be to, ir Prancūzìjos tarptautinė padėtis buvo gana tvirta ir stabili. Mirus Dž. Mazariniui (1661 m.), Liudvikas XIV nusprendė valdyti vienas, be ministro pirmininko. Jis buvo įsitikinęs, kad valdžią yra gavęs iš Dievo ir kad jo asmuo įkūnija valstybę. Liudvikas XIV reikalavo visuotinio paklusnumo. Ministrus jis rinkosi ne iš diduomenės, o iš darbščių ir ištikimų miestiečių. Jis pasiliko teisę visomis aplinkybėmis viską spręsti pačiam. Karaliui patarė ir jo įsakymus vykdė artimiausi jo patikėtiniai: ministrai Žakas B. Kolberas (*Colbert*) (**3**), Fransua Luvua (*Louvois*, 1639–1691 m.), atskiras sritis tvarkė valstybės sekretoriai, o intendantai turėjo rūpintis politine centralizacija (siekti, kad karaliaus įsakymai būtų vykdomi provincijose).

Absoliutizmo principai įsigalėjo ir ekonomikoje. Ž.B. Kolberas buvo įsitikinęs, kad karaliaus galia priklauso nuo jo turto, todėl siekė, kad ekonomika valstybėje būtų griežtai tvarkoma – imtasi merkantilizmo politikos. Jis teigė, kad reikia daug prekių išvežti, o įvežti – mažai (tam, kad šalyje būtų išlaikytas auksas ir sidabras); karalius tam pritarė. Skatindamas gamybą, Ž.B. Kolberas steigė karališkąsias manufaktūras (pvz., gobelenų, kilimų ir baldų). Šiose dirbtuvėse buvo labai didelė drausmė ir griežta priežiūra. Valstybės įkurtos ir kontroliuojamos prekybos bendrovės tapo Prancūzìjos kolonijinės ekspansijos, užtikrinusios aprūpinimą žaliava, pagrindu (prancūzai įsitvirtino Ìndijoje, Kanãdoje, Antìlų salose).

Liudvikas XIV siekė vadovauti ir Prancūzìjos Bažnyčiai. Jis savo šalyje netoleravo protestantų ir visokiais būdais vertė juos priimti katalikų tikėjimą, o nepaklusniuosius

2. Versalio rūmai (šių laikų vaizdas)

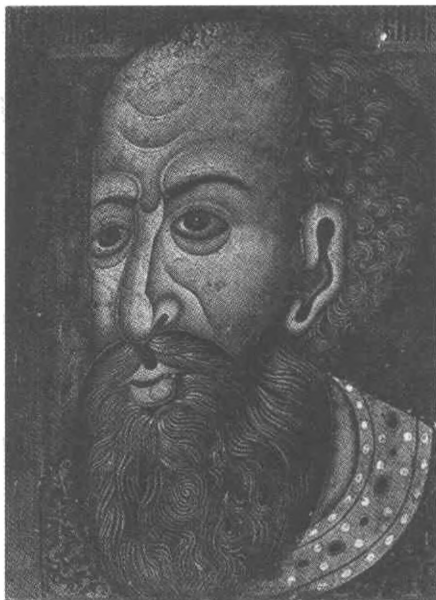

3. Protestantų emigracija. Dailininkas Janas Luikenas. Parỹžius, Protestantizmo biblioteka

išvijo iš šalies (**3**). 1685 m. Fontenblo jis atšaukė Nanto ediktą. Protestantų pastoriams buvo uždrausta sakyti pamokslus, jų bažnyčios ir mokyklos buvo uždarytos. Valdovo žinioje buvo ir menas, nes valstybė tapo menininkų rėmėja; jie turėjo šlovinti karalių (policija prižiūrėjo net literatūrą). Versalio rūmai (2) (esantys už 18 km nuo Parỹžiaus), juose gyvendamas nuo 1683 m. valdė Liudvikas XIV, yra puikus tokio oficialaus meno pavyzdys. Norėdamas įgyti daugiau asmeninės šlovės ir sutrukdyti viešpatauti Habsburgams, Liudvikas XIV sukėlė ne vieną karą, kurio baigtis jam nebuvo sėkminga. Dažni karai ir didžiulės karaliaus dvaro išlaidos alino šalį. Jo valdymo pabaigoje valstybės skolos buvo 25 kartus didesnės nei metinės pajamos. Artėjo absoliutizmo krizė, kuri ypač išryškėjo valdant Liudviko XIV įpėdiniams.

Ispānija XVI a. buvo galingiausia Europos valstybė, kuriai priklausė tokios Europos šalys, kaip Nýderlandai, Pietų Itālija bei kolonijos Pietų Amerikoje, Azijoje ir Afrikoje. Jos valdovas Karolis V (1516–1556 m.) buvo ir Šventõsios Ròmos impèrijos imperatorius. Ispānijoje klestėjo kultūra (veikė universitetai, buvo statomos bažnyčios ir rūmai, kūrė žymūs dailininkai ir rašytojai), tačiau valstybę silpnino nuolatiniai nesėkmingi karai ir tai, kad Ispānija pati neplėtė gamybos ir prekybos (nevykdė merkantilizmo), o pramonės gaminius ir grūdus pirko už lobius, įsivežamus iš kolonijų. Krašto nuosmukį, svarbių teritorijų (Nýderlandų, Pietų Itālijos, kai kurių kolonijų) praradimą pagreitino ir vėlesnių negabių valdovų valdymas, įpėdinių nebuvimas, kovos dėl sosto paveldėjimo.

Rusų žemėse XIV–XV a. vyko valstybės vienijimo procesas, palengva buvo nusikratyta mongolų jungo, trukusio 240 metų (1240–1480 m.). XVI a. valstybė jau vadinta Rùsija, ją valdė carai. Rusų supratimui apie valstybės valdymą įtakos turėjo Bizántijos imperatoriaus pavyzdys ir ilgai trukusi mongolų priespauda. Valdovas turėjo būti absoliutus autokratas. Caras **Ivanas IV Rūstusis** (valdė 1533–1584 m.) (4) įvairiomis, net žiauriausiomis priemonėmis (įvesdamas **oprìčniną** 1565–1572 m.) siekė sustiprinti centrinę valdžią. Tačiau tokios beatodairiškos priemonės tik susilpnino šalį, vėliau kilo daug maištų. Rùsijos valdovai visada buvo palankūs absoliutizmui, netgi kraštutiniam jo pavidalui – **autokrãtijai.**

4. Ivanas Rūstusis

XVII–XVIII a. absoliutizmas, sustiprindamas valstybės karinę galią ir keldamas pavojų kaimynams, buvo ryškiausias Prū́sijoje ir Áustrijoje (Hohencolernų ir Habsburgų absoliutizmas).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl susiformavo absoliutizmas? Nurodykite politines, ekonomines ir socialines prielaidas.
2. Kodėl absoliutizmas anksčiausiai susiklostė Prancūzìjoje?
3. Kaip absoliutizmas įsitvirtino ekonomikoje? Kodėl? Kaip tai veikė šalių ūkio raidą?
4. Kuo skiriasi absoliutizmas nuo despotijos?
5. Apibūdinkite teigiamą ir neigiamą absoliutizmo reikšmę istorijai. Pateikite pavyzdžių.
6. Ar Rytų Europos monarchijas galima laikyti absoliutinėmis?

ŠALTINIAI:

1. Europa XVII–XVIII a.

- Šventosios Romos imperijos riba 1648 m.
- VALDOS 1648 m. (po Vestfalijos taikos)
  - Austrijos Habsburgų
  - Ispanijos Habsburgų
  - Prancūzijos
  - Švedijos
  - Brandenburgo Hohencolernų
- Absoliutizmas XVIII a.
- Apšviestasis absoliutizmas XVIII a.
- Livonijos žemės, užimtos švedų 1621–1629 m. ir pripažintos Švedijai pagal Altmarko paliaubų ir Olyvos sutartis 1660 m. (nuo 1721 m. – Rusijai)
- LDK prarastos žemės pagal Andrusovo paliaubas (1667 m.) ir Amžinosios taikos sutartį (1686 m.)
- Lenkijos prarastos žemės 1667 m., 1686 m.
- Rusijos rytinė siena 1721 m.

Pažymėtos 1648 m. (po Vestfalijos taikos) valstybių sienos

2. Klodo Seselio (*Seyssel*), XV–XVI a. Prancūzijos kunigo ir teisininko, mintys:

Pagrindiniai stabdžiai, kuriais Prancūzìjoje reguliuojama karaliaus valdžia, mano nuomone, yra trys: religija, teisinė sistema ir drausmė.

Ši karalystė vadinama „didžiai krikščioniška“, o jos karaliai – „didžiai krikščioniškais“. Todėl tas, kas yra jos karalius, turi savo pavyzdžiu ir išoriniu bei konkrečiu elgesiu parodyti, kad jis yra karštas krikščioniško įstatymo ir tikėjimo šalininkas ir jų sergėtojas.

Prancūzijà turi parlamentus, kurie visų pirma buvo įsteigti, kad pristabdytų neribotą karaliaus valdžią.

Trečias stabdys yra drausmė, tai yra daugybė įsakų, ordonansų[1], kuriuos išleidžia patys karaliai ir kurie paskui retkarčiais tvirtinami ir aprobuojami [parlamentų].

Pagal: *Istorija*, d. 2, Vilnius, 1995, p. 223.

---

[1] Ordonánsas – Prancūzìjoje (XII–XIX a.) ir Ánglijoje (XVI a.) karaliaus įsakas.

3. **Iš abato de Šuazi „Memuarų“:**

Kolberas, patenkintas, kad savo sugebėjimais vėl pripildė karaliaus skrynias, pasinėrė į prekybos planus, kuriuos jam piršo tik jo vaizduotė. Jis manė, kad Prancūzijà galės pati save išlaikyti. Steigė įvairias manufaktūras, kurios atsiėjo brangiau, negu buvo vertos. Įkūrė Ost Ìndijos bendrovę, neturėdamas reikalingų lėšų ir nežinodamas, kad prancūzai, nekantrūs iš prigimimo ir tuo labai besiskiriantys nuo olandų, nė už ką neištvers, kai turės trisdešimt metų dėti pinigus į verslą negaudami iš to jokio pelno.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 245.

4. **Iš Fontenblò edikto:**

Panaikiname ir atšaukiame mūsų senolio karaliaus Ediktą, norime, ir mums tinka, kad visos tos Religijos, vadinamos reformuotąja, sekėjų šventyklos mūsų karalystėje būtų tuoj pat nugriautos.

Įsakome visiems tos Religijos, vadinamos reformuotąja, kunigams, kurie nenori atsiversti ir priimti katalikų apaštališkąjį Rómos tikėjimą, išvykti iš mūsų karalystės.

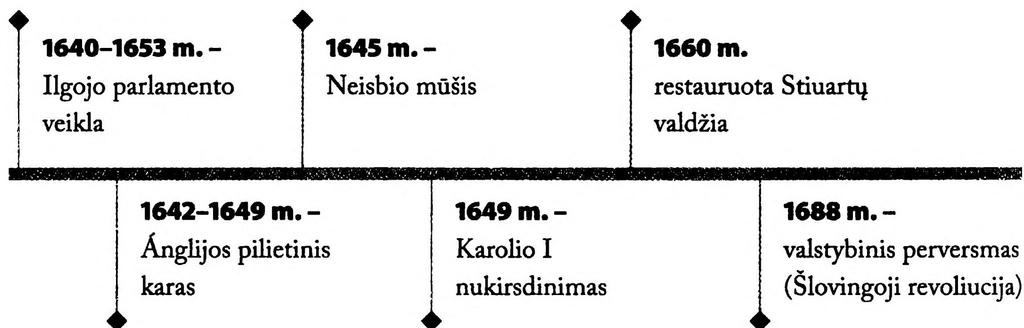
Pagal: *Istorija*, d. 2, Vilnius, 1995, p. 224.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu pasakykite, kuriose šalyse XVII–XVIII a. įsivyravo absoliutizmas, o kuriose buvusi politinė santvarka tokia nelaikytina. Kodėl?
2. *Ar 2 šaltinyje nurodyti karalių valdžią apribojantys veiksniai buvo pakankami absoliutizmui suvaržyti? Kodėl taip manote? Atsakymą pagrįskite.
3. Kaip įvardytumėte 3 šaltinyje apibūdinamą Kolbero vykdytą politiką? Koks jos vaidmuo įsitvirtinant absoliutizmui? Kokius prancūzų charakterio bruožus pabrėžia autorius? Kodėl? Kaip tai galėjo atsiliepti tolesnei šalies raidai?
4. Kuriais metais išleistas 4 šaltinyje pateikiamas dokumentas? Kodėl taip manote? Kodėl buvo priimtas toks sprendimas? Kas buvo šaltinyje minimas „senolis karalius“ ir jo „Ediktas“? Kuris kitas temos šaltinis papildo šį šaltinį? Atsakymą argumentuokite.
5. Kuris temos šaltinis susijęs su 3, o kuris – su 4 šaltiniu? Kodėl taip manote?
6. Kurie šios temos šaltiniai yra pirminiai? Atsakymą pagrįskite.

58. PARLAMENTARIZMO RAIDA IR ANGLIJOS REVOLIUCIJA

- *Ánglijoje XVII a. viduryje tarp valdovų, bandžiusių įtvirtinti absoliutizmą, ir visuomenės interesus gynusio parlamento kilo konfliktas (dažnai vadinama revoliucija)*
- *Ánglija 1640–1688 m. patyrė didelių sukrėtimų (pilietinį karą, Oliverio Kromvelio diktatūrą, levelerių judėjimą ir kt.), kurie sudarė prielaidas esminiams pokyčiams*
- *Ánglija tapo pirmąja pasaulyje parlamentine monarchija*

XVI a. pradžioje Ánglija buvo niekuo neišsiskirianti Europos valstybė, kurioje gyveno nedaug žmonių. Vėlesniais amžiais ji tapo ekonomiškai ir politiškai pirmaujančia šalimi. Karinė britų galia buvo paremta jūrų laivynu, kuris viešpatavo pasaulio vandenynuose. Vykdydami kolonijinę politiką, britai užvaldė didelius žemynus – penktadalį pasaulio gyventojų (XX a. anglų kalba tapo pasaulinė). Ánglijoje anksčiausiai įsigalėjo nauji pažangūs gamybos būdai, įvyko pramonės revoliucija. Visa tai nulėmė jos raidą XVII a., ypač minėtas pramonės perversmas.

Politinę valdžią Ánglijoje karalius dalijosi su parlamentu, kuris veikė nuo 1265 m. Parlamentas tvarkė šalies finansus ir turėjo teisę nustatyti mokesčius. Jį sudarė Lordų Rūmai, kurių nariai buvo diduomenės ir vyskupų atstovai, ir Bendruomenių Rūmai, į kuriuos buvo renkami bajorai ir miestiečiai. Lordų Rūmai vykdė aukščiausiojo teismo

1. Karalienę Elžbietą I jos artimiausi bajorai neša Lòndono gatvėmis. Fragmentas iš to meto paveikslo

funkcijas. Tarp karaliaus ir parlamento vyko nuolatiniai konfliktai dėl valdžios pasidalijimo. Kartais konfliktus paaštrindavo ir dideli religiniai nesutarimai, nes šalį valdė tai katalikai, tai protestantai. Valdant **Elžbietai I** (valdė 1558–1603 m.) (1) klestėjo Ánglijos ekonomika ir kultūra (karalienė derino katalikiškas tradicijas ir protestantizmą, į aukščiausius postus skyrė sumanius patarėjus, skatino prekybą ir amatus, susilpnino Ispãniją ir sustiprino Ánglijos karines pozicijas jūrose, prisijungė Aĩriją). Elžbieta neturėjo įpėdinių (buvo netekėjusi), todėl sostą perdavė tolimam giminaičiui, Škòtijos karaliui Jokūbui I Stiuartui (valdė 1603–1625 m.). Škòtija ir Ánglija buvo sujungtos personaline unija. Jokūbas I siekė valdyti be parlamento ir tapti anglikonų bažnyčios vadovu. Dėl to jam priešiški buvo katalikai ir **puritõnai**, jis nesutarė su parlamentu, kuris atsisakė remti karalių pinigais. Jo sūnus Karolis I (valdė 1625–1649 m.) (2) tęsė konfliktą su parlamentu. Jis šalį valdė kaip absoliutus monarchas, vienuolika metų nešaukė parlamento (1629–1640 m.). Tokiai jo politikai pritarė patarėjai – ministras lordas Strafordas (*Strafford*) ir arkivyskupas Viljamas Lodas (*Laud*), norėję anglikonybę primesti škotams. Šie sukilo, ir Karolis I tam, kad gautų pinigų armijai išlaikyti, turėjo sušaukti parlamentą, kuris nuo 1640 m. posėdžiavo beveik 13 metų (Ilgasis

2. Karolis I. Dailininkas A. van Deikas

parlamentas) ir priėmė daug svarbių nutarimų. Pirmiausia parlamentas bandė padaryti galą absoliutizmui ir pasmerkė mirties bausmei karaliaus patarėjus, o bajorus paskelbė visateisiais žemės savininkais. 1646 m. jis priėmė agrarinį įstatymą dėl riterių valdų panaikinimo (pirmą kartą Europoje panaikinta feodalinė žemėvalda). Karolis I paskelbė parlamentui karą. Kai į Bendruomenių Rūmus įsiveržė kareivių būrys, turėjęs suimti parlamento vadovus, prasidėjo pilietinis karas (1642–1649 m.) (1). Karaliaus šalininkai (rojalistai), vadinami kavalieriais, kurių dauguma buvo aukštosios bajorijos atstovai, taip pat smulkieji bajorai, valstiečiai, anglikonų dvasininkai ir katalikai iš Vakarų bei Šiaurės vakarų Ánglijos, pralaimėjo parlamento šalininkams (apskritagalviams) – Pietų ir Pietryčių Ánglijos smulkiesiems bajorams, buržuazijai, miestų prastuomenei (daugiausia puritonams), vadovaujamiems **Oliverio Kromvelio** (*Cromwell*, 1599–1658 m.) (3). Mūšyje prie Neisbio 1645 m. karalius pralaimėjo, pasitraukė į Škòtiją, o škotai jį išdavė parlamentui, kuris turėjo spręsti karaliaus likimą. Nelabai noriai (turtingiesiems parlamentarams baimę kėlė Džono Lilberno (*Lilburne*) vadovaujami leveleriai, reikalaujantys visiems vyrams suteikti rinkimų teisę, teikti pagalbą neturtingiesiems, pripažinti visų piliečių lygybę), verčiant armijai buvo priimtas sprendimas teisti karalių. Jis buvo apkaltintas kaip tironas ir išdavikas. Nuvertus karalių, valdžią rinkimais turėjo gauti radikalių pažiūrų žmonės. Tribunolas, paskirtas Bendruomenių Rūmų, 1649 m. sausio mėn. karalių pasmerkė mirti. Parlamentas paskelbė Ángliją respublika, kurioje 1653–1659 m. gyvavo O. Kromvelio karinė diktatūra (paskutinius dvejus metus valdė jo sūnus Ričardas).

O. Kromvelis pasiskelbė lordu **protèktoriumi** ir valdė šalį kaip diktatorius – turėjo didesnius įgaliojimus nei karalius. Jis buvo puritonas, todėl visuomenės gyvenime ėmė plisti puritoniškumas.1653 m. parlamentas paleistas, jo nariai išvaikyti. O. Kromvelis buvo mėgstamas anglų, nes negailestingai susidorojo su Škòtijos ir Aĩrijos sukilėliais, vėliau laimėjo karus su Olándija ir Ispãnija. Aĩrijoje neliko pusės gyventojų, kurių

dauguma buvo katalikai. Daug jų žuvo per karinius susirėmimus, mirė iš bado ir nuo ligų. Iš airių buvo atimta žemė ir atiduota O. Kromvelio armijos karininkams arba parduota Ánglijos turtuoliams. Uždraustas katalikų tikėjimas ir airių kalba. 1651 m. buvo paskelbtas Navigacijos aktas (laivybos įstatymas), pagal kurį prekes iš užsienio buvo galima įvežti tik anglų arba tas prekes pagaminusių šalių laivams (taip buvo suduotas smūgis Olándijai, su kuria Ánglija kariavo 1652–1654 m.).

Puritoniško O. Kromvelio valdymo metais visuomenės gyvenimą varžė nurodymai ir draudimai, buvo padidinti mokesčiai, šalyje kilo maištai. 1660 m., praėjus dvejiems metams po V. Kromvelio mirties, Ánglijoje buvo atkurta monarchija – valdžia grąžinta Stiuartams. Naujuoju karaliumi parlamentas išrinko nukirsdinto karaliaus sūnų Karolį II (1660–1685 m.). Jam valdant (1679 m.) buvo priimtas svarbus asmens neliečiamybės įstatymas (*Habeas Corpus Act*), kuris kiekvienam asmeniui užtikrino laisvę ir gynė jį nuo savavališko suėmimo. Bet Karolio II santykiai su parlamentu komplikavosi, paskutiniais valdymo metais karalius jo nebešaukė. Po Karolio II sostas atiteko jo broliui Jokūbui II (1585–1688 m.), kuris siekė absoliučios valdžios ir norėjo įvesti katalikybę. Todėl anglai karūną pasiūlė jo žentui Vilhelmui Oraniečiui, Olándijos valdytojui. 1688 m. lapkričio mėn. jis išsilaipino Ánglijoje ir žygiavo į Lòndoną. Miesto gyventojai jį sutiko palankiai, o Jokūbas II su šeima pabėgo į Prancūzìją. Parlamentas Vilhelmą Oranietį ir jo žmoną Mariją paskelbė Ánglijos valdovais (šiuos įvykius kai kurie istorikai vadina antrąja, Šlovingąja, revoliucija, per kurią apsieita be žmonių aukų). Prieš tapdami valdovais, Vilhelmas ir Marija turėjo patvirtinti „Teisių bilį“ (1689 m.), apibrėžiantį parlamento ir karaliaus valdžią, teismų savarankiškumą ir

3. Satyrinė graviūra, vaizduojanti O. Kromvelį, kuris po pažastimi laiko prancūzą, verčia vidurius ispanui, trypia kojomis škotą ir airį

piliečių teises. Jie sutiko, kad karaliaus valdžia būtų apribota. Šiame Europos istorijai svarbiame dokumente teigiama, kad įstatymų galia aukštesnė už karalių galią; buvo pripažinta peticijos teikimo laisvė, panaikintos per daug žiaurios bausmės, nustatyta, kad mokesčius tvirtins parlamentas.

Absoliutinei monarchijai Ánglijoje suduotas stiprus smūgis. Ánglija buvo pirmoji pasaulyje valstybė, kurioje kaip valdymo forma įsigalėjo **parlamentarìzmas**. Tikruoju šalies vadovu tapo ministras pirmininkas. Imta laikytis nuostatos, kad karaliui valdžią suteikė ne Dievas, o tauta, todėl bandymai atgaivinti absoliutizmą tapo negalimi. Tokia valdymo forma gyvuoja ir dabartinėje Europoje (yra apie 10 parlamentinių monarchijų). Veiksminga Ánglijos vyriausybės politika lėmė, kad per kitus porą šimtmečių buvo užvaldyta daug kolonijų (dalis atimta iš Ispãnijos ir Prancūzìjos), sukurtas didžiausias ir geriausias laivynas, valstybė ėmė pirmauti (ne tik ekonomikos srityje) pasaulyje.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl XVII a. viduryje Ánglijoje kilo revoliucija?
2. Koks buvo Oliverio Kromvelio vaidmuo per Ánglijos revoliuciją?
3. Ar tapusi respublika Ánglija buvo laisvesnė nei monarchijos laikotarpiu? Atsakymą argumentuokite.
4. Kodėl 1688 m. Ánglijoje įvyko Šlovingoji revoliucija? Ar galima buvo jos išvengti?

ŠALTINIAI:

1. Ánglija XVII a.

2. Šie žmonės Ánglijoje atsirado dar valdant karalienei Elžbietai. Jie elgėsi keistai: negėrė, nesidievažijo, nešoko per šventes gatvėse, nelošė kortomis ir kauliukais, jų veidai švietė susikaupimu ir pamaldumu. Jie santūriai elgėsi ir netuščiažodžiavo, dažnai cituodavo Bibliją. Savo vaikus jie vadindavo vardais iš Senojo Testamento. Labai skyrėsi nuo margos minios: jie dėvėdavo paprastus juodus kostiumus baltomis apykaklėmis, be jokių mezginių ir papuošimų.

Pagal: T. Pavlova, *Kromvelis*, Vilnius, 1985, p. 14.

3. **Iš 1648 m. manifesto:**

Tepasiekia parlamentą ir Lòndono Sìtį primygtiniai mūsų skrandžių poreikiai, tebūnie išsaugotos mūsų vargšų išalkusių kūdikių ašaros; tebūnie iškalti metale jų mielų motinų šauksmai, reikalaujantys duonos jiems pamaitinti. Ak, teišvysta mūsų sunykusius kūnus kiekvienas gailestingas žvilgsnis. Težino visi, už duonos kąsnį mes parduodame lovas ir drabužius. Ak, mūsų širdys silpsta, ir mes galime nualpti kiekvienoje gatvėje.

Europos istorija, Vilnius, 2005, p. 247.

4. **Iš įstatymo:**

Kad valdininkams priklauso teisė teikti karaliui peticijas ir visi suėmimai bei persekiojimai dėl šių peticijų yra neteisėti;

Kad kariuomenę šaukti ir išlaikyti karalystėje taikos metu be parlamento sutikimo prieštarauja įstatymui;

Kad valdininkai protestantai gali turėti savo apsaugai ginklų;

Kad parlamento narių rinkimai turi būti laisvi;

Kad nei žodžio laisvės, nei ginčų ar procedūrų laisvės parlamente negali varžyti ar svarstyti teismas nei kokia kita institucija, išskyrus patį parlamentą.

Pagal: *Europos istorija*, Vilnius, 2001, p. 260.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kas lėmė karaliaus pralaimėjimą per revoliuciją? Atsakydami į klausimą naudokitės ir 1 šaltiniu.
2. *Apie kokius žmones kalbama 2 šaltinyje? Kodėl taip manote? Koks jų vaidmuo Ánglijos revoliucijoje? Kur atsirado tokio tikėjimo žmonės ir kas sukūrė šio tikėjimo pagrindus? Kuris kitas šaltinis papildo šį?
3. Už ką Karolis I buvo nuteistas mirties bausme? Kurie šaltiniai atskleidžia šias priežastis? Ar tai pirminiai istorijos šaltiniai?
4. Kokios socialinės grupuotės, aktyviai reiškusios savo reikalavimus revoliucijos metu, manifestas pateiktas 3 šaltinyje? Kodėl taip manote? Kokias problemas kelia ši grupuotė? Kokį vadovėlio temos sakinį iliustruoja ši ištrauka?
5. Pasakykite, kokio įstatymo ištrauka pateikta 4 šaltinyje. Kokią politinę Ánglijos santvarką apibūdina šis įstatymas. Savo atsakymą pagrįskite.

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Kodėl pereinamasis laikotarpis iš viduramžių į naujuosius amžius buvo gana ilgas – truko apie 150 metų?
2. Kuo skiriasi viduramžių ir naujųjų amžių žmogus?
3. Kaip keitėsi vertybių samprata pereinant iš viduramžių į naujuosius amžius?
4. Kodėl viduramžiais didžiausia materialine vertybe buvusi žemė naujųjų amžių pradžioje iš dalies prarado savo reikšmę?
5. Kaip keitėsi žmonių santykiai pereinamuoju laikotarpiu?
6. Koks buvo humanizmo vaidmuo naujo tipo europietiškai asmenybei?
7. Kodėl humanizmas ir Renesansas negalėjo atsirasti Rytų Europos šalyse?
8. Pagrįskite Dariaus Kuolio teiginį, kad „Renesanso laikais Europos kultūron įsiveržusi laisvės dvasia iš pagrindų keitė Vakarų žmogaus regratį[1]".
9. Kaip reformacija keitė žmogaus santykį su Dievu? Kaip tai atsiliepė tolesnei europietiškos asmenybės raidai?
10. Kodėl kai kuriose Europos šalyse įsitvirtino protestantizmas, o kai kurios iš jų liko katalikiškos? Pateikite konkrečių pavyzdžių.
11. Įrodykite, kad reformacija buvo pagrindinė paskata Katalikų bažnyčiai atsinaujinti. Kaip šis atsinaujinimas pasireiškė?
12. Kodėl kapitalizmas greičiausiai įsitvirtino protestantiškuose kraštuose? Kaip šie reiškiniai susiję?
13. Kaip XV a. mokslo ir technikos naujovės veikė žmogaus protą ir veiklą? Kokie buvo jų padariniai?
14. Kodėl Didieji geografiniai atradimai buvo padaryti, kai atsirado karavelių tipo laivai? Ar tai buvo įmanoma padaryti anksčiau? Kodėl?
15. Kaip apie 800 metų trukęs arabų viešpatavimas Pirėnų pusiasalyje prisidėjo prie šio krašto šalių geografinių atradimų?
16. Kodėl buvo reikalinga Tordesiljo sutartis? Kokia jos įtaka kitų valstybių kolonijinei politikai?
17. Kaip suprantate Česlovo Kudabos frazę, kad „Ispānija tapo nepaprastu Europos „turtų draustiniu"? Kaip tai baigėsi Ispānijai?
18. Pagrįskite teiginį, kad Ispānija po kelionių tapo tik turtinga, nes nesugebėjo protingai išnaudoti savo išteklių.
19. Apibūdinkite, kaip anglai įsigalėjo pasaulinėje prekyboje.

---

[1] Rēgratis – akiratis, horizontas; žinių, interesų apimtis, platumas.

20. Kodėl daugelyje Europos šalių XVII–XVIII a. susiklostė absoliutizmas? Ar šis reiškinys būdingas kitoms epochoms?
21. Kaip parlamentarizmo įsitvirtinimas susijęs su Ánglijos XIII–XVI a. istoriniais įvykiais?
22. Kada ir kodėl Ánglija, Aĩrija ir Škòtija pirmą kartą sudarė vieną valstybę? Ar tai buvo neišvengiama? Kokie šio įvykio padariniai išliko iki šių dienų, ypač Šiáurės Aĩrijoje?
23. Pagrįskite arba paneikite istoriko Edvardo Gudavičiaus teiginį, esą „XVI a. viduryje Lietuvà jau užsiaugino literatūriškai išprususių žmonių, galėjusių kiekvienu atveju pasakyti apie save, ką reikia."
24. Kodėl Lietuvà po XVI–XVII a. vykusių konfesinių kovų iš esmės liko katalikiškas kraštas? Kiek tai lėmė gamtinės ir geografinės sąlygos, žmonių mentalitetas?
25. Pagrįskite istoriko Zigmanto Kiaupos teiginį, esą „aukštą reformacijos šalininkų Lietuvojè intelektinį lygį rodo jų intensyvus bendradarbiavimas su jos vadais ir intelektualais Europoje."
26. Kokią Lietuvõs XVI a. asmenybę laikytumėte labiausiai nusipelniusia Líetuvai? Atsakymą pagrįskite.

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Burke P., *Renesansas*, Vilnius, 1992.

Cole A., *Renesansas: [sužinokite apie Šiaurės kraštų ir italų Renesanso meną nuo XIV iki XVI a.]*, Vilnius, 2001.

Erikon E., *Jaunasis Liuteris: psichoanalitinė istorinė studija*, Vilnius, 2003.

Huizinga J., *Erazmas*, Vilnius, 2000.

Katalikų bažnyčios istorija, Lenzenweger J. ir kt., t. 2, Vilnius, 1997.

Kudaba Č., *Geografinės kelionės ir atradimai*, Vilnius, 2003.

Legrand G., *Renesanso menas*, Vilnius, 2000.

Lojola I., *Autobiografija. Dvasinės pratybos*, Vilnius, 1998.

Lukšaitė I., *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmasis dešimtmetis*, Vilnius, 1999.

Makiavelis N., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1992.

Neuser V., *Kalvinas*, Vilnius, 1998.

Pavlova T., *Kromvelis*, Vilnius, 1985.

Sallmann J. M., *Raganos – šėtono sužadėtinės*, Vilnius, 1998.

Švedas K., *Geografinių atradimų istorija*, Vilnius, 1997.

XI. LDK ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOJE

Nepaisant Lietuvõs didikų priešinimosi, 1569 m. buvo sudaryta Liublino unija – prasidėjo naujas LDK istorijos etapas. Nors LDK išsaugojo dalį savarankiškumo, valstybingumo idėją, bet naujai sukurtoje valstybėje – ATR, kuri buvo viena didžiausių Europoje, buvo užprogramuoti ir silpnumo pradai. Tuo metu Vakarų Europoje kūrėsi centralizuotos valstybės, nes tik taip galėjo sustiprėti, o ATR bajorų baimė netekti privilegijuotos padėties galų gale atvedė valstybę į tokią situaciją, kad net bandymai vykdyti reformas jos nebeišgelbėjo.

Po Liublino unijos LDK valdovais tapo svetimšaliai – Henrikas Valua, Steponas Batoras, Zigmantas Vaza. Henrikas Valua paliko Henriko artikulus – sutartį, kurią vėliau turėjo pasirašyti kandidatai į valdovus. Steponas Batoras baigė karą su Maskvà, įkūrė Vìlniaus universitetą, rūpinosi šalies gerove. XVI a. parengti LDK teisės kodeksai – Lietuvõs statutai (1529 m., 1566 m., 1588 m.) – sustiprino bajorų luomo pozicijas, o Trečiasis Lietuvõs Statutas dar ir apribojo lenkų įtaką LDK.

XVII–XVIII a. pradžioje dėl nuolatinių ir ilgų karų (1600–1629 m. ATR – Švèdijos, 1632–1634 m. ir 1654–1667 m. ATR – Maskvõs valstybės karai, 1700–1721 m. Šiaurės karas), badmečių, maro epidemijų, vidaus suirutės LDK ūkiškai ir politiškai toliau smuko. Valdant Vazoms (1587–1668 m.) ji prarado didžiąją Livònijos dalį, neteko kairiakrantės Ukraìnos, Smolensko. Tai turėjo įtakos ir demografijai – sumažėjo gyventojų, smuko gamyba, nukentėjo miestai. Tačiau tuo metu klestėjo baroko architektūra: buvo statomos barokinės bažnyčios, rūmai.

Vietinių valdovų Mykolo Kaributo Višneveckio (1669–1673 m.) ir Jono Sobieskio (1674–1696 m.) valdymo metais valstybėje įsivyravo anarchija. Jonas Sobieskis buvo žymus karvedys, 1683 m. prie Víenos sumušęs Osmãnų impèrijos kariuomenę, bet jo vykdoma vidaus politika nebuvo sėkminga: dėl ***liberum veto*** iširdavo seimai, tarpusavyje vaidijosi žymiausios didikų giminės.

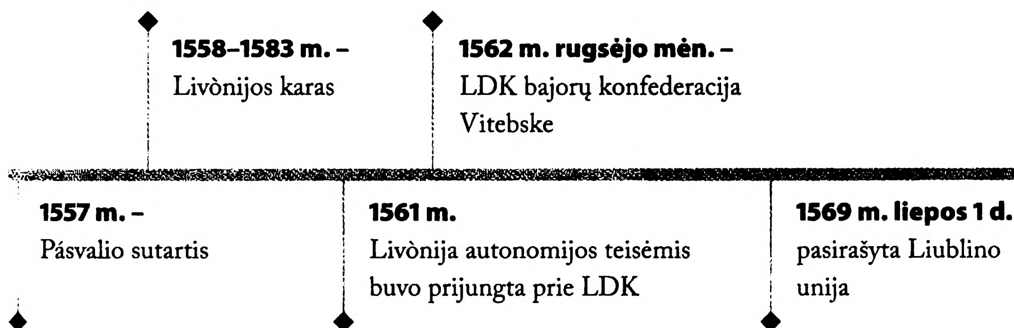
XVII a. pabaigoje valdovu išrenkamas Saksų dinastijos atstovas – Frydrichas Augustas II, jam valdant ATR dalyvavo Šiaurės kare (1700–1721 m.), per jį išaugo Rùsijos galia, o ATR Nebyliojo seimo (1717 m.) metu gėdingai priėmė rusų pasiuntinio diktuotas sąlygas, Rùsija pradėjo kištis į ATR vidaus reikalus.

1764 m. ATR valdovu buvo išrinktas Stanislovas Augustas Poniatovskis. Čartoriskių Familija, kurią rėmė Rùsija, ėmėsi reformų: buvo panaikinta *liberum veto* teisė

Seime, padidinta kariuomenė, įsteigtos Lénkijos ir Lietuvōs Iždo, Karo komisijos. Tačiau su valstybės stiprėjimu nesitaikstė galingos kaimynės: Rùsija, Prū́sija, Áustrija. 1772 m. įvyko pirmasis ATR padalijimas. Po jo buvo bandoma stiprinti centrinę valdžią. Svarbiais nutarimais pasižymėjo Ketverių metų (1788–1792 m.) seimas. ATR bandyta įtvirtinti konstitucinę monarchiją: 1791 m. gegužės 3 d. Ketverių metų seimas priėmė Konstituciją. Ji taip pat turėjo centralizuoti valstybę. Ši konstitucija tegyvavo dvejus metus, nes 1793 m. buvo įvykdytas antrasis ATR padalijimas. Didvyriškas 1794 m. Tado Kosciuškos vadovaujamas sukilimas neišgelbėjo valstybės: jis buvo nuslopintas, po Trečiojo ATR padalijimo 1795 m. buvo panaikinta.

59. LIUBLINO UNIJA

- *ATR – savitas politinis darinys to meto Europos žemėlapyje*
- *1572 m. Gediminaičių dinastijos pabaiga, svetimšalių valdovų valdymo LDK pradžia*
- *Po Liublino unijos LDK išsaugojo ribotą valstybingumą*

1569 m. liepos 1 d. Liublino seime buvo pasirašyta Lénkijos karalỹstės ir Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės unija. Politiniame Europos žemėlapyje atsirado nauja valstybė – Abiejų̃ Tautų̃ Respùblika (ATR). Jos sukūrimas buvo svarbus įvykis keturių dabarties Europos valstybių – Baltarùsijos, Lénkijos, Lietuvõs, Ukraìnos – bei viso regiono istorijos raidai. Jis buvo ir tebėra įvairiai vertinamas, dažniausiai net prieštaringai. Vieniems tai reikšmingas politinės istorijos įvykis, net Europos Sąjungos užuomazga, kitiems – tragedija, lėmusi daug netekčių.

Unijos pasirašymą paskatino sudėtinga LDK padėtis. Nuo XV a. vidurio komplikavosi santykiai su Maskvà, ji tapo rusų žemių vienytoja. Nuo XV a. pabaigos iki XVI a. vidurio LDK, kariaudama su Maskvà, prarado rytines teritorijas. Pietrytines valstybės žemes puldinėjo Krymo totoriai; silpo reformacijos apimta Livònija. 1554 m. ji Mãskvai pažadėjo nesudarinėti sutarčių su LDK. Maskvà siekė turėti priėjimą prie Báltijos jūros, o tai Líetuvai kėlė pavojų. 1557 m. Pasvalyjè buvo pasirašyta LDK ir Livònijos karinė sutartis. Maskvõs valstybės valdovui Ivanui IV Rūsčiajam tai buvo dingstis 1558 m. pradėti karą su Livònija. Rùsijos kariuomenė įsiveržė į Livòniją, užėmė Narvą, Tartu, iškilo grėsmė Rỹgai. Livònija kreipėsi pagalbos į LDK. Pastaroji sutiko padėti, nes taip pat norėjo turėti priėjimą prie Báltijos jū́ros Dauguvos upe ir naudotis Rygõs uostu (Klaĩpėdos uostas tuomet priklausė Prū́sijos kunigaikštỹstei). 1559 m. už pagalbą kare su Rùsija LDK didžiojo kunigaikščio Žygimanto Augusto (1) globai pasidavė Livònija. Į ją buvo pasiųsta kariuomenė, kuriai vadovavo Mikalojus Radvila Juodasis ir Jonas

1. Žygimantas Augustas

Chodkevičius. Prasidėjęs Livònijos karas apėmė ne tik LDK ir Livòniją, jame dėl teritorijų ir politinės įtakos sferų taip pat kariavo ir Švèdija bei Dãnija. Saremos salą ir kai kurias kitas Livònijos teritorijas nupirko Dãnijos karalius, o Šiaurės Èstiją užvaldė Švèdija. Pagal 1561 m. lapkričio 28 d. Vìlniaus sutartį likusi Livònijos dalis buvo prijungta prie LDK autonomijos teisėmis, o Livònijos ordinas likviduotas.

Liublino unijos užuomazga paprastai siejama su 1562 m. rugsėjo 13 d. Lietuvõs bajorų konfederacijos Vitebske peticija valdovui (1). Padėtį sunkino tai, kad Maskvõs valstybės kariuomenė 1563 m. pradžioje užėmė Polocką, kilo grėsmė Vìlniui. Karas, prasidėjęs dėl Livònijos, virto karu dėl rytinių LDK žemių. Tapo aišku, kad be Lénkijos paramos LDK prieš Mãskvą neatsilaikys. 1563 m. lapkričio mėn. pabaigoje susirinko Váršuvos seimas ir prasidėjo derybos dėl unijos. Į Seimą atvyko 14 įtakingų Lietuvõs didikų delegacija, jai vadovavo Mikalojus Radvila Juodasis (2). Seime Lénkijos atstovai reikalavo prijungti LDK. Tuo metu buvo atnaujinti karo veiksmai rytuose. 1564 m. LDK kariuomenė, vadovaujama Mikalojaus Radvilos Rudojo (3), prie Ūlõs laimėjo įspūdingą pergalę. Frontas stabilizavosi, kuriam laikui tarp kariaujančių šalių įsigalėjo pusiausvyra. Tačiau Váršuvos seime LDK delegacija buvo verčiama pasirašyti uniją, kuri būtų įteisinusi LDK prijungimą prie Lénkijos. LDK delegacija paliko Seimą. 1565 m. gegužę mirė Mikalojus Radvila Juodasis, nuosekliai gynęs LDK valstybingumą.

1569 m. sausio mėn. Liublino seime buvo atnaujintos derybos. Líetuvai jame atstovavo Mikalojus Radvila Rudasis, Jonas Chodkevičius, pakancleris Eustachijus Valavičius, iždininkas Mikalojus Naruševičius, sergantį Valerijoną Protasevičių pavaduojantis Žemaičių vyskupas Jurgis Petkevičius. Tačiau ir šįkart susitarimo pasiekti nepavyko. Lietuvõs siūlymai (4) lenkams buvo nepriimtini. Tuomet prieš LDK buvo panaudota prievarta – Žygimantas Augustas iš LDK atėmė Palenkės, Voluinės, Podolės ir Kijevo vaivadijas (1). Lietuvõs delegacija vėl paliko Seimą.

Kitas derybų etapas irgi buvo sunkus. Tačiau, kaip nurodo daugelis istorikų, lietuvių derybininkų lyderiu tapęs **Jonas Chodkevičius** (apie 1537–1579 m.) sugebėjo lanksčiau nei Mikalojus Radvila Rudasis siekti to paties tikslo – pasirašant uniją išsaugoti Líetuvai kuo daugiau valstybingumo.

1569 m. liepos 1 d. buvo pasirašyta sutartis (5) ir jai prisiekta. Buvo sudaryta bendra valstybė – Abiejũ Tautũ Respùblika (ATR). Liublino unija skelbė, kad kartu lietuvių ir lenkų renkamas valdovas yra Lénkijos karalius ir Lietuvõs didysis kunigaikštis. Lénkija ir Lietuvà turėjo šaukti bendrą Seimą, jo Atstovų rūmus ir Senatą. Abiejų valstybių bajorams buvo suteikta teisė užimti pareigybes ir įsigyti žemės valdų visoje ATR (3). Istorikai įvairiai įvardija susikūrusią naują valstybę. Vieni ją laiko federacija, kiti – konfederacija, tačiau visi pabrėžia, kad tai unikalus reiškinys Europoje. Abi šalys nebuvo patenkintos pasiektais rezultatais. Lénkijai nepavyko įgyvendinti Jogailaičių idėjos – suvienyti didelę Vidurio ir Rytų Europos dalį. Líetuvai skaudžiausia buvo tai, kad ji neteko teisės atskirai rinkti Lietuvõs didžiojo kunigaikščio ir jį inauguruoti Vìlniuje.

2. Mikalojus Radvila Juodasis

3. Mikalojus Radvila Rudasis

Abiejũ Tautũ Respùblikoje viršenybę turėjo Lénkija, tačiau Líetuvai pavyko išsaugoti LDK pavadinimą ir teritoriją (nors ir sumažėjusią), herbą, pareigybes, teismus, iždą, kariuomenę. Lietuvõs valstybingumas buvo palaikomas per vykdomosios valdžios institucijas. Pasirašius uniją sumažėjo Maskvõs pavojus, tačiau Líetuvai dar didesnę įtaką ėmė daryti lenkų kultūra, bajoriškos tradicijos. Liublino unija buvo kompromisas, kurį lėmė to meto aplinkybės.

1572 m. liepos mėn. Knišine mirė bevaikis Žygimantas Augustas. Tai buvo Gediminaičių (ir Jogailaičių) dinastijos, kuriai Lietuvà buvo tėvonija, pabaiga. Prasidėjo tarpuvaldis. Daug kandidatų pretendavo į ATR valdovus. 1574 m. vasario mėn. valdovu buvo karūnuotas Prancūzìjos karaliaus Karolio IX brolis Henrikas Valua. Jis – pirmasis svetimšalis, užėmęs ATR sostą. Henrikas Valua prisiekė vadovautis vadinamaisiais Henriko artikulais ir *Pacta conventa* sąlygomis. Šiais dokumentais buvo nustatytas valdovo santykis su Respublika, ir kiekvienas naujas valdovas ateityje turėjo jais vadovautis. Henrikas Valua soste išbuvo neilgai. Mirus broliui, jis išvyko į Prancūzìją. Po daugiau kaip metus trukusio tarpuvaldžio 1576 m. ATR valdovu buvo išrinktas Transilvānijos vaivada Steponas Batoras (valdė iki 1586 m.) (4).

4. Steponas Batoras

Balandžio mėn. jis buvo karūnuotas lenkų, o LDK jo karūnacijai pritarė tik birželio pabaigoje, kai išgavo vadovo pažadą LDK kariuomenės vadais skirti tik Lietuvõs bajorus, atlyginti už iš LDK atimtas ir prie Lénkijos prijungtas žemes.

Viena iš Stepono Batoro pasirašytų *Pacta conventa* sąlygų – reikalavimas baigti karą su Maskvà. Būdamas sumanus karvedys, geras diplomatas, naujasis valdovas sėkmingai šią sąlygą vykdė. 1582 m. Zapolės Jamo kaime buvo pasirašytos 10 metų paliaubos. Stepono Batoro valdymas buvo sėkmingas: Maskvõs valstybei nepavyko gauti priėjimo prie Báltijos jū́ros, ilgus metus trukusį Livònijos karą laimėjo ATR ir Švèdija, su ja 1583 m. buvo pasirašytos Pliusos paliaubos.

5. Liublino unija. Dailininkas J. Mateika. Viduryje su kryžiumi rankoje stovi Žygimantas Augustas

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl kilo Livònijos karas?
2. Koks įvykis tapo dingstimi pradėti šį karą?
3. Ko šiame kare siekė LDK ir Maskvõs valstybė?
4. Prisiminkite, kokiomis sutartimis galėjo remtis Lénkijos derybininkai teigdami, kad Lietuvà jau seniai yra inkorporuota į Lénkiją.
5. Kas privertė LDK delegaciją Seime sutikti su lenkų pasiūlytais reikalavimais?
6. Kaip ir kada baigėsi Livònijos karas?

ŠALTINIAI:

1. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė XVI a. antrojoje pusėje–XVII a. pradžioje

ATR siena

Nuo LDK atplėštos ir prie Lenkijos Liublino unijos išvakarėse (1569 m.) prijungtos žemės

LDK teritorija po Liublino unijos

Veližo žemė, atitekusi LDK pagal 1582 m. Jam Zapolės paliaubas

1579 ⚔ Mūšių vietos ir datos

Vaivadijų ribos

Valstybių sostinės

LDK vaivadijų centrai

Kuršo ir Žiemgalos kunigaikštystė – Lenkijos ir LDK vasalas nuo 1561 m.

Prūsijos kunigaikštystė – Lenkijos vasalas

Bendros LDK ir Lenkijos valdos

2. **Iš 1562 m. rugsėjo 13 d. Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės šlėktų kariuomenės susirinkimo Vitebske nutarimo:**

Prašymas karaliui, mūsų maloningajam ponui, visų Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės visokių luomų gyventojų žemininkų ir visos riterijos (šlėktų).

Visų pirma, kad karalius teiktųsi sušaukti bendrą su ponais lenkais seimą ir kad unija būtų sudaryta vieningai[1] daugiausia dėl 2 priežasčių, būtent rinkti vienam valdovui, mirus, neduok to Dieve, karaliui, mūsų maloningajam ponui, be įpėdinių, ir vienai ir bendrai gynybai, – kad bendrai šauktume seimus, lygiai naudotumėmės vienodomis su jais teisėmis ir laisvėmis, ir šito nuolankaus prašymo turime laikytis, išrinkę savo atstovus šituo reikalu turime nusiųsti pas ponus lenkus su jo karališkosios malonybės ir ponų tarėjų žinia.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 229–230.

3. **Iš 1569 m. Liublino unijos:**

1. Kad Lénkijos karalystė ir Lietuvõs Didžióji Kunigaikštỹstė yra jau vienas neišskiriamas vienalytis kūnas, taip pat viena bendra neišskiriama valstybė, kuri iš dviejų valstybių ir tautų susidarė ir susijungė į vieną tautą (visuomenę).

2. O kad tom dviem tautom visiems laikams įsakinėtų viena galva, vienas valdovas ir vienas bendras karalius, kuris bus renkamas bendrais lenkų ir lietuvių balsais ir rinkimus atliekant Lénkijoje, o paskui patepimą Lénkijos karaliumi ir vainikavimą darant Krokuvoje.

3. Lietuvõs didžiojo kunigaikščio išrinkimas ir jo apšaukimas (pakėlimas), kuris anksčiau buvo vykdomas Lietuvojè, privalo būti panaikintas taip, kad ateityje neliktų jokio ženklo ar panašumo, kuris rodytų ar reikštų Lietuvõs didžiojo kunigaikščio kėlimą, arba inauguraciją.

4. Abiejų tautų Seimas ir Taryba visuomet turi paklusti bendrai karalystei, Lénkijos karaliui, bendram valdovui, ir posėdžiauti ponai turi patys kartu su kitais ponais, kaip atstovai su atstovais, ir tartis bendrais reikalais tiek seime, tiek ir be seimo Lénkijoje ir Lietuvojè.

5. Pinigai tiek Lénkijoje, tiek Lietuvojè turi būti kalami bendru susitarimu vienodi ir lygaus svorio, dydžio ir prabos ir užrašo monetoje; tai privalo įvykdyti jo karališkoji didenybė ir tai privalės vykdyti jo karališkosios didenybės įpėdiniai.

6. Jokių kitų seimų, atskirų Lénkijos ir Lietuvõs luomams, nuo šio laiko karalius nešauks, bet visada šauks bendrus seimus tų abiejų tautų, kaip vienam kūnui, Lénkijoje, kur jo karališkajai malonybei ir Lénkijos bei Lietuvõs tarėjams atrodys tinkamiausia.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 232–233.

[1] Vieningai – bendrai.

4. Iš Lietuvõs ponų unijos projekto su Lénkija:

Visų pirma, kad Lénkijos karalystė ir Lietuvõs Didžiója Kunigaikštỹstė amžinais laikais rinktų vieną bendrą valdovą, Lénkijos karalių ir tą pat Lietuvõs didįjį kunigaikštį, lygiai bendrais balsais lygiu rinkikų skaičium.

O kas tuose rinkimuose bus išrinktas karaliumi, tas kartu turi būti išrinktas ir paskelbtas ir Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu.

O po karūnavimo per ketvirtį metų tas bendras valdovas, Lénkijos karalius ir tas pat Lietuvõs didysis kunigaikštis, turi ir privalės važiuoti į Lietuvõs Dìdžiąją Kunigaikštỹstę į Vìlnių į pakėlimą, ir kol nebus atvažiavęs į Lietuvõs Kunigaikštỹstę, kol nebus pakeltas įprastomis apeigomis į sostą ir mūsų teisių ir laisvių nebus prisiekęs, ten ligi to laiko negalės turėti valdžios, įsakinėti Lietuvõs Dìdžiajai Kunigaikštỹstei.

Dėl karaliaus ir to pat Lietuvõs didžiojo kunigaikščio rinkimų, taip pat dėl gynybos, didžiojo ir paprasto karo kėlimo, taikos sudarymo, visokių pasiuntinybių siuntimo į svetimus kraštus – lietuvio ir lenko kartu, ir mokesčių nustatymo abiejų valstybių žemių gynybai, vis vien kaip jie bus vadinami, išdėstomi ir nustatomi, – dėl visa to visada turi būti bendri seimai ir pasitarimai.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 230–231.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 2 šaltiniu, pasakykite priežastis, kurias nurodo LDK bajorai Vitebsko susirinkime, motyvuodami unijos su Lénkija būtinumą.
2. Perskaitę 3 ir 4 šaltinius, nurodykite, kuo LDK siūlytas unijos projektas skyrėsi nuo pasirašytos Liublino unijos.
3. Naudodamiesi 1 šaltiniu, nurodykite, kokios teritorijos buvo prijungtos prie ATR po Livònijos karo.

60. LDK VALSTYBINGUMO RAIDA PO LIUBLINO UNIJOS

- *Seimas – Respublikos politinio gyvenimo centras*
- *Pavietų seimeliai – LDK bajorijos interesų saugotojai*
- *Valstybės pilietis – bajoras*

1577 m. – konvokacija Vìlniuje

1581 m. įsteigtas Lietuvõs Vyriausiasis Tribunolas

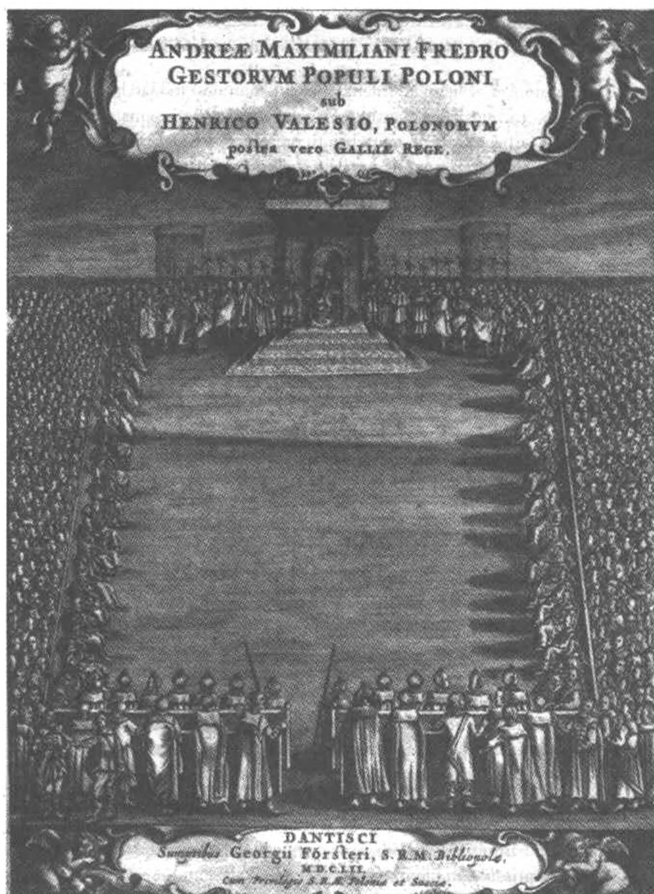
1652 m. pirmąkart LDK atstovas Seime pasinaudojo *liberum veto* teise

Liublino unija buvo nustatyta, kad bendros ATR institucijos bus valdovas ir Seimas, valstybė įgyvendins bendrą užsienio politiką ir turės bendrus pinigus. Seimas iš Krokuvos buvo perkeltas į Váršuvą, arčiau Lietuvõs (1). Pasirašius uniją teko prisitaikyti prie naujos padėties: nei Lietuvõs didžiojo kunigaikščio karūnacija, nei seimai Lietuvojè nevykdavo. ATR Seimą sudarė dveji rūmai – Senatas (iš Lénkijos Senato ir LDK Ponų tarybos narių) ir Atstovų rūmai. Senatą sudarė 140 senatorių, o Atstovų rūmus – 170 pavietų atstovų. LDK senatoriai buvo vaivados, vyskupai, kiti centrinės valdžios pareigūnai, jie senatoriaus titulą turėdavo iki gyvos galvos. Senatoriai nuo Seimo atstovų skyrėsi apranga: jie galėjo avėti raudonus batus ir sėdėti su kepurėmis net karaliaus akivaizdoje. ATR Seime Líetuvai atstovavo tik 48 pasiuntiniai ir 30 senatorių. Senato posėdžiams pirmininkavo karalius, Atstovų rūmų posėdžiams – Seimo darbo pradžioje išrinktas Seimo maršalas. Seimo darbas prasidėdavo ir baigdavosi karaliaus rankos bučiavimu.

ATR seimai buvo kelių rūšių. Paprastieji, arba ordinariniai, seimai rinkdavosi kas dvejus metus, jų darbas trukdavo šešias savaites spalio – lapkričio mėnesiais. Svarbiausiems klausimams spręsti Seime būdavo sudaromos komisijos. Nepaprastieji, arba ekstraordinariniai, seimai buvo šaukiami atsiradus svarbiems reikalams. ATR Seimo kompetencijai priklausė daug daugiau klausimų nei tik priimti įstatymus. Jis vykdė vidaus ir užsienio politiką, tvarkė mokesčių, muitų, rinkliavų, iždo, vykdomosios

valdžios, karaliaus rinkimo, kėlimo į aukštesnes pareigas, pilietybės ir kitus reikalus. Seimas buvo viso ATR politinio gyvenimo centras. Valstiečių ir miestiečių atstovai Seime nedalyvavo, nes nebuvo valstybės piliečiai. Respublikos piliečiai buvo bajorai. Lietuvoje jie sudarė apie 5–6 proc. visų gyventojų, lietuvių žemėse – iki 10–11 proc., gudų – 3–3,5 proc. Turtiniu ir kalbiniu požiūriu LDK bajorija buvo nevienalytė, bet laikė save lietuvių tauta.

Įstatymai Seime būdavo priimami vienbalsiai, tačiau ilgainiui tai tapo Seimo problema. Griežtas vadovavimasis pavietų seimelių instrukcijomis, kai nebuvo galima pakeisti nė žodžio, *liberum veto* teisė trukdė priimti įstatymus, trikdydavo Seimo darbą, net išardydavo seimus. 1652 m. LDK atstovas, pasinaudodamas *veto* teise, pirmąkart nutraukė Seimo darbą. Tai buvo Trākų vaivadijos Upytės pavieto pasiuntinys Vladislovas Sicinskis (savo baladėje „Čičinskas" jį aprašė Maironis). 1587–1648 m. iš 26 seimų 9 baigėsi be rezultatų. 1648–1696 m. iširo 16 seimų. Paskutinio Saksų dinastijos atstovo – Augusto III (valdė 1733–1763m.) – laikais jau nė vienas seimas nebuvo rezultatyvus.

1. Henriko Valua Seimas (1573 m.)

Įstatymai Líetuvai ir Lénkijai buvo priimami atskirai. LDK senatoriai ir pavietų atstovai Líetuvai skirtus įstatymus aptardavo ir parengdavo bendruose – Volkovyske ar Slonime vykusiuose – generaliniuose seimeliuose ar atskirose Seimo sesijose. Nors Lietuvõs atstovai savo generaliniuose suvažiavimuose ir svarstydavo LDK svarbius klausimus, jų sprendimai neprilygdavo ATR Seimo sprendimams. Įstatymo galią šie įgaudavo tik tada, kai juos patvirtindavo bendras Seimas. Lietuvõs ir Lénkijos bajorijai suartėjus, konvokacijos išnyko, XVIII a. jas pakeitė konfederaciniai seimai, juose nebegaliojo *liberum veto* teisė, nutarimams priimti pakakdavo balsų daugumos. Konfederaciniai seimai būdavo šaukiami siekiant stabilizuoti Seimo darbą, kad būtų galima priimti svarbius valstybės įstatymus. Nepatenkinti karaliumi bajorai suvažiuodavo į **ròkošus**. Mirus valdovui, rinkdavosi dviejų savaičių konvokaciniai seimai, juose buvo sprendžiami tarpuvaldžio reikalai ir aptariami naujo valdovo rinkimai. Tarpuvaldžiais ATR vadovavo Gniezno arkivyskupas. Rinkiminiuose, arba elekciniuose, seimuose buvo renkamas valdovas, o karūnaciniuose – vainikuojamas. Karalių rinkdavo Volios kaimo karalių rinkimo lauke netoli Váršuvos, o karūnuodavo Krokuvoje (**3**). Išrinktas Lénkijos karalius iškart tapdavo ir Lietuvõs didžiuoju kunigaikščiu, nes atskira vainikavimo ceremonija LDK buvo panaikinta. Per karūnavimą ir prisiekiant būtinai turėdavo dalyvauti ir Lietuvõs atstovai. Jeigu per priesaiką jų nebūdavo, karalius jiems turėdavo prisiekti atskirai.

Abiejų̃ Tautų̃ Respùblikoje aukščiausioji vykdomoji valdžia priklausė karaliui. Jis buvo valstybės suverenumo reiškėjas. Nuo 1573 m. karalius buvo renkamas iki gyvos galvos be paveldėjimo teisės (1). Tačiau ATR karaliaus valdžia nebuvo stipri. Abiejų tautų bajoriją siejo stipraus valdovo baimė. Principas „Laisvai sau poną renkame“ buvo svarbiausia bajorijos teisė. Įstatymai buvo skelbiami karaliaus vardu, bet juos priimdavo Seimas; karalius skyrė pareigūnus, bet jie nebuvo jam pavaldūs; karalius buvo ginkluotųjų pajėgų vadas, bet jo valdžią ribojo etmonai; karalius vadovavo šalies užsienio politikai ir finansams, bet jį kontroliavo Seimas. 1581 m. įsteigus bajorų renkamą Lietuvõs Vyriausiąjį Tribunolą (Lénkijoje jis buvo įkurtas jau anksčiau), valdovas neteko teisės suteikti amnestiją, jis turėjo paklusti *Pacta conventa* reikalavimams.

XVI a. antrojoje pusėje–XVII a. pirmojoje pusėje seimai buvo šaukiami reguliariai. Į karaliaus nuomonę buvo atsižvelgiama, bet nuo XVII a. antrosios pusės padėtis pasikeitė (**2**) – valdovo įtaka šalies gyvenimui susilpnėjo, didėjo didikų reikšmė. Nuo 1631 m. karalius be Seimo žinios negalėjo įsigyti dvarų, nuo 1641 m. – vykti į užsienį, net vesti. Tačiau karaliaus nebuvo galima kritikuoti, jo akivaizdoje buvo draudžiamos dvikovos ar muštynės. Karalius šaukdavo Seimą, skirdavo garbės titulus, apdovanodavo ordinais.

XV–XVI a. LDK valdymas buvo pertvarkytas pagal Lénkijos pavyzdį. Valstybės centrinės valdžios struktūros, įsigalėjusios iki Liublino unijos, liko tos pačios. LDK centrinės valdžios pareigūnai, silpstant karaliaus valdžiai, tapdavo vis svarbesni. Savo veikla jie įtvirtino Lietuvõs atskirumą nuo Lénkijos. Maršalas, kancleris, iždininkas, etmonas buvo svarbiausios to meto Lietuvõs valstybės pareigybės.

Maršalai buvo du – žemės ir dvaro. Žemės maršalas atsakė už valdovo aplinkos viešąją tvarką ir saugumą, vadovavo iškilmėms.

Dvaro maršalas buvo jo pavaduotojas. Maršalo valdžios ženklas – lazda. Svarbiausias LDK pareigūnas buvo kancleris, jis su pakancleriu saugojo LDK didįjį ir mažąjį antspaudus. Valdovo skelbiami dokumentai be LDK antspaudų negaliodavo. Abiejų̃ Tautų̃ Respùblika neturėjo bendro biudžeto, nes LDK bajorų nuostata buvo – turėti savo iždą, kuriuo rūpinosi iždininkas. Jis tvarkė mokesčius, muitus, valstybinius dvarus ir įmones, mokėjo atlyginimą samdytai kariuomenei. Dvaro iždininkas buvo jo pavaduotojas, jis prižiūrėjo asmeninį didžiojo kunigaikščio biudžetą. Liublino unijoje buvo nustatyta, kad ATR turi būti bendri pinigai, bet leista monetas kalti kiekviename krašte su savo antspaudu.

2. Zigmanto Vazos herbas. Medžio raižinys (iliustracija iš Kvirino Knoglerio veikalo *Theatrum sancti Casimiri*, 1604 m.)

1564–1566 m. teismo ir administracijos reformos LDK griežtai nustatė pavietų vėliavų dydį. Lénkija ir Lietuvà kariuomenes, kurias sudarė šauktiniai, išlaikė iš savo valstybių iždo. Kariuomenėms vadovavo etmonai. Jų tai pat buvo du – didysis ir lauko. Didžiuoju etmonu paprastai buvo skiriamas Vìlniaus arba Trãkų vaivada. Etmonai buvo atsakingi už pasirengimą karui, vadovavimą kariuomenei per karą. Bajorui kariui tampant žemvaldžiu ilgainiui padidėjo samdytos kariuomenės vaidmuo, kuriai vadovavo lauko etmonas.

Užsienio politika, kurią Liublino unija skelbė bendra, buvo padalyta į įtakos sritis. LDK kancleriai tvarkė diplomatinius santykius su Rùsija, Švèdija. Lénkija labiau rūpinosi santykiais su Prūsija ir Osmãnų impèrija. Pagrindinės užsienio politikos kryptys

3. Seimelis mažame mieste. J. P. Norblinas

buvo derinamos Seime. Tačiau Lietuvà gynė ir savo interesus. Ji prieštaravo mėginimams telkti lietuvių ir lenkų kariuomenę karui su Švèdija ar turkais, 1611 m. pasisakė prieš Zigmanto Vazos (2) norą prijungti Smolenską prie Lénkijos, atsisakė praleisti Lénkijos kariuomenę į Rùsiją. 1627 m. sudarė paliaubas, o 1655 m. – Kėdáinių uniją su Švèdija.

Antrajame Lietuvõs Statute patvirtinti pavietų bajorų seimeliai (3) įteisino visų bajorų pilietybę ir įtraukė juos į politinį valstybės gyvenimą. Pasirašius uniją išaugo jų vaidmuo ir teisės. Į pavietų seimelius rinkdavosi visi bajorai. Pavietų seimelių pasiuntiniai atstovavo pavieto bajorams Seime ir turėjo sprendžiamąjį balsą. Jie turėdavo seimelių instrukcijas, kurių privalėjo griežtai laikytis. Po Seimo darbo pavietų seimeliuose buvo priimami arba atmetami Seimo priimti įstatymai (konstitucijos). Seimelių nutarimų įteisinimas valstybiniu lygmeniu menkino paties Seimo darbą, paralyžiavo įstatymų leidimą.

Vieno luomo – bajorų – įsigalėjimas valstybėje, jo teisių ir laisvių gynimas neatsižvelgiant į kitus luomus bei valdovą, **decentralizācija** ilgainiui sužlugdė valstybę.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kas sudarė ATR Seimą?
2. Kokių galių turėjo ATR Seimas?
3. Kokios buvo seimų rūšys?
4. Kaip buvo priimami įstatymai? Kuo buvo pragaištinga *liberum veto* teisė?
5. Kada ir kodėl išaugo pavietų bajorų seimelių vaidmuo?
6. Ar turėjo pavietų seimeliai įtakos saugant LDK valstybingumą?

ŠALTINIAI:

1. Iš 1673 m. sausio 4 d. Seimo nutarimo „ATR šaukimas Lietuvojè".

Kadangi piliečių sielas labiausiai jungia ir respublikai darnumo teikia lygybė, ją norime turėti šioje Respublikoje tarp Lénkijos ir Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės tautų, todėl remdamiesi šio susirinkimo autoritetu ir amžinu įstatymu norime, kad kas trečias Lénkijos ir Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės luomų seimas, kai iš eilės Lietuvõs Dìdžiajai Kunigaikštỹstei tenka atstovų rūmų direktoriaus pareigos, vyktų Lietuvõs Didžiõjoje Kunigaikštỹstėje Gardino mieste, išskyrus tarpuvaldžio konvokacijų, taip pat elekcijų[1] ir karūnavimo seimus, kurie turi būti Lénkijoje. Tačiau tautų alternatas[2], kaip ir anksčiau, turi būti laikomas. Lénkijos ir Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės pasiūlymų seimuose po kitas kito turi paduoti antspaudininkai, Lénkijos savo, o Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės antspaudininkai savo klausimais, taip pat atsakydami į atstovų rūmų pasveikinimus ir atsisveikinimus, išrinkto maršalko [maršalo] pareiškimų priėmimas turi palikti Lénkijoje lenkų, Lietuvõs Didžiõjoje Kunigaikštỹstėje – lietuvių antspaudininkų rankose, tačiau Maskvõs, turkų, totorių ir kazokų pasiuntinius, atvykstančius į tą Seimą, turi išlaikyti Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės iždas, kaip Lénkijoje Váršuvos seimo metu juos išlaiko Lénkijos iždas.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 312.

2. Apie seimus Karalystėje ir Lietuvojè (1679 m.).

Anais metais vyko pirmasis Seimas Lietuvojè, Gardine[3]. Lietuvõs ponai iš mūsų per jėgą išreikalavo konstitucijos [pataisą][4], kad du seimai vienas po kito vyktų Karalystėje, o trečias – Lietuvojè, tik labai *molestum*[5] mūsiškiams ten važinėti, o tai jau yra *perpetuitas*[6], nes tampa *in usum*[7]. Mūsų kariuomenė [praėjusiais] metais, būdama stovykloje prie Trembovlios ir vasarą, ir žiemą, nebe kareiviais, bet ūkininkais buvo: sėjo, arė ir visko turėjo užtektinai, kaip namuose, mat [valstybės] ūkio [būklė] vertė [tuo užsiimti]. Jiems trūko tik žmonelių.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, Vilnius, 2001, p. 146–147.

---

[1] Elèkcija – rinkimai į kokią nors vietą ar pareigas.

[2] Alternãtas – taisyklė, nustatanti tarptautinę sutartį pasirašančių vienodo rango diplomatų, šalių pavadinimų, antspaudų ir teksto eiliškumą.

[3] Prasidėjo gruodžio 14 d., vadovavo Pranciškus Sapiega, Lietuvõs arklidininkas.

[4] Kalbama apie 1673 m. sausio 4 d. Seimo nutarimą dėl Karalystės ir LDK seimų šaukimo Gardine.

[5] *Molestum* (lot.) – sunku.

[6] *Perpetuitas* (lot.) – visam laikui.

[7] *In usum* (lot.) – papročiu.

3. Prancūzų karininko G. Boplano (*Beauplan*) pastabos apie Lénkijos karalių rinkimą, šlėktų laisves ir papročius (1632 m.):

Kai tik karalius Zigmantas III baigė gyvenimą, Gniezno arkivyskupas, Karalystės primas[8], sušaukė senatorius į Váršuvą. Tie suvažiuoja ir tariasi dėl naujo karaliaus rinkimo vietos ir laiko. Paskui grįžta į vaivadijų ir žemių seimelius, ten su broliais šlėktomis perkratinėja kandidatų privalumus ir rašo nutarimus. Visa tai turi būti priimta vienbalsiai, vienas žodis „neleidžiu" viską sugriauna.

Paskirtą dieną visi susirenka lauke prie Váršuvos, vadinamame Volia. Ten apkasa keturkampį (po 1200 pėdų kiekviena pusė) šešių pėdų gylio grioviu, kad arkliai negalėtų įeiti į tą vietą. Vidury to apkasto lauko pastato dvi didžiules palapines, vieną – senatui, kitą – žemių pasiuntiniams. Patikrinę seimelių rinkimų nutarimus, pasiuntiniai ir senatas kasdien tariasi, ką pasirinkti kandidatu ir užsitikrinti laisves ir savo privilegijas. Renkant jo didenybę karalių Vladislovą IV, tie pasitarimai truko dvi savaites, o raitų šlėktų buvo daugiau kaip 80 tūkstančių. Kiekvienas senatorius ir didesnis ponas atsivedė savo kariuomenę.

Etmonas Potockis jos turėjo 7000, kiti – pagal išgales; tada kiekvienas stengėsi parodyti, kad jos turi kuo daugiau ir ji kuo prašmatnesnė. Visą tą laiką visi tie šlėktos laikė kojas bemaž balnakilpėse, pasirengę įpulti ir kapoti visus tuos, kurie prieš laisvus rinkimus ar jų privilegijas norėtų ko nors imtis. Pagaliau susitarė, kad karaliumi bus renkamas Vladislovas: deputatai pasirašė elekcijos aktą, paskui kiekvienas nuėjo prie savo vaivadijos kariuomenės būrio.

Pagal: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija*, Vilnius, 2001, p. 84–85.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

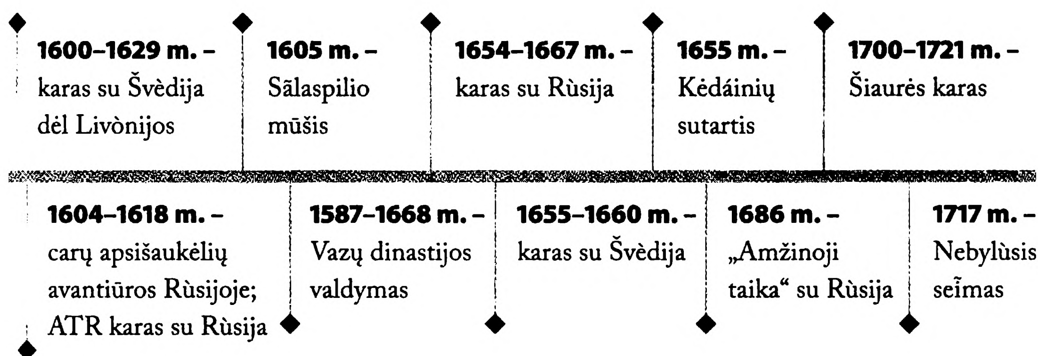
1. Kada ir kodėl buvo numatyta kas trečią seimą šaukti LDK (2 šaltinis)? Kur LDK vykdavo seimai?
2. Koks buvo Lénkijos bajorų požiūris į seimų šaukimą LDK (2 šaltinis)?
3. Kokia buvo Respublikos kariuomenės būklė (3 šaltinis)?

---

[8] Prìmas – katalikų ir anglikonų arkivyskupas (metropolitas), pirmasis savo šalyje vyskupas pagal rangą ir teises.

61. SVARBIAUSIOS LDK UŽSIENIO POLITIKOS PROBLEMOS XVII–XVIII A.

- *Sãlaspilio mūšis – įspūdinga, bet naudos nedavusi LDK pergalė*
- *Livònijos netektis – smūgis ATR ekonomikai*
- *Per XVII a. vidurio karus LDK patyrė didžiulių ūkinių ir demografinių nuostolių*

Didžiausia LDK užsienio politikos problema buvo santykiai su Švèdija ir Rùsija. 1587 m. ATR valdovu išrinkus Zigmantą Vazą (valdė 1587–1632 m.) (1), Švèdijos karaliaus sūnų, buvo viliamasi, kad bus sudaryta Švèdijos ir ATR sąjunga prieš Mãskvą. 1592 m. mirė Švèdijos karalius Jonas III ir Zigmantas Vaza išvyko į Švèdiją užimti karaliaus sosto, bet jam sutrukdė dėdė Karolis, kuris vėliau pasiskelbė Karoliu IX ir, subūręs Zigmanto Vazos priešininkus, jį nugalėjo. Zigmantas Vaza neketino su tuo taikstytis ir ruošėsi karui, tačiau Karolis IX jį aplenkė ir 1600 m. rudenį su kariuomene įžygiavo į Livòniją.

Livònijos vaidmuo ATR, ypač LDK ekonominiam gyvenimui, buvo labai svarbus. Vakarų Europoje pradėjo plėtotis nauji – rinkos ekonomikos santykiai, ir Báltijos jūra, jos uostai, ypač Rygà, per kurią vyko intensyvi prekyba, tapo gyvybiškai svarbūs Báltijos regiono valstybėms. Švedų įsiveržimas sukėlė pavojų šiaurinių sienų saugumui ir nusistovėjusiai prekybai Dauguva per Rỹgą. Švedų kariuomenė buvo sustabdyta 1605 m. prie Sãlaspilio (Kircholmo), kur ją sumušė **Jono Karolio Chodkevičiaus** (1560–1621 m.) vadovaujama LDK kariuomenė (2, 3).

1. Zigmanto Vazos atvaizdas iš trečiojo Lietuvõs Statuto, 1588 m.

Šia pergale nebuvo pasinaudota – Seimas neskyrė lėšų karui tęsti. 1611 m. su švedais buvo pasirašytos paliaubos, bet švedai Livònijoje vis tiek liko. Šiuo laikotarpiu tiek ATR, tiek Švèdija įsivėlė į Rùsijos reikalus. Rùsija tuo metu išgyveno suirutę. XVI a. pabaigoje, mirus Ivano Rūsčiojo sūnui Fiodorui, zemskinis susirinkimas caru išrinko Borisą Godunovą. Šiam netikėtai mirus prasidėjo carų apsišaukėlių laikotarpis. Juos rėmė ATR, ji siekė išplėsti savo įtaką Rùsijoje. Tačiau apsišaukėlių nerėmė Maskvà. Caru paskelbtas bojarinas Vasilijus Šuiskis su Švèdija sudarė sąjungą ir įsipareigojo atsisakyti pretenzijų į Livòniją. ATR 1609 m. paskelbė karą Rùsijai, net užėmė Mãskvą.

Dalis Rùsijos bojarinų caru paskelbė Zigmanto Vazos sūnų Vladislovą. Tačiau Vazoms nepavyko užimti Rùsijos sosto, nes sukilo Maskvà, net LDK etmono Jono Karolio Chodkevičiaus vadovaujama kariuomenė nesugebėjo prasiveržti ir padėti kremliuje esančiai įgulai. Ši pasidavė, rusai su ja žiauriai susidorojo. 1613 m. Rùsijos caru tapo Michailas Romanovas, Romanovų dinastijos (1613–1917 m.) pradininkas. ATR 1618 m. pabaigoje Deulino kaime, netoli Maskvõs, sudarė paliaubas su Rùsija. Líetuvai buvo grąžintas Smolenskas, o Lénkijai – Černigovo ir Seversko žemės.

Su švedais pasirašytos paliaubos buvo netvirtos, jie telkė jėgas, stiprino kariuomenę. Livònijos gynyba buvo patikėta LDK, nes Livònijos likimas tada buvo vienas svarbiausių LDK ekonominio ir politinio gyvenimo klausimų. Lenkai tuo laikotarpiu buvo susirūpinę Osmãnų impèrijos keliamu pavojumi. LDK paramos iš jų negavo. Švedai 1621 m. pradėjo puolimą, rudeniop užėmė Rỹgą. Atkirtus Rỹgą, pasunkėjo LDK prekybos Daũguva sąlygos, komplikavosi LDK šiaurinių sienų apsauga.

Rygõs netektis parodė, kad karaliaus rūmai nesuvokė politinės padėties ir koks svarbus yra LDK vaidmuo ginant Livòniją. Nepaisant LDK lauko etmono Kristupo Radvilos pastangų, 1625 m. buvo prarasta vienintelė Šiáurės Lietuvõs Bìržų pilis. Bloga ekonominė krašto būklė, maras, lėšų trūkumas 1629 m. privertė su švedais sudaryti paliaubas, jos buvo pasirašytos Altmarke, netoli Malborko (buvusio Marienburgo). Paliaubos ATR buvo nenaudingos, nes ji prarado didžiąją dalį Livònijos (**1**). Vasalėmis liko tik Kuršo ir Latgalos kunigaikštystės. ATR švedų naudai buvo priversta atsisakyti

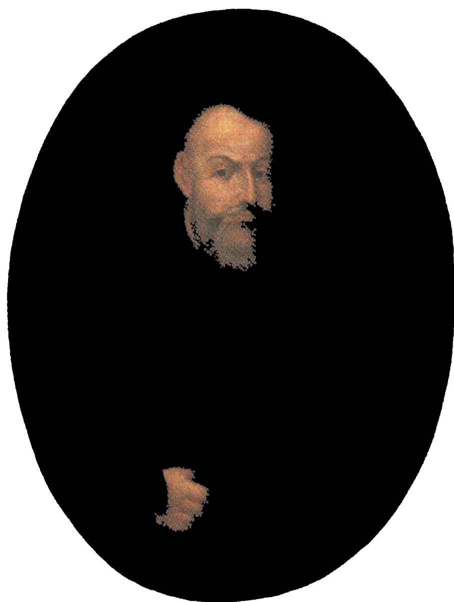
2. Sālaspilio (Kircholmo) mūšio vaizdas

muitų rinkimo iš Lietuvōs ir Lénkijos jūrų prekybos. LDK tikslas turėti priėjimą prie Báltijos jū́ros per Daũguvą ir Rygōs uostą žlugo. Pagal šias paliaubas švedai 1629–1635 m. valdė ir Klaĩpėdos uostą.

XVII a. buvo sudėtingas ne tik Líetuvai. Krizė buvo apėmusi visą Europą. Daug negandų atnešė Trisdešimtmetis karas (1618–1648 m.), kuriame dalyvavo svarbiausios Europos valstybės – Ánglija, Dãnija, Nýderlandai, Švèdija, Prancūzijà, Itãlija. Pasirašyta Vestfalijos taika (1648 m.) nepašalino šių valstybių nesutarimų. Krizė Vidurio ir Vakarų Europoje palietė ir Rytų Europą, jos epicentru tapo ATR.

Daugiausia negandų sukėlė XVII a. viduryje vykęs karas su Rùsija (1654–1667m.), istorijoje vadinamas „tvanu" (**4**). Jo pradžia galima laikyti 1648 m., kai sukilo ukrainiečiai, vadovaujami etmono Bohdano Chmelnyckio. Lénkijai malšinti sukilimą padėjo LDK. Jausdamas, kad gali pralaimėti, Bohdanas Chmelnyckis paprašė Maskvōs paramos, ji, tikėdamasi prisijungti ukrainiečių ir gudų žemes, neatsisakė padėti. 1654 m. pradžioje Perejaslavlyje buvo paskelbtas Ukraìnos prijungimo prie Rùsijos aktas. Tų pačių metų gegužę Rùsija užpuolė ATR. Šiai buvo sunku gintis, nes Lietuvà ir Lénkija buvo puolamos atskirai. Be to, rusų puolimui nebuvo tinkamai pasirengta. Žlugus viltims, kad į pagalbą ateis lenkai, vieni Lietuvōs bajorai tikėjosi, kad pagelbės Švèdijos karalius, kiti – kad Rùsijos caras.

1655 m. rugpjūčio 8 d. rusai ir kazokai įsiveržė į Vìlnių – jis buvo užimtas, pirmąkart Lietuvōs istorijoje. Miestas buvo plėšiamas, žiauriai niokojamas, ypač kazokų, keršijančių už 1648 m. sukilimo numalšinimą Ukraìnoje. Teigiama, kad Vìlnius degęs

3. Jonas Karolis Chodkevičius

net 17 parų. Žuvo daugybė miesto gyventojų. 1661 m. Vìlnius buvo išvaduotas. Iš Vìlniaus rusai ir kazokai veržėsi prie vakarinių Lietuvõs sienų. Buvo užimtas Kaũnas ir Gar̃dinas.

Pasinaudojusi sunkia ATR padėtimi, karą pradėjo Švèdija. Buvo užimta visa Lénkija, dalis LDK didikų ir bajorų, kuriems vadovavo Jonušas Radvila, manė, kad unija su Švèdija būtų buvęs išsigelbėjimas. 1655 m. nutraukus uniją su Lénkija buvo pasirašyta Kėdáinių sutartis (**2**). Tačiau švedams Abiejũ Tautũ Respùblikoje nepavyko ilgiau išsilaikyti. 1660 m. Olivoje buvo sudaryta taika, kuria Jonas Kazimieras (valdė 1648–1668 m.) atsisakė pretenzijų į Švèdijos sostą. Karai su Švèdija baigėsi.

Po Olivos taikos ATR veiksmai prieš Rùsiją tapo aktyvesni, tačiau karas užsitęsė, ir tik 1667 m. pradžioje Andrusove prie Smolensko buvo sudarytos paliaubos su Maskvà, 1686 m. jos patvirtintos Amžinąja taika. ATR neteko kairiakrantės Ukraìnos su Kìjevu, Seversko žemės su Černigovu, Smolensko su apylinkėmis. Tokios sienos išliko iki pat pirmojo ATR padalijimo (1772 m.). Karo su Rùsija padariniai: sumažėjo valstybės teritorija, smuko jos ekonominė galia, nukentėjo politinis autoritetas. 1668 m. Jonas Kazimieras atsisakė sosto, išvyko į Prancūzìją, ten 1672 m. mirė. Baigėsi Vazų dinastijos valdymo laikotarpis.

1669–1696 m. ATR valdė vietiniai valdovai – Mykolas Kaributas Višnioveckis ir Jonas Sobieskis (4), 1683 m. Víenos mūšio prieš Osmãnų impèrijos kariuomenę nugalėtojas. 1697 m. ATR valdovu buvo išrinktas Saksonijos kurfiurstas Frydrichas Augustas, karūnuotas Augusto II (valdė 1697–1733 m.) vardu.

Šiuo laikotarpiu Rùsijoje įsigalėjo naujas valdovas – Petras I, jis siekė modernizuoti šalį. Vienas jo užsienio politikos tikslų buvo gauti priėjimą prie Báltijos jūros ir plėsti prekybą su Europa – taip susidūrė Rùsijos ir Švèdijos interesai. Į konfliktą įtraukta ir ATR. Prasidėjo Šiaurės karas (1700–1721 m.), per jį ATR patyrė didžiulių nuostolių. Karas vyko Livònijoje, Dãnijoje, Lietuvõs, Lénkijos, Ukraìnos teritorijose. Per karą Lietuvà buvo niokojama, kūrėsi viena kitai priešiškos bajorų konfederacijos. Į ATR reikalus kišosi Rùsija, pasiskelbusi ATR bajorijos gynėja. 1717 m. Nebyliojo seimo

metu ji kėlė savo sąlygas, kurias priėmusi ATR tapo priklausoma nuo Rùsijos. Nebylusis seimas sutiko su reikalavimais (turėjo būti ribojamas kariuomenės dydis (Lénkija galėjo turėti 18 000, o LDK – 6 270 karių), buvo draudžiama bajorams sudaryti konfederacijas), nes juto spaudimą – dirbo apsuptas rusų kariuomenės. Iš seimelių buvo atimta teisė spręsti karinius ir finansinius klausimus. Nebylusis seimas visiškai priklausė nuo Petro I.

Šiaurės karas baigėsi 1721 m. Ništato taika. Rùsija gavo priėjimą prie Báltijos jūros, tapo viena galingiausių šio regiono valstybių kartu su Prūsija ir Áustrija ėmė daryti jam įtaką.

4. Jonas Sobieskis

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl XVII a. pradžioje kilo karas su Švèdija?
2. Kokių teritorijų ATR neteko po Altmarko paliaubų? Kaip tai atsiliepė valstybės ūkiui?
3. Kodėl kilo 1654 m. karas su Rùsija?
4. Kokie buvo šio karo padariniai Líetuvai, Vìlniui?
5. Kokias teritorijas prarado ATR, sudarydama Andrusovo paliaubas?
6. Paaiškinkite, kodėl Nebyliojo seimo nutarimai parodė ATR silpnumą.
7. Nurodykite, kokie buvo XVII–XVIII a. karų padariniai ATR.

ŠALTINIAI:

1. ATR teritorinė kaita XVII a.–XVIII a. pirmoje pusėje

ATR sienos 1582 m.	Žemės, atitekusios Rusijai 1634 m.
LDK sienos 1582 m.	ATR rytinė siena 1667 m., 1686 m.
Žemės, prijungtos prie ATR 1619 m.	1654 ✗ Mūšių vietos ir datos
Žemės, atitekusios Švedijai 1629 m.	

2. Iš Kėdáinių sutarties:

Kad visų LDK esančių ir praktikuojamų religijų laisvė, taip pat visų bažnytinių bendruomenių, asmenų, dvarų privilegijos, teisės, lengvatos, o visų pirma Ròmos katalikų Bažnyčios vyskupų dignitorijos ir jurisdikcijos, taip pat graikų tikybos laisvės ir beneficijos, taip pat abiejų lyčių vienuolijų vienuolynai ir kolegijos, abatijos, prepozitūros, kanauninkystės, parapijos, mokyklos, prieglaudos ir visos kitos šventos vietos su jų funkcijomis, apeigomis bus nepakeistos, saugomos.

Pagal: *Senoji Lietuvos literatūra*, d. 2, Vilnius, 1994, p. 117, 121, 123.

3. **Iš Lietuvõs instigãtoriaus[1] Vincento Ordos atsišaukimo į gyventojus, kviečiančio pasiduoti caro Aleksejaus Michailovičiaus valdžiai:**

Maloningieji ponai rotmistrai, buvę prieš tai šviesiausiojo jo malonybės Lénkijos karaliaus kariuomenės gretose, mano maloningieji ponai.

Kokioje nemalonėje ir kokiame nelemtame laimės posūkyje už mūsų nuodėmes lieka mūsų mylimiausia tėvynė, nebereikia ir kalbėti; Viešpats Dievas jau įvykdė viso to pradininkui egzekuciją, dar didesnę ir dar sunkesnę negu toji, kurią įvykdė savo negarbinga, pragariška, arijoniška veikla, panašia į Dievo bausmę; kokią nešlovę ir panieką mes kenčiame nuo įžūlių užjūriečių (švedų), ir ašarų nepakanka tam išreikšti, patyriau aš tai pats dėl Kėdáinių gėdos. Pasirinkome laimingą, dievobaimingą ir maloningą jo malonybę šviesiausiąjį carą, mano viešpatį, kuris savo privilegija patvirtino visas teises ir laisves visoms Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės tautoms; o į tas pačias laisves kviečiu aš ir jus.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 311.

4. **Iš Venècijos respublikos diplomato kunigo Mikelio Biankio (*Bianchi*) teksto:**

Barbariškiausiai, panašiai kaip Smolenske, buvo pasielgta su katalikų bažnyčiomis; kelios iš jų buvo sudegintos. Priešo valiai buvo palikti auksiniai daiktai ir brangūs baldai. Nuostoliai nesuskaičiuojami, nes neįmanoma nei atgauti pagrobtų turtų, nei atstatyti nuniokotų kaimų bei miestų pastatų, nei susigrąžinti į darbą kaimiečių, kurie buvo išvežti ir apgyvendinti tose Maskvõs kunigaikštystės vietose, kur labiausiai trūksta žmonių; dalis išvežtųjų papildė dėl maro sumažėjusį gyventojų kiekį Maskvõs mieste ir apylinkėse. Jeigu pats nebūčiau matęs per ištisus šešis mėnesius judėjusios begalinės virtinės ratų, pilnų visokio grobio ir nesuskaičiuojamo kiekio išvežamų arklių ir kitų galvijų, negalėčiau patikėti. Kalbėdamas apie šiuos įvykius, galiu drąsiai teigti, kad esu matęs ne mažiau kaip šimtą tūkstančių vežimų, prikrautų menkaverčių baldų, iš bažnyčių išplėštų metalo gabalų, vario, geležies, alavo, švino dirbinių, vilnos ir kanapių audinių ir įvairiausių kitų bent kiek vertės turinčių daiktų.

Pagal: Michele Bianchi (Alberto Vimina), *Trumpas pasakojimas apie Lietuvos–Lenkijos karą su Maskva XVII a. viduryje*, Vilnius, 2004, p. 41.

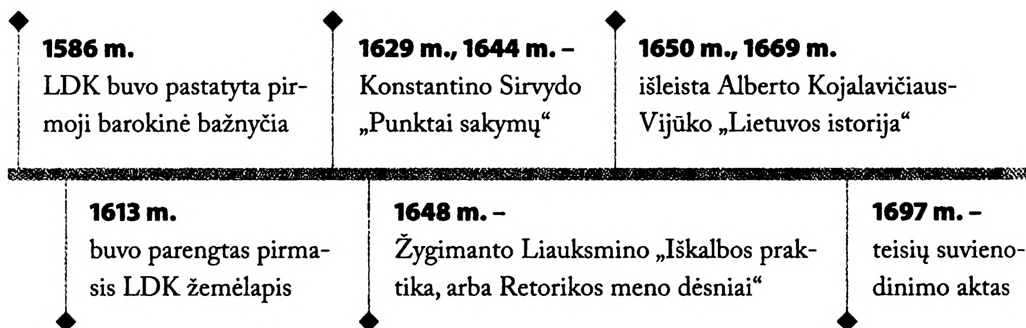
DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu nurodykite, kokių teritorijų ATR neteko: po Altmarko paliaubų. Po Andrusavos taikos?
2. Remdamiesi 2 šaltiniu, pasakykite, kodėl dalis LDK bajorijų pasirašė uniją su švedais.
3. Remdamiesi 3 šaltiniu, pasakykite, kodėl unija su švedais vadinama „Kėdáinių gėda“. Kas šiame šaltinyje kaltinamas „arijoniška“ veikla ir kodėl, kokios šio šaltinio autoriaus nuostatos?
4. Remdamiesi 4 šaltiniu, pasakykite, kokie Venècijos respublikos diplomato įspūdžiai apie ATR ir Rùsijos karą.

[1] Instigãtorius – Lénkijos ir Lietuvõs valstybėje nuo 1557 m. teismo pareigūnas, palaikantis kaltintojų pusę valstybės išdavimo ir iždo bylose.

62. LIETUVOS KULTŪROS BRUOŽAI XVII–XVIII A.

- *Barokas – pirmoji Europos kultūros epocha, dariusi didelę įtaką Lietuvõs menui ir kultūrai*
- *Vìlniaus universitetas tapo svarbiausiu mokslo ir kultūros židiniu*
- *Didikų dvarai – mokslo ir kultūros centrai*

Nors XVII a. Líetuvą alino karai, maras ir įvairios nelaimės, tai buvo ir ryškaus kultūros – **baròko** meno – suklestėjimo laikotarpis (XVI a.–XVIII a. pirmoji pusė). Barokas didžiausią įtaką darė Lietuvõs architektūrai, dailei, literatūrai. Tai buvo ryškiausia LDK kultūrinė epocha.

1579 m. įkurtas universitetas ir XVII a. išliko svarbus Lietuvõs intelektualinis centras, kuriame buvo ginamos disertacijos, suteikiami mokslo laipsniai. Jame studijavo jaunuoliai ne tik iš LDK, bet ir iš Lénkijos, Vokietìjos, kitų šalių. Kadangi universitete buvo dėstoma lotynų kalba, jo dėstytojų mokslo darbai buvo žinomi Vakarų Europoje ir įsiliejo į bendrą mokslinį kontekstą. Universiteto profesoriaus Martyno Smigleckio knyga „Logika“ (1618 m.) buvo vienas geriausių logikos vadovėlių, iš jo Vakarų Europos universitetuose mokytasi net iki XIX a. pabaigos.

XVII a. parašytas žymiausias Lietuvõs baroko istoriografijos kūrinys – **Alberto Kojalavičiaus-Vijūko** (1609–1677 m.) „Lietuvos istorija“ (**1**, **3**), ją sudaro du tomai (t. 1 – 1650 m., t. 2 – 1669 m.). Tai pirmoji lietuvio istoriko parašyta Lietuvõs istorija. Alberto Vijūko-Kojalavičiaus veikalas nėra visiškai originalus, jo pagrindas – Motiejaus Strijkovskio „Kronika“. Autorius atsisakė Motiejaus Strijkovskio skleistos **sarmatìzmo** idėjos, Lénkijos ir Rùsijos istorijos faktų, motyvuodamas tuo, kad reikia turėti savą isto-

riją, kad Lietuvà visada buvo atskira valstybė, kad ji niekada nebuvo Lénkijos ar Rùsijos sudėtinė dalis. Autorius aiškiai skyrė etnografinę Líetuvą nuo jos prijungtų teritorijų. M. Strijkovskio tradicinį pametinį įvykių dėstymą jis pakeitė teminiu. Knyga skirta jaunimui, kad šis pažintų savo krašto praeitį ir galėtų mokytis lotynų kalbos (**1**, 1).

Albertas Kojalavičius-Vijūkas tautos istoriją grindė ne šaunumo, didvyriškų žygių, o dorovės principais, teigė, kad valstybės valdovų ir piliečių doras elgesys turi įtakos valstybės gerovei. Nors „Istorija“ parašyta laikantis katalikiškosios pasaulėžiūros pozicijų, kartu joje atsispindi ir pakantumas kitiems tikėjimams. „Istorija“ baigiama Liublino unija ir Žygimanto Augusto mirtimi. Šis Alberto Kojalavičiaus-Vijūko veikalas buvo žinomas ir Europoje. XVIII a. vokiečių istorikas ir filologas Augustas L. fon Šleceris (*Schlözer*) išleido pasaulio istoriją (1785 m.) ir vieną jos tomų paskyrė Líetuvai – į vokiečių kalbą išvertė ir kiek sutrumpino Alberto Kojalavičiaus-Vijūko „Istoriją“.

Vienas ankstyviausių barokinės literatūros kūrinių – Vìlniaus universiteto dėstytojo jėzuito Laurencijaus Bojerio (*Boyer*, 1561–1619 m.) poema „Karolomachija“, Ji skirta įamžinti Kircholmo (Sãlaspilio) mūšiui. Kūrinyje sekama antikinių epų tradicija (ypač Vergilijaus „Eneida“), kartu jaučiama krikščioniškosios pasaulėžiūros įtaka, reiškiamos kontreformacijos idėjos. Žymiausias retorikos meno atstovas Lietuvojè buvo Vìlniaus universiteto profesorius **Žygimantas Liauksminas**(1596–1670 m.).Svarbiausias jo veikalas „Iškalbos praktika, arba Retorikos meno taisyklės“ pirmąsyk buvo išleistas 1648 m.; iki XVIII a. vidurio susilaukė dar 13 leidimų įvairiose šalyse. Žygimantas Liauksminas pirmasis ATR parengė originalų graikų kalbos vadovėlį, išleido muzikos pradžiamokslį, mokė Vìlniaus universiteto studentus giedoti lietuviškai.

1. Alberto Kojalavičiaus-Vijūko „Lietuvõs istorija“. 1650 m. Dancige išėjusios pirmos dalies antraštinis puslapis

Baroko literatūrai būdingi paradoksai, kontrastai, priešybių junginiai. Vyrauja žmogaus egzistencijos trapumo, mirties, kaltės ir atgailos motyvai. Baroko epochos poetų, rašytojų tekstuose atsispindi katalikų ir protestantų polemika, šlovinama žmogaus dorovė, dievobaimingumas, Dievo galybė. Gausu literatūros lotynų kalba. Tai visų pirma

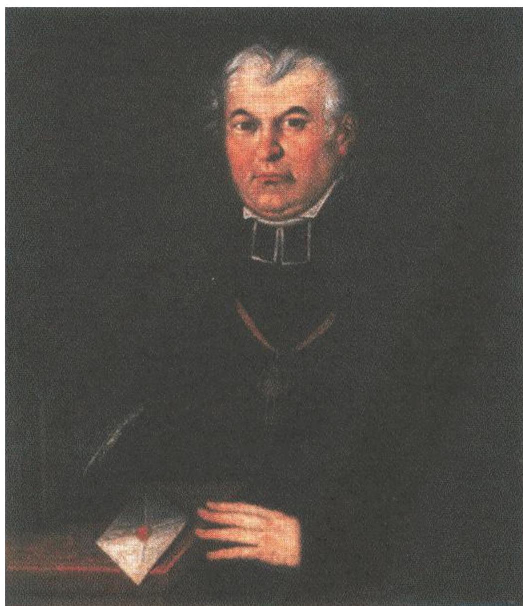
2. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus portretas

proginė poezija ir proza, pasveikinimai, panegirikos, epitafijos. Kuriama lyrinė poezija, kurioje daug dėmesio skiriama vidiniams žmogaus išgyvenimams. Vienas žymiausių to laiko lyrinių poetų **Motiejus Kazimieras Sarbievijus** (1595–1640 m.) (2) gimė Lénkijoje, bet jo gyvenimas glaudžiai susijęs su LDK. Jis dėstė Krãžių, Polocko kolegijose, profesoriavo Vìlniaus universitete. Studijų metais Ròmoje susidomėjo antikos poezija, ypač Horacijumi (dėl tobulo eiliavimo net buvo pramintas Šiaurės Horacijumi). Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poezijoje Horacijaus poezijos motyvai dažnai siejami su krikščioniškojo tikėjimo, nuostatomis, gausu Šv. Rašto siužetų. Poetas alegoriškai traktuoja erotinius „Giesmių giesmės“ motyvus – mylimojo ir mylimosios poetiniais įvaizdžiais perteikiamas mistinis Bažnyčios ir Kristaus ryšys. Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus poezijoje gausu lietuviškų motyvų. Minimas Palemono mitas, Gedimino pilis, Vytauto valstybė „nuo jūros iki jūros“. Popiežius Urbonas VIII Motiejų Kazimierą Sarbievijų vainikavo laurų vainiku, kaip kadaise Dantę ir Petrarką.

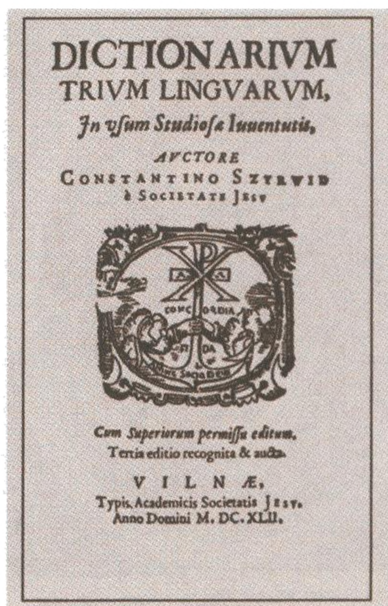
Kartu su Motiejumi Kazimieru Sarbievijumi Ròmoje mokėsi ir pirmasis lietuvių misionierius jėzuitas Andriejus Rudamina, kuris buvo nuvykęs į Kìniją, ten skelbė katalikybę, o išmokęs kinų kalbos išleido kelias katalikiškas knygeles kinų kalba.

Baroko epochoje gyveno ir kūrė Mikalojaus Daukšos darbų tęsėjas **Konstantinas Sirvydas** (1578–1631 m.) (3, **2**) lietuvių **leksikogrãfijos** pradininkas. Jis parašė pirmąjį Lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodyną (1620 m.) (4), iki 1713 m. jo išėjo net penki leidimai. Tai sėkmingas bandymas turtinti lietuvių kalbą, ją tvarkyti ir norminti. Konstantino Sirvydo dėka lietuviai studentai galėjo mokytis lenkų ir lotynų kalbų, pasitelkę savo gimtąją kalbą. Labai reikšminga Konstantino Sirvydo pamokslų santrauka „Punktai sakymų“ (1 d. – 1629 m., 2 d. – 1644 m.). Tai pirmoji originali lietuviška postilė, kurioje tekstas išspausdintas lietuvių ir lenkų kalbomis (tuo metu Lietuvõs bažnyčiose dirbo daug lenkų kunigų). „Punktuose sakymų“ atsiskleidžia dramatiška baroko epochos žmogaus pasaulėžiūra, žmogus suvokiamas kaip silpnas, klystantis, nuodėmingas. Asmenybės laisvė gali išsiskleisti tik Dievo malonės dėka (**2**).

Svarių karybos, **kartogrãfijos** mokslo laimėjimų, žinomų ir Europoje, buvo sukurta kai kurių didikų dvaruose, parengta užsienyje. 1613 m. Ámsterdame buvo išleis-

3. Konstantinas Sirvydas

DICTIONARIVM
TRIVM LINGVARVM,
In vsum Studiosæ Iuuentutis,
AVCTORE
CONSTANTINO SZYRWID
à SOCIETATE IESV

Cum Superiorum permissu editum.
Tertia editio recognita & aucta.
VILNÆ,
Typis Academicis Societatis IESV.
Anno Domini M. DC. XLII.

4. Konstantino Sirvydo „Lenkų-lotynų-lietuvių kalbų žodynas". 1642 m. leidimo antraštinis puslapis

tas pirmasis LDK žemėlapis, kurio autorius – žymus kartografas Tomas Makovskis (*Makowski*). Tai buvo originalus didelio formato (82x107 cm) tuometinis LDK žemėlapis lotynų kalba. Jis atitiko aukščiausius to meto kartografijos reikalavimus. Žemėlapis buvo parengtas Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (1549–1616 m.) (5) lėšomis ir pastangomis.

Žymiausias XVII a. LDK inžinierius artilerininkas buvo **Kazimieras Semenavičius** (apie 1600–1661 m.), jo veikalas „Didysis artilerijos menas" (1650 m.), išleistas Ámsterdame lotynų kalba ir gerai įvertintas, greitai buvo išverstas į pagrindines Vakarų Europos kalbas ir ilgai buvo laikomas geriausiu artilerijos vadovėliu karininkams rengti. Apie gerą fizikos ir karo mokslo išmanymą liudija Kazimiero Semenavičiaus keliama daugiapakopės raketos idėja. Kazimiero Semenavičiaus pasiūlyta daugiapakopės raketos konstrukcija buvo patobulinta tik XIX a. Europoje buvo žinomi ir Adomo Freitago, Frydricho Gedkanto, Juozapo Narūnavičiaus-Naronskio darbai apie tvirtovių projektavimą, kartografiją.

Lietuviškoji baroko architektūra skirstoma į tris laikotarpius – ankstyvąjį, brandųjį ir vėlyvąjį baroką. Ankstyvajam laikotarpiui (1600–1650 m.) būdingos sąsajos su Ròmos architektūra. Tai atspindi pirmoji už Itãlijos ribų 1586 m. Nesvỹžiuje Mikalojaus Kristupo Radvilos Našlaitėlio (5) lėšomis pastatyta barokinė jėzuitų bažnyčia

5. Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis. Dailininkas L. Kilianas

ir Šv. Kazimiero bažnyčia (1604–1618 m.) Vìlniuje – abi Jėzaus bažnyčios Ròmoje prototipai. Brandžiojo baroko (1650–1730 m.) pastatų kompozicija savitesnė, įvairesnė nei ankstyvojo, daug vidaus puošybos elementų. Žymiausi šio laikotarpio sakraliniai pastatai – tai didikų Pacų funduota Šv. Petro ir Povilo bažnyčia (1668–1676 m.), vadinama Rytų Europos perlu, ir Pažáislio bažnyčios ir vienuolyno ansamblis Kaunè (1667–1689 m.). Vėlyvasis baroko laikotarpis (1730–1790 m.) sutapo su sąlyginės ramybės ATR laikotarpiu, kai plėtojosi krašto kultūra ir ekonomika. Tada susiklostė savitas vilnietiškas baroko stilius, siejamas su architekto Jono Kristupo Glaubico (1700–1767 m.), žymiausio Vìlniaus baroko mokyklos atstovo, kūryba. Vìlniaus baroko stiliui būdingos grakščios, lieknos dvibokštės bažnyčios. Tai atsispindi J. K. Glaubico rekonstruotose Šv. Kotrynos, Misionierių ir kitose bažnyčiose.

Svarbią vietą baroko epochoje užėmė taikomoji dailė. Įspūdingi baroko taikomosios dailės pavyzdžiai – Vìlniaus Šv. Petro ir Povilo bažnyčios dekoras ir Pažáislio bažnyčios ir vienuolyno ansamblis. Didikų rūmus, bažnyčių interjerus ir vienuolynų sales puošė užsienio manufaktūrose išausti gobelenai. LDK didikai gobelenus su savo giminės herbais ir inicialais užsisakydavo Briùselio manufaktūrose.

Šiuo laikotarpiu tęsėsi Lietuvõs lenkėjimo procesas, kuris dažnai suprantamas kaip kalbinis nutautėjimas. Jį vertinti galime ir kaip to meto visuomenės pasirinkimą. 1697 m. Respublikos Seime buvo pritarta Lietuvõs ir Lénkijos teisių suvienodinimo aktui, kuriame buvo nustatyta, kad teismuose turi būti vartojama lenkų kalba. Tuomet teisės aktai buvo vienas iš veiksnių, padėjusių plisti lenkų kalbai. Be to, po kontrreformacijos pergalės ir Bažnyčia nebemanė, kad Líetuvai reikia lietuviškų raštų. Europietiškąją kultūrą Lietuvõs bajorija perėmė per lenkų kalbą. Lietuvių kalba bajorams buvo neišprususių valstiečių kalba, bet kalbėdami lenkiškai jie save laikė lietuviais.

Baroko laikotarpiu buvo išskirti tokie gyvenamųjų vietų tipai: šalies sostinė (*urbs*), miestas (*civitas*), vaivadijos sostinė, pavieto centras ar miestas su bajorų teismais, kunigaikščių buveinė, lotynų apeigų vyskupo rezidencija, graikų apeigų vyskupo, liaudiškai vadinamo „*vladyka*", rezidencija, miestelis, kaimas su bajoro dvaru.

Baroko epocha LDK – kontrastų laikotarpis. šalį ištikus negandoms buvo statomos puošniausios bažnyčios, kūrė iškilios asmenybės, kurių darbai buvo pripažinti visoje Europoje.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokie XVI a. įvykiai turėjo įtakos XVII a. kultūros raidai?
2. Išvardykite iškiliausias XVII a. Lietuvõs kultūros ir mokslo asmenybes. Kokia jų darbų reikšmė?
3. Apibūdinkite baroko architektūros bruožus Lietuvojè. Parenkite pranešimą apie Vìlniaus baroko mokyklą.
4. Parenkite pranešimą apie teatro raidą Lietuvojè XVII–XVIII a.
5. Kodėl Lietuvojè vyko lenkėjimo procesas?

ŠALTINIAI:

1. Iš „Apie lietuvių praeitį prieš italų atvykimą į Líetuvą":

Mūsų tėvynėje diena iš dienos didėjanti ir plintanti pagarba lotyniškiems raštams, rodos, ne be pagrindo reikalavo, kad jaunuomenė turėtų rankose tokį autorių, iš kurio, susipažindama su savo krašto istorija, nuo pat mažens kartu pramoktų romėnų kalbos ir pajustų jos skonį, tačiau vėlgi smarkiai reikėjo bijoti vieno dalyko: būtent, jeigu koks per daug uolus vertėjas, ištisai viską iš gimtosios kalbos išvertęs, būtų paskelbęs lotyniškai, jis kartu galėtų atiduoti išsilavinusio skaitytojo kritikai autorių, nepaprastai Líetuvai nusipelniusį, bet daugeliu atvejų išaukštintą tarp savųjų labiau, negu tai atitinka istorinę tiesą. Todėl, kaip kad kiti ir siūlė, tebūtų užtekę palikti autoriaus nuomonę nepaliestą. Nors nieku būdu nedrįsčiau tvirtinti, kad šitai esu įvykdęs, tačiau atvirai prisipažįstu, jog esu mėginęs.

Taigi, kiek leis mano menki gabumai ir dar menkesnis išsilavinimas, be kitų būtiniausių darbų, imuosi pagal rašytinio veikalo reikalavimus ir dėsnius tvarkyti istoriją, bet ne naujai savo triūsu sudėtą, o iš Motiejaus Strijkovskio metraščių išrankiotą.

Pagal: Albertas Kojalavičius-Vijūkas, *Lietuvos istorija*, Vilnius, 1988, p. 42–43.

2. Iš Konstantino Sirvydo pamokslo „Žmogus turi liuosą norą iš prigimimo":

Todrin[1], jog Dievas sutvėrė[2] žmogų su liuosu[3] noru, idant galėtų tai sau aprinkt, kas jam mėgsta. Davęs tada liuosybę[4] jam ant aprinkimo[5], ko nori ir kaip jam regisi, neverčia jo ir nedaro jam gvalto[6], idant tai aprinktų, o ne ką kita. O to kiti sutvėrimai[7] neturi, pats tiktai

[1] Todrin – todėl.
[2] Sutverti – sukurti.
[3] Liuosas – laisvas.
[4] Liuosybė – laisvė.
[5] Aprinkti – laisvai, savo nuožiūra pasirinkti.
[6] Gvaltas – prievarta.
[7] Sutvėrimas – kūrinys.

žmogus ir aniuolas[8] turi liuosybę arba liuosą norą iš prigimimo ant savo visų darbų, kuriuos iš liuoso aprinkimo daro ir kaip žmogus daro. Nenori tada Dievas įžeist jo liuosybės, perleidžia jam daryt liuosai, kaip jam regis ir kaip sau aprinko. Todrin ir karalystę dangaus siūlo jam kaip grašį, jei susikalbės su juo ir suderės ant darbo[9], žada jam duot ją kaip grašį užu darbą, ant kurio liuosai suderėjo. Apie tai daug rašto, jog žmogus turi liuosą norą iš prigimimo.

Pagal: *Lietuvos filosofinė mintis. Chrestomatija*, Vilnius, 1996, p. 294.

3. Lygu[10] jo amžininkai Vakaruose, A. Kojalavičius paverčia tautą ir jos suręstą valstybę esminiais istorijos veikėjais. Ne valdovų garbė, bet LDK likimas apgobiamas didžiausiu istoriko rūpesčiu. Lietuvá – ligotas „kūnas", nelaimių ištiktas „sudužęs laivas", „vargstanti", „žūstanti tėvynė", „našlaitė". „Rūpestis valstybe" – tauriausia valdovo savybė. Gebėjimas, užgniaužus asmeninę „ambiciją", aukotis aukštesniems valstybės interesams – esminė tautos narių kultūros ir žmoniškumo žymė.

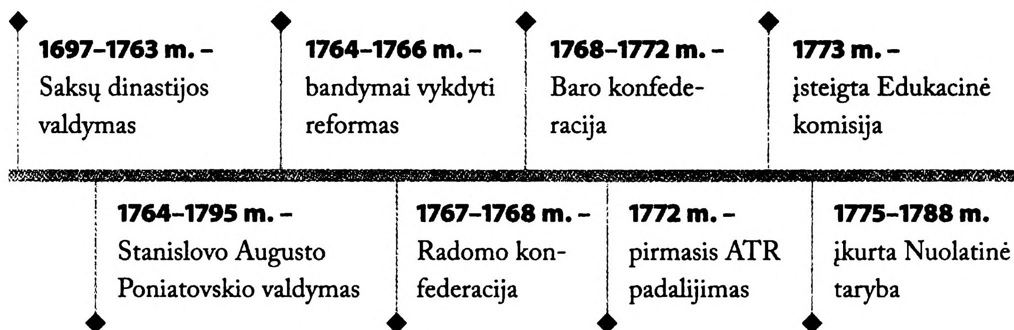
D. Kuolys, *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje. Renesansas. Barokas*, Vilnius, 1992, p. 185.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu, nurodykite, kokie yra Alberto Kojalavičiaus-Vijūko „Lietuvos istorijos" rašymo motyvai.
2. Perskaitę 2 šaltinį, pasakykite, ką teigia Konstantinas Sirvydas pateiktoje ištraukoje.
3. Kokį požiūrį į Kojalavičiaus-Vijūko „Lietuvos istoriją" išsako 3 šaltinio autorius?

63. MĖGINIMAI REFORMUOTI ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKĄ XVIII A.

- *Reformas skatino vidaus ir tarptautinės aplinkybės*
- *Gretimos stiprios valstybės siekė, kad ATR liktų silpna*
- *Paulavos respublikos fenomenas – Apšvietos idėjų apraiška*

Po 1717 m. įvykusio Nebyliojo seimo ATR faktiškai tapo Rùsijos **protektoratù**, didele buferine valstybe, kuri saugojo Rùsijos impèriją nuo Vakaruose stiprėjančios Áustrijos ir Prū́sijos karalỹstės.

1733 m. Abiejų̃ Tautų̃ Respùblikos valdovu tapo Augustas III, sostą gavęs padedamas Rùsijos ir Prū́sijos. Jo valdymo laikais visai sutriko įstatymų leidyba – 13 iš 14 Seimų iširo. Politiniame šalies gyvenime įsigalėjo dvi didikų grupuotės, turinčios savo šalininkų ir tarp bajorų. Viena jų buvo Čartoriskių giminė, arba **Famìlija**, jos lyderis buvo LDK pakancleris Frydrikas Mykolas Čartoriskis (1696–1775 m.). Kitos grupuotės lyderiai buvo Potockiai, juos Lietuvojè rėmė Radvilos, Sapiegos, Višnioveckiai. Ši grupuotė, vadinamieji respublikonai, manė, kad ATR išliks, jei ji būsianti silpna ir nepavojinga kaimynams. Čartoriskiai siūlė reformas, kurios turėjo sustiprinti visą valstybę. 1763 m. mirus Augustui III, valdovu buvo išrinktas Čartoriskių giminaitis ir artimas Rùsijos imperatorės Jekaterinos II draugas Stanislovas Augustas Poniatovskis (valdė 1764–1795 m.) (1).

Jekaterina II (valdė 1762–1796 m.) (**3**) siekė sustiprinti ATR valdovo galią, nes vieną valdovą būtų lengviau kontroliuoti nei dažnai nesuvaldomą Seimą. Nuo 1764 m. prasidėjo esminės Seimo reformos: panaikinama *liberum veto* teisė; iš seimelių šalinami

1. Stanislovas Augustas Poniatovskis (XVIII a. paveikslas)

didikų klientai – vienkieminė smulkioji bajorija; Seimo veikla pertvarkoma, išplečiamos pasiuntinių teisės (laisvas mandatas vietoj pavietų seimelių nurodymams pavaldaus pasiuntinio mandato); įsteigiamos Lénkijos ir LDK Iždo ir Karo reikalų komisijos; patvirtinama nuostata, kad ateityje valdovas bus renkamas tik iš Respublikos piliečių.

1766 m. Váršuvos seime, kuris rėmė Čartoriskių reformas, nebuvo pritarta Rùsijos ir Prū́sijos siūlymui suvienodinti stačiatikių ir protestantų politines teises su katalikų teisėmis. Tai kėlė Rùsijos ir Prū́sijos nepasitenkinimą.

1767 m. Rùsija apkaltino Čartoriskius, kad šie Seime negina **disideñtų** (kitatikių), pasiskelbė jų globėja ir pareikalavo skubiai sušaukti Seimą, kad išspręstų disidentų klausimą. Prie Jekaterinos II prisidėjo Karolis Stanislovas Radvila (1734–1790 m.), jam buvo pažadėta grąžinti dvarus, nors jis dar visai neseniai buvo Rùsijos kišimosi į ATR vidaus reikalus priešininkas. Kūrėsi konfederacijos, nukreiptos prieš reformas – 1767 m. pradžioje Slucke, susibūrė LDK stačiatikiai ir protestantai, o Torūnėje susivienijo Lénkijos protestantai. 1767 m. viduryje Vìlniuje ir Radome susitelkė karaliaus ir Čartoriskių priešininkai, vadovaujami Karolio Stanislovo Radvilos, kuris tapo 1767 m. rudenį sušaukto Seimo maršalu. Seimą rėmė Rùsija, Váršuvą apsupo jos kariuomenė, buvo suiminėjami nepaklusnūs deputatai, valdovas perėjo į Radomo konfederatų pusę ir buvo grąžinta „senoji geroji tvarka“. Disidentai gavo politines teises, Jekaterina II tapo ATR vidaus santvarkos išsaugojimo laiduotoja. Baro konfederatai, kovoję su Rùsijos įtaka, buvo nugalėti. 1772 m. įvykdytas pirmasis valstybės padalijimas, kurį 1773 m. patvirtino Seimas.

Dalies Abiejũ Tautũ Respùblikos teritorijos užgrobimas dar nepanaikino valstybės, tačiau bajorus ir karalių įtikino, kad būtini pertvarkymai. Stanislovas Augustas Poniatovskis 8-ajame dešimtmetyje vykdė lanksčią politiką. Jam pavyko į savo pusę patraukti dalį bajorų, kurie suvokė stiprios centrinės valdžios būtinumą. 1775 m. Seime Rùsijos iniciatyva buvo patvirtinta Nuolatinė taryba, vykdomosios valdžios institucija prie valdovo. Rùsija tikėjosi, kad ši institucija ribos reformas, bet karalius ir jo šalininkai, atvirkščiai, norėjo jas įgyvendinti. Nuolatinę tarybą sudarė karalius (jis buvo jos pirmininkas) ir 18 Senato bei 18 Seimo narių. LDK Nuolatinėje taryboje turėjo trečdalį

balsų. Nuolatinės tarybos užsienio, policijos, karo, teisingumo, iždo departamentai buvo atsakingi už atitinkamas sritis; jos iniciatyva buvo įvesta vienoda svorio ir tūrio matų sistema, sudarytos palankios užsienio prekybos sutartys, pertvarkyti mokesčiai, imta steigti manufaktūras. Tačiau LDK bajorija nebuvo vieninga dėl reformų, ji nepamiršo valstybingumo siekių, todėl Stanislovo Augusto Poniatovskio reformos ir projektai, kuriais buvo siekiama kurti **unitārinę** valstybę, kėlė nepasitikėjimą ir kai kuriems LDK bajorams.

1773 m. popiežiaus Klemenso XIV bule buvo panaikintas Jėzuitų ordinas, daugiau kaip du šimtus metų tvarkęs katalikiškų Europos kraštų švietimo sistemas. Panaikinus Jėzuitų ordiną, 1773 m. Respublikoje buvo įkurta Edukacinė komisija – valstybinė pasaulietinė švietimo reikalų įstaiga, laikoma pirmąja Europoje pasaulietine švietimo ministerija. LDK ir Lénkija joje turėjo po keturis atstovus. Edukacinės komisijos pirmininku tapo Ignas Masalskis, jos nariais – Jokimas Liutauras Chreptavičius (1729–1812 m.), Adomas Čartoriskis, Ignas Potockis. Edukacinė komisija siekė įvesti privalomą ir visuotinį visų luomų vaikų mokymą. Pažangiai nusiteikę bajorai manė, kad tik reformavus mokyklą bus galima išauklėti jaunimą, pasirengusį atkurti kraštą. Edukacinės komisijos programinės ir metodinės nuostatos buvo pagrįstos žymiausių Apšvietos epochos mąstytojų idėjomis. Tačiau Lietuvojè Edukacinės komisijos veikla vertinama prieštaringai, nes ji tapo polonizacijos vykdytoja.

Edukacinė komisija pertvarkė visą valstybės mokyklų sistemą. Valstybės teritorija buvo padalyta į dvi švietimo provincijas – Lietuvõs ir Lénkijos. Lietuvõs švietimo provincijos mokykloms vadovavo Vìlniaus universitetas, 1781 m. pavadintas LDK vyriausiąja mokykla. Lietuvõs švietimo provincija buvo padalyta į 4 apygardas – Lietuvõs Brastõs, Gar̃dino, Krãžių ir Naugardùko. Kiekvienoje apygardoje buvo įkurta po vieną šešiaklasę mokyklą, kurioje mokslas truko septynerius metus. Pagal Edukacinės komisijos nutarimą viena pradinė mokykla buvo steigiama trims parapijoms (**1**, **2**), todėl daugelis valstiečių vaikų išmoko skaityti ir rašyti. 1778 m. duomenimis, jose mokėsi apie 5 tūkst. vaikų. Edukacinė komisija perėmė ir pertvarkė tik jėzuitų mokyklas. Kitų vienuolynų mokyklos buvo tvarkomos jų pačių nuožiūra, Edukacinė komisija jas tik prižiūrėjo. Vidurinėmis mokyklomis rūpinosi (prižiūrėjo, rengė ir skyrė mokytojus) LDK vyriausioji mokykla, o šios kontroliavo parapines, kuriose be gimtosios kalbos (pradinėse klasėse buvo mokoma ir lietuvių kalbos), tikybos, rašto, mokyta ir žemdirbystės bei daržininkystės. Padaugėjo parapinių mokyklų. Teritorijoje, kurios ribos artimos dabartinėms Lietuvõs riboms, veikė 11 vidurinių mokyklų (Kaũno, Krãžių, Kretingõs, Lydõs, Merkìnės, Pãnevėžio, Pãstovių, Raséinių, Ukmergẽs, Vìlniaus, Virbãlio). Jose mokėsi daugiausia bajorų vaikai. Visose mokyklose, išskyrus parapines, buvo mokoma lenkų kalbos, įvestos kūno kultūros pamokos. Tai vienas pirmųjų atvejų, kai valstybė

ėmė rūpintis jaunuomenės fiziniu lavinimu mokyklose. Parapinių mokyklų mokytojus rengė 1775 m. Vìlniuje specialiai įsteigta trimetė mokytojų seminarija, vidurinių mokyklų mokytojus – Vyriausioji mokykla, nuo 1783 m. prie jos įkurta Mokytojų seminarija. 1775 m. buvo įsteigta Vadovėlių rengimo draugija, ji leido matematikos, fizikos, botanikos, logikos vadovėlius. 1776 m. ATR Seimas įsteigė Edukacinės komisijos teismą, kuris sprendė bylas, susijusias su Edukacinei komisijai pavesto turto naudojimu, jai priklausančių mokyklų ir jų darbuotojų teisių apsauga. Po 1793 m. antrojo valstybės padalijimo komisijos veikla sutriko, LDK vyriausioji mokykla buvo pavadinta Vìlniaus vyriausiąja mokykla, 1803 m. – Imperatoriškuoju universitetu. Nors ATR ir žlugo, Edukacinės komisijos veikla, jos keltos idėjos padarė įtaką JAV, Prūsijos karalỹstės, tolimosios Čìlės ir net Rùsijos, okupavusios Respubliką, švietimo sistemoms.

XVIII a. antrojoje pusėje ATR gyvavo Paulavos (Pavlovo) respublika (3). Ją įkūrė LDK veikėjas, kunigas **Povilas Ksaveras Bžostovskis** (1739–1827 m.). Paulavos respublikos įkūrimas liudija apie valstybėje iškilusių problemų sprendimo paieškas. Įtakos Povilo Ksavero Bžostovskio veiklai turėjo ir Apšvietos epochos mąstytojų mintys apie baudžiavos panaikinimą. 1767 m. Bžostovskis įsigijo Merkìnės dvarelį (netoli Turgẽlių), pavadino jį Paulava (2) ir sujungė su Turgẽlių palivarku. Dešimtojo dešimtmečio pradžioje Paulavos respubliką sudarė apie 90 valstiečių ūkių, juose gyveno apie 800 gyventojų. 1769 m. ir 1791 m. buvo patvirtinti Paulavos respublikos nuostatai, jiems pritarė ir Ketverių metų seimas. Respubliką valdė prezidentas (pats savininkas) ir 2 rūmų valstiečių Seimas. Respublika turėjo vėliavą, herbą, 150 žmonių uniformuotą miliciją, kaldino monetas. Nuo 1769 m. Povilas Ksaveras Bžostovskis valstiečiams suteikė asmens laisvę, perdavė žemę su teise ją paveldėti, lažą pakeitė činšu, diegė pa-

2. Pavlovo dvaro griuvėsiai (1999 m.)

3. Povilas Bžostovskis įteisina Paulavos (Pavlovo) valstiečių respubliką 1769 m. (dailininkas Pranciškus Smuglevičius, 1795)

žangias agrotechnikos naujoves. Valstiečiams leido laisvai pardavinėti savo gaminius, verstis amatais, skatino veisti sodus, auginti techninius augalus (linus, kanapes). Dvaro pajamos išaugo dvigubai, pagerėjo valstiečių gyvenimas. Nuo 1784 m. respublika turėjo savo felčerį ir vaistinę, pradinę mokyklą. Žlugus ATR, žlugo ir Paulavos respublika, bet ji išliko kaip gražus pavyzdys to, kad ir nepalankiomis aplinkybėmis galima įgyvendinti pertvarkymus.

Apšvietos epochos idėjos turėjo įtakos ir **Antano Tyzenhauzo** (1733–1785 m.) (4) veiklai. Jis buvo iškili XVIII a. antrosios pusės asmenybė (tiek politinio, tiek kultūrinio ir ekonominio valstybės gyvenimo). 1765 m. Antanas Tyzenhauzas buvo paskirtas LDK rūmų iždininku, Gardino seniūnu ir valstybės **ekonòmijų** valdytoju. Jis Gardine įsteigė pirmąjį LDK botanikos sodą, baletą. Gardino priemiestyje pastatė rezidenciją, į ją perkėlė Lietuvõs Vyriausiąjį Tribunolą ir Iždo komisiją. Steigė matininkų, buhalterių, statybininkų ir kitas mokyklas. Pati žymiausia iš jų buvo Medicinos ir veterinarijos akademija, vėliau perkelta į Vìlnių (jos pagrindu įkurtas Vìlniaus universiteto Medicinos fakultetas). Gardinas per keletą metų tapo dideliu pramonės centru, jame veikė 20 manufaktūrų. Antano Tyzenhauzo reforma ekonomijose buvo paremta lažiniu baudžiauninko darbu, vietinė produkcija buvo brangesnė nei įvežta iš užsienio. Siekdamas pelno, Antanas Tyzenhauzas ekonomijose steigė palivarkus, valstiečiams palikdamas po ketvirtį valako ir reikalaudamas 2 darbo dienų lažo. 1769 m. Šiaulių ekonomijos valstiečiai, nepatenkinti pertvarkymais, kad nuo činšo vėl reikia grįžti prie lažo, sukilo. Sukilimas buvo numalšintas. Energinga Antano Tyzenhauzo veikla konservatyvios bajorijos krašte nesulaukė pritarimo. Iš jo buvo atimtos ekonomijos, o jis atleistas iš pareigų. Vis dėlto Antano Tyzenhauzo veikla plėtojant krašto pramonę skatino bajorus

savo dvaruose steigti lentpjūves, geležies liejyklas ir kalves, gaminti plytas ir čerpes. Dvaruose taip pat buvo gaminamas stiklas, popierius, audžiamos drobės, daromas alus, varoma degtinė. Bet pramonės plėtrą stabdė nenašus baudžiauninkų darbas. Nepaisant to, kraštas buvo moderninamas, padidėjo importas, plėtoti prekiniai ir piniginiai santykiai, kito visuomenės socialinė struktūra – daugėjo verslininkų, manufaktūrų savininkų, bankininkų, ūkiniame gyvenime aktyviai dalyvavo miestiečiai, turtingi kaimo ūkininkai.

Reformas pratęsė Ketverių metų seimas, tačiau jos nebuvo įgyvendintos, nes valstybė žlugo.

4. Antano Tyzenhauzo portretas (dailininkas J. Damulis, J. Rustemo tapyto portreto kopija)

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokios didikų grupuotės susidarė XVIII a. viduryje?
2. Kokius siekius puoselėjo šios grupuotės?
3. Kada buvo įkurta Nuolatinė taryba?
4. Kokia buvo Nuolatinės tarybos veikla?
5. Kodėl Nuolatinės tarybos veikla yra vertinama prieštaringai?
6. Kodėl Edukacinės komisijos veikla Lietuvoje skatino polonizaciją?
7. Nurodykite, kokia Antano Tyzenhauzo pertvarkymų reikšmė ir kodėl jie buvo nesėkmingi.

ŠALTINIAI:

1. A. Poplavskio mokymo programa ir parapinių mokyklų klasių tvarkaraštis

Klasė	Pirmoji	Antroji	Trečioji (dvejų metų)	
Mokytojas	I	II	III	IV
Mokinių amžius	5 metai	9 metai	10 metų	11 metų
Mokslo metai	I	II	III	IV
Dalykai	1. Skaitymas 2. Gamtos mokslai Laukiniai ir naminiai gyvūnai	1. Asmenybės ugdymas 2. Gamtos mokslų tęsinys 3. Keturi aritmetikos veiksmai	1. Praktinė geometrija 2. Matematikos taisyklės 3. Svorio matai ir Lenkijoje naudojami pinigai	1. Žinios apie praktinį darbą ūkininkaujant ir sodininkystėje 2. Ūkininkavimo kainos ir pelnas
Antradienio ir ketvirtadienio pamokos	1. Skaitymas 2. Gamtos mokslai	1. Asmenybės ugdymas 2. Praktinė aritmetika	1. Taikomosios aritmetikos praktika	1. Rašymo, registracijos ir ūkio aritmetikos pavyzdžiai 2. Praktinės geometrijos kartojimas
Dorovinis auklėjimas	1. Perspėti 2. Įgyti ryžto 3. Prisiminti	Vaiko pareigos tėvams, giminėms ir vyresniems žmonėms	Apie dorybę ir įstatymo pažeidimus	1. Nuosavybės teisė 2. Tarnų pareigos 3. Kitų pareigos tarnams
Religinis auklėjimas	Kiekvienos savaitės pradžioje trumpa katekizmo pamoka mokykloje	1. Katekizmo kartojimas 2. Pavyzdžių iš Biblijos parinkimas, pvz., Juozapo Tobijaus gyvenimas ir kita	1. Katekizmo kartojimas 2. Evangelijos, apaštalų darbų, Senojo Testamento skaitymas	Pamokslai ir religinis mokymas bažnyčioje
Mokymasis bendrabučiuose	1. Skiemenavimo praktika 2. Grupinis skaitymas	1. Asmenybės ugdymas 2. Aritmetikos praktika	1. Asmenybės ugdymas 2. Aritmetikos praktika	1. Asmenybės ugdymas 2. Rašymo ir registracijos praktika 3. Geometrijos praktika

J. Račkauskas, *Švietimo reforma Lenkijoje ir Lietuvoje 18 a.*, Vilnius, 1994, p. 88.

2. **Apie parapinių mokyklų padėtį (iš 1782–1787 m. bažnyčių vizitacijos aktų), Vabalninkas, 1782 m.:**
Mokykla drauge su špitole po vienu stogu yra pastatyta šviesiausiosios jo malonybės kunigo Petro Samsono Točilovskio lėšomis 1777 metais. Mokytojas Motiejus Karpavičius – tinkamas, mandagus, pusėtino būdo. Neblogai maitinamas klebonijoje, jokios algos negauna, išskyrus tai, ką tėvai iš malonės duoda už mokymą. Praėjusiais metais buvo 40 moksleivių. Šiais metais mokosi tik du bajorų ir keli miestelėnų vaikai, o parapijiečiai neleidžia vaikų į mokyklą dėl tos priežasties, kad buvo nederlingi metai, yra apsunkinti činšų, pastočių[1] ir baudžiavos. Tie, kurie pasimokė praėjusiais metais, namuose moko kitus savo gimines skaityti ir rašyti. Mokslas prasideda nuo Visų Šventųjų dienos ir ilgiausiai trunka iki Žolinės.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitinių chrestomatija, Vilnius, 2001, p. 825–826.

3. Nelaimių, užgriuvusių Lénkiją į sostą sėdus karaliui Stanislovui Augustui, virtinė nuteikė prieš jį didžiąją tautos dalį.

Į jį imta žiūrėti kaip į Rùsijos valios vykdytoją, nes iš jos buvo gavęs karūną. Manyta, kad jis nepakankamai energingas tada, kai jo garbė, tautos šlovė ir krašto išgelbėjimas reikalavo drąsos, veiklos ir begalinio atsidavimo tėvynės labui.

Lénkijoje nuolat buvo didžiulė svetimųjų kariuomenė, kurią teko išlaikyti, tos kariuomenės vadai arogantiškai elgėsi su krašto diduomene, vyko pilietinis karas, iš pačios sostinės 1768 metais buvo pagrobti vyskupai bei senatoriai ir išvežti į Rusijos gilumą. Rusų pasiuntiniai tvarkėsi kaip panorėję, o karalius buvo priverstas visur jiems nusileisti. Seimas buvo neveiklus nuo pat krašto padalijimo. Finansinė sistema žlugo, kariuomenė nebeturėjo jokios vertės.

Mykolas Kleopas Oginskis, *Atsiminimai*, I tomas, Vilnius, 2007, p. 29.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Išnagrinėkite 1 šaltinį ir pasakykite, ko buvo mokomi vaikai parapinėse mokyklose. Palyginkite su šių dienų pradine mokykla.
2. Perskaitykite 2 šaltinį ir pasakykite, kaip buvo apmokamas mokytojų darbas, kada prasidėdavo ir baigdavosi mokslo metai, kokio socialinio sluoksnio vaikai pradinėse mokyklose sudarė daugumą.
3. Pasidomėkite, kokia žodžio „špitolė“ reikšmė.
4. Remdamiesi 3 šaltiniu pasakykite, kodėl didžioji LDK tautos dalis buvo priešiška valdovo Stanislovo Augusto Poniatovskio atžvilgiu? Ką galima pasakyti apie Rùsijos laikyseną ATR atžvilgiu?

---

[1] Pãstotė – prievolė važiuoti kur su vežimu.

64. KETVERIŲ METŲ SEIMAS

- *Miestiečių įtakos augimas*
- *Baudžiava liko nepanaikinta*
- ***Priešiški** Rùsijos ir Targovicos konfederacijos veiksmai privertė sustabdyti reformas*

1788–1792 m. – Ketverių metų seimas

1791 m. balandžio 18 d. – Miestų įstatymas

Ekonominius ir politinius pertvarkymus Abiejų̃ Tautų̃ Respùblikoje XVIII a. antrojoje pusėje lėmė procesai, vykę Vakarų Europoje. Tuomet Europoje merkantilinę politiką ėmė išstumti fiziokratų ekonominė teorija – svarbiausiu turto šaltiniu laikyta žemė ir jos teikiamos gėrybės. Lietuvõs ir Lénkijos valstybėje vienas žymiausių šių pažiūrų skleidėjų buvo Jeronimas Stroinovskis (3). 1781–1806 m. jis profesoriavo Vìlniaus universitete. Didelės įtakos jam turėjo švietėjų idėjos, kritikuojančios despotizmą, luomų nelygybę. Ankstesnės reformos ATR nedavė norimų rezultatų. 1772 m. buvo įvykdytas pirmasis valstybės padalijimas. Dalis valstybės veikėjų suprato, kad būtina imtis ryžtingų veiksmų reformuojant ATR, o tai tuometinėje ATR nebuvo lengva, nes sukelti opozicijos pasipriešinimą kiekvienai reformai apkaltinus pertvarkymų organizatorius absoliučios valdžios siekimu buvo nesunku. Tačiau reformų šalininkai nenuleido rankų. Be to, susiklostė palankios tarptautinės aplinkybės. Rùsija, kuri labai aktyviai kišosi į ATR reikalus, 1787–1791 m. kariavo su Tur̃kija ir Švèdija. Stiprėjo Rùsijos ir Prūsijos nesutarimai. Tuo pasinaudojo reformų šalininkai. 1788 m. spalio 6 d. Váršuvoje darbą pradėjo Seimas, į istoriją įėjęs Ketverių metų seimo (1788–1792 m.) (2) vardu. Jame įnirtingai ginčijosi reformų šalininkai ir jų priešininkai. Kai kurie oratoriai jame kalbėjo net po 400–700 kartų (3). Seime aiškėjo siekis išsivaduoti iš gėdingos priklausomybės nuo Rùsijos. Seimo reikalavimu 1789 m. pavasarį iš valstybės teritorijos buvo išvesta Rùsijos kariuomenė. Sąlygos vidaus reformoms įgyvendinti tapo palankesnės.

Reformų šalininkų ryžtą sustiprino 1789 m. prasidėjusi Didžioji Prancūzìjos revoliucija. Lietuvõs konfederacijos maršalu Seime tapo Kazimieras Nestoras Sapiega (1754–1798 m.) (1), Lénkijos – Stanislovas Malachovskis (1736–1809 m.). Sukūrę

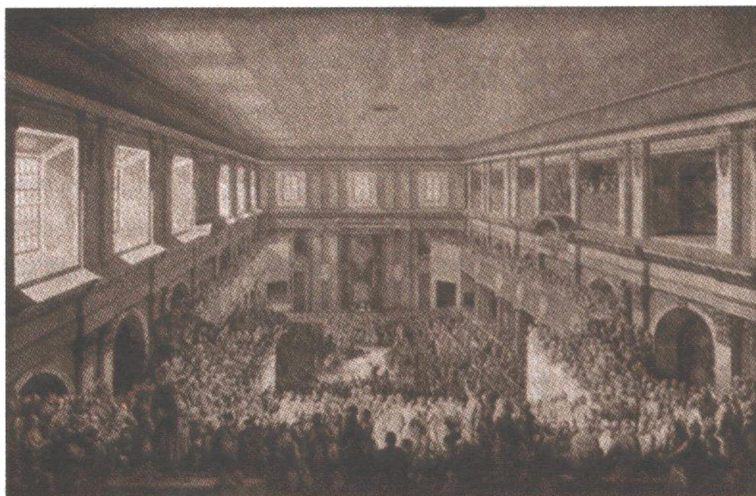

1. Kazimieras Nestoras Sapiega (1754–1798). Nežinomo autoriaus litografija

konfederacijas, reformų šalininkai neleido reakcingai nusiteikusiems Seimo nariams pasinaudoti *veto* teise (konfederacijos laikotarpiu *veto* teisė negaliojo) ir sukūrė darbui palankią atmosferą. Seimui pradėjus dirbti Stanislovas Augustas Poniatovskis teigė: „Karalius su tauta, o tauta su karaliumi“, tačiau vėliau, perėjęs į Targovicos konfederatų (1792–1793 m.) pusę, nuo tautos jis nutolo.

1788–1792 m. Seimas priėmė nemaža svarbių, merdėjančią valstybę stiprinančių įstatymų. Buvo sudarytos įstatymus rengiančios Konstitucijos, Iždo, Karo ir Miestiečių reikalų komisijos. 1788 m. nutarta padidinti kariuomenę iki 100 tūkst. žmonių. Daugiausia rūpesčių Iždo komisijai kėlė lėšų gavimas kariuomenei. Tam išlaikyti buvo įvestas „aukos“ mokestis – 10 proc. bajorų ir 20 proc. bažnytinių dvarų pajamų. Taip pat buvo nuspręsta imti naujokus iš visų žemvaldžių ir Bažnyčios žemių: iš seniūnijų ir Bažnyčios žemių – po 1 rekrutą nuo 50 valstiečių šeimų, o iš dvarininkų žemių – po 1 rekrutą nuo 100 valstiečių šeimų. 1789 m. Seimas panaikino Nuolatinę tarybą, kurią laikė Rùsijos įtakos valstybėje įrankiu.

Miestiečiai, suvokdami savo svarbą valstybės gyvenime, 1789 m. susirinko Váršuvoje. Suvažiavime dalyvavo 269 delegatai iš Lénkijos ir 141 delegatas iš Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės. Váršuvos rotušėje buvo parengtas prašymas dėl miestiečių pilietinių teisių, jį miestiečių atstovai įteikė karaliui lapkričio 25 dieną – jo dvidešimt penktųjų karūnavimo metinių proga. Buvo parengtas ir 1791 m. balandžio 18 d. priimtas Miestų įstatymas. Jis tapo 1791 m. gegužės 3 d. priimtos Konstitucijos dalimi. Šio įstatymo svarstymas sulaukė didelio pasipriešinimo. Miestų įstatymu galutinai buvo įformintas miestiečių luomas. Miestiečiai tapo veikliu ir aktyviu visuomenės sluoksniu (**1**, **2**). Jie negavo teisės priimti politinius sprendimus, bet galėjo siųsti į Seimą savo atstovus, kurie turėjo galimybę dalyvauti svarstant miestų reikalus.

Ketverių metų seimo laikotarpiu visuose ATR pavietuose 1789 m. lapkričio 24 d. įstatymu buvo įkurtos Tvarkomosios civilinės ir karinės komisijos – vietinės valdžios institucijos. Jų darbe dalyvavo bajorų, dvarininkų, kariuomenės ir miestiečių atstovai.

2. Ketverių metų seimas Váršuvos karaliaus rūmuose. Dailininkas J. Norblinas

Tai buvo pirmosios ATR vietos savivaldos institucijos, turinčios tiesioginį ryšį su centrine valstybės valdžia. Jų funkcijos buvo labai įvairios. Komisijos rūpinosi rekrutų rinkimu, maisto tiekimu, kariškių ir civilių ginčų sprendimu. Taip pat šios komisijos rūpinosi viešąja tvarka, sprendė kriminalines bylas, kontroliavo mokesčių rinkimą, prižiūrėjo mokyklas. Ketverių metų seimas reformavo teismų sistemą. Sujungus Pilies, Žemės ir Pakamario teismus buvo sudaryti nuolat veikiantys Žemionių teismai.

1791 m. lapkričio 2 d. Ketverių metų seimas priėmė Seimelių įstatymą. Šiuo įstatymu buvo suvienodintas seimelių skaičius visose trijose provincijose (Didžiõjoje Lénkijoje, Mažõjoje Lénkijoje ir LDK). Seimeliuose turėjo būti išrenkama po 2 atstovus į Seimą. Pagal 1791 m. reformą į Seimą turėjo būti renkami 204 atstovai. Atsižvelgus į LDK interesus, 1792 m. pradžioje buvo sumažintas seimelių skaičius Lénkijos provincijose, o LDK nebuvo pakeistas.

1791 m. kovo 24 d. įstatymu Ketverių metų seimas bežemiams ir smulkiesiems bajorams apribojo galimybę dalyvauti politiniame šalies gyvenime. Šiais bajorais, nepatenkintais Seimo reformomis, pasinaudojo Targovicos konfederacijos vadai.

3. Jeronimo Stroinovskio portretas. Dailininkas Juozapas Oleškevičius

Ketverių metų seimas, nors ir su išlygomis, buvo atviras besikeičiančioms politinio gyvenimo realijoms. Jo priimti nutarimai tiesė kelius valstybės politiniam, socialiniam ir ekonominiam atgimimui, visuomenės modernėjimui. Buvo dedamos pastangos išsivaduoti iš Rùsijos, Prūsijos ir Áustrijos priklausomybės.

Ketverių metų seimo raštai buvo verčiami į lietuvių kalbą ir skelbiami, tačiau jo nutarimams nebuvo lemta išsipildyti. 1792 m. pradžioje Rùsijos sudaryta taikos sutartis su turkais leido Jekaterinai II kištis į ATR reikalus. 1792 m. gegužės 18 d. Seimas priėmė paskutinį nutarimą – Karo komisijos įstatymą. Tą pačią dieną Rùsija Respublikai paskelbė karą. Seimui teko neribotam laikui nutraukti darbą. Galutinai Ketverių metų seimo reformos buvo panaikintos prorusiškos Targovicos konfederacijos ir Gardino seimo.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokiomis aplinkybėmis buvo sušauktas Ketverių metų seimas?
2. Kada vyko Ketverių metų seimo darbas?
3. Kada ir kodėl buvo panaikinta Nuolatinė taryba?
4. Kodėl Rùsija sutiko su Seimo reikalavimu išvesti kariuomenę?

ŠALTINIAI:

1. Iš „Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse":

I straipsnis. Apie miestus:

11. Iškilmingiems bajorams ir miestiečių luomo piliečiams, kuriems vėliau bus suteikta garbė tapti bajorais, nuo šiol nebus jokių kliūčių priimti miesto pilietybę, būti piliečiu, eiti pareigas, užsiimti bet kokia prekyba ar išlaikyti kokias nors manufaktūras ir tai nepalies nei jų pačių, nei jų įpėdinių bajoriškos garbės ir su ja susijusių prerogatyvų[1].

12. Teisė miestų piliečiams rinkti nuosavą magistratą, būtent burmistrus, vaitus ir visus kitus pareigūnus, yra laisvės ypatybė, ir miestai tokią laisvę išsaugoja.

13. Tad visi miesto piliečiai, įrašyti miesto knygon ir turintys paveldimą posesiją[2], gali rinkti ir būti išrinkti į bet kurias miesto pareigybes balsų dauguma.

II straipsnis. Apie miestiečių prerogatyvas:

2. Miestai prieš kiekvieną seimą balsų dauguma išrinks vieną įgaliotinį iš piliečių, turinčių miestuose paveldimas posesijas, tinkamų viešai tarnybai. Tie įgaliotiniai prasidedančio seimo dieną turi suvažiuoti į seimo paskirtą miestą ir įteikti seimo maršalkai[3] savo elekcijos bylą. Provincijų sesijose iš miestų įgaliotinių bus išrinkti atstovai į Policijos, Iždo komisijas

---

[1] Prerogatyvà – išimtinė teisė ką nors spręsti.

[2] Posèsija – nuomojamoji žemės valda, dažnai su pastatais, augmenija.

[3] Maršálka – maršalas.

ir asesoriją[4], ir tose sesijose bus paskirta, kuris kuriai komisijai ir asesorijai turi priklausyti. Nors jie visi pagal paskyrimą galės posėdžiauti aukščiau[5] paminėtose komisijose ir asesorijoje, tačiau iš kiekvienos provincijos posėdžiaus ne daugiau kaip po du Iždo ir Policijos komisijose, o asesorijoje – po tris. Tie komisarai ir asesoriai komisijose ir asesorijoje sprendžiant miestų ir prekybinius reikalus turi turėti *Vocem Consultivam* (sprendžiamąjį balsą).

3. Idant būtų tinkamai globojamas teisingumas visuose miestuose atsižvelgiant į jų reikalavimus, leidžiame mūsų miestams per miestų asesorius ar komisarus, posėdžiaujančius asesorijoje, Iždų ir Policijos komisijose, pateikti seimui miestų *desideria* (pageidavimus); ir jeigu jie, iškilus reikalui ir jiems panorėjus, seimo maršalkos paprašys žodžio, jis jiems negali būti uždraustas.

5. Nuo šiol yra ir bus leista kiekvienam miestiečiui įsigyti žemės valdą, kaip ir kitos rūšies turtą, su paveldėjimo teise, valdyti pagal visą nuosavybės teisę ir ją po savęs palikti savo įpėdiniams, kaip teisėtiems paveldėtojams.

7. Be to, kiekviename seime 30-čiai asmenų iš miestiečių, turinčių miestuose paveldimas posesijas, turi būti pripažinta teisė į bajoro titulą, pirmiausia dėmesį kreipiant į pasižymėjusius kariuomenėje, į dirbančius civilinėse-karinėse[6] tvarkos komisijose, į steigiančius manufaktūras, į užsiimančius krašto produktų prekyba, taip pat atsižvelgiant į žemių atstovų rekomendacijas ir miestų rekomendacijas.

8. Nuo šiol visoje kariuomenėje (išskyrus tautinę kavaleriją), kiekviename korpuse ir pulke miestiečių statusą turintys piliečiai galės laisvai laipsniškai išsitarnauti karininkų rangus. O jeigu kuris išsitarnaus štabo kapitono arba pėstininkų būrio kapitono ar pulko rotmistro rangą, remiantis šiuo įstatymu taps bajoru su savo palikuonimis ir visomis jam suteiktomis prerogatyvomis.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 228.

2. Iš Trākų vaivadijos atstovo kalbos, pasakytos Seime:

Bajorų luome! Būk budrus ir saugokis to širdies minkštumo, kuris daro tavo būdą liauną ir kuris per daug lengvai linksta į kiekvieną atmainą. Laikykis žemės ir ginklo, jei trokšti išlaikyti savo laisvę ir kilnybę. Jei žemę paliksi, žlugs tavyje ginklo pamėgimas ir noras. Jei ginklą apleisi, nebeišlaikysi to žemės likučio, kurį dar tebeturi. Miestai nori, kad bajorų luomas imtųsi miestuose prekybos ir propinacijų[7] amatų. Tai išdavystė, bajorų luome! Ženk tėvų nurodymu: ginklai ir žemė. Jų parinkti ir tau palikti, jie sudaro tavo užsiėmimą. Jų išmintingi įstatymai amatus, prekybą, karčiamas paliko atėjūnams miestiečiams. Saugok kilnią sielą nuo žeminančio gyvenimo būdo.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 304.

---

[4] Asesòrija – apeliacinis teismas.
[5] Aukščiau – anksčiau.
[6] Civilinė-karinė – civilinė ir karinė.
[7] Propinācija – išimtinė feodalo teisė gaminti ir pardavinėti svaigalus savo valdose.

3. Iš Trākų deputato kalbos dėl įstatymo projekto apie valstiečius:

Koks gi turi būti liaudies švietimas? Kas atidžiai apie tą pagalvos, tas įsitikins, jog visuotinis švietimas ir mokslinimas yra kenksmingas: tai rodo Prancūzìjos pavyzdys. Pakaks, jei prasčiokėlis mokės skaityti ir jei nieko daugiau neskaitys, kaip tiktai maldaknyges ir ekonominės praktikos straipsnius, kuriuos išmintingi leidėjai galės rašyti metiniuose kalendoriuose. Kai liaudis įgis pamėgimo mokslui, nusibos jai žemę dirbti ir atsiras rašytojų, bet nebus ūkininkų; verčiau mažiau tebūnie išmokslintų žmonių, bet daugiau gerų piliečių.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 283.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu, nurodykite, kokios teisės buvo suteiktos miestiečiams.
2. Koks požiūris į miestiečius atsispindi 2 šaltinyje? Kodėl jis pasikeitė? Paaiškinkite remdamiesi Miestų įstatymo II straipsnio 7 punktu (1 šaltiniu).
3. Koks, pasak 3 šaltinio autoriaus, turėtų būti valstiečių švietimas? Ar neįžvelgiate šioje kalboje prieštaravimo?

65. GEGUŽĖS 3-IOSIOS KONSTITUCIJA

- *Gegužės 3-iosios konstitucijoje atsispindi Apšvietos epochos idėjos*
- *Gegužės 3-iosios konstitucija – unitarinės valstybės Konstitucija*
- *Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo įstatymas – LDK pripažinimas lygia Lenkijai*

1791 m. gegužės 3 d.
Ketverių metų seimas priėmė Konstituciją

1791 m. spalio 20 d. –
Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo įstatymas

Reikšmingiausias Ketverių metų seimo darbas – 1791 m. gegužės 3 d. priimta Konstitucija. Tai buvo antrasis pasaulyje po 1787 m. JAV konstitucijos ir pirmasis Europoje tokio pobūdžio dokumentas. Prancūzìjos konstitucija patvirtinta lygiai po keturių mėnesių – 1791 m. rugsėjo 3 d.

Rengiant Konstituciją didelę įtaką turėjo švietėjų idėjos, su jomis Lietuvõs ir Lénkijos visuomenės veikėjai buvo gerai susipažinę. Taip pat svarbiausio valstybės įstatymo priėmimą lėmė ir sudėtinga ATR padėtis – jau buvo įvykdytas pirmasis valstybės padalijimas, norint išsaugoti valstybę reikėjo sutelkti jėgas.

Daugiausia sulaukė dėmesio ir kėlė ginčų Seime Konstitucijos komisijos darbas, kur susikirto reformų šalininkų ir jų priešininkų, „bajoriškąją demokratiją" siekiančių išsaugoti bei stiprios monarchijos idėją palaikančių jėgų, interesai. Prie Konstitucijos projekto rengimo aktyviai prisidėjo LDK atstovai. Vienas pagrindinių jo autorių buvo LDK rūmų maršalas Ignotas Potockis (1732–1809 m.) (1), reikšmingas buvo ir Lietuvõs pakanclerio **Jokimo Liutauro Chreptavičiaus** (2) indėlis. Projektą vėliau tobulino pats valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis ir vienas žymiausių Ketverių metų seimo veikėjų, publicistas ir švietėjas **Hugas Kolontajus** (1750–1812 m.) (3).

1790 m. rudenį baigėsi Seimo kadencija. Kad reformos būtų tęsiamos toliau, Seimo nariams buvo pratęsti mandatai dar dvejiems metams. Po tų pačių metų lapkričio mėnesį vykusių rinkimų Seimas pradėjo darbą būdamas dvigubos sudėties. Dauguma naujųjų Seimo deputatų buvo naujos kartos, kuri išaugo Apšvietos epochoje ir buvo

1. Ignotas Potockis. XVIII a. pabaigos dailininko portretas

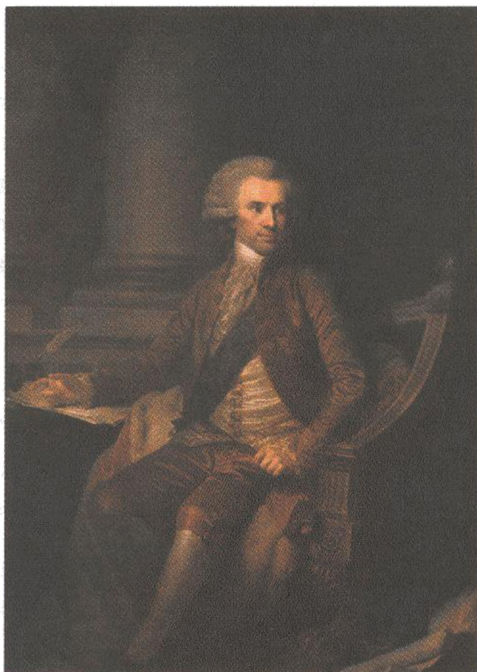
auklėta Edukacinės komisijos priimtų programų pilietiškumo dvasia, atstovai.

Tokia padėtis buvo palanki karaliui, nes prie jo šalininkų prisidėjo apie du trečdaliai naujai išrinktų narių. Politiniai pokyčiai Seime vertė I. Potockio grupuotę ieškoti ryšių su Stanislovu Augustu Poniatovskiu. Karalius tikėjosi šalyje sukurti tokią sistemą, kuri veiktų pagal Ánglijos pavyzdį. Konstitucija galutinai buvo baigta rengti 1791 m. balandį., prieš tai – balandžio 18-ąją – buvo patvirtintas Miestų įstatymas. Tikėtasi, kad miestiečiai, patenkinus jų reikalavimus, parems Konstituciją.

Parengtos Konstitucijos projektas – Valdymo įstatymas – Seimui buvo pateiktas svarstyti iš karto po Velykų atostogų. Konstitucijos rengėjai skubėjo, nes norėjo pasinaudoti tuo, kad Váršuvoje nėra daugelio priešiškai nusiteikusių opozicijos atstovų, kuriuos Rùsijos pasiuntinys Váršuvoje, sužinojęs apie rengiamą įstatymą, ragino grįžti į sostinę. Gegužės 3-iąją pritardami Konstitucijos rengėjams į gatves išėjo apie 20 tūkst. miestiečių. Karaliaus pilyje, kurioje posėdžiavo Seimas, audringi ginčai truko visą dieną. 110 narių Konstitucijai pritarė, o 72 – pasisakė prieš. Vėliau Seimo nariai Konstitucijai prisiekė Váršuvos Šv. Jono bažnyčioje.

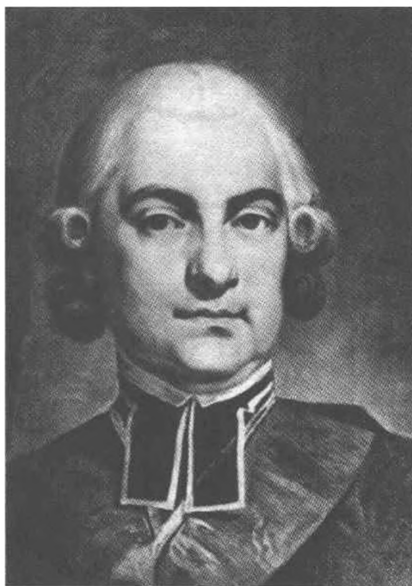
Gegužės 3-iosios konstituciją sudaro įvadas ir 11 straipsnių. Pirmajame Konstitucijos straipsnyje „Viešpataujanti religija“ katalikybė paskelbta valstybine religija. Katalikų bažnyčiai paliekamos visos teisės ir privilegijos. Katalikams uždrausta pereiti į kitus tikėjimus. Kita vertus, užtikrinta religinė kitatikių laisvė. Antrasis Konstitucijos straipsnis „Bajorai žemvaldžiai“ pabrėžia bajorų luomo pirmenybę visuomenėje, įtvirtina ankstesnes bajorų luomo teises ir privilegijas, deklaruoja visų bajorų lygybę, skelbia, kad kiekvienas bajoras privalo ginti Konstituciją ir tėvynės laisvę. Trečiasis Konstitucijos straipsnis „Miestai ir miestiečiai“ patvirtina, kad įsigalioja 1791 m. balandžio 18 d. Seimo priimtas įstatymas „Mūsų karališkieji laisvieji miestai Respublikos valstybėse“. Ketvirtasis straipsnis „Valstiečiai valsčionys“ nepanaikino baudžiavinės valstiečių priklausomybės, tačiau įpareigojo valstybės valdžią būti jų globėja. Konstitucijos autoriai teigė, kad valstiečiai, „iš kurių rankų trykšta gausiausia krašto turtų versmė ir kurie sudaro didžiausią tautos gyventojų dalį“, taip pat yra tautos dalis. Penktasis straipsnis „Valdymas, arba viešųjų valdžių paskirtis“ (**1**, **2**) pradėjo valstybės politinės santvarkos pertvarkymą.

Šeštasis straipsnis aptarė dvejų rūmų Seimo – Atstovų rūmų ir Senato – įstatymų leidžiamosios valdžios organizavimo tvarką ir kompetenciją. Atstovų rūmus sudarė 204 atstovai, išrinkti seimeliuose, tarp jų – 24 naujieji miestų įgaliotiniai. Senatą sudarė 132 asmenys – vyskupai, vaivados, kaštelionai ir ministrai. Senatui vadovauti turėjo karalius. Taip pat buvo numatyta, kad Seimo nutarimai bus priimami balsų dauguma. Todėl *liberum veto* teisė, visų rūšių konfederacijos ir konfederaciniai seimai buvo panaikinti kaip prieštaraujantys šiai Konstitucijai, griaunantys valdymą, ardantys visuomenę. Seimo narius buvo numatyta rinkti dvejiems metams. Nustatyta tvarka – kas 25-erius metus – šaukti ekstraordinarinį Seimą Konstitucijai peržiūrėti ir pataisyti. Įstatymus leidžiančiosios valdžios reforma buvo svarbiausias Ketverių metų seimo darbas, padėjęs pagrindus parlamentarizmo raidai valstybėje. Septintasis Konstitucijos straipsnis „Karalius, vykdomoji valdžia“ buvo skirtas vykdomosios valdžios reformai. Aukščiausiąja vykdomąja valdžia paskelbtas valdovas ir Įstatymų sargyba, ją sudarė 5 ministrai (policijos, karo, iždo, vidaus ir užsienio reikalų), 2 sekretoriai, Seimo maršalas ir pilnametis sosto įpėdinis. Panaikinti karaliaus rinkimai, sostas tapo paveldimas.

2. Jokimo Liutauro Chreptavičiaus portretas. Dailininkas J. Damelis, J. Granio tapyto portreto kopija

Aštuntasis straipsnis „Teisminė valdžia“ atskyrė teismus nuo Seimo ir vykdomosios valdžios, bet paliko luominius teismus. Žemės, Pilies ir Pakamario teismai buvo sujungti į vieną nuolat ir vaivadijose, ir pavietuose veikiantį pirmosios instancijos teismą. Apeliaciją teikti buvo leidžiama Vyriausiajam Tribunolui. Miestuose teismai buvo padalyti į baudžiamuosius ir civilinius. Valstybės išdavimo byloms spręsti kiekvieno Seimo pradžioje išrenkamas Seimo teismas. Buvo nurodyta parengti Civilinės ir Baudžiamosios teisės kodeksus, tačiau išorės pavojai nutraukė pradėtus darbus. Devintasis ir dešimtasis Konstitucijos straipsniai aptarė regentystės ir karaliaus vaikų auklėjimo klausimus. Paskutinis straipsnis „Tautos karinė jėga“, suformuluotas remiantis naujųjų laikų idėjomis, skelbė, kad krašto gynėjai yra visi piliečiai, o kariuomenė turi būti paklusni vykdomajai valdžiai.

3. Hugo Kolontajaus portretas (fragmentas)

Apibendrinant galima teigti, kad Gegužės 3-iosios konstitucija nustatė svarbiausius valstybės santvarkos organizavimo principus, atitikusius XVIII a. europinę sampratą. Juos įgyvendinus bajorų respublika su renkamu valdovu turėjo tapti konstitucine monarchija. Konstitucijai pritarė dauguma Lietuvõs pavietų seimelių, jai buvo iškilmingai prisiekta Vìlniuje ir Kaunè.

Konstitucijos kūrėjai siekė sukurti bendrą unitarinę valstybę – Lénkiją. Tai lėmė išorės pavojus. Lietuvõs vardas Konstitucijoje neminimas, tačiau taip pat niekur nepasakyta, kad Lietuvõs valstybė naikinama. Svarstant valstybės valdymo organizavimo klausimus Seime LDK atstovai reikalavo pokonstituciniais aktais įteisinti LDK, kaip lygiateisės partnerės federacinėje valstybėje, statusą, išsaugoti dvinarę Respubliką. Todėl 1791 m. spalio 20 d. Seimas priėmė ir karaliaus vardu paskelbė Abiejų̃ Tautų̃ tarpusavio įsipareigojimo įstatymą (**3**). LDK atstovai pasiekė svarbiausią tikslą – Lietuvà šiuo įžadu buvo pripažinta Lénkijai lygia dvinarės valstybės dalimi. Vis dėlto to nepakako Respublikai išgelbėti nuo naujos stiprių kaimyninių šalių agresijos. 1792 m. vasarą Gegužės 3-iosios konstitucija buvo atšaukta. 1793 m. Rùsija ir Prūsija įvykdė antrąjį ATR padalijimą.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Nurodykite istorines Gegužės 3-iosios konstitucijos priėmimo aplinkybes.
2. Kodėl Ketverių metų seime išryškėjo skirtingi požiūriai į rengiamą Konstituciją?
3. Remdamiesi tekstu, sudarykite lentelę „1791 m. Gegužės 3 d. konstitucija“:

Konstitucijos skyriaus pavadinimas	Svarbiausi teiginiai

4. Koks požiūris į religiją išreikštas Konstitucijoje?
5. Pagalvokite, kodėl Konstitucija užtikrino bajorų luomo pirmenybę ir nepanaikino baudžiavos.

6. Kokie rūmai sudarė Seimą?
7. Kam pagal Konstituciją priklausė vykdomoji valdžia?
8. Kodėl Konstitucijoje buvo nustatyta, kad karaliaus valdžia yra paveldima?
9. Kokie buvo numatyti teisinės sistemos pakeitimai?

ŠALTINIAI:

1. Iš Valdymo įstatymo:

Pripažindami, jog mūsų visų likimas priklauso vien tik nuo tautos Konstitucijos įvedimo ir ištobulinimo, iš ilgos patirties pažinę įsisenėjusias mūsų valdymo ydas, siekdami pasinaudoti metu, kuriame Europa yra atsidūrusi, bei ta blėstančia akimirka, kuri mus sugrąžino mums patiems, laisvi nuo žeminančių svetimos prievartos reikalavimų, labiau už gyvybę, už asmeninę laimę brangindami politinę egzistenciją ir tautos, kurios likimas patikėtas mūsų rankoms, išorinę nepriklausomybę bei vidinę laisvę, mūsų tėvynės ir jos sienų išsaugojimo vardan[1] su didžiausia dvasios tvirtybe priimame šią Konstituciją ir skelbiame ją šventa ir neliečiama, kol tauta įstatymo numatytu laiku savo aiškia valia pripažins būtina pakeisti joje kokį nors straipsnį.

Pagal: *1791 m. Gegužės 3 d. konstitucija*, Vilnius, 2001, p. 13–14.

2. Iš Valdymo įstatymo:

Visa žmonių visuomenės valdžia kyla iš tautos valios. Idant valstybių vientisumas, pilietinė laisvė ir visuomenės tvarka visam laikui išlaikytų pusiausvyrą, lenkų tautos valdymą turi sudaryti trys valdžios ir šio įstatymo valia sudarys visiems laikams, tai yra: Seimo *įstatymų leidžiamoji valdžia*, karaliaus ir Sargybos *aukščiausioji vykdomoji valdžia* ir *teisminė valdžia* šiam tikslui įkurtose ar įkursimose jurisdikcijose[2].

Pagal: *1791 m. Gegužės 3 d. konstitucija*, Vilnius, 2001, p. 21.

3. Iš Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo įstatymo:

Mes, Stanislovas Augustas, sutikus Senato tarybų ponams, tiek dvasininkams, tiek pasauliečiams, taip pat Lénkijos Karūnos ir Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštìjos žemių atstovams, atsižvelgdami į nuolatinę Mūsų pareigą savo bendrai tėvynei, Lénkijos Respublikai, nutariame: lygiai kaip turime vieną bendrą ir vieningą[3] „Valdymo įstatymą“, tarnaujantį visai mūsų valstybei – Lénkijos Karūnai ir Lietuvõs Dìdžiajai Kunigaikštìjai – taip pat norime turėti ir vieningai[4] valdomus mūsų bendrą kariuomenę bei iždus, sujungus juos į vientisą nedalomą iždą, štai tokiomis sąlygomis:

---

[1] Vardan – labui (arba – dėl mūsų tėvynės ir jos sienų išsaugojimo).
[2] Jurisdìkcija – teismo ar administracinio organo teisė teisti, spręsti teisinius ginčus ar klausimus.
[3] Vieningą – vienintelį.
[4] Vieningai – bendrai.

1. Abiejų tautų Karo komisiją ir Iždo komisiją turi sudaryti po lygiai asmenų – pusė iš Karūnos, o kita pusė iš Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštìjos; taip pat visose magistratūrose, kurias Respublika abiem tautoms bendras vėliau įsteigtų, vietas turi užimti vienodas asmenų skaičius – tiek iš Karūnos, tiek ir iš Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštìjos.

2. Lietuvõs Didžióji Kunigaikštijà turės tokį patį tautos ministrų ir pareigūnų skaičių, ir jie turės tuos pačius titulus ir pareigas, kurias kada nors turės Karūna.

3. Karo ir Iždo komisijose vienodą laikotarpį iš eilės pirmininkaus vieną kartą Lietuvà, kitą kartą – Karūna.

4. Viešųjų Lietuvõs pajamų, skirtų Respublikos iždui, kasa turi palikti Lietuvõs Didžiõjoje Kunigaikštìjoje.

5. Teismui pavestos Líetuvą liečiančios Iždo komisijos bylos turės savo teismą, sudarytą iš į komisiją neįeinančių asmenų ir įsteigtą Lietuvõs Didžiõjoje Kunigaikštìjoje pagal atskirą įstatymą.

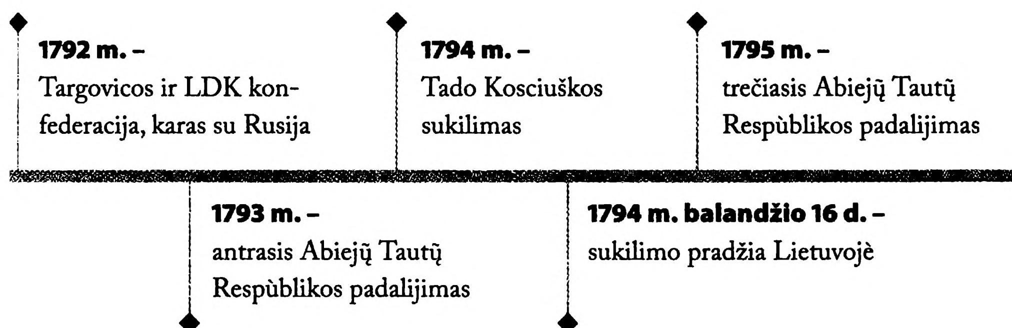
Pagal: *1791 m. Gegužės 3 d. konstitucija*, Vilnius, 2001, p. 55–56.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu, pasakykite, kodėl buvo būtina patobulinti valstybės valdymą.
2. Susipažinę su 2 šaltiniu, pasakykite, kurių prancūzų švietėjų idėjos atsispindi Konstitucijoje.
3. Remdamiesi 3 šaltiniu, pasakykite, ką įteisino Abiejų Tautų tarpusavio įsipareigojimo įstatymas.

66. ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS PADALIJIMAI

- *Stanislovas Augustas Poniatovskis pereina į Targovicos konfederatų pusę*
- *Tado Kosciuškos sukilimas – paskutinis bandymas gelbėti valstybę*
- *Europa abejinga ATR likimui*

ATR (4) XVIII a. tapo susiklosčiusių tarptautinių santykių auka. Rùsija jau nuo šio amžiaus pradžios kišosi į Respublikos reikalus, o tai kėlė pavojų Prūsijai ir Áustrijai. Po Septynerių metų karo (1756–1763 m.) Prūsija, nors jos įtaka ir padidėjo, nebenorėjo konfliktuoti su Rùsija. Manyta, kad austrų ir prūsų interesai bus geriausiai apsaugoti, jei šalys neprieštaraus Rùsijos veiksmams Lénkijoje, o už tai kaip kompensaciją gaus teritorijų.

Čartoriskių grupuotės mėginimai reformuoti valstybę nedavė lauktų rezultatų. Į Respublikos vidaus reikalus kišosi kaimyninės valstybės, ypač Rùsija. Nepatenkinti šios veiksmais bajorai 1768 m. vasario 29 d. Bare, Podolėje, susibūrė į konfederaciją, kurios tikslas buvo priešintis Rùsijos kišimuisi į ATR reikalus ir jos statytiniui Stanislovui Augustui Poniatovskiui, kitatikių (disidentų) teisių sulyginimui su katalikų, ginti valstybės suverenitetą. Baro konfederatai pasisakė ir prieš Čartoriskių reformas – gynė senąją tvarką. Baro konfederacija – tai Potockių ir Čartoriskių grupuočių kovos padarinys. Svarbiausias judėjimo centras buvo Lénkija. Lietuvojè konfederatus telkė Karolis Stanislovas

1. Tadas Kosciuška

Radvila, Mykolas Jonas Pacas, Simonas Kosakovskis, Mykolas Kazimieras Oginskis. Su Baro konfederatais Stanislovui Augustui Poniatovskiui padėjo kovoti Rùsija. Šios konfederacijos nariai savo tikslų nepasiekė, o tik pagreitino pirmąjį Lénkijos ir Lietuvõs valstybės padalijimą. Rùsija, Prūsija ir Áustrija Respublikos padalijimo sutartį pasirašė 1772 m. rugpjūčio 5 d. Sankt Peterburge (1, 2). Rusų pasiuntinio reikalavimu 1773 m. Váršuvoje sušauktas Seimas patvirtino padalijimo sutartį. Vienintelis valdovas, pareiškęs dėl to protestą, buvo Ispãnijos karalius. Pirmojo padalijimo metu ATR neteko trečdalio teritorijos ir tiek pat gyventojų.

Ketverių metų seimas ir jo priimti nutarimai netenkino jos kaimynių – absoliutinių monarchijų – interesų. Jos nebuvo suinteresuotos Respublikos stiprėjimu. Reformoms priešinosi ir dalis ATR bajorų. Gegužės 3-iosios konstitucijos priešininkai ieškojo užsienio valstybių paramos, plėtė antikonstitucinę agitaciją tiek Lénkijoje, tiek Lietuvojè. Lietuvojè pagrindiniai pasipriešinimo reformoms organizatoriai buvo broliai vyskupas Juozapas Kazimieras Kosakovskis ir etmonas Simonas Kosakovskis. 1792 m. pradžioje baigėsi Rùsijos ir Tur̃kijos karas, ribojęs rusų veiksmus ATR. Dabar Jekaterina II galėjo veikti laisvai. Atkurti Rùsijos įtaką Respublikoje buvo siekiama „pačių lenkų rankomis". 1792 m. balandžio 27 d. Sankt Peterburge reformų priešininkai pasirašė konfederacijos aktą, nukreiptą prieš karalių ir Ketverių metų seimą. Aktas viešai paskelbtas 1792 m. gegužės 14 d. Targovicoje, prie pietinių Lénkijos sienų (3). 1792 m. birželį Vìlniuje buvo sudaryta LDK Generalinė laisvoji konfederacija. Tų pačių metų rugsėjo mėnesį abi konfederacijos susivienijo į vieną Generalinę Abiejų Tautų konfederaciją. Tačiau Lietuvõs konfederatai pabrėžė siekią išlaikyti dvinarę valstybę ir skelbėsi neprisidedą prie Targovicos konfederacijos.

1792 m. gegužės 16 d. Rùsijos kariuomenė įžengė į ATR ir niokodama bei plėšdama valstybę žygiavo Váršuvos link. Birželio 16 d. buvo užimtas Vìlnius, o rugpjūčio pabaigoje ir Váršuva. Liepos mėnesį prie konfederatų prisidėjo ir Stanislovas Augustas Poniatovskis, neseniai prisiekęs Gegužės 3-iosios konstitucijai. Tai buvo visus stulbinusi išdavystė. Rusų kariuomenė turėjo 96 tūkst., o lenkų ir lietuvių – tik 36 tūkst. vyrų. Armija pakriko. Dalis armijos vadų ir reformatorių emigravo. Tolesnis priešinimasis buvo padrikas ir beprasmis.

Targovicos konfederacija vertinama dvejopai. Vieni Targovicos konfederatus laiko patriotais, kiti – išdavikais. Targovicos konfederatai panaikino visas Ketverių metų seimo reformas, tapo ATR žlugimo simboliu. Tačiau daug sunkiau nustatyti šios konfederacijos reikšmę LDK istorijai. Ketverių metų seimo reformos, Gegužės 3-iosios konstitucija (ja buvo siekiama sustiprinti centrinę valdžią) kėlė grėsmę senajam LDK valstybingumui, kurį gynė Lietuvõs konfederatai. S. Kosakovskis net siūlė Rùsijai nutraukti LDK uniją su Lénkija ir prijungti Líetuvą prie Rùsijos autonominio vieneto teisėmis. Tačiau vėlesni įvykiai parodė, kad pasitikėjimas Jekaterina II tik pagreitino valstybės žūtį. 1793 m. sausio 23 d. Sankt Peterburge Rùsija ir Prūsija pasirašė sutartį dėl antrojo Lénkijos ir Lietuvõs valstybės padalijimo.

1793 m. birželį Gardine buvo sušauktas paskutinis ATR Seimas. Atstovai į jį kruopščiai atrinkti. Seimas oficialiai panaikino Gegužės 3-iosios konstituciją, grąžino Nuolatinę tarybą, atgaivino bajorų teises. Dauguma miestiečių teisių buvo paliktos galioti. Seimo nariai dar bandė priešintis antrajam valstybės padalijimui, bet Rùsija ir Prūsija privertė juos paklusti. Rùsija užėmė apie 250 tūkst. km^2 ATR žemių, o Prūsija gavo apie 58 tūkst. km^2. ATR teliko apie 227 tūkst. km^2 žemių su 4,5 mln. gyventojų.

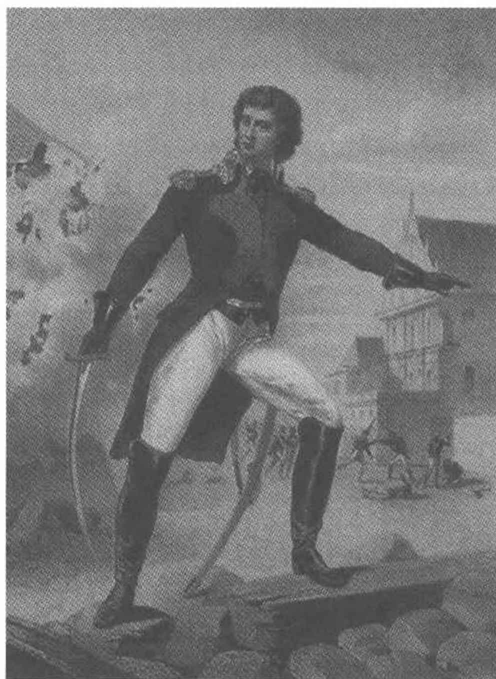
Pasibaigus Gardino seimui, karalius ir Nuolatinė taryba persikėlė į Váršuvą. Lietuvojè ir Lénkijoje pasiliko Rùsijos, Lénkijoje – dar ir Prūsijos kariuomenė. Šalyje buvo neramu. Rùsija reikalavo kuo greičiau sumažinti kariuomenę iki 15 tūkst. žmonių, kaip kad buvo nutarta Gardino seime. Tačiau kai kurie kariuomenės vadai neskubėjo paleisti savo dalinių. Rengiamo sukilimo vadu 1793 m. buvo paskirtas Lénkijos generolas **Tadas Kosciuška** (1746–1817 m.) (1). Sukilimas prasidėjo 1794 m. kovo mėnesį Krokuvoje, Rotušės aikštėje (2). Didžiulės žmonių minios akivaizdoje Lénkijos

2. Tado Kosciuškos priesaika Krokuvoje 1794 m. Dailininkas Pranciškus Smuglevičius (1797 m.)

kariai prisiekė: „Būsiu ištikimas Lénkijos tautai ir klausysiu Tado Kosciuškos, Vyriausiojo vado, kurį pati tauta pašaukė ginti laisvę ir nepriklausomybę.“ T. Kosciuška prisiekė, kad jam patikėtos valdžios nepanaudos kam nors engti, tik gins valstybės sienas, tautos nepriklausomybę ir laisvę. Buvo perskaitytas sukilimo manifestas. T. Kosciuška paskelbtas vyriausiuoju sukilimo vadu, turinčiu diktatoriaus teises, karaliaus valdžia sustabdyta. Visi dalyvavusieji pasirašė šį aktą ir prisidėjo prie sukilimo. Taip Lénkijoje dar nebuvo atsitikę – ne bajorai, o įvairių sluoksnių žmonės suteikė T. Kosciuškai didelių galių. 1794 m. balandžio pradžioje T. Kosciuška laimėjo mūšį su rusais prie Raclavicų. 1794 m. balandžio 17 d. sukilo Váršuva. Lénkijoje sukilimui vadovauti buvo sudaryta Tautinė aukščiausioji taryba.

1794 m. balandžio 16 d. sukilo ir Lietuvà. Sukilimą Lietuvojè organizavo pulkininkas **Jokūbas Jasinskis** (1761–1794 m.). Sukilėliai nutarė išvaduoti Vìlnių, nors jėgos ir nebuvo lygios – LDK kariuomenė turėjo apie 400 žmonių, o Rùsijos – apie 2000 karių. Naktį iš balandžio 22-osios į 23-iąją sukilėliai puolė ginklų sandėlius, karinių dalinių būstines ir po kelių valandų kautynių užėmė miestą. Vìlniuje, Rotušės aikštėje, 1794 m. balandžio 24 d. buvo paskelbtas sukilimo aktas, vilniečiai prisiekė kovoti dėl savo šalies laisvės. Taip pat buvo sudaryta Lietuvõs Tautinė aukščiausioji taryba. Iš provincijos ėjo savanoriai, buvo aukojami pinigai, vilniečiai kasė apkasus, įrengė parako malūną, patrankų dirbtuvę. Buvo sudaryta Vìlniaus miesto gvardija, kuriai vadovavo Laurynas Gucevičius. Sukilėliai mirtimi nubaudė Targovicos konfederacijos vadus.

3. Jokūbo Jasinskio mirtis barikadose

Sukilėlių ir Rùsijos kariuomenės jėgos buvo nelygios. Jiems nepadėjo nė žymusis Polaneco **universãlas** (4). Sukilimo vadovybė neišvengė nesutarimų. 1794 m. birželio 4 d. J. Jasinskis buvo nušalintas nuo vadovavimo. Keletą mūšių sukilėliai dar laimėjo, bet jau 1794 m. rugpjūčio 12 d. Rùsijos kariuomenė užėmė Vìlnių, o lapkričio 9 d. pasidavė Váršuva. Ją ginant žuvo J. Jasinskis (3).

Vyskupas Mykolas Pranciškus Karpavičius 1794 m. gegužės 20 d. gedulingo pamokslo metu, pasakyto Šv. Jonų bažnyčioje už žuvusiuosius vaduojant Vìlnių,

kalbėjo: „Šaukiam vieni ant antrų. Pakelkim, ratavokim[1] žūstančią mūsų žemę, muškimės atvožniai[2] už kraują mūsų, už namus mūsų, už Bažnyčias ir Šventybes mūsų Ponystės[3]." Tačiau šis kvietimas jau nieko nepakeitė. ATR ateitį lėmė ne reformatoriai ar sukilėliai, o Sankt Peterburgo, Berlýno ir Víenos valdovai.

4. Abiejų Tautų Respùblikos padalijimas. N. Le Mire'o graviūra

1795 m. spalio 2 d. Rùsija, Prūsija ir Áustrija susitarė dėl trečiojo Lénkijos ir Lietuvõs valstybės padalijimo, o 1797 m. pradžioje priimtame ATR panaikinimo akte trijų valstybių monarchai net įsipareigojo dokumentuose nevartoti pasidalytos valstybės, kuri, anot jų, buvo panaikinta visiems laikams, pavadinimo.

XVIII a. didžiosios Europos valstybės tarptautinius santykius grindė „jėgų pusiausvyros" doktrina. Buvo siekiama išlaikyti vienodą jėgų pasiskirstymą, neleisti sustiprėti kuriai nors valstybei. Galingos ATR kaimynės siekė, kad nė viena iš jų neprisijungtų ATR. Europos dėmesys tuo metu buvo sutelktas į revoliuciją Prancūzìjoje, ATR problemos liko nuošaly ir niekam nerūpėjo valstybė, kurią vargino nesutarimai ir prieštaravimai.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokie buvo Baro konfederatų tikslai?
2. Kokią reikšmę Prūsijai turėjo dalies ATR teritorijų prisijungimas?
3. Koks Seimas įteisino antrąjį padalijimą?
4. Koks buvo 1794 m. sukilimo tikslas?
5. Nurodykite, kokios priežastys lėmė ATR žlugimą.

---

[1] Ratavoti – gelbėti.
[2] Atvožniai – drąsiai.
[3] Ponystė – valstybė.

ŠALTINIAI:

1. Abiejų Tautų Respùblikos padalijimai

Lenkijos ir Lietuvos valstybės žemės per padalijimus teko:

	I–1772	II–1793	III–1795
Rusijai			
Prūsijai			
Austrijai			

Sienos 1772 m.

- Respublikos
- LDK
- Valstybių sienos po 1795 m. padalijimo
- 1794 m. sukilimo židiniai

2. **Iš 1772 m. rugpjūtį pasirašytos ATR padalijimo sutarties:**

Švenčiausios Trejybės vardu! Susiskaldymo dvasia, bėdos ir vidaus karas, tiek metų niokoję Lénkijos Karalỹstę, ir anarchija, kuri sulig diena darosi vis stipresnė, rodo, kad gresia visiškas valstybės suirimas, tuo tarpu[1] Respublikos kaimyninės valstybės turi teisių ir pretenzijų, kurios yra tiek pat senos, kiek ir teisėtos.

Pagal: N. Davies, *Dievo žaislas: Lenkijos istorija*, t. 1, Vilnius, 1998, p. 556.

3. **Iš priesaikos, kuri buvo duodama stojančiųjų į Targovicos konfederaciją:**

Aš, NN, stodamas į konfederaciją, kuri yra sudaryta 1792 metų gegužės 14 dienos aktu, prisiekiu, jog Gegužės 3 dienos konstituciją, kuri yra Respublikos kapas, visomis jėgomis naikinsiu, sosto paveldimumo ir monarchijos visomis jėgomis neleisiu; lenkų karalių valdžios išsiplėtimo neleisiu; tuos, kurie prieš šlėktos laisves, už sosto paveldimumą, karalių valdžios praplėtimą intriguos, kalbins arba veiks, konfederacijai ir viešumai išduosiu; neleisiu atplėšti mažiausią krašto dalį ar jo priklausomybę. Ginsiu šventą Ròmos katalikų tikėjimą, šlėktos laisvę ir lygybę laikysiu ir ginsiu; su Gegužės 3 dienos konstitucijos šalininkais neturėsiu jokių ryšių Respublikos arba tėviškės laisvių pražūčiai; konfederacijos neišsižadėsiu, bet tolei joje būsiu, kol sosto paveldėjimas ir Gegužės 3 dienos konstitucija bus panaikinta.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 321–322.

4. **Iš 1794 m. gegužės 7 d. Polanece paskelbto universalo:**

Siūlau, kad vaivadijų ir žemių Tvarkomosios komisijos visame krašte išleistų šį potvarkį visiems dvarininkams, žemės savininkams ir juos pavaduojantiems vietininkams:

1. Paskelbti liaudžiai, kad ji pagal įstatymą palieka krašto vyriausybės globoje.
2. Jog kiekvieno valstiečio asmuo yra laisvas, ir jisai kur tinkamas gali keltis, jei tik pareikš savo vaivadijos Tvarkomajai komisijai, kur keliasi, ir jei sumokės savo skolas ir krašto mokesčius.
3. Kad liaudis turi lengvatų dėl darbo dienos, taigi tasai, kurs dirbo 5 ar 6 dienas per savaitę, turi turėti dvi dienas laisvas per savaitę. Kursai dirbo 3 arba 4 dienas per savaitę, turi turėti laisvą vieną dieną; kas dirbo dvi dienas, turi turėti laisvą vieną dieną. Kas dirbo per savaitę vieną dieną, turės dabar dirbti vieną dieną per dvi savaites. Tam, kas ėjo lažą dviese, turi būti laisvos dienos dviem. Kas dirbo vienas, turi būti jam vienam laisvos dienos.
4. Vietos valdžios stengsis, kad tų, kurie tebėra Respublikos kariuomenėje, ūkis nenusmuktų ir kad žemė, kuri yra mūsų turtų šaltinis, neliktų nedirbama; tam vienodai turi padėti ir dvarai, ir kaimo bendruomenės.
5. Iš tų, kurie bus pašaukti į kariuomenę, kol bus kariuomenėje, lažas per tą laiką nebus reikalaujamas tolei, kol jie negrįš namo.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. Feodalinis laikotarpis*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 328.

---

[1] Tuo tarpu – o.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 2 šaltiniu, pasakykite, kokias ATR padalijimo priežastis nurodo padalijimo sutartis.
2. Išnagrinėkite žemėlapį (1 šaltinį), pasakykite, kokias teritorijas prisijungė Áustrija, Rùsija, Prū́sija.
3. Kodėl stojančiųjų į Targovicos konfederaciją duodamos priesaikos autoriai teigia, kad Gegužės 3-iosios konstitucija „yra Respublikos kapas“? Atsakykite remdamiesi 3 šaltiniu. Už kokias laisves pasisako Targovicos priesaikos autoriai?
4. Ko buvo siekiama Polaneco universalu (atsakykite remdamiesi 4 šaltiniu)?

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Įrodykite, kad administracijos ir teismų reforma sutelkė bajorų luomą.
2. Pasvarstykite, kam Liublino unija labiau buvo naudinga: LDK ar Lénkijai.
3. Ar pavietų seimeliai, kaip dažnai yra teigiama, buvo LDK valstybingumo saugotojai?
4. Kodėl LDK bajorai 1588 m. sutiko patvirtinti Zigmantą Vazą LDK didžiuoju kunigaikščiu, tik šiam sutikus patvirtinti III Statutą?
5. Prof. A. Bumblauskas „Senosios Lietuvos istorijoje (1009–1795)“ pergalę ties Sālaspiliu lygina su Žalgirio mūšio pergale. Pateikite savo argumentus šiam teiginiui pagrįsti.
6. Kokie įvykiai Rùsijoje skatino Vazas siekti šios valstybės sosto?
7. Pagalvokite, ar turėjo įtakos Kėdáinių unijos pasirašymui konfesinė Jonušo Radvilos priklausomybė.
8. Kas lėmė, kad XVI–XVII a. pradžioje, lyginant su Ánglija, Nýderlandais, Prancūzijà, Šveicārija, ATR pasižymėjo tolerantiškumu?
9. Kodėl XVII a., kuris suteikė Líetuvai tiek nelaimių ir praradimų, suklestėjo barokinė kultūra?
10. Kodėl kaimyninės monarchijos siekė, kad ATR būtų silpna?
11. Pasvarstykite, kodėl XVIII a. vykdytos reformos istorinėje literatūroje vadinamos pavėluotomis.
12. Kodėl Ketverių metų seimo nutarimai prieštaravo didžiųjų kaimyninių valstybių interesams?
13. Kodėl lietuviai nemini Gegužės 3-iosios konstitucijos?
14. Kodėl Europos istorijos vadovėliuose pirmąja konstitucija Europoje vadinama Prancūzìjos konstitucija?
15. Ar galėjo ATR padėtį pakeisti priimtas „Abiejų tautų tarpusavio įžado įstatymas“?
16. Ar įvykdyti Lietuvõs ir Lénkijos valstybės padalijimai šių tautų sąmonėje ištrynė valstybingumo idėją?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Bumblauskas A., *Senosios Lietuvos istorija 1009–1795*, Vilnius, 2005.

Kuolys D., *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės literatūroje*, Vilnius, 1992.

Lazutka S., *Leonas Sapiega*, Vilnius, 1998.

Oginskis M. K., *Atsiminimai*, t. 1, Vilnius, 2007.

Sliesoriūnas G., *Lietuvos Didžioji kunigaikštystė vidaus karo išvakarėse: didikų grupuočių kova 1690–1697 m.*, Vilnius, 2000.

Šapoka A., *1655 m. Kėdainių sutartis, arba švedai Lietuvoje 1655–1660 metais*, Vilnius, 1990.

Šmigelskytė-Stukienė R., *Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės susidarymas ir veikla 1792–1793 metais*, Vilnius, 2003.

Tyla A., *Lietuva ir Livonija XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje*, Vilnius, 1985.

Kotlubajus E., *Radvilos*, Vilnius, 1995.

Klinge M., *Baltijos pasaulis*, Vilnius, 1996.

XII. APŠVIETOS AMŽIUS IR JO IDĖJŲ NULEMTI POLITINIAI POKYČIAI

Apšvietos idėjas geriausiai atspindi prancūzų filosofo Gabrielio Bono de Mabli (*Bonnot de Mably*, 1709–1785 m.) veikalo „Apie piliečio teises ir pareigas" (1758 m.) ištrauka:

„Jei suvereni tauta, pati kurianti sau įstatymus, kuriems ji paklūsta, nustos nepaliaujamai stiprinti savo laisvę ir taisyti menkiausius savo konstitucijos pažeidimus, ji greitai turės paklusti absoliučiam monarchui arba kelioms privilegijuotoms šeimoms, nes pareigūnai, paskirti žiūrėti, kad būtų vykdomi įstatymai, turi didelį pranašumą prieš paprastus piliečius, kurie dažnai atitraukiami nuo visuomeninių reikalų ir privalo paklusti. Taigi būkite tikras, kad despotizmas, kasdien įgydamas vis didesnę veiksmų laisvę, ims siekti vis naujų laimėjimų, jei kokios nors monarchijos, pavyzdžiui, Prancūzìjos, pavaldiniai neapdairiai, aklai pasiduos įvykių ar aistrų tėkmei. Vienas anglas labai gerai pasakė, kad tuo atveju, jeigu maras galėtų dalyti tarnybas, titulus ir vardus, pelningas vietas ir pensijas, jis greitai turėtų savo teologų ir juriskonsultų, kurie įrodinėtų, kad jis yra dieviškos kilmės ir priešintis jo mokymui – nusikaltimas. Prašome atkreipti dėmesį dar ir į tai, kad despotizmui suklestėti palankiausios aistros, tokios kaip baimė, tinginystė, šykštumas, išlaidavimas, titulų ir prabangos pamėgimas, kurioms priešpriešа yra dvasios stiprybė, papročių kuklumas, santūrumas, darbštumas ir visuomeninio gėrio pomėgis."

Apšvietos epochos pradžia siejama su reformacija, geografiniais atradimais, kapitalizmo, gamtos mokslų klestėjimu, naujomis politinėmis idėjomis, kurių, deja, visų sėkmingai įgyvendinti nepavyko. JAV, Didžióji Británija, Prancūzijà tapo valstybėmis, kuriose buvo įgyvendinamos prigimtinės teisės – laisvė, lygybė, nuosavybė; laikomasi valdžios padalijimo principo. Kitose valstybėse klestėjo absoliuti monarcho valdžia, valstiečiams buvo taikomos žiaurios bausmės, o kartu buvo siekiama juos šviesti, suvokiama, kad valstybės galią užtikrina sparti mokslo, pramonės ir prekybos raida, o prigimtinės teisės kelia grėsmę feodalinei visuomenei.

67. APŠVIETOS AMŽIAUS IDĖJOS

- *Apšvietos idėjų sklaidą lėmė visuomenės gyvenimo pokyčiai*
- *Pagrindinė Apšvietos amžiaus idėja – tikėjimas žmogaus protu*
- *Valstybės valdymo reformos rėmėsi visuomenės sutarties idėja*

1588–1679 m. gyveno Tomas Hobsas

1632–1704 m. gyveno Džonas Lokas

1723–1790 m. gyveno Adamas Smitas

1689–1755 m. gyveno Šarlis Monteskjė

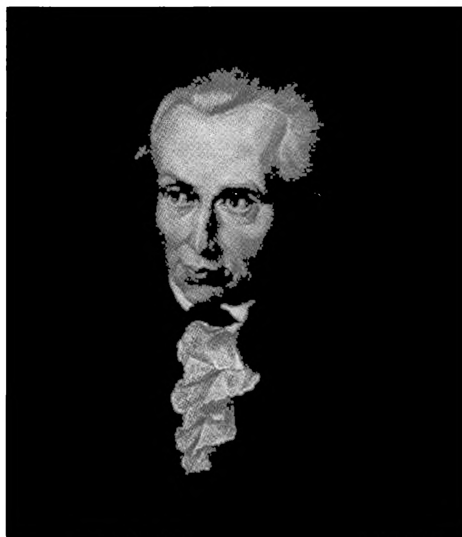
Apšvietos epochos pradžią lėmė visuomenės gyvenimo pokyčiai. Didieji geografiniai atradimai supažindino Europą su kitų kraštų papročiais, daugelis valstybių siekė įsigyti kuo daugiau kolonijų. Naujasis pasaulis asocijavosi su geresniu gyvenimu, todėl prasidėjo europiečių emigracija.

Padidėjęs judėjimas keitė paprasto žmogaus pasaulio supratimą. Didžioji visuomenės dalis gyveno kaime. Išvykti už jo ribų skatino padidėjusi žemės ūkio produkcijos paklausa. Pagyvėjusiai prekybai reikėjo gerų kelių ir pigaus transporto, todėl daug dėmesio buvo skiriama laivynui. Plito kelionių po Europą aprašymai, atsirado naujas diduomenės mokymosi būdas – lydimi mokytojo jaunuoliai vykdavo į kitas šalis susipažinti su jų kultūra. Asmeninė patirtis tapo mokymo pagrindu. Svarbus mokymo rezultatas – žmonės nustojo save sieti vien tik su gimtuoju kraštu. **Kosmopolìtai** ieškojo bendrų Europos kultūros bruožų ir laikė save europiečiais. Tam padėjo prancūzų kalbos plitimas (1). Apšvietos epochoje pradėta kelti klausimą, kas svarbiau – puoselėti savo krašto kultūrą ar ieškoti bendrų kultūrinių taškų.

Vientisą krikščionišką Vakarų Europos pasaulį suskaldė reformacija. Protestantų ir katalikų kovos iškėlė pakantumo problemą. Reformacija sumenkino Katalikų bažnyčios autoritetą, o mokslas kritikavo religinę pasaulėžiūrą. To meto mąstytojai ir mokslininkai bandė apibendrinti žmonijos patirtį. Kilęs Švietimo sąjūdis apėmė visą Europą, tik vienose šalyse jis prasidėjo XVII a., o kitose – XVIII a.

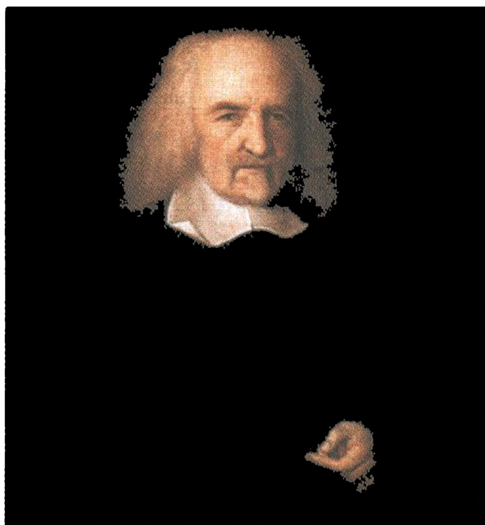
1783 m. klasikinį Apšvietos epochos apibrėžimą pateikė **Imanuelis Kantas** (*Kant*, 1724–1804 m.) (1). Pasak jo, švietimas yra žmogaus išsivadavimas iš nesavarankiškumo, dėl kurio jis pats esąs kaltas. Nesavarankiškumas – tai nesugebėjimas naudotis

savo protu nevadovaujamam kitų. Apšvietos epochos pasaulėžiūros pagrindas – tikėjimas žmogaus protu (**3**). Daugelis mąstytojų buvo Šv. Baltramiejaus nakties žudynių, Ánglijos pilietinio karo liudytojais, todėl teigė, kad žmogaus, visuomenės ir valstybės gyvenimas tvarkomas neprotingai. Filosofai visuomenę ėmė lyginti su gamta, kuri buvo vaizduojama kaip darni arba chaotiška. Pirmuoju atveju žmogaus protas gali pažinti Dievo sukurtos tvarkos didybę, antruoju – sukurti tvarką. Abiem atvejais būtina pažinti bendrus dėsnius. Valstybė ir visuomenė yra ne išimtis. Buvo manoma, kad tam tikrų visuomenės gyvenimo dėsningumų neišmanymas trukdo darniai jos raidai ir dėl to kyla chaosas – karai ir kitos suirutės.

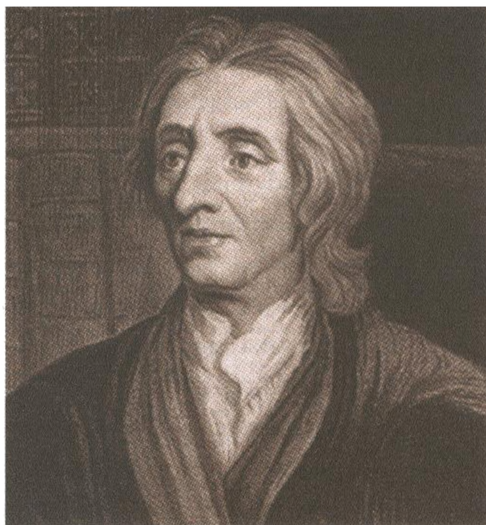

1. Imanuelis Kantas

Apšvietos epochoje išsiskyrė dvi pagrindinės filosofinės kryptys: racionalizmas ir empirizmas. Pirmosios krypties atstovai teigė, kad pasaulio raidos ir tikrovės pokyčius galima suvokti remiantis **dedùkcija**. Iš pradžių kyla idėja, paskui ji įrodoma. Šios filosofinės mokyklos atstovai: Renė Dekartas (*Descartes*, 1596–1650 m.), Benediktas Spinoza (*Spinoza*, 1632–1677 m.), Gotfrydas Leibnicas (*Leibniz*, 1646–1716 m.). Antrosios filosofijos krypties pažinimo pagrindu tapo patirtis. Jos atstovai teigė, kad pasaulį sudaro įvairiausi daiktai, todėl protas pastebi bendrus bruožus, sujungia juos į visumą ir padaro **indùkcines** išvadas. Pastaroji filosofinė mokykla paveikė gamtos, ekonomikos, teisės ir politikos mokslų raidą (**3**). Žymiausi šios filosofijos krypties atstovai: **Tomas Hobsas** (*Hobbes,* 1588–1679 m.) (2), **Džonas Lokas** (*Locke,* 1632–1704 m.) (3), **Deividas Hiumas** (*Hume*, 1711–1776 m.), **Adamas Smitas** (*Smith,* 1723–1790 m.). Daugeliui mąstytojų Ánglijos revoliucija tapo svarbiu atskaitos tašku vertinant ir tyrinėjant valstybės raidą bei valdymą. Šį Ánglijos istorijos įvykį savo veikaluose skirtingai vertino T. Hobsas ir Dž. Lokas. T. Hobsas knygoje „Leviatanas“ (1651 m.), vertindamas visuomenės raidą, vartojo prigimtinės būklės (kai dar nėra įstatymų ir valstybės) sąvoką. Visuomenės atsiradimo priežastis yra nauda. Visi žmonės yra lygūs, todėl turi teisę turėti ir daryti viską, ką nori. Kadangi kiekvienas siekia naudos sau, o daugelis žmonių siekia to paties dalyko, todėl, anot T. Hobso, vyksta visų karas su visais. Karas priverčia žmones jaustis nesaugiai. Taiką užtikrina sudaryta visuomenės sutartis, pagal kurią atsisakoma teisės daryti, ką nori, ir paklūstama galingesnei jėgai – Leviatanui (legendiniam jūrų slibinui) – valstybei.

2. Tomas Hobsas (dailininkas J. M. Raitas, apie 1669 m.)

3. Džonas Lokas

Tik neribota, neatimama ir nedaloma valstybės valdžia, kurios pagrindinis tikslas – žmogaus saugumas ir gerovė, gali kelti pagarbą. Taip T. Hobsas įrodinėjo stiprios karaliaus valdžios svarbą.

Kitaip visuomenės raidą vertino Dž. Lokas knygoje „Du traktatai apie valstybių valdymą" (1690 m.). Jis teigė, kad iš prigimties visi žmonės yra lygūs ir laisvi, tačiau turi paklusti krikščioniškiems principams: gerbti žmogaus gyvybę, sveikatą, laisvę. Kadangi visuomenėje yra nustatytą tvarką pažeidžiančių žmonių, kyla visų karas su visais. Žmonės, norėdami taikos ir saugumo, sudaro visuomenės sutartį ir įsteigia valstybę. Jai perduodama įstatymų leidžiamoji, vykdomoji ir teismo valdžia, kurią reikia padalyti, kad būtų išvengta vienvaldystės pavojaus. Jei valdovas pažeidžia žmonių teises, jie gali sukilti ir iš blogo valdovo atimti valdžią. Dž. Lokas buvo Ánglijos parlamento šalininkas, todėl ypač pabrėžė prigimtines žmogaus teises: laisvę, lygybę ir nuosavybę. Jis pagrindė nuosavybės atsiradimą. Anot filosofo, gamtos turtai turi tarnauti žmogaus išlikimui, todėl yra panaudojami. Dirbdami žmonės įgyja privačios nuosavybės, o sukaupus didesnį jos kiekį atsiranda nelygybė. Šią mintį veikale „Tautų turto prigimties ir kilmės tyrinėjimas" toliau plėtojo A. Smitas. Kiekvienas žmogus siekia pagerinti savo buitį, dėl to kyla visuomenės gerovė, kurios pagrindas yra darbas, sukuriama kiekvienos prekės vertė. Darbo našumas pagrįstas įgimtu polinkiu mainyti ir darbo pasidalijimu. Pasak filosofo, valstybė į ekonominį gyvenimą turėtų nesikišti.

Verta paminėti **Šarlio Monteskjė** (*Montesquieu*, 1689–1753 m.) veikalą „Apie įstatymų dvasią" (1748 m.). Šis filosofas teigė, kad visuomenės ir valstybės raidą lemia įvairių veiksnių (klimatas, religija, istorija, ekonomikos plėtra ir kt.) sąveika, o valstybės

įstatymai atspindi visuomenėje susidariusią padėtį. Pagal tai skiriamos trys valstybės valdymo formos: despotija, monarchija, respublika. Geras yra toks valstybės valdymas, kuris užtikrina laisvę ir yra nuosaikus. Laisvę valstybės piliečiams užtikrina valdžios padalijimo principas.

Džambatistos Viko (*Vico*, 1668–1744 m.) knygoje „Naujojo mokslo apie bendrą tautų prigimtį principai" atskleidžiamos dvi svarbios žmonijos raidos savybės: augimas ir nuosmukis. Anot Dž. Viko, istorinių epochų kaitą lemia pokyčiai, vykstantys visuomenės gyvenime.

Švietėjai kritikavo feodalinę visuomenę ir bandė ją pertvarkyti šviesdami valdovus. Dauguma Europos valdovų suprato gerovės, tikėjimo, laisvės svarbą, tačiau baudžiavinė valstiečių priklausomybė ir privačios žemės nuosavybė nesiderino su asmens laisvės idėja. Daugelio filosofų veikla XVIII a. padėjo sukurti naujos visuomenės idealą, apie kurį buvo svarstoma kavinėse ir aukštuomenės salonuose. Tačiau to meto visuomenė buvo nevienalytė, labai skyrėsi paprastų valstiečių, amatininkų ir aukštuomenės atstovų gyvenimo būdas. Didžioji visuomenės dalis nenagrinėjo švietėjų veikalų, o galvojo apie tai, kaip pragyventi, sumokėti didelius mokesčius, piktinosi diduomenės prabanga.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokie pokyčiai lėmė Apšvietos epochos pradžią?
2. Apibūdinkite svarbiausias Apšvietos epochos filosofines kryptis.
3. Palyginkite Dž. Loko ir T. Hobso pažiūras.
4. *Kokiais principais Dž. Vikas ir Š. Monteskjė bandė pagrįsti visuomenės raidą?
5. *Kur slypi Apšvietos epochos prieštaringumas?

ŠALTINIAI:

1. Nors ir sakoma, esą Dievas ir karalius galį kalbėti visomis kalbomis, vis dėlto prancūzų kalba buvo tapusi vyraujančia rūmų ir aukštuomenės kalba. Didikai savo gimtąja kalba arba jos tarmėmis, – jei jie apskritai ją mokėjo, – bendraudavo su savo tarnais. Prancūzų kalba pakeitė iki tol dar daug kur vartotą italų kalbą ir pamažu išstūmė mokslo kalbą – lotynų. Visi rūmai būdavo įrengiami vien pagal prancūzų pavyzdį. Susirašinėta irgi tik šia kalba. Prancūzų kalba tapo tąja užsienio kalba, kurią turėjo išmokti ir buržuazijos intelektualai, ir pirkliai. Prancūziškas teatras buvo visų mėgstamas – taip pat ir prastuomenės. Hugenotų emigravimas į protestantiškus kraštus taip pat prisidėjo prie prancūzų kalbos plitimo.

U. Im Hof, *Švietimo epochos Europa*, Vilnius, 1996, p. 86–87.

2. Žiuljenas Ofrė de Lametri (*de Lamettrie*, 1709–1751 m.) „Epikūro sistema" (1750 m.):

Aš neturiu nei baimės, nei vilties. Jokių pirminio auklėjimo žymių, visas spiečius prietarų, kuriuos, taip sakant, įsiurbiau su pienu, mano laimei, pranyko suspindus pirmiesiems dieviškiems filosofijos spinduliams. Ta minkšta ir švelni substancija, kurioje buvo ryškiai įsispaudusios klaidos, šiandien švari, joje nebeliko jokių pėdsakų, paliktų draugų ir pedantiškų mokytojų. Man užteko drąsos pamiršti viską, ką buvau išmokęs iš silpnumo; viskas nuvalyta (kokia laimė), viskas ištrinta, viskas išrauta su šaknimis; tai didžiulis apmąstymo ir filosofijos darbas; tik jie pajėgia išrauti piktžoles ir pasėti gerą sėklą į vagas, kuriose anksčiau žėlė raugės.

Filosofijos chrestomatija. Naujieji amžiai, sud. B. Genzelis, Vilnius, 1987, p. 104.

3. Deni Didro (*Diderot*, 1713–1784 m.) „Mintys apie gamtos interpretavimą" (1754 m.):

Turime tris pagrindines priemones: gamtos stebėjimą, mąstymą ir eksperimentą. Stebėjimu kaupiami faktai, mąstymas juos susieja, eksperimentais patikrinamas sąsajų rezultatas. Gamtos stebėjimas turi būti atidus, mąstymas – gilus, o eksperimentai – tikslūs. Retai kada pasitaiko, kad šios priemonės sujungiamos. Todėl genijų kūrėjų nedaug.

Filosofijos chrestomatija. Naujieji amžiai, sud. B. Genzelis, Vilnius, 1987, p. 123.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Pagalvokite, kokios priežastys lėmė Prancūzijos kultūros vyravimą Europoje (1 šaltinis).
2. Kodėl Apšvietos epochoje buvo būtina atsisakyti prietarų (2 šaltinis)?
3. Kokius pasaulio tyrinėjimo būdus pasiūlė švietėjai (3 šaltinis)?

68. APŠVIETOS IDĖJŲ SKLAIDA LIETUVOJE

- Liberum veto *kritika paskatino valstybės reformą*
- *Fiziokratai teigė, kad būtina panaikinti baudžiavą*
- *Apšvietos idėjos lėmė pasaulietinio švietimo įsigalėjimą*

1773–1794 m.
veikė Edukacinė komisija

XVIII a. pabaiga
Lietuvos architektūroje įsivyravo klasicizmas

XVII–XVIII a. Abiejų Tautų Respùblikos neaplenkė Europoje vykstantys politiniai, socialiniai ir kultūriniai procesai. Tada Europos valstybėse įsigalėjo ir žlugo absoliutizmas (Didžioji Prancūzìjos revoliucija). Švietėjai, remdamiesi visuomenės sutarties idėja, kritikavo absoliutizmą. ATR nebuvo absoliučios karaliaus valdžios, nors ją įtvirtinti bandė Vazų dinastija. Tačiau jiems pasipriešino bajorai, įgyvendindami *Pacta conventa* suteiktą rokošo teisę, todėl Vazos nepatyrė Ánglijos karaliaus Karolio I likimo. Bajorai gynė savo privilegijas, o kartu ir feodalinę visuomenės sanklodą. *Pacta conventa* atstovavo tik bajorams, o ne Respùblikos visuomenei, todėl negalėjo prilygti visuomenės sutarčiai, nes bajorai galėjo pasipriešinti stiprėjančiai centrinei valdžiai, o *liberum veto* – parlamentarizmui. ATR Seimas veiksmingumu negalėjo prilygti Ánglijos parlamentui. Be to, Familijos ir respublikonų grupuotes galime laikyti tik partijų užuomazgomis. Visoje Europoje švietėjai siekė apriboti centrinę valdžią, ją kontroliuoti ir padaryti taip, kad ši prisiimtų atsakomybę už visuomenę, o Respùblikos švietėjai veikė kita linkme – norėjo sustiprinti centrinę valdžią, kuri galėtų sėkmingai įgyvendinti reformas.

Liberum veto teisė tapo švietėjų kritikos objektu. *Liberum veto* ilgą laiką veikė bajorų politinę kultūrą, kurios esmę geriausiai išreiškia šūkis: „Nieko naujo apie mane be manęs." Ši teisė pabrėžė bajorų luomo išskirtinumą, tačiau dėl privilegijų dažnai būdavo paaukojami valstybės interesai. Tokias bajorų politinės kultūros nuostatas patvirtina **pacifizmo** teorija: jei Respùblika bus silpna ir nepavojinga valstybė, tai jos niekas nepuls; geriau, kad joje, kaip ir anksčiau, vyrautų netvarka, nes tik ji palaiko Respùbliką. Tuo metu lietuvių bajorų puoselėta romėniškoji kilmės teorija atspindėjo

1. Vìlniaus katedra. Iš J. K. Vilčinskio „Vìlniaus albumo“ (1847 m.)

konservatyvias nuostatas. Ypač buvo žavimasi Ròmos respùblikos veikėjais, tačiau tai neskatino teigiamų pokyčių politinėje kultūroje.

Žymus prancūzų filosofas ir politikas teoretikas Žanas Žakas Ruso (*Rousseau*, 1712–1778 m.) veikale „Pastabos apie Lénkijos valdymą ir siūlomą jo reformą“ (1772 m.) pateikė įdomų Respùblikos politinių problemų vertinimą. Jis pasisakė prieš paveldimą ir stiprią karaliaus valdžią, nes tai kėlė didelį pavojų visuomenės laisvei. Jo nuomone, karaliaus rinkimai užkerta kelią absoliutizmui, todėl vykdomąją karaliaus valdžią Respùblikoje turėtų apriboti Senatas, o įstatymų leidžiamąją – Seimas. Karaliui privalu rūpintis teisingumo įgyvendinimu, kariuomene, užsienio politika. Gana originaliai Ž. Ž. Ruso vertino *liberum veto* teisę. Jis manė, kad ši teisė reikalinga kuriant valstybės santvarką ir priimant pagrindinius įstatymus. Priešingu atveju *liberum veto* skatina rūpintis asmenine nauda. Tokį nuosaikų vertinimą lemia visuomenės sutarties idėja. Bajorai atstovauja tautai, todėl vienbalsiškumas priimant svarbius įstatymus iš dalies atitinka visuomenės sutarties idėją. Visuomenės konstitucines teises, pasak prancūzų švietėjo, privalo ginti konfederacijos. Ž. Ž. Ruso radikaliai nekritikavo Respùblikos santvarkos, bet numatė būdus galimoms reformoms.

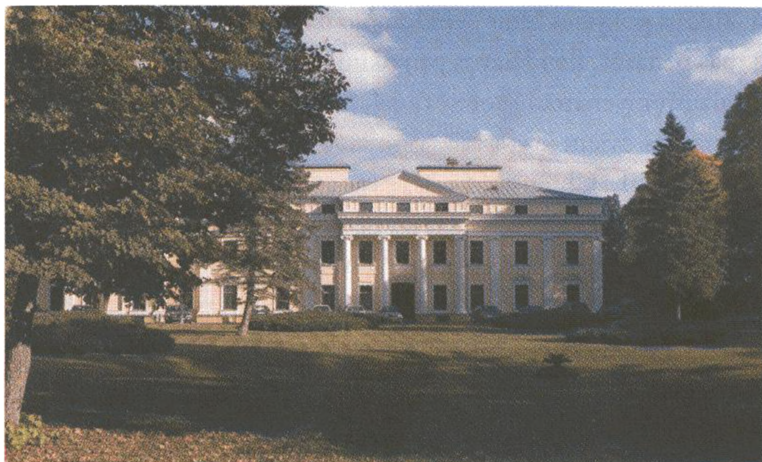
Fiziokrãtų idėjų sklaida turėjo paskatinti visuomenės reformas (**1**). Jie valstybės gerovę siejo su žemės ūkio pažanga. Fiziokratai teigė, kad tik žemės ūkyje darbas yra produktyviausias, todėl kiekvieno dvaro gerovė priklauso nuo našios valstiečių veiklos. Tokios nuostatos buvo grindžiamos tuo, kad dauguma Europos žmonių gyveno kaime ir vertėsi žemdirbyste. Lietuvõs fiziokratai, paveikti prigimtinių teisių ir visuomenės sutarties teorijos, gvildeno žemvaldžio (bajoro) ir valstiečio santykių problemą, pradėjo kelti klausimą, kuo vergas skiriasi nuo baudžiauninko. Jų nuomone, su valstiečiu negalima elgtis kaip su vergu, nes tai prieštarauja Dievo įsakymams ir prigimtinėms teisėms. Bajoro ir valstiečio santykiai turi būti grindžiami sutartimi, kurioje numatytos

prievolės ir mokesčiai. Tokius pokyčius lėmė samdomojo darbo plitimas ir suvokimas, kad baudžiauninko darbas nenašus. Baudžiavos panaikinimą, atsižvelgdamas į prigimtinę teisę, pagrindė Vìlniaus universiteto profesorius J. Stroinovskis. Fiziokratų idėjos Lietuvojè buvo įgyvendinamos dviem kryptimis. Pirma – dvaruose buvo siekiama panaikinti lažą (P. Bžostovskis, J. L. Chreptavičius), antra – siekiama pagerinti lažinio darbo našumą, nustatant dienos išdirbio normas (A. Tyzenhauzas).

Europoje XVIII a. vadinamas Apšvietos epocha. Apšvietos idėjos plito ir Lietuvojè, jas buvo bandoma įgyvendinti XVIII a. antrojoje pusėje. Apšvietos epochos mąstytojai aukštino protą, tikėjo mokslo ir švietimo galia, geresne visuomenės ateitimi, skleidė mokslo žinias. Šios idėjos nebuvo svetimos ir kai kuriems LDK bajorams. Buvo siekiama modernizuoti ne tik ūkinį, politinį gyvenimą, bet ir švietimo sistemą. Geriausiai Apšvietos epochos reikalavimus įgyvendino edukacinės komisijos veikla. Viena svarbiausių komisijos nuostatų – siekti, kad švietimas būtų visuotinis ir įgyvendinamas pagal vieną mokymo planą. Mokymosi turinys tapo pasaulietinis, pradėta dėstyti tiksliuosius ir socialinius mokslus. Mokykla turėjo ugdyti valstybės pilietį, suvokiantį savo teises ir pareigas.

Apšvietos amžiaus idėjos neaplenkė ir Vìlniaus universiteto (**4**). XVII–XVIII a. keitėsi studijų turinys, pradėta dėstyti pasaulietinius mokslus: istoriją, civilinę teisę, geografiją, matematiką, eksperimentinę fiziką, astronomiją. Fakultetų pertvarka taip pat atspindėjo pasaulietines universiteto tendencijas. Iš pradžių šalia Teologijos ir Filosofijos įsteigiami Teisės ir Medicinos fakultetai. Vėliau vietoj keturių fakultetų atsirado dvi kolegijos: Fizinių mokslų (matematika, fizika, chemija, mechanika, gamtos ir medicinos mokslai) ir Moralinių mokslų (teologija, teisė, visuotinė istorija, retorika, literatūra). Vìlniaus universitete studentai susipažindavo su Izaoko Niutono (*Newton*, 1643–1727 m.) apibūdintais gamtamokslinio tyrimo principais: nustatyti teisingas priežastis, jas priskirti vienodos rūšies gamtos reiškiniams, kūnų savybes nustatyti eksperimentu ir apibendrinti indukciniu samprotavimu. Mikalojaus Koperniko (*Kopernik*, 1473–1543 m.), Johano Keplerio (*Kepler*, 1571–1630 m.), Galileo Galilėjaus (*Galilei*, 1564–1642 m.) teorijų sklaida Vìlniaus universitete paskatino astronominius stebėjimus. Tomo Žebrausko (1714–1758 m.) ir Martyno Počobuto (1728–1810 m.) pastangomis buvo įsteigta ir pastatyta Vìlniaus observatorija (**3**), joje reguliariai būdavo stebimi dangaus kūnai. XVIII a. Vìlniaus universiteto istorikai daug dėmesio skyrė rengiamiems visuotinės ir Lietuvõs istorijos vadovėliams. Vìlniaus universiteto biblioteka buvo paskelbta viešąja ir pradėjo gauti visų LDK spaustuvių knygų privalomuosius egzempliorius.

To meto Vìlniaus universitete buvo dėstoma lotynų ir lenkų kalbomis, tai skatino Lietuvõs visuomenės lenkinimą. Akademinis domėjimasis lietuvių kalba pasireiškė

2. Vėrkių rūmai (šių laikų vaizdas)

įvairių žodynų, gramatikų rengimu. Beje, religinio turinio knygos buvo leidžiamos lietuviškai, tačiau lietuvių kalbos padėtis visuomenėje nepasikeitė.

Pakantumas, vienas iš Apšvietos epochos principų, ATR buvo sunkiai įgyvendinamas. XVII a. viduryje Lietuvojè nugalėjo kontrreformacija. Kitatikiai – protestantai ir stačiatikiai – neturėjo savo atstovų Seime ir Senate, todėl negalėjo tapti valstybės pareigūnais. Nors tam tikrais nutarimais buvo užtikrinamos kitatikių teisės, tačiau disidentų padėtis Respùblikoje tapo tarptautine problema, kuri paskatino įsikišti kaimynines valstybes.

XVIII a. pabaigoje Lietuvõs architektūroje beveik du šimtus metų vyravusį baroko stilių pakeitė **klasicìzmas** (2). Žymiausias Lietuvõs klasicizmo architektas – **Laurynas Gucevičius** (1753–1798 m.). Jis teigė, kad pastato grožį ir didingumą lemia ne puošyba, o pastato dalių ir visumos darna. L. Gucevičius suprojektavo svarbiausius klasicizmo stiliaus pastatus: Vìlniaus rotušę, Vìlniaus katedrą (1), Vérkių rūmus (2). Klasicistinė jo pastatų forma labai monumentali, darni ir savita. L. Gucevičiaus kūryba turėjo didelės įtakos visai to meto Lietuvõs architektūrai.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. *Kodėl absoliutizmo kritika nebuvo įmanoma ATR?
2. Kaip fiziokratai sprendė baudžiavos problemą?
3. *Įrodykite, kad Edukacinės komisijos švietimo reforma atitiko Apšvietos epochos idėjas.
4. Kokius pokyčius Apšvietos epochos idėjos lėmė Vìlniaus universitete?
5. Kodėl lietuvių kalba netapo Apšvietos epochos idėjų sklaidos pagrindu?

ŠALTINIAI:

1. Lénkijoje ir Lietuvojè plito fiziokratų idėjos. Visuomeninės santvarkos idealu fiziokratai laikė žemdirbių visuomenę, kurioje viešpatavo savininkų, žemvaldžių klasė, o ūkis buvo tvarkomas kapitalistiniais pagrindais. Nesiverčiantieji žemės ūkiu buvo laikomi bevaise klase. Kritikuodami merkantilizmą, fiziokratai teigė, kad tautos turtą sudarą ne pinigai, o žemės ūkio produktai.

Pagal: *Vilniaus universiteto istorija*, t. 1, Vilnius, 1976, p. 223.

2. Klasicizmo plitimo priežastys:

Susiklosčius palankioms sąlygoms, klasicizmo plitimą Lietuvõs architektūroje paspartino stiliaus propaguotojai, mecenatai, užsakovai, priklausę pasaulietinei ir bažnytinei diduomenei, kuri tuo metu buvo monopolizavusi ne tik ekonomikos, bet ir kultūros valdymą. Užsakovai diktavo pastatų išraiškos ir architektų parinkimą. Lietuvojè dirbę vietiniai bei iš užsienio pakviesti architektai turėjo taikytis prie užsakovų estetinių pažiūrų ir vykdyti užsakymus pagal jų įgeidžius. Taigi tarp mecenato – statybos užsakovo – ir kūrėjo buvo itin glaudus ryšys.

Pagal: *Lietuvos architektūros istorija*, t. 2, Vilnius, 1994, p. 195.

3. Apie Vìlniaus astronomijos observatorijos darbą (1766 m.):

(Observatorija) gavo šiuo metu iš Paryžiaus du didžiulius misinginius[1] instrumentus, kuriuos pagamino Prancūzìjos garsusis amatininkas, ponas Kanive, vienam didžiausių Europos astronomų, jo malonei ponui de la Landė, karališkajam akademikui Parỹžiuje, vadovaujant. Čionykščiai astronomai tikisi tais instrumentais galėsią ypatingai[2] tiksliai ir preciziškai nustatyti du reikalingiausius elementus Vìlniaus padėčiai išspręsti: ilgumą ir platumą, o palyginę Parỹžiaus ir vietinio meridiano[3] skirtumą, nustatė tenkantį šiam mėnesiui mėnulio užtemimą... pagal gerai stebėtą tiek mūsų mėnulio, tiek ir Jupiterio užtemimą, nustatoma meridianų diferenciacija[4], vadinasi, ir vietovės ilguma, be kurios, kaip ir be platumos, negali būti nustatyta miestų ir kraštų padėtis, be ko negalima turėti ir gerų geografijos žemėlapių.

Pagal: *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius, 1955, p. 337.

4. Iš kalbos, šlovinančios Vìlniaus miestą (1761 m.):

Toks yra Vìlnius, visos Lietuvõs Kunigaikštìjos sostinė, turbūt niekas iš jūsų to negalės paneigti, miestas, kurio maloniu oru kvėpuoju jau ketverius metus, pagaliau – kuriame įgijau ir įvaldžiau[5] visą, kiek tik turiu, oratorinį meistriškumą (jaučiu, koks jis yra menkas). Ir kai šitaip yra, pamaldžiausieji vyrai, pamaniau, kad nieko geriau negaliu sugalvoti, kaip tik paskirti savo kalbą šio miesto pašlovinimui.

---

[1] Misinginis – žalvarinis.
[2] Ypatingai – ypač.
[3] Meridiãnas – dienovidinis.
[4] Diferenciãcija – visumos su(si)skirstymas, susiskaidymas į dalis.
[5] Įvaldyti – išmokti.

Visi garsiausi miestai, kiek tik jų yra visame pasaulyje, būtinai privalo turėti tris dalykus: šlovę, naudą ir grožį, ir jeigu bent vieno iš jų stokoja, negali vadintis garsiausiais. Miestas, apie kurį kalbame, turi visus tuos tris dalykus ir jeigu kitų miestų jais nepralenkia, tai jiems tikrai prilygsta. Taigi šis miestas, sakau, yra visos Lietuvõs Kunigaikštìjos šviesulys, mūsų krašto pasididžiavimas, gausybės garsių žmonių puoselėtoja, menų būstinė, literatūros ir meno regykla, didinga teisingumo šventovė, tikėjimo ir religijos galingiausia tvirtovė.

Didžiulę šio miesto naudą parodo tai, kas susiję su žmonių sielų lavinimu ir ką patiria gyvenime kiekvienas žmogus, svarbiausią vietą šiuose dalykuose užima, kaip atrodo, literatūrinės studijos, apie kurias, man tylint, pasakys šis nuostabus ir visame pasaulyje žinomas Universitetas, patvirtintas ir įteisintas žymių Lénkijos karalių privilegijomis.

Tačiau kodėl taip ilgai gaištame prie slenksčio, eikime į patį miestą ir pamatysime, koks gražus atsivers vaizdas: kur benukreipsime akis, mus pritrenks ir neleis patikėti namų, rūmų, aikščių, vandentiekių, turgaviečių, vienuolynų, ligoninių, dirbtuvių įvairovė, gausa ir grožis, tačiau labiau už viską šiam miestui grožio suteikia didingi [pilių] bokštai, tarsi miesto sargai iškėlę savo viršūnes virš visų kitų pastatų. O ką reikėtų pasakyti apie Dievui pašvęstus statinius, kurių Vìlniuje yra apie keturiasdešimt: kokia jų didybė, kiek jie suteikia miestui grožio, kokiu pasižymi meniškumu, nepaprastu didingumu, didžiule verte, pagaliau prakilniu senumu.

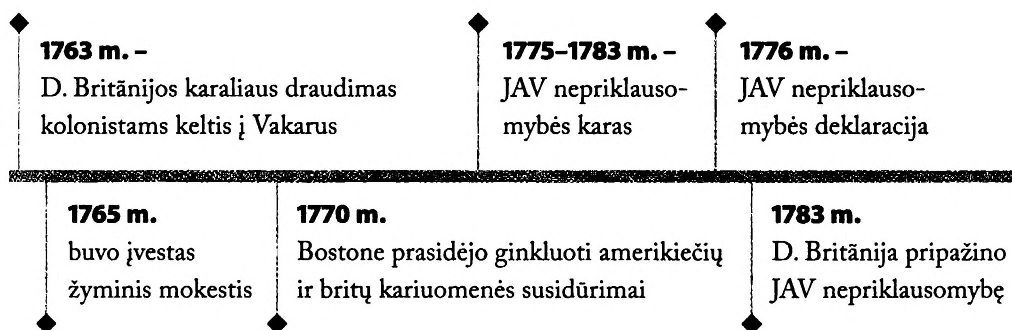
Pagal: *Gratulatio Vilnae,* Vilnius, 2001, p. 447–463.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kuo svarbios Líetuvai fiziokratų idėjos (1 šaltinis)?
2. Kokiomis aplinkybėmis plito klasicizmo idėjos (2 šaltinis)?
3. Kokia Vìlniaus universiteto observatorijos veiklos reikšmė Lietuvõs mokslo raidai (3 šaltinis)?
4. Pagalvokit, kokios Apšvietos amžiaus idėjos atsispindi 4 šaltinyje.
5. Paaiškinkite, kokius 4 šaltinio teiginius pagrindžia 3 šaltinis.

69. JAV SUSIKŪRIMAS

- *Šiaurės Amerikos kolonijų klestėjimo pagrindas – derlingos žemės ir gamtiniai ištekliai*
- *Didžiõsios Britãnijos kolonijinė politika skatino amerikiečių tautos atsiradimą*
- *Nepriklausomybės deklaracija prisidėjo prie demokratijos raidos pasaulyje*

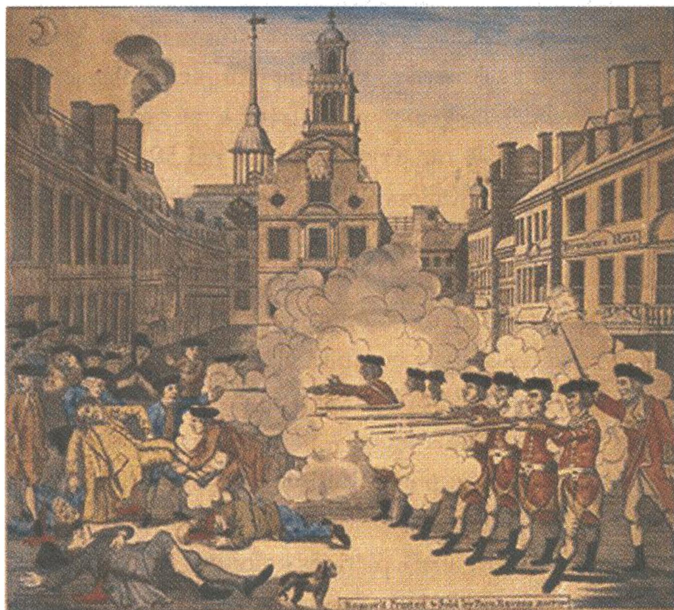

Septynerių metų karo (1756–1763 m.) pabaiga leido D. Britãnijai ir britų kolonistams Šiaurės Amerikoje lengviau atsikvėpti: prancūzų grėsmė išnyko, pagal Parỹžiaus taikos sutartį D. Britãnijai atiteko Kanadà ir žemės vakaruose iki pat Misisipės. Dėl to XVIII a. antrojoje pusėje Šiaurės Amerikos kolonijų ūkis plėtojosi sparčiau. Ūkio ir prekybos raidai palanki aplinkybė – daugėjo gyventojų (tai lėmė gimstamumas ir imigracija iš D. Britãnijos): vien 1769–1774 m. atvyko daugiau nei 50 tūkst. airių. Emigrantų pervežimas tapo pelningu verslu. Kelionė iš Europos į Ameriką brangiai kainavo, ne kiekvienas europietis galėjo už ją susimokėti. Atvykėliai turėjo atidirbti už pervežimą naujiems šeimininkams. Imigrantai tapo pigia darbo jėga, siekiančia įsisavinti naujas žemes vakaruose. Šiaurės ir pietų kolonijos smarkiai skyrėsi imigracijos pobūdžiu – šiaurinėse apsigyveno daugiausia europiečiai, pietinėse – iš Afrikos atgabenti juodaodžiai vergai. Tokią kolonijų plėtrą lėmė skirtingos gamtinės sąlygos. Pietinėse kolonijose buvo patogu steigti didelius ūkius – plantãcijas, o norint dirbti žemę šiaurėje reikėdavo iškirsti miškų, todėl čia plito vidutinio dydžio fermerių ūkiai. Padidėjus medvilnės ir tabako paklausai Europoje (tarkim, 1776 m., palyginti su amžiaus pradžia, tabako paklausa padidėjo keturgubai), pietinės kolonijos suklestėjo. Tuo metu vidutinis plantatorius valdė apie 8–10 tūkst. **ākrų** žemės, jam dirbo apie tūkstantį

vergų. Pagal amžininkų liudijimus, pietuose buvo daug turto, priklausiusio nedidelei grupei žmonių, o šiaurėje suklestėjo vidurinysis sluoksnis. Pradėjus auginti tabaką Europoje pietinės kolonijos patyrė skaudų smūgį. Amerikiečių pelną mažino ir medvilne prekiaujantys britų tarpininkai. D. Britãnijai priklausiusiose kolonijose pirmenybė buvo teikiama britiškoms prekėms, kurios už kitas europietiškąsias prekes buvo 25–40 proc. brangesnės. Įvežamų prekių brangumas tapo viena iš kolonijų ir D. Britãnijos konflikto priežasčių.

Metropolija ir kolonijos varžėsi tarpusavyje pramonės ir prekybos srityse. Šiaurinės kolonijos (čia pastatyti laivą kainavo 20–30 proc. pigiau nei metropolijoje) perėmė iš D. Britãnijos prekybą su Karibų jūros regionais; tai kėlė rimtą pavojų britų geležies eksportui. Nuo 1750 m. D. Britãnijos parlamentas priėmė įstatymų, kuriais draudė kolonijose steigti metalo apdirbimo, vilnos verpimo ir audimo įmones (**2**) – britai siekė, kad Šiaurės Amerikos kolonijos išliktų žemės ūkio produktus ir žaliavas tiekiančiu kraštu. Todėl atsirado nelegalių įmonių. Dėl blogų kelių (juos surasti padėdavo specialios žymės ant šalia augančių medžių, o norint persikelti per daugelį upių reikėjo ieškoti seklumų ar perkėlos) Šiaurės Amerikos kolonijose nesusiformavo bendroji rinka, nebuvo bendro pašto. Taigi D. Britãnija buvo pranašesnė, nes kai kurių kolonijų ryšiai su metropolija buvo glaudesni nei santykiai su kitom kolonijom. Tiltai, gruntiniai keliai ir bendra pašto sistema atsirado tik XVIII a. pabaigoje.

Kolonijų susiskaldymą skatino ir jų įkūrimo aplinkybės. Vienos kolonijos buvo įkurtos prekybos bendrovių, kitos – religinių bendruomenių. Kiekvieną koloniją valdė

1. Bostono skerdynės. Dailininkas P. Reveras, 1770 m.

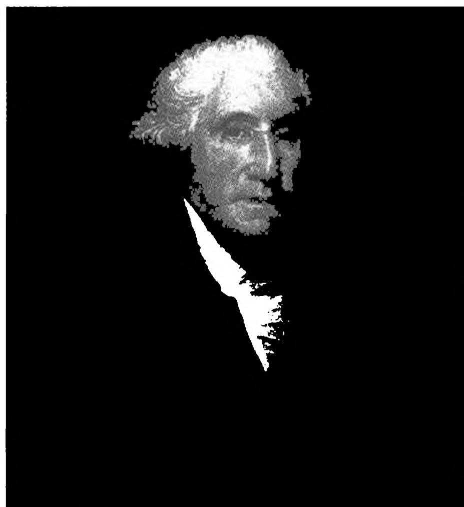

2. Nepriklausomybės deklaracijos pasirašymas. Dailininkas Džonas Trambelas

D. Britānijos karaliaus paskirtas gubernatorius ir jo sudaryta administracija. Gubernatoriui valdyti padėjo įstatymų leidžiamieji susirinkimai. Jų nutarimus gubernatorius galėjo atmesti, tačiau jam įtaką susirinkimas galėjo daryti tvirtindamas išlaidas. XVIII a. vyko atkakli gubernatorių ir įstatymų leidžiamųjų susirinkimų kova. Įstatymų leidžiamieji susirinkimai svarstė daugiausia tik vietinius reikalus, todėl bendra politinė pozicija prieš britus formavosi lėtai.

Septynerių metų karas buvo paskata formuotis nacionalinei amerikiečių savimonei. Naujasis pasaulis turėjo išlaikyti didelę britų kariuomenę. Jos išlaikymas, po karo ištuštėjęs valstybės iždas ir noras pristabdyti kolonijų ūkio raidą skatino didinti mokesčius. Pirmajame karaliaus Jurgio III (valdė 1760–1820 m.) įsake buvo skelbiama, jog draudžiama naujakuriams keltis į vakarus nuo Apalačų kalnų – taip britai galėjo pusvelčiui supirkinėti kailius ne iš naujakurių, o iš indėnų. 1764 m. nustatyti dideli muitai į kolonijas įvežamoms prekėms. 1765 m. įvestas žyminis mokestis, juo apmokestinti visi spaudiniai ir teisiniai dokumentai. Mokesčiai ir bandymai griežčiau reguliuoti kolonijų gyvenimą sukėlė didelį pasipriešinimą. Kūrėsi slaptos organizacijos. Britai į miestus įvedė papildomų karinių dalinių. Konfliktas pasiekė lemtingą momentą, kai 1770 m. per susidūrimą Bostone D. Britānijos kariai nušovė kelis kolonistus (1). Karalius atšaukė žyminį mokestį, bet sustiprino muitų kontrolę. Kolonistų pasipiktinimą naujais mokesčiais dar labiau stiprino tai, kad jie neturėjo atstovų D. Britānijos parlamente. 1774 m. kolonijų atstovų suvažiavime – Kontinentiniame kongrese – buvo nutarta nebepirkti britų prekių ir pradėti formuoti ginkluotuosius dalinius.

JAV nepriklausomybės karas prasidėjo 1775 m. Britų kariuomenė buvo geriau ginkluota ir parengta. Jų sąjungininkais tapo indėnai, o samdomi kareiviai – vokiečiai (**3**) – buvo nepatikimi. Amerikiečiams trūko gerai parengtų karinių dalinių, ginklų ir bendro vadovavimo.

3. Džordžas Vašingtonas

1776 m. liepos 4 d. trylikos kolonijų atstovai priėmė Nepriklausomybės deklaraciją (2, **4**), kuri skelbė naujos valstybės – Jungtìnių Amèrikos Valstìjų – sukūrimą (**1**). Deklaracijos pagrindu tapo **Tomo Džefersono** (*Jefferson*, 1743–1826 m.) projektas, kurį įkvėpė švietėjų idėjos. Nepriklausomybės deklaracija skelbė: „Mes laikome akivaizdžiomis šias tiesas: visi gimsta lygūs ir Kūrėjo apdovanoti neatimamomis teisėmis; tarp šių teisių yra gyvybė, laisvė ir laimės siekimas (**3**)."

Nepriklausomybės karas apėmė visas kolonijas. Dalis amerikiečių – lojalistai (**4**) – liko ištikimi D. Britãnijai. Pirmasis JAV pasiuntinys Parỹžiuje **Bendžaminas Franklinas** (*Franklin*, 1706–1790 m.) sėkmingai ieškojo sąjungininkų – Europos valstybės parėmė amerikiečius. Pasinaudodamos susiklosčiusia padėtimi karą pradėjo D. Britãnijos varžovės jūrose – Ispãnija ir Prancūzijà. Permainingai vykęs karas baigėsi kolonistų pergale. 1781 m. britų kariuomenė **kapituliãvo** Jorktaune (Virdžinija). 1783 m. Versalio taikos sutartimi D. Britãnija pripažino JAV nepriklausomybę.

Karui pasibaigus JAV gyventojai turėjo nuspręsti, koks bus šalies valdymas. Nutarta, kad valstybei vadovaus prezidentas, renkamas ketveriems metams. Jis valdys padedamas Kongreso (susidedančio iš Atstovų rūmų ir Senato, sudaryto iš valstijų atstovų) ir Aukščiausiojo teismo. Konstitucijos projekte buvo trys svarbūs teiginiai apie valstybinę santvarką. Pirmiausia, JAV turėjo būti valstijų sąjunga – federacija; antra, kiekviena valstija turėjo savo aukščiausius ir vietos valdžios organus ir tvarkėsi, kaip norėjo; trečia, nei prezidentas, nei Kongresas, nei Aukščiausiasis teismas neturėjo pirmumo prieš kitus. Konstitucija, įgyvendinanti pagrindines Apšvietos idėjas, įsigaliojo 1789 m. JAV tapo pirmąja pasaulyje demokratine valstybe, valdoma pagal bendrai priimtus įstatymus. Pirmuoju jos prezidentu tapo **Džordžas Vašingtonas** (*Washington*, 1732–1799 m.) (3, **5**).

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kodėl XVIII a. antroje pusėje paspartėjo Šiaurės Amerikos kolonijų plėtra?
2. Kuo amerikiečiams buvo naudinga europiečių imigracija į Amerikos kolonijas?
3. Atskleiskite pietinių ir šiaurinių kolonijų raidos savitumus.
4. *Kokios priežastys paskatino kolonijų ir D. Britãnijos konfliktą? Kodėl galima teigti, kad D. Britãnijos karalius sukūrė amerikiečių tautą?
5. *Palyginkite JAV ir Abiejũ Tautũ Respùblikos santvarkas.

ŠALTINIAI:

1. Jungtìnės Amèrikos Valstìjos 1775–1804 m.

2. Nutariama, kad nuo 1750 m. birželio 24 d. ir vėliau jokia geležies pjovimo ar valcavimo gamykla, jokia mašina ar priekalas, jokia plieno gamybos krosnis negali būti pastatyta jo didenybės kolonijose Amerikoje. Ir jeigu kas nors kurioje nors iš nurodytų kolonijų pastatys arba įsakys pastatyti, arba pagelbės tęsti tokios gamyklos, mašinos, priekalo ar krosnies darbą, toks asmuo arba asmenys, šitaip pažeidžiantys įstatymą, už kiekvieną tokią gamyklą, mašiną, priekalą arba krosnį turės sumokėti 200 svarų teisėtų angliškų pinigų sumą.

Pagal: *Хрестоматия по новой истории*, t. 1, Москва, 1963, p. 406.

3. Kadangi jo britaniškoji didenybė pageidauja pasisamdyti 12 000 žmonių Heseno-Kaselio landgrafo kariuomenės korpusą ir jo šviesiausioji didenybė netrokšta nieko kita, kaip tik įrodyti jo didenybei nuoširdų prieraišumą ir padaryti viską, kad būtų įgyvendinti jų sąjungos tikslai, Didžiosios Britanijos karalius mano, kad būtina pasiųsti į Kaselį savo įgaliotinį pulkininką Viljamą Fositą [kuris drauge su Heseno landgrafo valstybės sekretoriumi sudarys šią sutartį].

Хрестоматия по новой истории, t. 1, Москва, 1963, p. 416.

4. Iš Nepriklausomybės deklaracijos:

Jis trukdė vykdyti teisingumą, atsisakydamas patvirtinti įstatymus, pagal kuriuos buvo įvesta teisminė valdžia.

Teisėjus jis padarė priklausomus tik nuo savo paties valios, pats nustatė jų tarnybos laiką, atlyginimo dydį ir jo išmokėjimo sąlygas.

Jis sukūrė daugybę naujų pareigybių ir atsiuntė čia minias savo valdininkų, kurie skurdina tautą ir čiulpia visus jos syvus.

Taikos metu jis laikė pas mus reguliariąsias armijas negavęs mūsų įstatymo leidžiamosios valdžios sutikimo.

Jis siekė įtvirtinti karinės valdžios nepriklausomybę nuo civilinės valdžios ir pirmosios pranašumą prieš pastarąją.

Pagal: *The Declaration of Independence*, interaktyvi prieiga: www.ushistory.org

5. Iš Džordžo Vašingtono inauguracinės kalbos:

Tokie tad įspūdžiai, kurių paveiktas aš, paklusdamas visuomenės kvietimui, prisipažinau, kad galiu atlikti šias pareigas, ir būtų nedovanotina klaida, sakant pačią pirmąją oficialią kalbą, nesikreipti aistringa malda į tą Visagalę dieviškąją esybę, kuri valdo visatą, karaliauja valstybių taryboje ir kurios stebuklinga pagalba gali ištaisyti bet kokį žmogaus prigimties trūkumą, prašant dėl Jungtinių Valstijų liaudies laisvių ir laimės pašventinti Savo malone vyriausybę, kurią pati liaudis šiems svarbiausiems tikslams sudarė, ir suteikti kiekvienai valdymo priemonei galią sėkmingai atlikti pavestas funkcijas. Šitaip pagerbdamas Didįjį bet kokios visuomeninės ar asmeninės gerovės Kūrėją, aš puoselėju įsitikinimą, kad tai vienodai išreiškia ir mano, ir jūsų jausmus, visų piliečių kartu ir kiekvieno tautiečio atskirai.

Pagal: *Инаугурационные речи президентов США*, Москва, 2000, p. 38–39.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu suraskite pirmąsias trylika JAV valstijų. Kokiomis kryptimis vyko JAV teritorinė plėtra pirmaisiais jų gyvavimo dešimtmečiais?
2. Kokiomis priemonėmis Ánglijos karalius ribojo Amèrikos kolonijų metalurgijos pramonės vystymąsi (2 šaltinis)?
3. Kodėl D. Britãnija samdė kariuomenę Vokietìjoje karui su amerikiečiais (3 šaltinis)?
4. Kokias problemas, anot Nepriklausomybės deklaracijos autorių, sukėlė Ánglijos valdymas Šiaurės Amerikos kolonijose (4 šaltinis)?
5. *Pagalvokite, kodėl 2, 3, 4 šaltinius galima suvokti kaip visumą.
6. Išvardykite vertybes, minimas Džordžo Vašingtono inauguracinėje kalboje (5 šaltinis).

70. RUSIJOS VALSTYBĖS RAIDA XVIII A.

- *Rùsijos carai reformomis siekė, kad jų valdoma feodalinė valstybė taptų panaši į kitas XVIII a. Europos valstybes*
- *Karai – neatsiejama XVIII a. Rùsijos istorijos dalis*
- *XVIII a. Rùsijos ekonomikoje vyravo baudžiavinis ūkis*

1689–1725 m. Rùsiją valdė Petras I

1700–1721 m. – Šiaurės karas

1721 m. Rùsija buvo paskelbta imperija

1762–1796 m. Rùsiją valdė Jekaterina II

Daugelis XVII a. keliautojų Rùsiją vadino pasaulio pakraščiu, kuriame plyti vien miškai ir pelkės. XVII a. karai su Abiejų̃ Tautų̃ Respùblika ir Švèdija, ištuštinę Rùsijos iždą ir nualinę šalies ūkį, parodė, kad Rùsijai būtinos reformos. Valstybės raidą stabdė tai, kad ji neturėjo priėjimo prie neužšąlančių uostų, karo ir prekybos laivyno.

Pirmasis Rùsijos caras, siekiantis perimti Vakarų tradicijas, buvo **Petras I** (valdė 1689–1725 m.) (1, 3). Paimti valdžią į savo rankas jam pavyko tik po nuožmios kovos su seserimi Sofija. Jaunasis caras suvokė reformų būtinumą, todėl 1697–1698 m. su **Didžiąja pasiuntinýbe** nuvyko į Vakarų Europą. Čia jis norėjo susipažinti su europiečių laimėjimais, taip pat rengdamasis kariauti dėl Báltijos jūros ieškojo sąjungininkų.

Padėtis Rùsijoje Petro I valdymo pradžioje buvo sudėtinga. Krymo chanas siaubė pietines Rùsijos žemes, grobė žmones vergų prekybai ir reikalavo duoklės. 1695–1696 m. Petras I surengė du žygius į Tur̃kiją. Šių žygių metu išryškėjo Rùsijos kariuomenės, kurią sudarė šauliai ir samdiniai, trūkumai. Azovo apsiaustis atskleidė visišką šaulių, kurie ilgainiui pradėjo verstis amatais ir tik du kartus per metus rinkdavosi į mokymus karinėse stovyklose, neprofesionalumą bei nenorą kautis. 1698 m. šaulių sukilimas buvo žiauriai numalšintas, jų kariuomenė paleista.

Remdamasis Vakarų Europos patirtimi Petras I pertvarkė kariuomenę (įvedė **rekrùtų** prievolę valstybiniams valstiečiams, esant karininkų trūkumui – karo prievolę bajorams), pastatė karinį jūrų laivyną, sukūrė ginklų pramonę. Reforma (jos pra-

džioje Rùsijos kariuomenę sudarė 28 000, 1725 m. – 125 000 karių) padėjo Rùsijai įveikti Švèdijos kariuomenę 1709 m. Poltavos mūšyje (2) ir laimėti Šiaurės karą. Pagal Ništato taiką (1721 m.) Rùsijai atiteko žemės abipus Nevos, Èstija, dalis Lãtvijos. Rùsija tapo didžiąja Europos valstybe (**1**).

1. Petras I. Paveikslo, tapyto apie 1700 m., fragmentas. Dailininkas Ž. M. Matjė

Aktyvi Petro I karų politika reikalavo didelių finansinių, ekonominių ir žmogiškųjų išteklių. Reformoms vykdyti ir kontroliuoti buvo įsteigtas Senatas. Painią senosios administracijos sistemą – prikãzus – pakeitė 12 kolegijų, patriarcho instituciją – Šventasis sinodas (valstybė ėmė kontroliuoti Stačiatikių bažnyčią). Rùsijos teritorija buvo padalyta į gubernijas. Siekdamas pagerinti valdininkų darbą caras įvedė rangų lentelę: visos pareigybės buvo suskirstytos į 14 klasių, iš vienos klasės į kitą valdininkas galėjo pereiti už nuopelnus arba įgijęs darbo patirties (**4**).

Petras I vykdė **merkantilìzmo** politiką, globojo miestus ir miestiečius, steigė manufaktūras, bet Rùsija, kaip ir anksčiau, išliko agrarinė valstybė (**2**). Nepaisydamas opozicijos Petras I prievarta diegė europietišką kultūrą ir papročius (įvedė Europos kalendorių, įsakė skusti barzdas, dėvėti europietiškus drabužius ir panašiai). Įvedus **pagálvės mokestį** ir įvairias valstybines prievoles, pablogėjo visuomenės gyvenimas, žmonės buvo verčiami dirbti ginklų ir amunicijos manufaktūrose. Dėl sunkių baudžiavos sąlygų kilo trys valstiečių sukilimai.

Mirus Petrui I prasidėjo vadinamoji rūmų perversmų epocha (1725–1762 m.) – nebuvo griežtai nustatytos Rùsijos sosto paveldėjimo tvarkos ir tuo naudojosi sąmokslininkai. Petras I, su panieka žiūrėjęs į senąją Rùsijos diduomenę, į valdžios viršūnes dažnai iškeldavo menkesnės kilmės žmones, jų padėtį visuomenėje stiprino dovanodamas valstybės žemes. Tam nepritarianti senoji diduomenė laukdavo progos susidoroti su naująja aristokratija. Kai vieną diduomenės grupę pakeisdavo kita, sąmokslas tapdavo patikimu politinės kovos įrankiu. Caro sostą užėmęs asmuo, norėdamas užsitikrinti paramą ir atsidėkoti sąmokslininkams, dalydavo valstybės žemes.

Šiuo laikotarpiu Rùsijoje toliau formavosi privilegijuotas bajorijos luomas, smarkiai atitrūkęs nuo kitos visuomenės dalies, Rùsijos politinė santvarka artėjo prie absoliutizmo modelio. Į sostą pakviestai Anai Ivanovnai (valdė 1730–1741 m.) aristokratija pateikė sąlygas – „Kondicijas“, kurios smarkiai apribojo imperatorienės valdžią. Šiam žingsniui pasipriešino viduriniėji bajorai – jie nenorėjo, kad įsigalėtų oligarchinė aristokratija. Siekdama išvengti aristokratijos ir bajorijos konflikto carienė suteikė bajorams nemažai privilegijų: tėvų dvarą galėjo paveldėti visi vaikai (iki tol šią teisę turėjo vyriausias vaikas; taip teisiškai sulygintos tėvonijos ir dovanotieji dvarai), sutrumpintas bajorų karo tarnybos laikas, dvarininkams suteikta administracinė valdžia ir teisė rinkti iš valstiečių pagalvės mokestį valstybei. Carienės Jelizaveta (valdė 1741–1762 m.) ir **Jekaterina II** (valdė 1762–1796 m.) (3, **5**) savo **favorìtams** dovanodavo didžiulius žemės plotus su baudžiauninkais (iš viso Jekaterina II išdovanojo apie 800 000 **dešimtìnių** žemės su baudžiauninkais). Sunkios baudžiavos sąlygos, nuolatiniai nederliai, didėjantys mokesčiai skatino valstiečius bėgti į Rùsijos pakraščius. Dėl to kentėjo valstybės iždas. Mokesčius rinkdavo kaimuose apgyvendinta kariuomenė, kuri juos tiesiog nusiaubdavo. Šios priežastys paskatino 1773 m. valstiečių sukilimą, kuriam vadovavo Jemeljanas Pugačiovas. Jis žadėjo panaikinti baudžiavą, mokesčius, karo tarnybą, ragino žudyti dvarininkus. Sukilimas apėmė Pietų Uralą, Volgos baseino sritis ir Vakarų Sibirą, tik po dvejų metų Jekaterinai II pavyko jį numalšinti.

XVIII a. valstiečių sukilimai vertė stiprinti centrinę valdžią regionuose. 1775 m. Jekaterina II padidino gubernijų skaičių (iki 50), suskirstė jas į apskritis, išplėtė gubernatorių teises. Gubernijos administracijos pareigūnus skyrė caras. 1785 m. Bajorų privilegijų raštu Jekaterina II patvirtino ir išplėtė visas anksčiau bajorams suteiktas teises ir privilegijas (bajorai atleisti nuo mokesčių ir karinės bei valstybinės tarnybos,

2. Poltavos mūšis 1709 m. Dailininkas L. Karavakas (1718 m.)

uždrausta juos bausti fizinėmis bausmėmis, sukurtos bajorų savivaldos institucijos – apskrities pareigūnus rinkdavo bajorų susirinkimai).

3. Jekaterinos II portretas.
Dailininkas A. Antropovas (1766 m.)

XVIII a. Rùsijos valdovai ūkio raidos iš esmės nepakeitė. Ekonomikos pagrindą sudarė žemės ūkis, maisto produktų ir žaliavų eksportas, pagrindinė darbo jėga išliko valstiečiai. Panaikinus vidaus muitus ir prisikvietus kolonistų iš Vakarų Europos pagyvėjo prekyba su užsieniu. Veiksmingiausia priemonė gausinti valstybės iždą buvo naujų teritorijų užkariavimas.

Labiausiai Rùsijos teritorija išsiplėtė XVIII a. pabaigoje, kai po 1772 m., 1793 m. ir 1795 m. padalijimų buvo prijungta didžioji dalis Abiejų̃ Tautų̃ Respùblikos, per du karus su Osmãnų impèrija užimta visa šiaurinė Juodosios jūros pakrantė, toliau buvo sparčiai kolonizuojamas Sibiras, pradėta užkariauti Kaukazo valstybes.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokios priežastys lėmė reformų būtinumą Rùsijoje?
2. *Kodėl Rùsijos valdovai pirmiausia siekė reformuoti kariuomenę?
3. Kaip susidarė privilegijuotas Rùsijos bajorų luomas?
4. *Pagalvokite, kodėl Rùsijoje baudžiava buvo svarbesnė nei pramonės ir miestų augimas.
5. Įrodykite, kad Jekaterina II pratęsė Petro I veiklą.

ŠALTINIAI:

1. **Rùsijos teritorijos plėtra XVIII a.**

2. **Iš 1715 m. anglų pamfleto (apie Petro I laikų Rùsiją):**

Ar galima gauti geresnių medžiagų negu tos, kurių į gerai įrengtą laivų statyklą iš savo valdų jis gali nemokamai atsigabenti kanalu į Narvą ir Sankt Peterburgą? Ar jam reikia medienos, lentų ir stiebų? Jo paties miškai aprūpina visas Europos laivų statyklas... Ar reikia jam geležies? Nepirks jos iš olandų, nes jie negali parduoti taip pigiai kaip jo kaimynai. Takelažas[1], burės? Jo šalis tiekia kanapes visoms kitoms valstybėms. Jis turi pakankamai darbininkų iš Ánglijos ir Olándijos, kurie vadovauja kalvėms bei virvių dirbtuvėms. Derva ir degutas? Olandai patys šias prekes iš jo perka...

Pagal: D. Kirby, *Šiaurės Europa ankstyvaisiais naujaisiais amžiais*, Vilnius, 2000, p. 359.

---

[1] Takelãžas – laivavirvės ir laivo lynai rangautui pririšti, kroviniams kilnoti, burėms valdyti.

3. Petro I testamentas:

Apie vadinamąjį Petro Didžiojo testamentą Europa pirmą kartą sužinojo 1812 m., Napoleono I[2] žygio į Rùsiją išvakarėse. Logiška, kad Napoleonas I, puoselėdamas didingus užkariavimo planus, akcentavo tai, kad būsimasis priešininkas ketina paversti Rùsiją pasaulio valdove. Štai Petro I žodžiai iš „Testamento": „Rùsiją aš radau panašią į upelį, o palieku ją panašią į upę; mano įpėdiniai pavers ją jūra, kuri apvaisins nuskurdusią Europą..." „Reikia visiškai slaptai pasiūlyti Versaliui, o paskui vienai pasidalyti su jais pasaulinę imperiją. Jeigu kuris iš jų sutiks, o to lengva pasiekti skatinant ambicijas ir savimeilę, tuomet panaudoti jį triuškinant kitą; o paskui sutraiškyti ir jį... Kovos baigtis akivaizdi, nes Rùsija jau valdo visus Rytus ir didžiąją dalį Europos." Verti dėmesio ir imperatoriaus patarimai dėl vedybų savo palikuonims: „Visada imkite į žmonas vokiečių princeses, kad gausėtų šeimos ryšiai, suartėtų interesai, Vokietijà būtų įtraukta į mūsų reikalus ir didėtų mūsų įtaka." Išskirtinis dėmesys „Testamente" buvo skirtas Lénkijai: „Skaldyti Lénkiją, palaikant ten neramumus, nuolatines riaušes; patraukti didžiūnus, pirkti juos už auksą; daryti poveikį šeimoms, jas kiršinti, kad būtų galima daryti įtaką karalių rinkimuose..."

Pagal: М. Геллер, *История Российской империи*, t. 1, Москва, 2001, p. 464–465.

4. Rùsijos bajorų teisė dirbti valdininkais:

Išskirtinė teisė būti valstybės tarnautojais buvo suteikiama bajorams (ypač paveldėjusiems titulą, turintiems dvarus). Pirmiausia jie į tarnybą buvo priimami lengvatinėmis sąlygomis, antra, greičiau galėjo pereiti iš žemesnės tarnybos į aukštesnę. Orientuojantis į bajorus buvo atsižvelgiama ne tik į bajorijos kaip patvaldystės socialinio ramsčio reikšmę, bet ir apskritai į aukštesnį jos išsilavinimo lygį (bajorams buvo lengviau įgyti išsilavinimą) ir turtinį apsirūpinimą. Tai buvo svarbu, nes atlyginimas už valstybės tarnybą, kuri laikyta bajorų luomo pareiga, buvo sąlygiškai nedidelis. Gyvavo įsitikinimas, kad jei valstybės tarnautojas yra priklausomas nuo savo gaunamo atlyginimo, jis nebeturi būtinos sprendimų ir elgesio laisvės.

Pagal: Л. Е. Шепелев, *Чиновный мир России XVIII – начала XX в.*, Санкт-Петербург, 1999, p. 139.

5. Savo „valdymo taisykles" Jekaterina II suformulavo taip:

1. Reikia šviesti tautą, kurią turi valdyti.
2. Valstybėje reikia įvesti gerą tvarką, palaikyti visuomenę ir priversti ją laikytis įstatymų.
3. Reikia įsteigti valstybėje gerą ir veiksmingą policiją.
4. Reikia padėti valstybei klestėti ir padaryti ją turtingą.
5. Reikia, kad valdžia keltų baimę valstybės piliečiams ir pagarbą kaimynams.

Pagal: А. Каменский, *Российская империя в XVIII веке. Традиции и модернизация*, Москва, 1999, p. 223.

[2] Manoma, kad šį testamentą parašė kas nors iš Napoleono I aplinkos žmonių, o gal net ir jis pats.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu nustatykite teritorijas, kurias po Šiaurės karo prisijungė Rùsijos imperija. Kokioms šiuolaikinėms valstybėms priklauso Rùsijos prijungtos teritorijos? Kokių valstybių teritorijas Rùsijos impèrija prisijungė Jekaterinos II valdymo laikais? Pasinaudodami teritoriniais pokyčiais, pateiktais 1 šaltinyje, įrodykite, jog Rùsija XVIII a. siekė tapti jūrine valstybe.
2. Kuo rėmėsi Petro I laikų Rùsijos ūkis (2 šaltinis)?
3. Kodėl dauguma istorikų neigia Petro I testamentą (3 šaltinis)?
4. *Paaiškinkite, kodėl Rùsijos impèrijos administracijoje vyravo bajorija (4 šaltinis)?
5. *Remdamiesi 5 šaltiniu pasakykite, ar Jekaterinos II programa buvo veiksminga. Atsakymą pagrįskite.

71. DAUGIATAUTĖS AUSTRIJOS VALSTYBĖS ATSIRADIMAS

- *Habsburgų dinastija padėjo Áustrijos valstybingumo pagrindus*
- *Pagrindinis Habsburgų valdymo tikslas – centralizuoti valstybę*
- *Veñgrijos savarankiškumo siekiai silpnino Áustrijos impèriją*

1683 m. – Víenos apsiaustis

1687 m. Veñgrijos sostas atiteko Habsburgams

1740–1780 m. – Marijos Teresės valdymas

1780–1790 m. – Juozapo II valdymas

XVII–XVIII a. Habsburgai valdė vadinamąsias paveldimas žemes – Áustriją, Tiròlį, Štìriją, Karìntiją, Kráiną; Čèkijos karalỹstės žemes – Čèkiją, Morãviją ir Silèziją; Veñgrijos karalỹstės žemes – Veñgriją, Slovãkiją, Kroãtiją, ir kai kurias Vokietìjos teritorijas. Kalbiniu, kultūriniu, religiniu, politiniu požiūriu įvairią teritoriją vienijo tik bendra dinastija. Kiekvieną Habsburgų monarchijos teritoriją pagal savo įstatymus valdė vietinė diduomenė. Didikai ir bajorai buvo gana įtakingi, o dinastijos valdžia silpna ir nominali. Čèkijoje ir Veñgrijoje Habsburgus rinko karaliais tų šalių luomų atstovų susirinkimai.

Galingos valstybės susikūrimo Europos centre būtinybę lėmė Osmãnų impèrijos grėsmė. Nusilpus Čèkijai ir Veñgrijai iškilo Áustrijos Habsburgai, dinastiniais ryšiais susiję su Ispãnijos Habsburgais ir nuo 1428 m. turintys Šventõsios Ròmos impèrijos karūną. Habsburgų valstybę sutelkė Trisdešimties metų karas (1618–1648 m.) – didžioji tikrųjų Áustrijos žemių dalis per jį nenukentėjo taip, kaip Vokietìjos ir Čèkijos žemės. Be to, kova su reformacija (protestantai buvo laikomi valstybės nusikaltėliais, todėl religiniai persekiojimai privertė dešimtis tūkstančių amatininkų ir valstiečių bėgti iš šalies) ir karai su protestantiškomis valstybėmis apribojo diduomenės savarankiškumą ir sustiprino karaliaus valdžią.

Emigracija ir muitai stabdė kai kurių žemių ūkio raidą. Pagrindinė Áustrijos pramonės šaka buvo metalurgija; Áustrijoje gaminama geležis, plienas, metalo dirbiniai buvo noriai perkami daugelyje Europos valstybių.

XVII a. antrojoje pusėje Áustrija ilgai kariavo su Osmãnų impèrija dėl Veñgrijos ir Balkanų pusiasalio teritorijų. Dar XVI a. pirmojoje pusėje Osmãnų impèrija nugalėjo Veñgrijos karalỹstę ir užvaldė didesnę jos dalį (vakarinė dalis atiteko Habsburgams, rytuose vėliau susikūrė Transilvãnijos kunigaikštỹstė – Osmãnų vasalė). Áustrijai iškilo tiesioginė grėsmė. Ilgai šiame regione vyravusi Osmãnų impèrija nuolat rengė žygius į Vìeną, Áustrija atsakydavo žygiais į 1541 m. turkų užimtą Budą. Ir Áustrija, ir Osmãnų impèrija siekė patraukti į savo pusę vengrų didikus ir bajorus. Áustrija bandė primesti Veñgrijai absoliutizmą ir kontrreformaciją (**2**). Veñgrijos bajorai ir didikai stropiai gynė savo teises ir privilegijas, nuo XVII a. pabaigos beveik be pertrūkių vyko sukilimai prieš Habsburgų valdžią. 1678–1685 m. **kùrucų** sukilimui vadovavo grafas Imrė Tekejis (*Thököly*), jis tapo Transilvãnijos kunigaikščiu. Kilo dar vienas Áustrijos ir Osmãnų impèrijos karas. 1683 m. šimtatūkstantinė Osmãnų armija apsupo Vìeną. Miestą išgelbėjo Abiejų̃ Tautų̃ Respùblikos karaliaus Jono Sobieskio kariuomenė, kuri susivienijo su kitais vokiečių valstybių daliniais ir sutriuškino turkus (1). 1684 m. popiežius subūrė Šventąją lygą. Ją sudarė Áustrija, Abiejų̃ Tautų̃ Respùblika ir Venècija. Prasidėjo naujas karo etapas: iš turkų jungo buvo išlaisvinta beveik visa Veñgrijos karalỹstė. Šventoji lyga galutinai pašalino turkų grėsmę Europai. Pergalę lėmė Habsburgų dinastijos galia ir autoritetas Europoje.

1687 m. Veñgrijos luomų atstovai, pripažindami Áustrijos nuopelnus kare su Osmãnų impèrija, Veñgrijos sostą patikėjo Habsburgams. Panaikinta vengrų bajorams svarbi Aukso bulė (ji bajorams ir dvasininkams suteikė teisių ir privilegijų (1222 m.)); taip pat ir teisę pasipriešinti karaliui, jei jis norės suvaržyti jų galias. Aukso bulė tapo vengrų bajorų tolesnio pasipriešinimo Habsburgams simboliu.

1703–1711 m. sukilimui vadovavo kunigaikštis Ferencas Rakocis II (*Rákóczi*). Kurucų būriai išstūmė austrų karines įgulas iš Veñgrijos bei Transilvãnijos ir ėmė grasinti

1. Jonas Sobieskis prie Vienos. Dailininkas J. Kosakas

2. Marija Teresė. Dailininkas M. van Meitensas

3. Juozapas II

Víenai. 1707 m. Valstybės susirinkimas nuvertė Habsburgus nuo Veñgrijos sosto. Dėl vykstančių Ispãnijos įpėdinystės (1701–1714 m.) ir Šiaurės karų (1700–1725 m.) vengrų diplomatai nesurado sąjungininkų Europoje. Veñgrijos kariuomenė buvo nugalėta, bet Áustrija įsipareigojo (tiesa, pažado netesėjo) gerbti Veñgrijos luomų teises, privilegijas ir protestantų sąžinės laisvę (**3**).

XVIII a. pradžioje po sėkmingų karų Europoje ir su Osmãnų impèrija Áustrija prisijungė daug naujų teritorijų ir užsitikrino priėjimą prie Adrijos, Viduržemio ir Šiaurės jūrų. Áustrija ketino pradėti pasaulinę prekybą, įsigyti kolonijų Ìndijoje, Afrikoje, statyti karinį jūrų laivyną, tačiau tam pasipriešino didžiosios jūrų valstybės.

XVIII a. pradžioje Karolis VI (valdė 1711–1740 m.) centralizavo valstybės valdymą suvienodindamas muitus. Apribojus cechų teises, suklestėjo tekstilės manufaktūros. 1713 m. Karolis VI išleido Pragmatinės sankcijos įstatymą, pagal kurį sostas ir visos Áustrijos paveldimos žemės turėjo tekti vyresniajai dukteriai (sūnų Karolis VI neturėjo) Marijai Teresei (2). Nors Europos valstybės pripažino Pragmatinės sankcijos įstatymą, kilo Áustrijos įpėdinystės karas (1740–1748 m.), per jį Áustrija neteko pramoninės Silezijos (ją užkariavo Prūsija) ir dalies valdų Itãlijoje (**1**, **2**).

Marijos Teresės (valdė 1740–1780 m.) ir jos sūnaus **Juozapo II** (valdė 1780–1790 m.) (3, **5**) valdymas vadinamas apšviestojo absoliutizmo laikotarpiu – tuo metu panaikintos labiausiai pasenusios feodalinės institucijos.

Svarbiausias reformų tikslas buvo tolesnė valstybės centralizacija. Bajorai neteko teisės tvirtinti, rinkti ir skirstyti mokesčius. Panaikinta vietinė bajorų savivalda, vietoj

jų įsteigtos bendros visoms žemėms valdžios institucijos. Habsburgų valdose buvo panaikinti vidaus muitai ir pradėta vykdyti **protekcionìzmo** politika. 1781 m. Juozapas II panaikino valstiečių asmeninę priklausomybę nuo dvarininkų, bet feodalinė žemėvalda išliko – taip buvo lengviau manufaktūras aprūpinti darbo jėga. Áustrijos impèrijos tautinė įvairovė skatino vokietinimo procesus (**4**). 1784 m. vokiečių kalba tapo valstybine. Pradėta švietimo reforma – įvestas visuotinis pradinis mokymas (tik vyrams), įsteigta amatų mokyklų, karo, inžinerijos ir prekybos akademijų.

Reformos sustiprino Áustrijos ir Veñgrijos įtampą. 1784 m. Juozapas II panaikino Veñgrijos savivaldos institucijas ir įvykdė administracinę reformą – atsiuntė austrų valdininkų, šalyje imta diegti vokiečių kalbą.

Tai skatino vengrų tautinį judėjimą – rengtasi sukilimui dėl nepriklausomybės atkūrimo. Po ilgų derybų sukilimo išvengta (Áustrija padarė nuolaidų – pripažino Veñgrijos konstituciją ir valstybinį savarankiškumą), bet Veñgrijos siekis išsivaduoti iš Áustrijos priklausomybės nebuvo užgniaužtas.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kaip susiję feodalizmas ir nominali Habsburgų valdžia?
2. Paaiškinkite, kodėl kontrreformacija padėjo Habsburgams stiprinti valdžią.
3. *Kodėl Osmãnų impèrija svarbi Áustrijos ir Veñgrijos valstybingumui?
4. Pagrįskite vokietinimo svarbą Áustrijos impèrijai.
5. *Kaip Veñgrijos savarankiškumo siekiai trukdė centralizuoti Áustrijos imperiją?

ŠALTINIAI:

1. **Áustrija XVIII a. antroje pusėje**

2. **Finansinės Áustrijos impèrijos problemos XVIII a.:**

Generolas Palavičinis suteikė rūmams milijono guldenų paskolą, daug kitų privačių asmenų taip pat paskolino didelę sumą pinigų. Skolinasi visur, kur tik įmanoma, kad padengtų būtiniausias išlaidas. Kremnico kasyklos tebeduoda pakankamai pelno; manoma, kad šiais metais pelnas bus nemenkas. Vos prieš kelias savaites Olándija paskolino čionykščiams rūmams 300 tūkstančių guldenų. Be to, armija Nýderlanduose išlaikoma Ánglijos. Kalbama, kad pastaroji pasiuntė ten komisarus, kurie turi išmokėti pinigus, nes Ánglija tvirtina, kad piniginė parama lig šiol buvo naudojama ne tokiems reikalingiems dalykams, pavyzdžiui, čionykščiams rūmams. Regis, buvo labai nemalonu. Italų armijai mokama labai prastai; karininkai jau aštuoni mėnesiai visai negavo pinigų, turtingieji šiek tiek paskolino, kad sumokėtų atlyginimus savo pulkams ar kuopoms, nes kareiviams mokama labai nereguliariai. Kunigaikštis Lichtenšteinas iš įvairių vietų pasiskolino nuo 40 tūkstančių iki 50 tūkstančių

guldenų. Milāno hercogystė visiškai nuskurdinta ir iš luomų reikalauja tokių pat kontribucijų, kokias jie sumokėjo jau prieš tai, kai hercogystė buvo apiplėšta pirmą kartą.

Pagal: *Хрестоматия по новой истории*, t. 1, Москва, 1963, p. 271.

3. **Iš Prancūzìjos pasiuntinio Víenoje 1776 m. pranešimo:**

Víenos dvaras mano, kad Veñgrija ateityje bus didelis jos atsargų papildymo šaltinis, jis visada sieks įgyvendinti savo Veñgrijos užvaldymo ir jos nužeminimo iki kitų paveldimų žemių lygio planus. [...] Tačiau Víenos dvaras veikia lėtai ir atsargiai, nes ši tauta pasižymi stipriu ir nepaklusniu būdu, kuris kelia būgštavimų.

Pagal: *История Венгрии*, t. 1, Москва, 1971, p. 470.

4. Taigi reikia suteikti žodį ir kitiems (t. y. čekams), išklausyti argumentus, kuriais paremtas įrodymas, kad čekų tauta turi laisvę, ne mielaširdingai jai suteiktą ar priklausančią nuo kažkieno sprendimo. Jie (čekai) skundžiasi, kad dauguma vokiečių rašytojų, kai kurie aukštos kilmės, priešingai negu dera istorikams, pernelyg pasiduoda savo jausmams ir pasakoja apie savo tautos teises labai išdidžiai ir pasipūtėliškai, o apie mūsų tautos teises – itin neaiškiai, kartais netgi įžeidžiai ir dviveidiškai. Juk negalima neigti, kad vokiečiai dažnai mieliau renkasi jėgos, o ne tiesos kelią, kad jie patys – reikli, pavydi ir nekaimyniška tauta; net patarlė byloja: turėk franką draugą, bet ne kaimyną! Todėl vokiečiai, lygindami kitas tautas su savimi, visada niekino visus kitus, kad ir kas šie būtų, ypač žmones, kalbančius slavų kalba, kurių teises jie kiek pajėgdami stengėsi ne tik apriboti, bet ir panaikinti. Jie tuščiagarbiškai giriasi, esą vengrai, danai, lenkai, moravai, šveicarai, savojiečiai ir olandai yra buvę jų globotiniai ar vasalai.

Pagal: *Хрестоматия по новой истории*, t. 1, Москва, 1963, p. 280.

5. **Iš imperatoriaus Juozapo II laiško:**

O apie naująją karalystės mokesčių sistemą ir vokiečių kalbą, kurią įsakiau vartoti teismuose, labai trumpai išdėstysiu jums savo nuomonę.

Pirmoji – užtikrina valdiniui teisę į nuosavybę, nustato mokesčius karūnos naudai ir dvarininkams taip, kaip seniai daroma mano tėvonijos žemėse Vokietìjoje. Ši sistema nebeleidžia dvarininkams savavališkai savanaudiškais tikslais didinti mokesčių. Argi tai nėra privilegija paprastam žmogui?

Valstietis, kuris yra pasmerktas nešti sunkiausią tautos poreikių tenkinimo naštą, taip pat turi pirmenybės teisę ginti savo karalių. O į tai, gerbiamasis, jūsų tėvynėje žvelgiama su pavydu.

Vokiečių kalba yra valstybinė mano imperijos kalba; kodėl turėčiau leisti vienai provincijai visuomeninėse įstaigose ir teisme vartoti savo nacionalinę kalbą? Aš – vokiečių imperijos imperatorius; vadinasi, kitos valstybės, kurias valdau, yra provincijos. Šių valstybių sąjunga sudaro visumą, kurios valdovas esu aš. Jeigu Veñgrijos karalystė būtų svarbiausia ir pirmoji mano valdose, jos kalbą aš paskelbčiau savo žemių kalba, tačiau taip nėra.

Хрестоматия по новой истории, t. 1, Москва, 1963, p. 279.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu pasakykite, kokios tautos sudarė Áustrijos impèriją XVIII a. Išnagrinėję žemėlapyje pateiktus teritorinius pokyčius, įrodykite, kad pagrindiniu Áustrijos konkurentu kovoje dėl hegemonijos Šventõsios Ròmos impèrijoje tapo Prū́sija.
2. Apibūdinkite, kaip Áustrija sprendė finansines problemas XVIII a. viduryje (2 šaltinis).
3. Kodėl Áustrijos impèrijai buvo svarbu apriboti Veñgrijos savarankiškumą (3 šaltinis)?
4. *Kuo pasižymėjo austrų nacionalizmas (4 šaltinis)?
5. *Kodėl Juozapas II pertvarkydamas Áustrijos mokesčių sistemą tvirtino, kad rūpinasi valstiečiais? Ko siekta įvedant vieną valstybinę kalbą (5 šaltinis)?

72. PRŪSIJOS VALSTYBĖS IŠKILIMAS

- *Prūsija iki valstybingumo įtvirtinimo patyrė daug permainų tarptautinėje arenoje*
- *„Išmuštruota“ kariuomenė – išskirtinis Prūsijos bruožas*
- *Prūsija sukūrė unikalų ekonomikos modelį*

1525 m. buvo panaikintas Vokiečių ordinas

1640–1688 m. Prūsiją valdė Frydrichas Vilhelmas

1688–1713 m. – Frydricho I valdymas

1713–1740 m. – Frydricho Vilhelmo I valdymas

1740–1786 m. – Frydricho II Didžiojo valdymas

1525 m. panaikinus Kryžiuočių ordiną buvo įkurta Prūsijos kunigaikštỹstė. Ją valdė Hohencolernų dinastijos kunigaikščiai. Jiems valdyti padėjo taryba ir Prūsijos seimas – Landtagas, kurį sudarė treji rūmai: Valstybės patarėjų, Bajorų deputatų ir Miestų atstovų. Svarbiausias prekybos ir manufaktūrinės pramonės centras buvo Karaliáučius. Prūsijoje gyveno: lietuviai, lenkai, prūsai, vokiečiai. Dauguma vokiečių buvo bajorai, miestiečiai ar laisvieji valstiečiai. Kunigaikščiai, prisitaikydami prie tautiškai įvairialypės visuomenės, įsakymus skelbė lietuvių ir lenkų kalbomis. Susiklosčius sudėtingai tiek vidaus, tiek tarptautinei padėčiai, Prūsijos kunigaikštỹstė ilgą laiką išliko Lénkijos vasalė (1525–1660 m.). XVII a. pradžioje sudarius personalinę uniją su Brándenburgu, Prūsijos tarptautinė padėtis sustiprėjo.

Po Trisdešimtmečio karo vis reikšmingesnę vietą tarp vokiečių kunigaikštysčių įgijo Prūsija – Brándenburgo kurfiurstỹstė ir Prūsijos kunigaikštỹstė. Po karo Prūsija tapo jūrų valstybe, gautos teritorijos Vakarų̃ Vokietìjoje leido kontroliuoti prekybos kelius, einančius iš Centrinės Vidurio Europos ir Pietų̃ Vokietìjos. Prūsijos galia stiprėjo valdant didžiajam **kurfiùrstui** Frydrichui Vilhelmui I. Jis sumaniai kvietė žmones iš kitų kraštų į po karo ištuštėjusius rajonus. 1685 m., praėjus trims savaitėms po Nanto edikto panaikinimo, kurfiurstas išleido dviem kalbomis Potsdamo ediktą dėl religinio pakan-

tumo, žadėdamas persikėlėliams įvairių lengvatų ir privilegijų. Gelbėdamiesi nuo religinio persekiojimo prancūzų hugenotai ir Nýderlandų ispanai persikėlė į Berlýną (1), Magdeburgą, Potsdamą ir kitus miestus. Dauguma atvykėlių buvo prekybininkai ir amatininkai, kurių kapitalas ir apsukrumas padėjo plėtoti šalies pramonę. Jie pagerino stiklo, odos ir metalurgijos gamybą, įkūrė pirmąsias vilnonių audinių ir popieriaus manufaktūras. Tačiau pramonės plėtrą stabdė baudžiava, nes valstiečiai neturėjo asmeninės laisvės ir negalėjo tapti laisvai samdomais darbininkais.

XVII a. viduryje, pažeidęs vasalinius įsipareigojimus Lénkijos karaliui, Frydrichas Vilhelmas I sudarė sutartį su stipresne Švèdija, tikėdamasis bendromis jėgomis užgrobti lenkų žemes. O kai prieš Švèdiją susidarė kelių valstybių koalicija, kurfiurstas perėjo į jos pusę. Dviguba išdavystė baigėsi tuo, kad pagal Olyvos taikos sutartį (1660 m.) Prūsijos kunigaikštỹstė išsivadavo iš vasalinės priklausomybės.

Prūsijos valdovas per karą dėl Ispānijos sosto už suteiktą pagalbą Šventõsios Ròmos imperatoriui gavo karaliaus titulą. 1701 m. Frydrichas buvo iškilmingai karūnuotas, Europoje atsirado nauja valstybė – Prūsijos karalỹstė. Dalis jos teritorijos buvo už Šventõsios Ròmos impèrijos ribų, todėl Prūsijos karalius nebuvo pavaldus imperatoriui. Po Šiaurės karo Prūsijos karalỹstė užėmė dar keletą teritorijų Báltijos jūros pakrantėje.

Valdant karaliui Frydrichui Vilhelmui I, valstybėje viešpatavo **jùnkeriai**, valdininkija ir kariuomenė. Karalius buvo nepaprastai šykštus, siekė tiesiogiai kontroliuoti valstybės gyvenimą. Vykdydamas merkantilizmo politiką, jis uždraudė įvežti užsienio prekes, įsakė naikinti atvežtinius audinius. Taip siekė sustabdyti pinigų išvežimą iš šalies. Dėl to nukentėjo vietos pramonė, kuri negalėjo patenkinti valstybės poreikių. Tuo metu šalyje buvo plėtojama karinė pramonė, visi valstybės pinigai buvo skiriami didelei kariuomenei išlaikyti. Prūsijoje gyveno apie 2,5 mln. gyventojų, šalis turėjo

1. Brandenburgo vartai Berlýne

2. Frydrichas II Didysis

90 tūkst. žmonių kariuomenę. Dėl to didėjo mokesčiai ne tik valstiečiams, buvo įvesti mokesčiai ir bajorams. Tai sukėlė jų pasipiktinimą, tačiau Frydrichas Vilhelmas vis tiek vykdė savo politiką.

Prūsijos teritorija dar labiau padidėjo valdant karaliui **Frydrichui II Didžiajam** (valdė 1740–1786 m.) (2, **2**, **4**). Vos tapęs valdovu, jis nedelsdamas pagausino kariuomenę (3, **3**) ir, pasinaudodamas Áustrijos sunkumais dėl Pragmatinės sankcijos įstatymo, pradėjo karą dėl Silezijos. Po dviejų karų (pirmasis – 1740–1742 m.; antrasis – 1744–1745 m.) Áustrija užleido Prūsijai turtingą Lénkijos provinciją. Po pirmojo Abiejų̃ Tautų̃ Respùblikos padalijimo rytinė Prūsija buvo prijungta prie likusios karalystės teritorijos.

Sėkmingi karai ir prijungtos teritorijos neužtikrino sparčios valstybės ūkio raidos. Karalius norėjo suderinti du dalykus: išsaugoti bajorų teises, privilegijas ir skatinti ūkio pažangą. Junkeriai turėjo žemės, jie nemokėjo beveik jokių mokesčių. Žemė ir valstybės tarnyba buvo pagrindiniai bajorų pajamų šaltiniai. Reformos neturėjo žlugdyti jų gerovės.

Pirmiausia Frydrichas II Didysis panaikino vidaus muitus ir apribojo cechų teises. Papildomų pajamų valstybės iždui teikė manufaktūros, todėl jis skatino jas steigti. Pasaulinėje rinkoje pakilus žemės ūkio produkcijos kainoms, junkeriai, siekdami plėsti ūkius, pradėjo valstiečius varyti nuo žemės. Karalius, nenorėdamas prarasti mokesčių mokėtojų, tai uždraudė, tačiau baudžiavos nepanaikino (**5**). Dėl to manufaktūroms trūko darbo jėgos. Dirbti jose buvo siunčiami nusikaltėliai, valkatos ir iš užsienio atvykę amatininkai. XVIII a. antrojoje pusėje didžioji dalis žemės ūkio produkcijos, visi tekstilės gaminiai buvo superkami valstybės, pirkliams už vilnos išvežimą iš valstybės grėsė mirties bausmė.

Reformų tikslas – išlaikyti ir aprūpinti kariuomenę (**3**). Panašių tikslų buvo siekiama ir draudžiant išvykti iš šalies. Tikromis švietėjiškomis reformomis galima laikyti teismų ir švietimo reformas. Nutraukti raganų teismų procesai ir kankinimai siekiant išgauti prisipažinimą. XVIII a. antrojoje pusėje Prūsijoje buvo įvestas visuotinis pradinis mokslas, užtikrinta religijos laisvė.

3. Karinės nuobaudos XVIII a. pradžioje. Flemingso graviūra „Idealus vokiečių kareivis" (1726 m.)

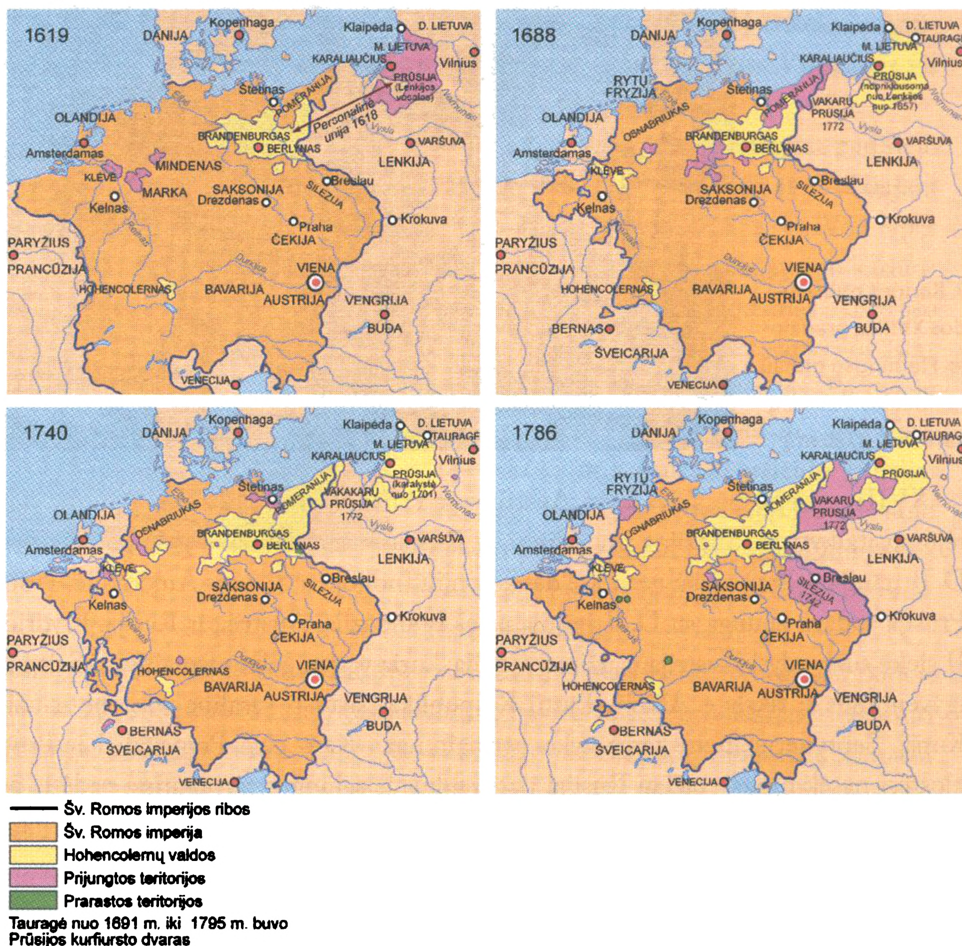
XVIII a. išryškėjo akivaizdūs Áustrijos ir Prūsijos prieštaravimai. Áustrija nenorėjo susitaikyti su Silezijos praradimu, o Rùsija – turėti tokios galingos kaimynės. D. Britãnija ir Prancūzijà nesutarė dėl kolonijų Ìndijoje ir Šiaurės Amerikoje. 1756 m. Prūsija sudarė sąjungą su D. Britãnija prieš Prancūzìją, Áustriją ir Rùsiją. Frydrichas II siekė sužlugdyti Áustriją ir užimti Čèkiją, kurią vėliau galėtų išmainyti į Saksoniją; įgyvendinus šį tikslą – Abiejų̃ Tautų̃ Respùbliką paversti vasaline valstybe ir užimti Kuršą. Septynerių metų karas vyko permainingai. Karo eiga Prancūzìjai ir Prūsijai klostėsi nesėkmingai, tačiau Rùsijai pasitraukus iš sąjungos tarptautinė padėtis pasikeitė. Prūsija sugebėjo išsaugoti savo užkariautas teritorijas (Silezija) ir, D. Britãnijos finansiškai paremta, išliko galinga valstybė.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokios priežastys lėmė Prūsijos kunigaikštỹstės atsiradimą?
2. Kokiomis tarptautinėmis aplinkybėmis Prūsija tapo karalyste?
3. Apibūdinkite Prūsijos ekonomikos modelį.
4. *Kodėl Prūsiją galima laikyti agresyvia valstybe?
5. *Palyginkite Prūsijos ir Rùsijos raidą.

ŠALTINIAI:

1. **Prūsijos teritorinė plėtra XVII–XVIII a.**

2. „Kad būtum geras monarchas, reikia mokėti būti *žmogumi*, – sakė Frydrichas, – o tam reikia iš patirties pažinti gyvenimą ir tikruosius paprastų žmonių poreikius.“ Kai Rolenis atsiuntė jam savo „Pasaulio istoriją“, Frydrichas jam atrašė: „Dėl žmonijos gerovės aš trokščiau, kad mūsų valdovai būtų žmonės ir kad jūs žiūrėtumėte į valdančiuosius kaip į piliečius. Tautų valdovai neturi išskirtinės privilegijos *būti tobuli* pasaulyje, kuriame nieko nėra *tobula.*“

Ф. Кони, *Фридрих Великий,* Ростов на Дону, 1997, p. 239.

3. Armija, kurią sudarė daugiausia samdiniai, drausmę palaikė žiauriomis fizinėmis bausmėmis, mokė karinių pratimų, rėmėsi smulkmeniška reglamentacija, ją Prūsijos karalius Frydrichas II pavertė puikiai suderintu kariniu mechanizmu. Šio mechanizmo veikimo „paslaptį“ Frydrichas, kaip jam buvo būdinga, „atvirai“ paaiškino tokiais žodžiais: „Kai mano kareivis eina į priekį, jis gali gyvybę prarasti arba neprarasti, kai eina atgal, jis ją tikrai praranda.“ Kareivių

meilė karvedžiui, karių brolystė, draugiškumo jausmas buvo visiškai svetimi prūsų armijai. Vienas iš pagrindinių „svertų", kuriais remdamasis Frydrichas valdė armiją, buvo baimė.

Pagal: Ф. Кони, *Фридрих Великий*, Ростов на Дону, 1997, p. 535.

4. Todėl jo karališkoji didenybė griežtai įsako, kad vyriausioji valdyba ištirtų, ar negalėtų valdiniai – pareigūnai, miestiečiai ir bajorai – pagal išgales palengvinti valstiečiams šių pernelyg sunkių sąlygų. Reikalą būtų galima išspręsti taip, kad valstietis, užuot kaip dabar ėjęs lažą visą savaitę, dvarininkui tarnautų ne daugiau kaip 3 ar 4 dienas per savaitę. Tiesa, iš pradžių dėl to kils triukšmas, tačiau paprastas žmogus nebegali ilgiau kęsti tokios padėties, kad lažą jis privalo eiti 5 ar netgi 6 dienas per savaitę; tokiomis varganomis sąlygomis jis ir darbą atlieka labai prastai, todėl būtina pagaliau imtis ryžtingų priemonių! Ir reikia tikėtis, kad visi išmintingi dvarininkai supras, kad jie turi neatsikalbinėdami sutikti su šiuo lažo (tarnybos) dienų pakeitimu, juolab kad jie netrukus įsitikins, jog valstietis, gavęs kiek pailsėti, per mažiau dienų nudirbs tiek pat, o gal netgi daugiau, ir dirbs geriau.

Pagal: *Хрестоматия по новой истории*, t. 1, Москва, 1963, p. 219.

5. Prūsijos karalius pertvarkė valstybės administraciją – tikrą begalinio godumo įsikūnijimą. Iš pradžių jai vadovavo Generalinė karo komisija, iš pirminės karo vadovybės tapusi svarbiausia įstaiga mokesčių ir gerovės reikalams, ir Generalinė finansų administracija, atsakinga už karališkųjų valdų tvarkymą. Vidinė konkurencija privertė karalių jas sujungti ir pavadinti teutonišku griozdišku pavadinimu: Generalinė finansų, karo ir valdų direktorija, arba Generalinė direktorija. Ši institucija derino teritorinio, funkcinio ir kolegialaus valdymo principus, kurių nebūtų galima įgyvendinti didesnėje valstybėje ar liberalesnės valdžios sąlygomis. Jos keturi skyriai buvo kartu atsakingi už kai kurias provincijas ir už tam tikras funkcijas visoje karalystėje, o ministras ir jo patarėjai kolektyviai spręsdavo konkrečius klausimus. Provincijų valdžia, jau beveik vien nominali, nebeteko apmokestinimo galių ir buvo priversta perleisti turėtas administracines funkcijas centrinės vyriausybės provincijų agentūroms. Atlikus paskutinį pertvarkymą Karo ir Valdų rūmai rinko tiek rinkliavą iš miestų, kaimų ir karališkųjų valdų, tiek ir bendruosius mokesčius.

Pagal: Dennis E. Showalter, *The Wars of Frederick the Great*, New York, 1996, p. 27–28.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Remdamiesi 1 šaltiniu įvardykite pagrindines teritorijas, kurias Prūsija prisijungė XVIII a. II pusėje. Kokių šiuolaikinių valstybių teritorijų dalys priklausė Prūsijos karalystei? Kokie XVIII a. tarptautinės politikos įvykiai lėmė didžiausius Prūsijos teritorinius pokyčius?
2. *Kodėl 2 šaltinis idealizuoja Frydrichą Didįjį? Kaip jam prieštarauja 3 šaltinis?
3. Kodėl baudžiavos švelninimo priemonės galėjo būti lengvai apeinamos (4 šaltinis)?
4. Kaip Prūsijos valstybės gyvenimas buvo pritaikytas karo tikslams (5 šaltinis)?

73. ŠIUOLAIKINIO MOKSLO PAGRINDŲ FORMAVIMASIS XVII–XVIII A.

- *XVII–XVIII a. mokslininkų padaryti atradimai ir idėjos tapo atskirų savarankiškų gamtos mokslų pagrindu*
- *Naujas visatos modelis labiausiai paveikė religinę pasaulėžiūrą*
- *XVII–XVIII a. gamtos mokslų pasiekimai ir Apšvietos epochos filosofija formavo racionalią pasaulėžiūrą*

1564–1642 m.
gyveno Galileo Galilėjus

1643–1727 m.
gyveno Izaokas Niutonas

XVII–XVIII a. mokslas siekė pagrįsti **Mikalojaus Koperniko** (*Kopernik*, 1473–1543 m.), kuris atsisakė antikoje susidariusio požiūrio, kad Žemė – visatos centras, pateiktą visatos modelį. Po M. Koperniko visatą toliau tyrė **Johanesas Kepleris** (*Kepler*, 1571–1630 m.) (**3**). Jis patikslino, kad Saulė yra ne tik Žemės, bet ir visų planetų judėjimo centre, suformulavo Saulės sistemos planetų judėjimo dėsnius, pagal juos planetos juda elipsėmis, o ne apskritimais, kaip manė M. Kopernikas. J. Kepleris sukūrė Saulės ir Mėnulio užtemimų numatymo teoriją ir būdus.

Italas **Galileo Galilėjus** (*Galilei*, 1564–1642 m.) (1, **1**), klasikinės fizikos pradininkas, eksperimentiniu metodu įrodė Koperniko idėjas, teigė, kad judėjimas paklūsta matematiniams dėsniams. 1632 m. išleistoje knygoje „Dialogas apie dvi svarbiausias pasaulio sistemas" gynė M. Koperniko teorijos teisingumą.

Inkvizicija jį privertė viešai išsižadėti savo ir M. Koperniko idėjų. „Dialogas" buvo uždraustas iki 1835 m. Toks Katalikų bažnyčios sprendimas parodė, kad nauja mokslu pagrįsta pasaulėžiūra sunkiai skynėsi kelią. 1609 m. G. Galilėjus sukonstravo teleskopą. Šis išradimas pagrindė vienos svarbiausių mokslinio tyrimo grandžių – stebėjimo – svarbą.

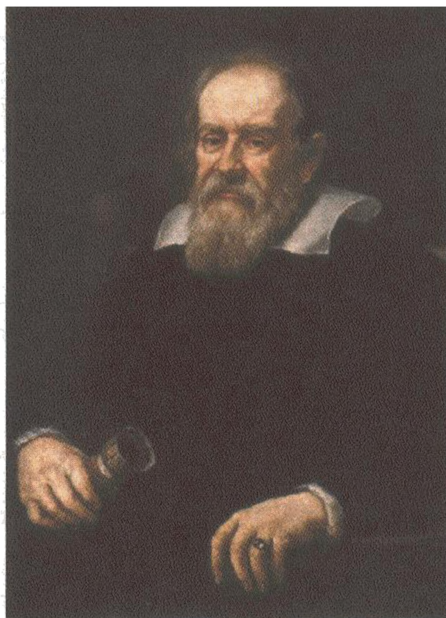
Izaokas Niutonas (*Newton*, 1643–1727 m.) (2), Kembridžo universiteto profesorius, galutinai suformulavo visuotinės traukos dėsnį, tris pagrindinius klasikinės mechanikos

dėsnius, sukūrė dangaus kūnų judėjimo teoriją. Įrodė, kad kūnai, veikiami centrinės jėgos, skrieja elipse, hiperbole arba parabole, paaiškino Mėnulio ir Jupiterio judėjimo ypatumus, potvynių ir atoslūgių priežastį (**4**).

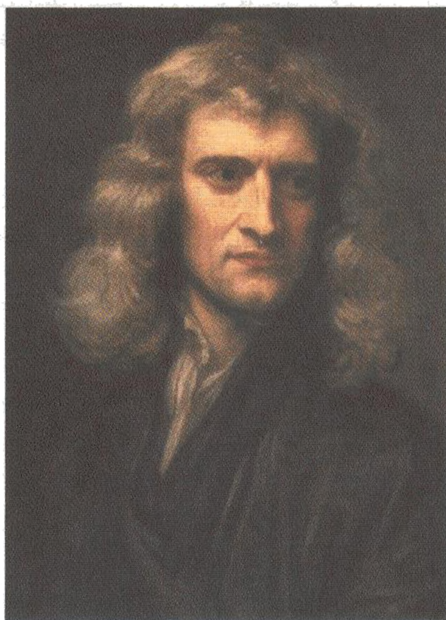
XIII a. anglas Rodžeris Beikonas (*Bacon*, 1214–1292 m.) įrodė eksperimentinio metodo pagrįstumą, toliau jo idėjas plėtojo Fransis Beikonas (*Bacon*, 1561–1626 m.). XVII a. kai kurie mokslininkai manė, kad pažinimo pagrindas yra patyrimas, todėl ypatingas dėmesys buvo skiriamas stebėjimui, aprašymui ir klasifikavimui bei teoriniam šios veiklos pagrindimui. Tikra yra tik daiktai, tad sistemingai stebint ir aprašant įvairių daiktų sąveiką galima nusakyti reiškinius ir jų priežastis, o eksperimentas padeda pagrįsti daromas prielaidas. Tokių įsitikinimų populiarumą lėmė sparti gamtos mokslų raida.

Prancūzų filosofas, matematikas ir fizikas **Renė Dekartas** (*Descartes*, 1596–1650 m.) rėmėsi tik protu. Veikale „Samprotavimas apie metodą gerai nukreipti savo protą ir rasti mokslų tiesą“ (**2**) pateikė racionalią pasaulio viziją. Jis vadovavosi tokiomis taisyklėmis: vengiant išankstinių nuostatų, tikra laikyti tik tai, ką įmanoma aiškiai suvokti; analizuojamus dalykus kiek įmanoma skaidyti į dalis; nuo paties paprasčiausio objekto pereiti prie sudėtingiausio; skaičiuoti, ar niekas nepraleista. Taip R. Dekartas oponavo mokslininkams, kurie patirtį laikė pažinimo pagrindu.

XVIII a. pradžioje chemikai siekė paaiškinti visus iki tol sukauptus degimo, rūgimo ir redukcijos reiškinių duomenis. Atsirado pirmoji pakankamai subrandinta chemijos teorija: šilumos, kaip specifinės medžiagos

1. Galileo Galilėjus

2. Izaokas Niutonas

3. Antuanas Loranas Lavuazjė. Dailininkas J. L. Davidas

(flogistono), samprata. Ji buvo klaidinga, tačiau skatino tyrinėti toliau. Svarių argumentų pateikė Antuanas Loranas Lavuazjė (*Lavoisier*, 1743–1794 m.) (3), jis pabrėžė, kad svarbus cheminis procesas yra deguonies junginių su kitais elementais susidarymas.

Kristalografijos ir geologijos mokslų pradininkas buvo danų gamtininkas N. Stensenas (*Stensen*, 1638–1686 m.). Jis nustatė kampų pastovumo kristaluose dėsnį ir uolienų sluoksniavimosi nuoseklumo principą, įrodė, kad didžioji dabartinio sausumos paviršiaus dalis, tirpalams po truputį sėdant, sluoksniuojasi taip, kad viršutiniai sluoksniai yra jaunesni nei apatiniai, nors tektoniniai procesai gali ir vienus, ir kitus sukeisti vietomis.

XVII–XVIII a. buvo nustatyti visų žemynų, išskyrus Antarktidos, kontūrai. XVIII a. antrojoje pusėje vyko daugybė ekspedicijų, per jas daugiausia buvo tiriamas Ramusis vandenynas ir jo salos. XVII–XVIII a. geografai stengėsi teoriškai apibendrinti geografinius Žemės duomenis, o geografiją paversti atskira mokslo šaka, nors apgyvendinti naujas žemes vis dar buvo nepaprastai sunku.

Biologijos mokslo dėsniai buvo nustatyti vėliau. XVII–XVIII a. biologai rinko, aprašė ir apibendrino pirminius duomenis ne tik apie makroskopinius augalus ir gyvūnus, bet ir apie mikroorganizmus bei plika akimi nematomas organų ir audinių sandaros daleles, kurias galima stebėti tik pro mikroskopą.

XVIII a. vyravo metafizinė samprata apie rūšių ir visos gyvojo pasaulio formų hierarchijos nekintamumą. Šį požiūrį XVIII a. viduryje ėmė keisti švedų mokslininkas **Karlas Linėjus** (*Linné*, 1707–1778 m.). Jis suklasifikavo visus tada žinomus organizmus ir tvirtino, kad naujos rūšys atsiranda dėl kryžminimosi. Jo prielaidas papildė **Žanas Batistas Lamarkas** (*Lamarck*, 1744–1829 m.) teigdamas, kad kintant aplinkai organizmai įgyja naujų savybių, jos tampa paveldimos (**6**).

Mokslo raida pakeitė tuomet vyravusią sampratą, kad pasaulį sukūrė Dievas: pasaulį žmogus pradėjo skaidyti į atskiras dalis ir ieškoti jų sąveikos dėsnių.

KLAUSIMAI IR UŽDUOTYS:

1. Kokiais tyrimo būdais pagrįstas mokslinis pažinimas?
2. *Paaiškinkite, kaip susiję N. Kopernikas, G. Galilėjus, J. Kepleris, I. Niutonas.
3. Kodėl XVII–XVIII a. mokslininkų tyrinėjimų pagrindu tapo eksperimentas?
4. Kuo reikšmingos R. Dekarto pažiūros?
5. Apibūdinkite svarbiausius XVII–XVIII a. mokslo pokyčius.

ŠALTINIAI:

1. Autoriaus dedikacija Toskanos Didžiajam Kunigaikščiui:

Jūsų Šviesybe Didysis Kunigaikšti,

nors skirtumas tarp žmogaus ir kitų gyvūnų yra didžiulis, tačiau dar pagalvojus galima pasakyti, kad tai yra daug mažesnis skirtumas negu tarp pačių žmonių. Koks yra santykis tarp vieno ir tūkstančio? Yra visiems žinomas posakis, kad vienas žmogus yra vertas tūkstančio, kur tūkstantis mažiau vertas vieno atskiro. Tokie skirtumai priklauso nuo įvairių protinių sugebėjimų, ir aš sumažinau juos iki skirtumo tarp buvimo ar nebuvimo filosofu. Filosofijai tinkamas maistas yra tas, kuriuo galima maitintis. Faktiškai žmogus iš bendruomenės išsiskiria pagal didesnius ar mažesnius nuopelnus, kaip ir jo vartojamas įvairus maistas.

Tas, kuris įdėmiai žvelgia aukštyn ir taip atveria didžiąją gamtos knygą, kuri yra tinkamas filosofijos objektas, praplečia akiratį. Bet kuris iš mūsų skaitantis šią knygą yra harmoningai ir puikiai suderintas Dievo kūrinys, kuris tęsia Jo darbus, o Jo meistriškumas yra svarbus mums. Aš manau, kad tarp visų gamtos dalykų visatos sukūrimas pirmiausia yra tai, kas gali būti žinoma ateities kartoms, o visatos esmė – kilnumas ir didingumas – turėtų būti jų principas ir norma. Todėl jei kokie nors žmonės norėtų išsiskirti kraštutiniu intelektu iš visos žmonijos, tai Ptolomėjas ir Kopernikas būtų buvę tie žmonės, kurių įdėmus žvilgsnis būtų pakeltas į viršų ir kurie būtų filosofavę apie pasaulio sukūrimą. Šitie mano dialogai principingai pagrįsti jų darbais, todėl man atrodo, kad negaliu jų paskirti kam nors, išskyrus Jums, Jūsų Didenybe.

Pagal: *Galileo, Dialogue concerning the two chief world systems,* Los Angeles, 1962 p. 31–32.

2. IV taisyklė:

Ieškant tiesos yra būtinas metodas.

1. Mirtinguosius taip valdo aklas smalsumas, kad labai dažnai savo protą nežinomais keliais jie nukreipia be jokio rimto pagrindo vilčiai, tiesiog norėdami pabandyti, bene papuls tai, ko jie ieško, panašiai kaip kitas, degdamas kvailu goduliu rasti brangenybę, nuolat klaidžioja gatvėmis, ieškodamas, ar kartais nebus jos pametęs koks nors praeivis. Taip triūsia beveik visi chemikai, daugelis geometrų bei nemaža dalis filosofų. Aš neneigiu, jog, taip beklaidžiojant, jiems kartais pasiseka rasti kokių nors tiesų, tačiau, man rodos, tai ne išmanymo,

o laimės dovis. Jau geriau niekada nesvajoti apie kokių nors tiesų radimą, negu daryti tai be jokio metodo, nes visiškai aišku, kad tokie netvarkingi užsiėmimai ir neaiškūs gudragalviavimai blėsina natūralią šviesą bei temdo protą. Tam, kuris įpranta klaidžioti patamsiais, taip nusilpsta regėjimas, kad jis nebegali pakelti ryškios šviesos. Tai patvirtina praktika, labai dažnai suvesdama su žmonėmis, kurie, nors niekada nesikankinę prie mokslo veikalų, apie kiekvieną daiktą sprendžia daug pagrįsčiau ir sveikiau už tuos, kurie visą laiką praleido mokyklose. O metodu aš laikau tikslias ir paprastas taisykles, kurios, naudojantis jomis griežtai, visada apsaugo nuo klaidingo palaikymo teisingu ir, tausodamos protą, tolydžiai ir pastoviai[1] gausindamos žinias, padeda protui teisingai pažinti visa, kas tik įmanoma.

Dekartas R., „Proto vadovavimo taisyklės", *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1978, p. 30–31.

3. J. Kepleris apie mokslinio įrodymo svarbą:

Dėl šventųjų išsakytų nuomonių apie gamtos reiškinius aš pareikšiu trumpai: teologijai svarbūs autoritetai, o filosofijai – protingi pagrindai. Bet man šventesnė yra tiesa, ir aš, nors ir gerbdamas Bažnyčios tėvus, moksliškai įrodinėju, kad Žemė yra apvali, apgyvendinta iš visų pusių, niekuo neišsiskirianti, maža ir skrieja tarp žvaigždynų.

Pagal: *Слово о науке*, Москва, 1978, p. 75.

4. I. Niutonas apie gamtos reiškinius:

Filosofai teigia, kad gamta nieko nedaro tuščiai, nes būtų beprasmiška ką nors veikiant eikvoti daug, kai užtenka mažai. Gamta paprasta ir neištaigauja, suteikdama daiktams perviršines priežastis.

Kalbant apie gamtą, nereikia ieškoti kitų priežasčių, be tų, kurios yra teisingos ir pakankamos reiškiniams paaiškinti.

Pagal: *Слово о науке*, Москва, 1978, p. 135.

DARBAS SU ŠALTINIAIS:

1. Kokias G. Galilėjaus vertybines nuostatas ir mokslinius principus atskleidžia 1 šaltinis?
2. Atskleiskite, kaip R. Dekartas pagrindžia metodo būtinybę moksliniame tyrime (2 šaltinis).
3. Kodėl J. Keplerio mintys atskleidžia tos epochos mokslines diskusijas (3 šaltinis)?
4. Koks I. Niutono požiūris į gamtą (4 šaltinis)?

[1] Pastoviai – nuolat.

APIBENDRINAMIEJI KLAUSIMAI:

1. Pagalvokite, kaip tarptautinių aplinkybių kaita sustiprino Prū̃sijos valstybę.
2. Kokios Frydricho II Didžiojo reformos atitiko Apšvietos dvasią?
3. Kuo Osmãnų impèrija svarbi Áustrijos valstýbės stiprėjimui?
4. Kodėl Veñgrija aktyviai priešinosi Habsburgų reformoms?
5. Kokios Rùsijos problemos lėmė Petro I reformas?
6. Kuo ypatinga Šiaurės Amerikos kolonijų raida?
7. Kuo išsiskyrė JAV valstybės santvarka to meto pasaulyje?
8. Apibūdinkite, kaip anglai įsigalėjo pasaulinėje prekyboje.
9. Pagalvokite, kaip visuomenės sutartis galėjo paaiškinti to meto politines problemas.
10. Kokias ATR problemas įvardijo Lietuvõs švietėjai?
11. Kaip buvo įgyvendinamos pasaulietinio švietimo idėjos Lietuvojè?
12. Kaip pasikeitė Vìlniaus universiteto veikla XVIII a.?

REKOMENDUOJAMA LITERATŪRA:

Im Hof U., *Švietimo epochos Europa*, Vilnius, 1996.

Lietuvos architektūros istorija, t. 2, Vilnius, 1994.

ŽODYNĖLIS

A

Ãkras – nesisteminis žemės ploto vienetas; D. Britãnijoje ir JAV lygus 4046,86 m^2.

Anglikonýbė – protestantizmo kryptis, D. Britãnijos valstybinė religija.

Antropocentrìzmas – požiūris, pagal kurį žmogus yra visatos centras ir tikslas.

Anuliúoti – panaikinti, atšaukti, paskelbti negaliojantį.

Arijõnai – žr. **arijonìzmas**.

Arijonìzmas – krikščionybės srovė. Rėmėsi Aleksándrijos kunigo Arijaus (apie 256–336 m.) skelbta Švč. Trejybės samprata, neigianča Jėzaus Kristaus dieviškumą. Nikėjos (325 m.) ir Konstantinopolio (381 m.) visuotiniai bažnyčių susirinkimai arijonizmą pasmerkė kaip ereziją. Per reformaciją arijonizmas atgimė Vokietìjoje, Šiaurės Itãlijoje, Šveicãrijoje.

Astroliãbija – prietaisas kosminių kūnų aukščiui virš horizonto matuoti; naudota iki XVIII a.

Autokrãtija – valstybės valdymo forma – neribota ir nekontroliuojama, absoliuti vieno asmens valdžia.

B

Baròkas – dailės ir architektūros stilius, XVII a. ir XVIII a. pirmojoje pusėje paplitęs Europoje bei Lotynų Amerikoje; jam būdinga prabanga, didingumas, dinamika, rafinuotumo, grubumo, abstrakčios simbolikos ir natūralistinių elementų derinys.

Bùlė – oficialus popiežiaus raštas svarbiu reikalu. Bule skelbiama kanonizacija, vyskupų paskyrimai, vyskupijų kūrimas, popiežiaus kongregacijų dekretai.

Č

Čèkis – rašytinis jį išrašiusiojo asmens įsakymas bankui besąlygiškai išmokėti nurodytą pinigų sumą.

D

Decentralizãcija – centralizacijos panaikinimas arba jos susilpninimas.

Dedùkcija – išvadų gavimas iš prielaidų pagal logikos dėsnius ir taisykles.

Dešimtìnė – žemės ploto matavimo vienetas (1,0925 ha).

Diárchija – dvivaldystė, dviejų asmenų ar institucijų, turinčių vienodus įgaliojimus, valdžia.

Didžióji pasiuntinýbė – Rùsijos diplomatinė misija Vakarų Europoje 1697–1698 m.

Disideñtas – asmuo, neišpažįstantis oficialios religijos; asmuo, nepripažįstantis viešpataujančios ideologinės doktrinos.

E

Ekonòmija – Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštýstės dvaras (valstybinė žemės valda), kurio pajamos eidavo Lénkijos karaliui kaip atlygis už Lietuvõs didžiojo kunigaikščio pareigas, taip pat jo dvarui išlaikyti.

Ekspánsija – įtakos, vyravimo sferų, teritorijos plėtra.

Elìtas – rinktinė visuomenės dalis, kuriuo nors atžvilgiu išsiskirianti iš kitų socialinių grupių.

Ètmonas – XVI–XVIII a. kai kurių šalių (Čèkijos, Lénkijos, LDK, Ukraìnos) kariuomenės vadas, viršininkas.

F

Faktòrija – prekybos punktas tolimose retai gyvenamose vietose.

Famìlija – XVIII a. Lietuvõs ir Lénkijos valstybės politinė grupuotė. Sudarė Čartoriskiai ir su jais susigiminiavę didikai. Susiformavo valdant Augustui II.

Favorìtas – aukštesnio asmens mėgstamas, mylimas žmogus.

Federãcija – jungtinė valstybė, turinti centrinius valdžios organus, kuriems valstybės, įeinančios į sąjungą, yra perleidusios dalį savo suvereninių teisių.

Fiziokratìzmas – viena pirmųjų ekonomikos teorijų, kurios pagrindinė nuostata – žemė yra vienintelis turtų šaltinis, išmintingos ūkio politikos uždavinys – netrukdyti žemės ūkiui plėtotis. Žemės ūkis – tikrasis ir vienintelis gamybos būdas.

Fòrtas – įtvirtintas statinys, pritaikytas ilgai atlaikyti priešo apsuptį.

Fortifikãcija – miesto, svarbių strateginių objektų sustiprinimas mūrine siena, fortais ir požeminiais įrenginiais.

Frònda – 1648–1653 m. socialinis politinis Prancūzìjos visuomenės judėjimas prieš absoliutizmą.

Fundãtorius – kokios nors visuomenei naudingos institucijos įsteigėjas savo lėšomis.

G

Gèzai – flamandų partizanai, per Nýderlandų nepriklausomybės karą (1568–1648 m.) kovoję su Ispãnijos valdžia.

Gòtika – dailės ir architektūros stilius, paplitęs daugelyje Europos šalių nuo XII a. vidurio iki XVI a. pradžios; gotikos architektūrai būdinga pastatų karkasinė konstrukcija, konstruktyvinės smailios arkos, ažūriniai bokštai; vertikalus erdvės skaidymas, religinė tematika.

H

Humanìzmas – pažiūrų sistema, žmogų ir jo orumą laikanti pagrindine vertybe.

I

Imunitètas – feodalinė teisės norma, pagal kurią atleidžiama nuo tiesioginio pavaldumo, prievolių ir jurisdikcijos. Skirstoma į administracinį, teisinį ir finansinį.

Indùkcija – loginis samprotavimas, kuriame nuo atskirų faktų, žinių einama prie bendresnių.

Indulgeñcija – tikinčiojo nuodėmių atleidimas, patvirtintas raštu, kurį popiežiaus vardu išduodavo Katalikų bažnyčia už nuopelnus Bažnyčiai (dalyvavimą kryžiaus žygyje, šventų vietų aplankymą) arba už pinigus; nuodėmių atleidimo raštas.

Infántas – Ispãnijos, Portugãlijos ir Brazìlijos monarchų vaikų titulas.

Inkorporãcija – vienos valstybės ar jos dalies įjungimas į kitą.

Intendántas – XVII–XVIII a. Prancūzìjos provincijos valdytojas, kuris rūpinosi policija, teismu ir finansais.

J

Jùnkeris – Prūsijoje – stambus žemvaldys; dvarininkas.

K

Kalvinìzmas – protestantizmo srovė; pradininkas J. Kalvinas.

Káncleris – LDK centrinės valdžios pareigūnas. Vadovavo didžiojo kunigaikščio raštinei, jo žinioje buvo didysis valstybės antspaudas, valstybinės reikšmės raštai.

Kapituliúoti – nutraukti pasipriešinimą ir pasiduoti nugalėtojui jo padiktuotomis arba sutartomis sąlygomis.

Karaìmai – tauta, kalbanti tiurkų grupės kalba (artima totorių kalbai), viduramžiais savo materialine kultūra buvusi artima Krýmo totoriams; manoma, kad susiformavo X a. iš Krýmo chazarų ir polovcų, priėmusių karaitų (judaizmo atšaka) tikėjimą.

Karavèlė – aukštų bortų, 1 denio, 3–4 stiebų jūrinis burlaivis su aukštais antstatais laivapriekyje ir laivagalyje.

Kartogrãfija – mokslas, tiriantis žemėlapių ir gaublių esmę, savybes, jų sudarymo, spausdinimo ir naudojimo metodus.

Kašteliõnas – XII–XIII a. Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės ir Lénkijos aukštas vietos valdžios (administracinės, karinės, teisėsaugos) pareigūnas.

Kenesà – karaimų kulto pastatas.

Klasicìzmas – XVII–XIX a. I pusės Europos ir Šiaurės Amerikos dailės ir architektūros stilius; būdinga racionalumas, idealios harmonijos, tobulumo, absoliutaus grožio, universalios tiesos siekimas, antikos ir Renesanso meno principų laikymasis.

Kolònija – kurios nors valstybės užgrobta šalis, neturinti politinio ir ekonominio savarankiškumo.

Komunà – viduramžių Vakarų Europoje miestiečių bendruomenė, turinti savivaldos privilegiją.

Konfederãcija – valstybių ar kitokių politinių darinių sąjunga arba susivienijimas.

Konfèsinis – tikybinis, religinis, bažnytinis.

Konfrontãcija – ginčas, konfliktas; prieštaravimų, įtampos, kovos su kuo nors aštrinimas, santykių bloginimas.

Konkistadòrai – XV a. pabaigos–XVI a. Lotynų ir Šiaurės Amerikos užkariautojai iš Ispãnijos ir Portugãlijos.

Kosmopolìtas – žmogus, nejaučiantis ypatingo ryšio su kraštu, iš kurio yra kilęs arba kurio pilietybę turi, deklaruojantis savo bendrumą su viso pasaulio kultūra.

Kreml̃ius – įtvirtinta Rùsijos senųjų miestų dalis.

Kùrfiurstas – Šventõsios Ròmos impèrijoje – pasaulietinis ar dvasinis kunigaikštis, kurfiurstų kolegijoje turintis teisę rinkti imperatorių.

Kùrucai – Veñgrijos karalystės XVI a. antifeodalinių sukilimų ir XVII–XVIII a. pradžios Veñgrijos išsivadavimo judėjimo dalyviai.

Kvadrántas – instrumentas dangaus šviesulių aukščiui ir kampiniam atstumui tarp šviesulių matuoti.

L

Leksikogrãfija – spausdintų žodynų, žodyninio tipo veikalų visuma.

Liuteronýbė – viena pagrindinių protestantizmo krypčių; pradininkas M. Liuteris.

M

Magìstras – viduramžiais Vakarų Europoje riterių ordino viršininko titulas; tą titulą turintis asmuo.

Makiavelìzmas – politinė doktrina, paremta principu „tikslas pateisina priemones“.

Manierìzmas – architektūros ir dailės kryptis, susiformavusi vėlyvojo renesanso laikotarpio pabaigoje, pereinant prie baroko; būdinga nefunkcionalumas, formų ekspresija, jų deformavimas, dekoratyvumas.

Manufaktūrà – feodalinė arba kapitalistinė įmonė, paremta darbo pasidalijimu ir rankine amatininkiška technika.

Máršalas – XV–XVIII a. LDK aukšto rango centrinės valdžios pareigūnas; didysis maršalas atsakė už viešąją tvarką didžiojo kunigaikščio aplinkoje, pirmininkaudavo LDK ponų taryboje ir iškilmėse.

Mecenãtas – turtingas mokslo ir meno globėjas.

Mečètė – musulmonų kulto pastatas.

Mentalitètas – individui ar individų grupei būdingas galvosenos, mąstymo būdas.

Merkantìlinė – žr. **merkantilìzmas**.

Merkantìlinis (pranc. *mercantile*) – prekybinis, komercinis.

Merkantilìzmas – XVI–XVIII a. ekonomikos doktrina ir politika, pagal kurią krašto ištekliai priklauso daugiausia nuo teigiamo prekybos saldo, kurį lemia pramonės, žemės ūkio ir gyventojų prieaugis.

Misioniẽrius – dvasininkas arba pasaulietis, dirbantis misijų darbą.

Monopòlinis – susijęs su monopoliu.

Monopòlis – išimtinė asmens, asmenų grupės arba valstybės teisė veikti kurioje nors srityje.

N

Navigãcija – reguliarus susisiekimas vandens keliais.

O

Oprìčnina – rusų valstybės 1565–1572 m. ir 1575–1576 m. vidaus politikos sistema, kurios politinį ir ekonominį pagrindą sudarė caro tiesiogiai valdoma valstybės dalis su atskiru valdymo aparatu ir kariuomene (toji dalis taip pat vadinama opričnina).

Ornitòpteris – skraidymo aparatas su plasnojančiais sparnais.

P

Pacifìzmas – taikos siekimas, nepritarimas karui.

Pagálvės mókestis – Rùsijos imperijos neprivilegijuotų luomų (valstiečių, posado žmonių, miestiečių, pirklių) bet kokio amžiaus vyrų, įtrauktų į revizijos sąrašą, mokestis.

Palivárkas – feodalinių laikų Vidurio ir Rytų Europos šalių dvaro padalinys, kuriame yra atskira sodyba, ūkiniai pastatai, dirbamos ir kitos žemės; sudarė atskirą ūkininkavimo vienetą.

Parãpija – mažiausias krikščionių bažnyčios administracinis teritorinis padalinys.

Parlamentarìzmas – tokia valstybės valdymo sistema, kai parlamentas yra viršesnis už kitus valstybės organus.

Paviẽtas – XVI a. II pusės–XVIII a. Lietuvõs Didžiõsios Kunigaikštỹstės teritorinis administracinis vienetas, kitaip apskritis.

Perifèrija – ko nors pakraštys, išorinė dalis, kaip priešprieša centrui; toliau nuo centro esanti šalies vieta.

Portulãnas – XIII–XVII a. jūrų žemėlapis, detaliai vaizduojantis pakrantę.

Predestinãcija – teiginys, kad žmogaus likimas po mirties (jo išganymas arba pasmerkimas) Dievo valia esąs iš anksto nustatytas.

Protekcionìzmas – valstybės ekonomikos politika, kuria nacionalinė ekonomika saugoma nuo kitų šalių konkurencijos arba kuria plečiamos jos užsienio rinkos.

Protektorãtas – 1. valstybės priklausymo forma: galingesnė ir stipresnė valstybė (protektorius) tvarko ir vykdo silpnesnės valstybės (protektorato) vidaus ir užsienio politiką remdamasi nelygiateise tarptautine sutartimi; 2. tokia priklausoma valstybė.

Protèktorius – gynėjas, globėjas; valstybė, vykdanti protektoratą.

Protestantìzmas – viena pagrindinių krikščionybės krypčių; bendras tikybų ir sektų, atsiradusių per reformaciją (XVI a.), pavadinimas.

Puritõnai – Ánglijos ir Škòtijos religinio ir politinio judėjimo XVI–XVII a. dalyviai; kovojo su absoliutizmu ir Anglikonų bažnyčia; propagavo „pasaulietinį asketizmą“, skatino taupumą, darbštumą, atkaklumą, nepripažino pasninkų ir šventųjų, reikalavo Bažnyčią atskirti nuo valstybės.

R

Ratifikúoti – patvirtinti tarptautinę sutartį.

Rekrùtas – asmuo, paimtas į XVIII–XIX a. Rùsijos kariuomenę pagal rekrutų prievolę.

Ròkošas – ginkluotas bajorų sukilimas prieš karalių.

S

Sakrameñtas – krikščionių apeigų veiksmas, per kurį matomais simboliais (vandeniu, duona, vynu) suteikiama Dievo malonė; katalikų ir stačiatikių religijoje yra 7 sakramentai – krikštas, komunija, sutvirtinimas, atgaila, ligonių patepimas, kunigystė ir santuoka.

Sarmatìzmas – viena legendinių lietuvių kilmės teorijų (kildinanti lietuvius iš iranėnų genties – sarmatų); XVII–XVIII a. lenkų šlėktų gyvenimo stilius, papročiai, ideologija; būdinga tradicionalizmas, konservatyvumas, karštumas, veržlumas.

Sekuliarizãcija – ordino vienuoliškos valstybės supasaulietinimas, pavertimas pasaulietine valstybe.

Sinagogà – judėjų kulto pastatas, jų susirinkimo vieta.

Siuzerenitètas – viduramžiais Vakarų Europoje feodalo senjoro viršenybė vasalo atžvilgiu; vienos valstybės priklausomybė nuo kitos.

Stãtusas – teisinė piliečio padėtis (jo teisių ir pareigų visuma).

Suverènas – viduramžiais niekam nepavaldus vyriausiasis valdovas.

Suverenùs – 1. apie valstybę: politiškai visiškai nuo kitų valstybių nepriklausoma, savarankiškai tvarkanti savo vidaus ir užsienio reikalus ir neleidžianti į juos kištis kitoms valstybėms; 2. turintis suvereno teises.

T

Tãktika – veiklos būdas, metodas, kuriuo pasiekiamas koks nors tikslas; veikimas pagal planą.

U

Unitãrinė valstybė – tokia valstybė, kurioje nėra administracinių teritorinių vienetų, turinčių suverenitetą. Būdingi bruožai: viena konstitucija, viena teisės sistema, viena pilietybė ir kita.

Universãlas – viešai skelbiamas Lénkijos karalių, LDK didžiųjų kunigaikščių, ATR didikų, sukilimo vadų raštas.

V

Vaĩtas – 1. LDK miesto, turinčio savivaldos (Magdeburgo arba Kulmo) teisę, pareigūnas; 2. LDK dvaro administracijos pareigūnas, vadovaujantis vaitystei.

Vaivadà – vienas aukštųjų vietos LDK valdžios pareigūnų; vyriausias vaivadijos pareigūnas ir vaivadijos bajorų pašauktinių kariuomenės vadas.

Vèkselis – įstatymo nustatyta forma surašytas dokumentas, duodantis teisę vienam asmeniui (vekselio gavėjui) reikalauti iš kito asmens (vekselio davėjo) sumokėti vekselyje nurodytą sumą tam tikru laiku ir tam tikroje vietoje.